

321.106

819
2007

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

prehistoric newsletter

8-9. évfolyam – 2007.

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

prehistoric newsletter

BUDAPEST, 2007

Szerkesztők:

Anders Alexandra

Kalla Gábor

Kiss Viktória

Kulcsár Gabriella

V. Szabó Gábor

Fordítás, idegen nyelvi lektorálás:

Seleanu Magdaléna

Szerkesztőség címe:

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

e-mail: osreglevek@freemail.hu

Megjelenik évente

az Ősrégészeti Társaság kiadásában

ISSN 1585-1206

A kötet megjelenését támogatta:

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Tartalom / Contents

<i>Regenye Judit: A Starčevo-kultúra települése a Tihanyi-félszigeten / A settlement of the Starčevo culture on the Tihany Peninsula.....</i>	5
<i>T. Biró Katalin: Újabb adatok a Starčevo-kultúra kőanyagához: Tihany-Apáti / The lithics of the Starčevo culture: new evidence from Tihany-Apáti</i>	16
<i>Kovács Katalin: A tiszaszőlős-aszóparti középső neolitikus település legkorábbi időszakának vizsgálata a kronológiai és a kulturális kapcsolatok tükrében / The earliest occupation period of the Middle Neolithic settlement at Tiszaszőlős-Aszópart in the light of its chronological and cultural connections</i>	19
<i>Kovács Katalin: Neolitikus településnyomok a Tisza Szolnok és Szórópuszta közötti magaspártján / Neolithic settlements on the Tisza bank between Szolnok and Szórópuszta</i>	39
<i>Dani, János: Preliminary report on the excavations at Debrecen-Nyulas ("Toyota-Szalón"), Eastern Hungary / Előzetes jelentés Debrecen-Nyulas („Toyota-Szalón”) területén folytatott leletmentésről</i>	51
<i>K. Zoffmann, Zuzsanna: Human remains from the Esztár Group site of Debrecen-Nyulas ("Toyota-Szalón"), Eastern Hungary / Az esztári csoport embertani lelete Debrecen-Nyulas („Toyota szalón”) lelőhelyről.....</i>	55
<i>Bartosiewicz, László: Alföld Linear Pottery culture animal remains from the settlement of Debrecen-Nyulas ("Toyota-Szalón"), Eastern Hungary / Debrecen-Nyulas („Toyota-Szalón”) AVK településének állatsont leletei</i>	57
<i>Eőry Béla: Növényi anyagok felhasználása a neolitikus kerámia díszítésében / Use of plants in the ornamentation of Neolithic pottery</i>	62
<i>Zalai-Gaál István: Kígyóábrázolások a közép- és délkelet-európai neolitikumban / Snake depictions in the Central and South-East European Neolithic</i>	66
<i>Mészáros Patrícia: Kora rézkori temető- és településrészlet Tiszaszőlős-Alsórétiparton / An Early Copper Age settlement and cemetery at Tiszaszőlős-Alsórétipart</i>	76
<i>Selján Éva: Kora rézkori depó Hejőkürtől / An Early Copper Age hoard from Hejőkürt.....</i>	94
<i>Patay Róbert: Középső rézkori sír Valkó-Tópartról / Middle Copper Age burial from Valkó-Tópart.....</i>	99
<i>Kövári Klára: A badeni kultúra idoltöredéke Vácról / A figurine fragment of the Baden culture from Vác</i>	105
<i>Gall Simon–Tankó Károly: Oszlopszerkezetes épület Salgótarján-Pécskőről / A post-framed building at Salgótarján-Pécskő</i>	110
<i>Füzesi András: Bronzkori kőbalta Hajdúnánás határából / A Bronze Age stone axe from Hajdúnánás</i>	117
<i>Guba Szilvia: Bronzkori zabla oldaltag Kisterenye-Hársasról / A Bronze Age cheek-piece from Kisterenye-Hársas</i>	121
<i>Váczi Gábor: Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb (Várhegy) szerepe középső bronzkorunk földvárkutató-sában / The Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb (Várhegy) site in the research of the Middle Bronze Age hillforts of Hungary.....</i>	125
<i>Váczi Gábor: Adatok az urnmezős kultúra fémművességéhez és deponálási szokásaihoz / A note on the metallurgy and hoards of the Urnfield culture.....</i>	130
<i>Biró Péter: Késő bronzkori aranyelet Szilvásvárad-Kelemenszékén / A Late Bronze Age gold hoard from Szilvásvárad-Kelemenszéke.....</i>	141

Módszertan

<i>Kreiter Attila: Kerámiatechnológiai tradíció és az idő koncepciója a bronzkorban / Ceramic technological tradition and the concept of time in the Bronze Age.....</i>	146
<i>Szabó, Dániel–Tankó, Károly: Présentation du système de gestion de céramique de Sajópetri (Hongrie) / A Sajópetriben feltárt La Tène-kori kerámialeletek feldolgozási rendszere.....</i>	167

Hírek

<i>Az Ősrégészeti Társaság hírei / News.....</i>	177
<i>Technikai információk / Technical informations</i>	179

A Starčevo-kultúra települése a Tihanyi-félszigeten

A dunántúli Starčevo-kultúra határa az utóbbi években a kultúráról alkotott ismereteink bővülésének következtében egyre inkább észak felé tolódik. A legújabban megismert lelőhely Tihany-Apáti a Balaton északi partján, ahonnan eddig nem volt adatunk a kultúra megtelepedéséről. 2002-ben csatornázási munkák miatt került sor a 71. sz. út északi oldalán, a sajki elágazóval szemben a leletmentésre (1. kép). Az úttal párhuzamosan futó vízvezetékárok aknájában talált késő középkori pince feltárása¹ közben a pince falán kívül őskori objektumok kerültek elő (2. kép); a déli oldalon egy vaskori gödör, az északi oldalon pedig egy neolitikus gödör és tűzhely. A lelőhely nagyobb léptékű feltárására nem volt mód, az előkerült leletanyag azonban kevés száma (alig több, mint 100 db kerámia) ellenére is jól reprezentálja a Starčevo-kultúrát. Közlését a földrajzi helyzetből adódó különlegesség indokolja, bár a leletek kis száma az érdemi következtetések levonását korlátozza. Ez csak egy későbbi feltárás eredményeinek birtokában tehető majd meg.

A lelőhely a Tihanyi-félsziget északi peremén található, a félsziget úgynevezett „nyakán”, Aszófő közelében, a Diósi-rétek (vagy másutt Felső-láp) nevű kiterjedt mocsaras terület szélén. Az Apáti nevet a középkori Apáti faluval való részbeni területi egybeesés miatt kapta. A leletmentés helyszíne az Apáti templomromtól északkeletre, mintegy 200 m-re esik. A neolitikus lelőhely teljes kiterjedéséről nincs adatunk, mert a mocsaras rét mezőgazdaságilag műveletlen, felszíni gyűjtés nem végezhető.

A leletek egy gödörből, a mellette lévő tűzhelyfolt mellől és a távolabbi vaskori gödörből kerültek ki. A két gödör távolsága 10 m, tehát csak igen kis szeletét ismerjük a településnek, mindez azonban elég ahhoz, hogy biztosan lehessen állítani, a kultúra önálló településéről van szó.

A Starčevo-kultúra objektumai a középkori pincére ázott szelvény északi sarkában kerültek elő csekély mélységben. A tűzhelyfolt mélysége a hu-

1. kép. Tihany-Apáti — a lelőhely a Tihanyi-félszigeten
Fig. 1. Tihany-Apáti — the site on the Tihanyi Peninsula

muszolás szintjétől mérve 10 cm volt, a gödör feltárt mélysége 51 cm; a humuszolás mélysége a felszíntől kb. 30 cm volt. A tűzhelyfolt ovális, 54×46 cm méretű, a gödörnek a szelvény sarkába eső feltárt méretei 152×110 cm.

A leletanyag²

A leletanyag erősen töredékes, nem zárt objektumból származik, egy településnek csupán kis részletét villantja fel, mégis fontos beszámolni róla, mert a Balaton északi partján eddig nem ismertünk valódi Starčevo korú lelőhelyet, itt pedig kétségtelenül ezzel van dolgunk.³

A leletanyag nagy része kerámia, kőanyag csak kis számban került elő,⁴ illetve még egy átfűrt kagylóhéj tartozik hozzá.

A kerámiaanyag egyrészt a sárgától a barnán keresztül a sötétszürkéig terjedő színárnyalatú vékonyabb oldalfalú, másrészt sárga, téglavörös színű

¹ Köszönöm a leletmentést végző Rainer Pálnak (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém) a leletek közlésre való átengedését.

² A leletanyag a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban található Ö 2005.3.1–130. leltári számon.

³ Köszönöm Bánffy Eszternek és Kalicz Nándornak (MTA

Régészeti Intézete) a leletanyag értékeléséhez nyújtott szíves segítségét.

⁴ A kőanyag feldolgozását T. Bíró Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) végezte el, az erről szóló értékelését ld. a következő cikkben.

2. kép. Tihany-Apáti — középkori pince feltárása, a neolitik objektumok a falaktól balra kerültek elő
Fig. 2. Tihany-Apáti — excavation of a medieval cellar; the Neolithic features lay left of the walls

vastagabb oldalfalú, durva darabokból áll. Az előbbiek között a sötét szín dominál, ezek mindegyike finoman fényezett bevonatú kívül-belül. A bevonat színe gyakran eltér a kerámia színétől, és szinte mindegyik darab törésfelületének magja fekete. Jellemző a pelyvás soványítás, de homokot is kevertek hozzá, különösen a bevonat anyaga magas homoktartalmú. A vastagabb oldalfalú darabok külső felületén vagy fényezett bevonatot találunk, vagy szándékos durvítást, míg a belső felületen általában megmaradt a bevonat, melynek színe az edényével azonos (sárga vagy téglavörös). A durva töredékek között több a jól kiégetett. A pelyván és a homokon kívül szórványosan előfordul a kerámia anyagában apró kavics. Úgy tűnik ez nem a soványítás része, hanem a nem kellően megtisztított agyagban maradt szennyeződés.

1. Kívül-belül világosbarna, fényezett felületű kehely kihajló peremtöredéke. H.: 4,5 cm, Szé.: 4,3 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.1. (3. kép 1)
2. Sötétszürke, kívül-belül fényezett felületű kehely enyhén kihajló peremtöredéke H.: 6,8 cm, Szé.: 6,4 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.2. (3. kép 2)
3. Sárgásbarna, belül barna színű, kívül-belül fényezett S profilú bikónikus tál peremtöredéke. Belül a bevonat helyenként lepattogzott, ott vörösesbarna az edény színe H.: 7,7 cm, Szé.: 7,1 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.3. (3. kép 3)
4. Barna, szürke foltos, kívül (és a nyakán belül is) fényezett felületű kehely válltöredéke. H.: 7,3 cm, Szé.: 5,5 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.4. (3. kép 4)
5. Szürke, kívül-belül fényezett felületű, vastag falú csonka kúpos tál peremtöredéke. H.: 6,1 cm, Szé.: 5,5 cm, V.: 0,1 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.5. (3. kép 5)

6. Szürkésbarna, belül sötétszürke, eredetileg fényezett (a fényezés nagyrészt lekopott) nyomott gömbhasú edény oldaltöredéke. H.: 7,2 cm, Szé.: 6,3 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.6. (3. kép 6)
7. Szürkésbarna, belül sötétszürke és barna foltos, kívül fényezett, belül részben matt bikónikus oldaltöredék a törésfelületre helyezett hegyesedő, az edényfalba olvadó bütyökkel. H.: 5,8 cm, Szé.: 4,5 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.7. (3. kép 7)
8. Sötétszürke, világosszürke foltos, kívül fényezett, belül matt, vastag, zömök aljtöredék. H.: 7,5 cm, Szé.: 6,2 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.8. (3. kép 8)
9. Sötétszürke, kívül-belül fényezett, széles szájú, enyhén ívelt felső részű, éles törésvonalú nagy tál peremtöredéke. Ahol lepattogzott a bevonat, látszik, hogy az eredeti szín barna. Anyagában apró kavicszemcsék is előfordulnak. H.: 9,8 cm, Szé.: 8,9 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.9. (4. kép 1)
10. Szürkésbarna színű, kívül szépen, belül kevésbé fényezett, széles szájú, éles törésvonalú tál peremtöredéke. H.: 9,2 cm, Szé.: 6,0 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.10. (4. kép 2)
11. Sárga színű, kívül-belül rendkívül szépen fényezett, éles törésvonalú tál oldaltöredéke. A bevonat foltokban lekopott, ott az edény eredeti színe vöröses. H.: 6,9 cm, Szé.: 5,2 cm, V.: 0,4 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.11. (4. kép 3)
12. Vörösesbarna, szürke foltos, kívül matt, belül sötétszürke fényezett bevonatú széles szájú, lekerekített élű tál peremtöredéke. H.: 7,4 cm, Szé.: 5,9 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.12. (4. kép 4)
13. Barna színű, kívül-belül fényezett felületű, széles szájú tál peremtöredéke. H.: 6,7 cm, Szé.: 4,9 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.13. (4. kép 5)
14. Sárga színű, kívül-belül fényezett felületű, behúzott peremű, félgömbös tál peremtöredéke. H.: 4,1 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.14. (5. kép 1)
15. Barna, belül szürke színű, kívül-belül szépen fényezett felületű, csonka kúpos kis tál peremtöredéke. H.: 3,9 cm, Szé.: 3,2 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.15. (5. kép 2)

16. Sötétszürke, belül vörösbarna színű, kívül-belül fényezett felületű, vörös törésfelületű ívelt oldaltörödédek. H.: 3,1 cm, Szé.: 2,3 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.16. (5. kép 3)

17. Vörös és szürke foltos, belül vörösbarna, kívül fényezett felületű aljtörödédek. H.: 5,8 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.17. (5. kép 4)

18. Barnásszürke, a bevonat alatt vörös színű, rendkívül gondosan fényezett felületű, belül szürke, matt felületű csótalpas tál törödéke. A csótalpa alacsony, széttartó, a tálrész szélesen indul, csak a talphoz csatlakozó része maradt meg. Talpa: 8 cm, M.: 9,0 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.18. (5. kép 5, 9. kép)

19. Sárga színű, kívül matt, belül fényezett felületű, behúzott peremű fazék peremtörödéke sorban elhelyezett rátett barbotinnal. H.: 7,0 cm, Szé.: 6,6 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.19. (6. kép 1)

20. Világosszürke, matt, kívül durva, belül sima felületű kisebb behúzott peremű fazék törödéke sorban elhelyezett rátett barbotinnal. H.: 5,5 cm, Szé.: 4,0 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.20. (6. kép 2)

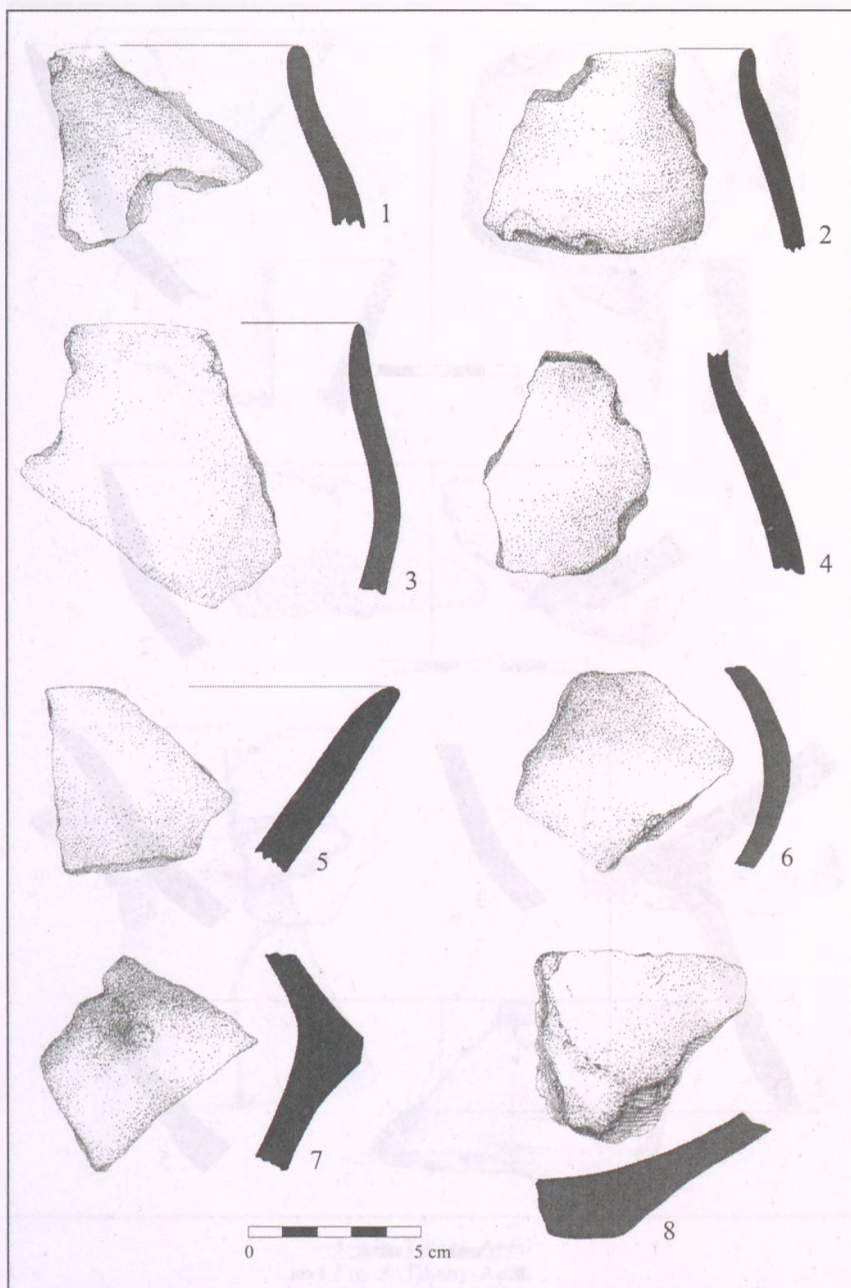
21. Téglavörös, kívül matt, belül sötétvörös bevonattal, mely nyomokban maradt meg, nagyobb oldaltörödédek vízszintesen felrakott, hegyesdőre formált élű hurkafüllel. H.: 8,0 cm, Szé.: 6,8 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.21. (6. kép 3)

22. Sárga, durva felületű, belül sötétszürke bevonatos oldaltörödédek nagy ovális bütyökkel és *Schlickwurf* dísszel. H.: 6,1 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.22. (6. kép 4)

23. Sötétszürke, kívül-belül fényezett felületű, éles törésvonalú széles szájú tál oldaltörödéke. H.: 10,3 cm, Szé.: 6,9 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.23. (6. kép 5)

24. Téglavörös, matt felületű, a pelyván kívül kavicsos soványított anyagú, viszonylag vékony falú, egyenes oldaltörödédek ujjbenyomással tagolt bordadísszel. H.: 5,3 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.24. (6. kép 6)

25. Sárga, szépen fényezett bevonatú, hengeres nyakú, öblös vállú, vastag falú nagy fazék oldaltörödéke, belső oldaláról a bevonat nagyrészt lepattogzott, jól kiégetett, a törésfelülete egyenletesen sárga. H.: 13,5

3. kép. Tihany-Apáti

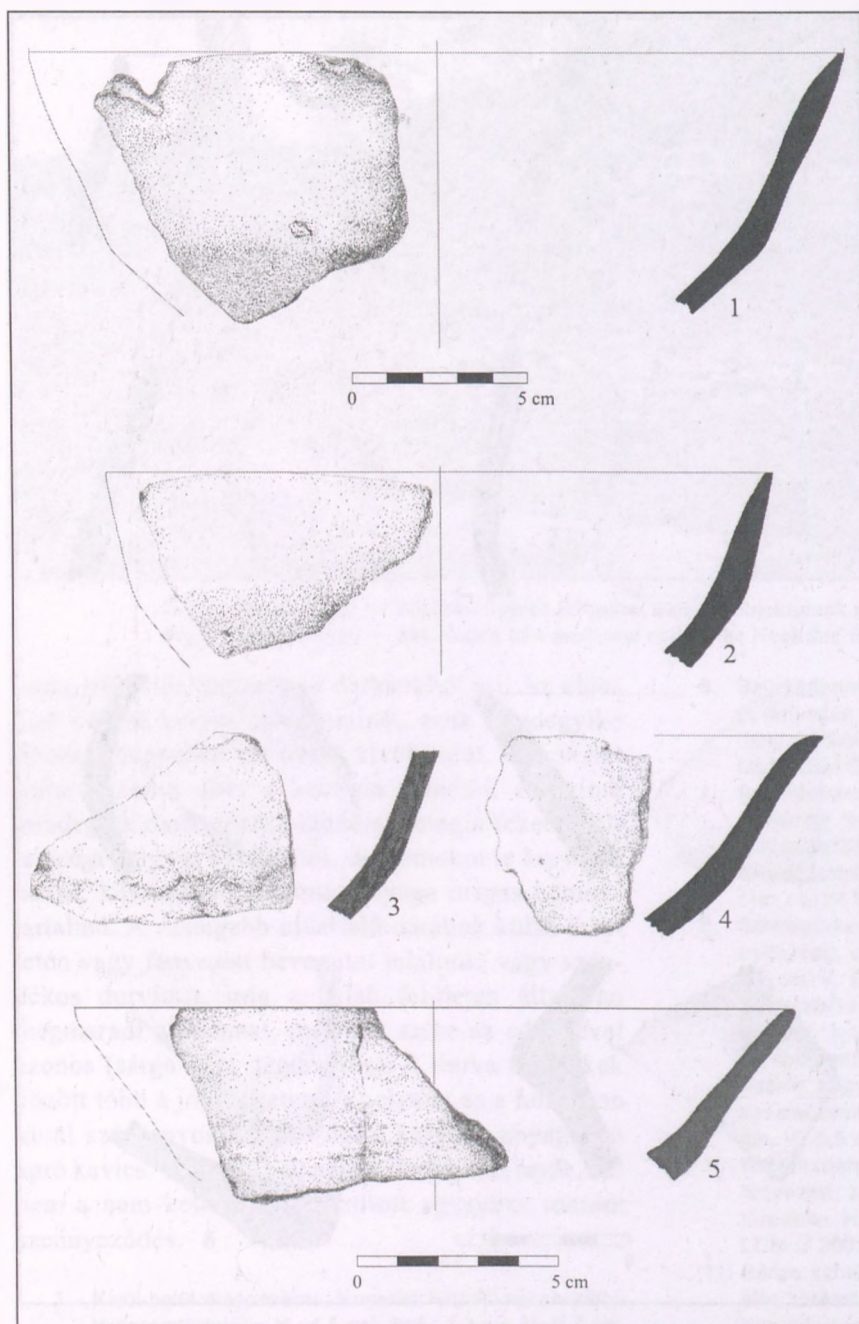
Fig. 3. Tihany-Apáti

cm, Szé.: 7,7 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.25. (7. kép 1)

26. Barna, kívül durva felületű, belül szürke, sima felületű hengeres nyaktörödédek. A külső durvaság oka a felület sérült volta. H.: 9,2 cm, Szé.: 6,3 cm, V.: 0,7 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.26. (7. kép 2)

27. Sárgásbarna, kívül-belül szépen fényezett bevonatú, vastag falú, hengeres nyakú fazék peremtörödéke. Az eredeti szín okkersárga, a törésfelület világosszürke színű. H.: 4,6 cm, Szé.: 4,5 cm, V.: 1,1 cm, Ltsz.: LDM Ő 2005.3.27. (7. kép 3)

28. Téglavörös, enyhén kihajló nyaktörödédek kívül világos, belül élénkpiros színű bevonattal, a tö-

4. kép. Tihany-Apáti
Fig. 4. Tihany-Apáti

résfelület egyenletesen vörös. H.: 4,3 cm, Szé.: 3,6 cm, V.: 1,0 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.28. (7. kép 4)

29. Téglavörös, vastag falú nagy edény oldaltöredéke, külső felületén ferdén elkent *Schlickwurf*al, belső felületén kis folton épen maradt barna színű, fényezett bevonattal, a törésfelület egyenletesen vörös. H.: 13,1 cm, Szé.: 8,7 cm, V.: 1,6 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.29. (7. kép 5)

30. Téglavörös, vékony, ívelt falú oldaltöredék, ferdén, egyenletesen húzott *Schlickwurf*al és lapos rátett barbotinnal, belső felszíne hiányos, a vörös bevonat alig maradt meg, az eredeti kerámia okkersárga

színű, törésfelülete fekete. H.: 5,7 cm, Szé.: 5,0 cm, V.: 0,6 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.30. (7. kép 6)

31. Téglavörös, vastag falú nagy edény oldaltöredéke, külső felületén ferdén elkent *Schlickwurf*al, belső felszíne sima, élénkvörös, a törésfelület egyenletesen vörös. H.: 9,8 cm, Szé.: 8,4 cm, V.: 1,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.32. (7. kép 7)

32. Sárga, szürke foltos, vastag falú nagy edény oldaltöredéke, külső felületén ferdén elkent *Schlickwurf*al, belső felületén sárga bevonattal, a törésfelület egyenletesen sárga. H.: 8,8 cm, Szé.: 6,2 cm, V.: 1,5 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.33. (7. kép 8)

33. Téglavörös, ívelt oldaltöredék, másodlagos felhasználás céljából nagyjából kerekre törve, kívül *Schlickwurf*al, belül barna, fényezett bevonattal; a törésfelület fekete. H.: 6,9 cm, Szé.: 7,2 cm, V.: 1,0 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.31. (7. kép 9)

34. Téglavörös színű, aljtöredék erősen ívelt csatlakozó oldallal, függőlegesen elkent *Schlickwurf*al díszítéssel, a belső felszín okkersárga, hiányos, törésfelülete fekete. Az alj szélén fekete, kopott gyűrű arra utal, hogy ott esetleg talpgyűrű csatlakozhatott az edényaljhoz. H.: 9,8 cm, Szé.: 7,5 cm, V.: 1,0 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.34. (7. kép 10)

35. Téglavörös színű, vastag falú, szűkülő szájú nagy fazék, kissé kihajló, elvékonyodó peremmel, nyomott gömbhassal. Az edény külső felülete matt, díszítetlen, belső felülete a szájnál fényezett, mélyebben matt. Törésfelülete egyenletesen téglavörös. H.: 12,8 cm, Szé.: 11,4 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.35. (8. kép 1)

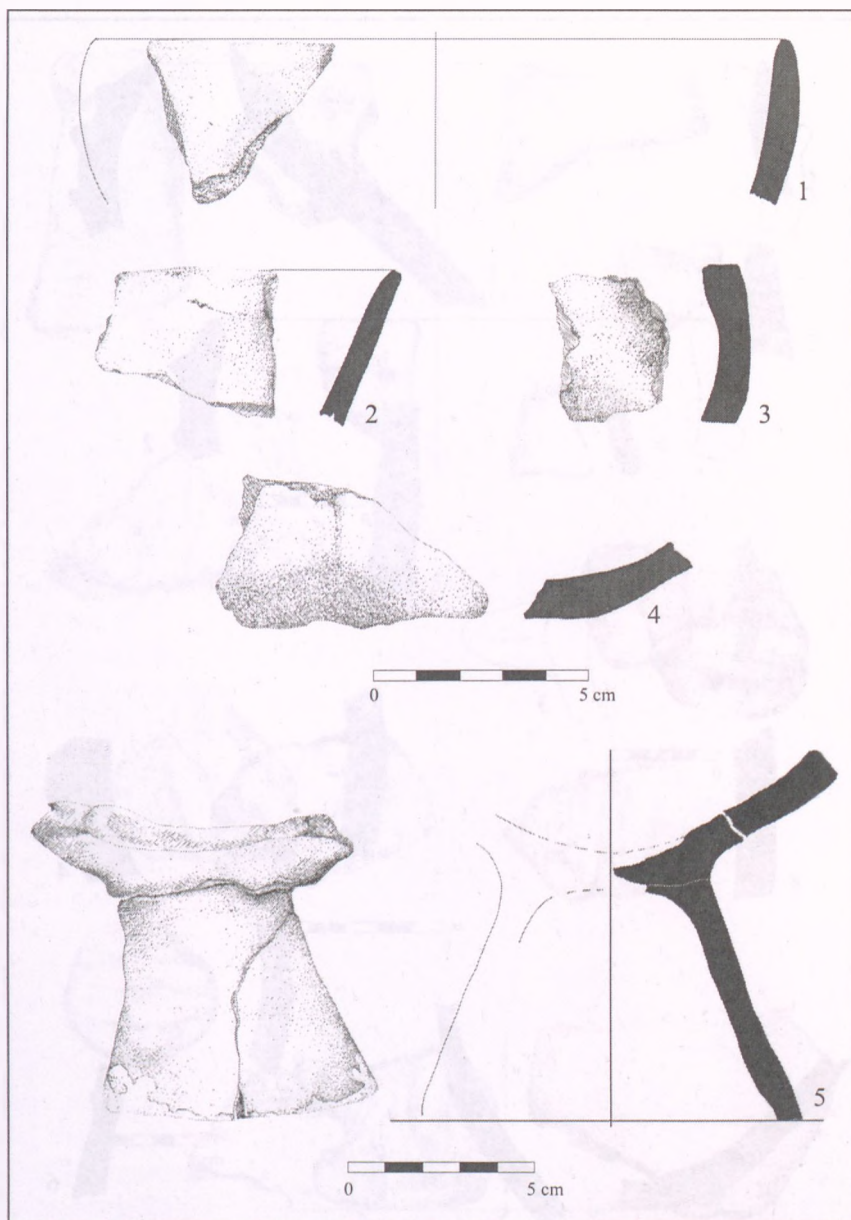
36. Téglavörös, vastag falú, nagy fazék behúzott peremmel, kívül matt, belül élénkvörös, fénye-

zett bevonattal, a törésfelület vörös, jól elválík egymástól a később hozzárakott belső réteg. H.: 5,2 cm, Szé.: 3,4 cm, V.: 1,3 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.35. (8. kép 2)

37. Téglavörös, vastag falú, nagy edény alja, az oldal meredeken fut le az alj irányában, hasa élesen megtörik, a törésvonaltól lefelé sugarasan elkent *Schlickwurf*al díszíti, az aljhoz közel nagy, tagolt felületű kerek bütyök van. A felület matt, a törésfelület vörös, a kerámia anyagában apró kavicszemcsék találhatók. H.: 23,0 cm, Szé.: 16,5 cm, V.: 1,7 cm, Ltsz.: LDM Ö 2005.3.36. (8. kép 3, 10. kép)

Kerámiaformák

Sajátos jelenség, hogy a Starčevo-kultúra legjellegzetesebb edényformája, a kehely, alig képviselt az anyagban. Néhány S-profilú, domború vállú perem sorolható ide (3. kép 1–2). A tálak között a legtöbb az enyhén kihajló peremű, széles szájú, ívelt felső részű forma, lekerített (4. kép 4) vagy élesebb (4. kép 1–3) hasvonallal. Van továbbá S-profilú bikónikus tál (3. kép 3) éles törésvonallal. Néhány bikónikus oldaltöredék is ide tartozhat. Vannak továbbá csonka kúpos tálak egyenes fallal (3. kép 5, 5. kép 2). Egyetlen példány képviseli az ívelt falú, gömbszelet testű tálat (5. kép 1). A tálakhoz tartozó csőtálpak nem kerültek elő, egyetlen alacsony, szét-tartó csőtálpát találtunk csupán, az edény tálrésze hiányos, formája ismeretlen (5. kép 5, 9. kép). A fazekak közül az erősen behúzott peremű, gömbös testű forma két — egy kisebb (6. kép 2) és egy nagyobb (6. kép 1) — példánnyal is szerepel. Előfordul ez a forma kissé kihajló peremmel, nyomott gömbhassal is (8. kép 1). Ennek a meglehetősen nagy edénynek több darabját is megtaláltuk, mégpedig a tűzhelyfolt mellett. Vannak továbbá rövid hengeres nyakú, ívelt vállú nagy fazekak is, a töredékek alapján több példányban (7. kép 1–4). Sok oldal-töredék utal tárolóedényre, a legtöbbjük enyhén ívelt hastöredék. Az egyik nagyobb töredék alapján a nagy edény alsó része egyenesen fut le a talphoz, hasa erősen nyomott, szinte bikónikus (8. kép 3, 10. kép). Szabályos ellipszis alakú az a korong, mely egy nagy edény hastöredékéből készült (7. kép 9). Átfúrva ugyan nincs, de úgy tűnik, nehezek kialakítására lett előkészítve. Egy durva aljtöredék pereme arról árulkodik, hogy levált róla valami, talán talpgyűrű (7. kép 10). Az edényaljak egyébként többnyire zömökek.

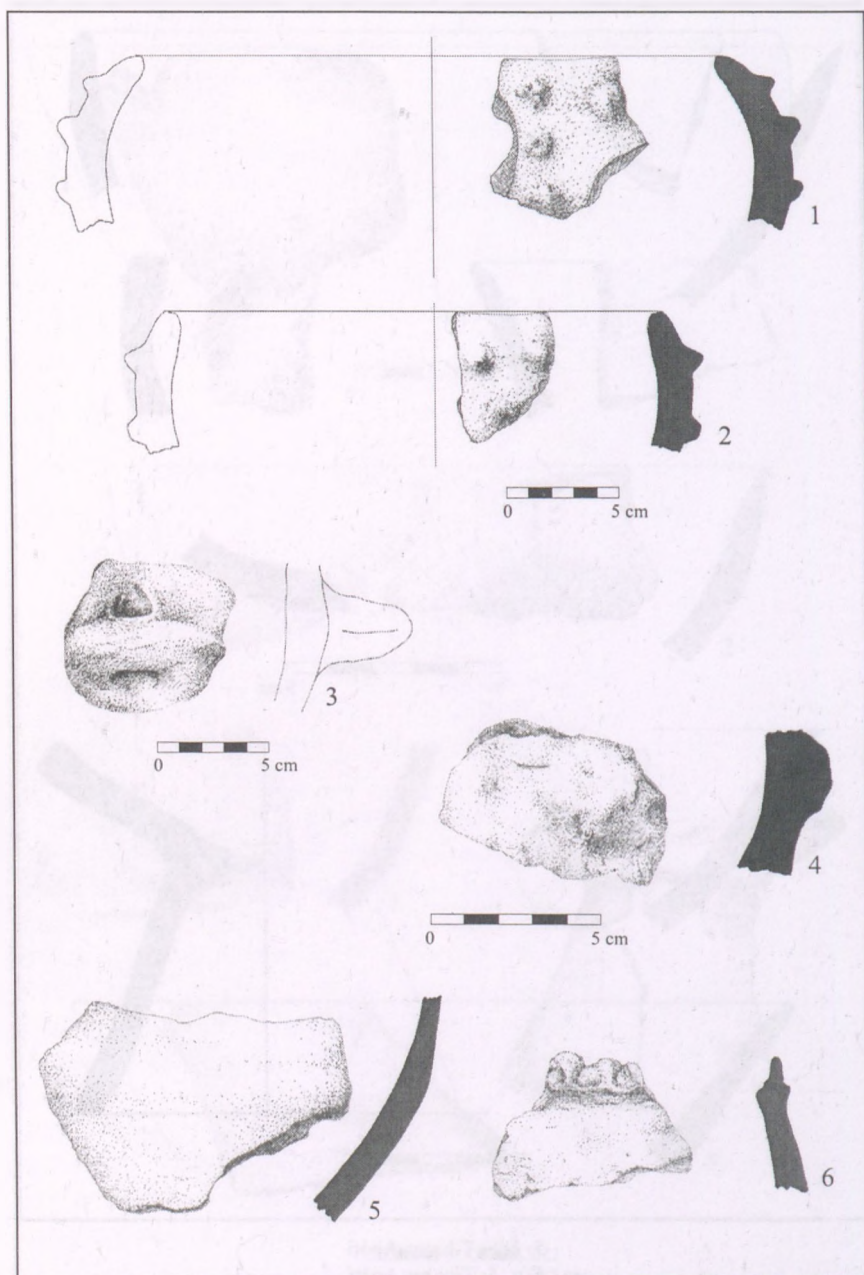

5. kép. Tihany-Apáti

Fig. 5. Tihany-Apáti

A kerámia díszítése

A vékony falú kerámián a fényezett bevonaton kívül nem találunk szinte semmiféle díszítést, annál inkább díszített a vastag falú kerámia. Egy finom oldaltöredéken, az egyetlen díszített példányon hegyes, az edényfalba olvadó bütyök van (3. kép 7). A hombártöredékek mindegyike *Schlickwurffal* díszített (7. kép 5–10). A híg agyagot függőlegesen vagy ferdén kenték el, a nyomok alapján nem annyira ujjal, mint inkább valamilyen fából készült eszközzel. Néhány töredéken határozottabban kidomborodik a felkent agyag, a legtöbbször egészen vékony rétegben történt a felvitel. A behúzott

6. kép. Tihany-Apáti
Fig. 6. Tihany-Apáti

peremű fazekakon és egy hastöredéken rátett barbotint találunk (6. kép 1–2, 7. kép 6). Az előbbieken szabályos, hegyesedő bütykök, míg az utóbbin apró kerek bütykök sorakoznak az edényen. Előfordul egy edénytöredéken ujjal benyomkodott bordadisz (6. kép 6), és találunk hatalmas bütyköket, az egyik ovális (7. kép 4), a másik kerek, felülete benyomkodással tagolt (8. kép 3). Egyetlen fültöredék tartozik az együtteshez, egy nagyobb edény hasára vízszintesen felrakott hurkafül, melyen a hasél vonalán él fut keresztül (6. kép 3).

A tűzhely mellett álló behúzott peremű nagy edény (8. kép 1) felületén egyik díszítéstípus sem fordul elő, díszítetlen. Maga a felület meglehetősen durva összehasonlítva a belsejével, ahol a perem alatti sáv finoman fényezett, mélyebben a has matt felületű. Az élénk-vörös színű edény felülete világosabb, sárga színű, és pelyvával gazdagon kevert matt bevonat borítja. Ez a bevonat okozza a durva hatást, mert kiegészített belőle a pelyva.

A kevés forma és díszítési elem mind arra utal, hogy a leletanyag a Starčevo-kultúra végére sorolható.

Értékelés

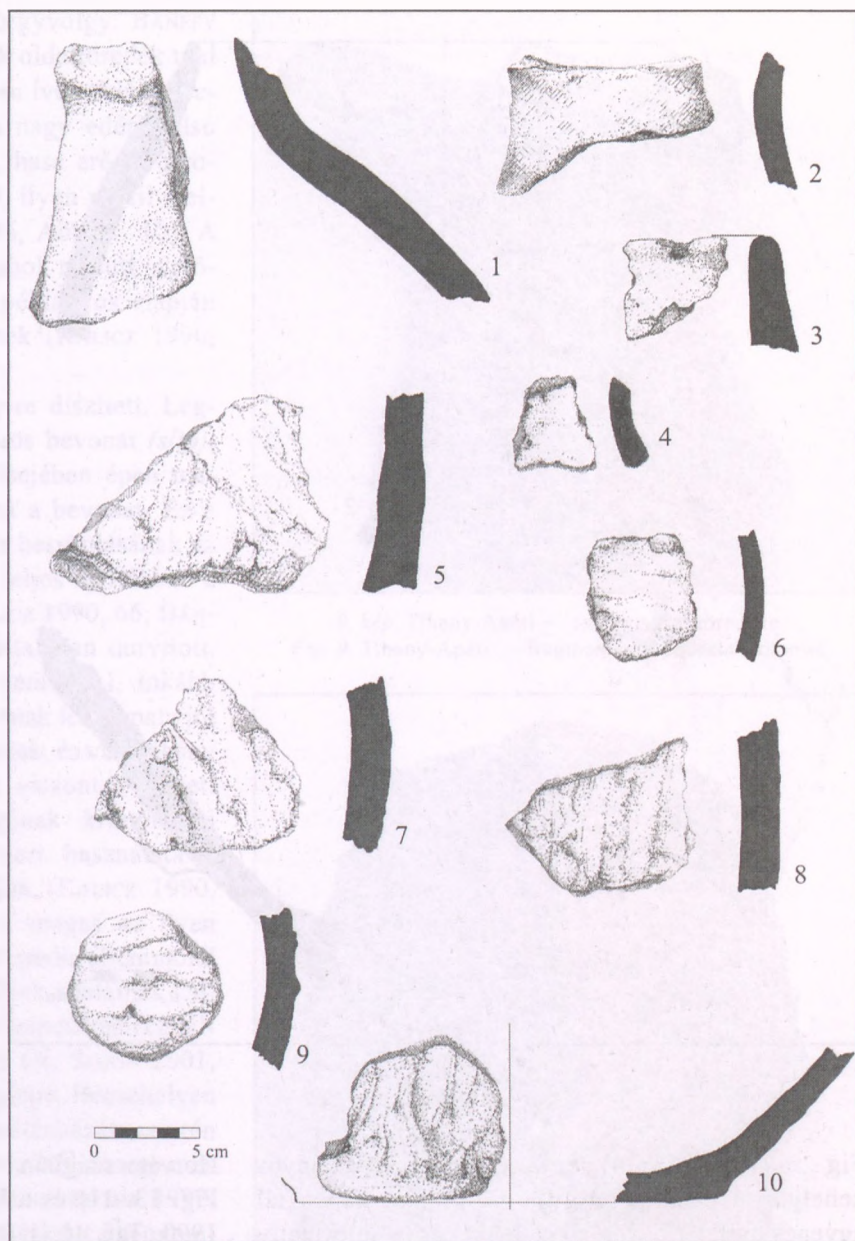
A leletanyag a kerámia kis száma miatt nem mutatja fel a dunántúli Starčevo-kultúra teljes formakincsét és minden előforduló díszítési elemét, ennek ellenére jól datálható, mert a néhány azonosítható edényforma és a díszítés jellege egyértelműen meghatározza helyzetét. Hozzájárul ehhez a lelőhely földrajzi fekvése. A Dráván túlról érkezett és észak felé terjeszkedő Starčevo-kultúra északi peremén nyilvánvalóan a legkésőbbi időszakban jelentek meg a települések. A kultúra a lánycsöki lelőhely alapján a Linear B időszakban érte el a Dél-Dunántúlt (KALICZ 1990, 90–

91); a kultúra elterjedési területének északi határvidékén, a Dunántúl középső sávjában talált lelőhelyek mindegyike ennél későbbi, a Spiraloid B időszakba sorolható (pl. Becsehely, Dombóvár, Kaposvár, Harc-Nyanyapuszta: KALICZ 1990, 91; Gelénháza: H. SIMON 1996, Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998; KALICZ–T. BIRÓ–M. VIRÁG 2002).

Stojan Dimitrijevićnek a késő Starčevo-kerámiáról adott jellemzése pontosan ráillik a tihanyi kerámiára. Eszerint a Spiraloid B-ben a tradicionálisan lekerekített formák mellett megjelennek a bi-

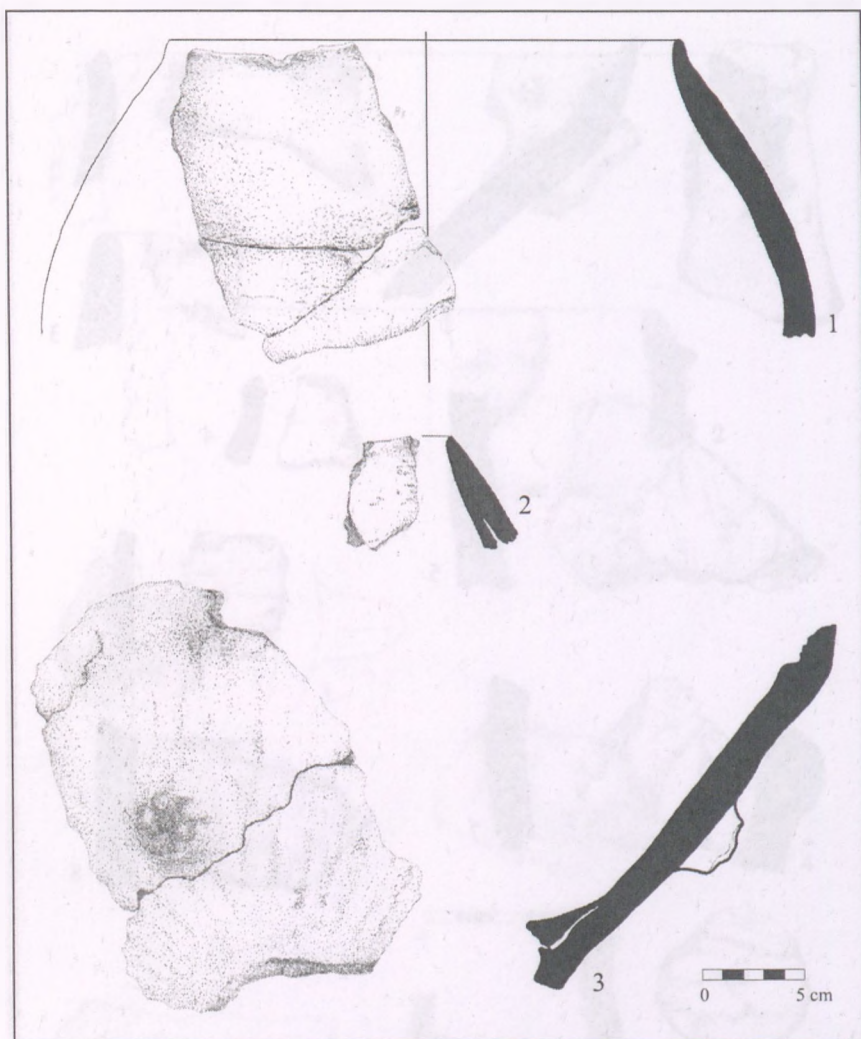
kónikus formák is, és a fázis végére túlsúlyba jutnak. A finom kerámia világos színét felváltja a szürke, fekete szín. A szakasz legvégére jellemző a következő törésfelület: az okkersárga vagy vörös kerámiának szürke a magja, és szürke bevonat fedi (DIMITRIJEVIĆ 1969, 47–48). Ezek a jellegzetességek feltűnnek a tihanyi kerámián is. A finom kerámia szépen fényezett szürke vagy sötétbarna bevonata helyenként lepattogzott, ott kivillan a kerámia eredetileg sokkal világosabb sárga, barna színe. Megtaláljuk ezeken a töredékeken a jellegzetes szürke magot is.

A finom kerámiában azonosítható formák közül a legtöbb a széles szájú, enyhén kihajló peremű, többnyire lekerített hasvonalú tál peremtöredéke (4. kép 1–5). Nem lehet véletlen, hiszen éppen ez a forma a Spiraloid B fázis legjellegzetesebb újdonsága, korábban nem fordult elő (DIMITRIJEVIĆ 1969, 47, Taf. V. 2, Taf. VI. 1, 8; MINICHREITER 1992, Fig. 25. 18). A dunántúli Starčevo-kultúrában hasonlóképpen korszakjelző az említett táltípus, hiszen Lánycsokon ez a leggritkább (KALICZ 1990, Taf. 12. 6, 9), míg Becsehelyen sokkal gyakoribb (KALICZ 1990, 73, Taf. 43. 11 a–c). Ennél a táltípusnál említi Kalicz Nándor a törésvonalra helyezett, az edényfalba simuló bütyköt mint díszítést (KALICZ 1990, 73). A tihanyi egyetlen díszített finom kerámia ilyen bütyökkel rendelkezik (3. kép 7). A Spiraloid B korú lelőhelyeken szinte mindenütt szerepel hasonló profil (Gellénháza: H. SIMON 1996, 62, Abb. 5. 1, Abb. 9. 6; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, Fig. 29. 6, Fig. 52. 19, Fig. 67. 2, 3, Fig. 82. 1, Fig. 105. 11; Vörs: M. VIRÁG–KALICZ 2001, Abb. 3. 4712–13). A horvátországi említett párhuzamok talán valamivel közelebb állnak a tihanyi tálprofilhoz. Az S-profilú bikónikus tál (3. kép

7. kép. Tihany-Apáti
Fig. 7. Tihany-Apáti

3) a horvátországi Spiraloid B egy másik alaptípusa (DIMITRIJEVIĆ 1969, Taf. V. 5, 12, 15; MINICHREITER 1992, Fig. 25. 19). A dunántúli leletek között is gyakori (Becsehely: KALICZ 1990, Taf. 43. 8–9; Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 14. 1; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, Fig. 29. 5; Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998, Fig. 5a. 2). Az S-profilú, domború vállú edényperem (3. kép 1–2, 4) mind Horvátországban (DIMITRIJEVIĆ 1969, Taf. IV. 1; MINICHREITER 1992, Fig. 25. 12), mind a Dunántúlon jól ismert (Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 6. 3, Abb. 14. 6; Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998,

8. kép. Tihany-Apáti
Fig. 8. Tihany-Apáti

Fig. 5a. 4, Fig. 7. 4), ez a kultúra hagyományos kehelyformájának a profilja. A csonka kúpos tál egyenes fallal (3. kép 5) a legkevésbé informatív forma, hasonlók mindenütt előfordulnak (Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 6. 1, Abb. 14. 7; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, Fig. 67. 5, Fig. 110. 1; Vinkovci: DIMITRIJEVIĆ 1969, Taf. V. 9, 11). A másutt gyakori félgömb alakú tál (Becsehely: KALICZ 1990, Taf. 46. 4 a–b; Barcs: KALICZ 1990, Taf. 27. 1, 4; Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 8. 4; Lánycsók: KALICZ 1990, Taf. 12. 4–5) a tihanyi anyagban csupán egyetlen példánnyal képviselt (5. kép 1). Csőtálpból is csak egyetlen példányt találtunk, alacsony, erősen széttartó formát (5. kép 5), ez talán a legelterjedtebb talptípus a kultúra anyagában (Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 13. 1; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, 231, Fig. 61. 15; Vinkovci: DIMITRIJEVIĆ 1969, Taf. IV. 5; Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998, Fig.

5b. 9). A tálrészből csak az indítása maradt meg, így a formája nem ismert. Kiemelkedik ez az edénytöredék a többi közül felületének kidolgozása miatt. Bár mindegyik vékony falú töredéket jellemzi a finom fényezett felület, ez a csőtálpas tál rendkívüli kidolgozású (9. kép). A fényezett bevonaton és az említett bütyökdiszen kívül a finom kerámia díszítetlen, festés nem fordul elő, sem karcolt vagy besimított díszítés. A leletanyag összetételét tekintve ez lehet véletlen, mindenesetre a késői Starčevo-kultúrában S. Dimitrijević a díszítetlenség felé mutató tendenciát vázolt fel (DIMITRIJEVIĆ 1969, 48). A dunántúli késő Starčevo-kultúrában is a finom kerámia jellemzője a díszítetlenség (KALICZ 1990, 76).

A vastag falú kerámia között kevés a jól értékelhető profil. A fazekakat képviselő erősen behúzott peremű, gömbös testű forma két példánnyal is szerepel (6. kép 1–2). Mindkettő jó kivitelű darab, rátett barbotinnal díszítve. A forma előfordul

Horvátországban (Vinkovci: MINICHREITER 1992, Fig. 13. 11) és a Dunántúlon is (Becsehely: KALICZ 1990, Taf. 43. 1–2, Taf. 45. 17a–c, Taf. 46. 14, 17; Kaposvár: KALICZ 1990, Taf. 31. 8; Lánycsók: KALICZ 1990, 54, Taf. 12. 1, 3–6, 9, Taf. 17. 13–22; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, Fig. 56. 4; Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998, Fig. 6a. 1). A tihanyi leletek között találkozunk vele nagyobb méretben, kissé kihajló, elvékonyodó peremmel és nyomott gömbhassal (8. kép 1). A horvátországi Spiraloïd B típusok ehhez a formához hasonlóak (MINICHREITER 1992, Fig. 25. 1). Egy enyhén behúzott peremtöredékhez (8. kép 2) hasonló Szentgyörgyvölgyről ismert (BÁNFFY 2004, Fig. 95. 36). Találunk továbbá hengeres nyakú, palack alakú nagy edényhez tartozó perem- és nyaktöredékeket (7. kép 1–4). Valamennyi jó minőségű, fényezett felületű és ugyancsak ismert forma a késői Starčevo-kultúrában (Gellénháza: H.

SIMON 1996, Abb. 2. 5; Szentgyörgyvölgy: BÁNFFY 2004, Fig. 12. 7, Fig. 95. 39). Sok oldaltöredék utal tárolóedényre, a legtöbbjük enyhén ívelt falú. Az egyik nagyobb töredék alapján a nagy edény alsó része egyenesen fut le a talphoz, hasa erősen nyomott, szinte bikónikus (8. kép 3), ilyen profil Gellénházáról ismert (H. SIMON 1996, Abb. 4. 10). A koronghoz (7. kép 9) hasonló darabok másutt is előkerültek, a lánycsói félig átfűrt példányok alapján joggal tartható félkész nehezéknek (KALICZ 1990, 71, 74, Taf. 17. 2–4, 6–12).

A vastag falú kerámia többnyire díszített. Legjellegzetesebb vonása az élénkvörös bevonat (*slip*), mely szinte mindegyik darab belsejében épen maradt. Néhány esetben világosbarna a bevonat. Ez a fajta felület a leletanyag kulturális besorolásának az alapja, azt jelzi, hogy a település teljes mértékben a Starčevo-kultúrához tartozik (KALICZ 1990, 66; BÁNFFY 2004, 245). A külső felület általában durvított. Gyakori a *Schlickwurf*, melyet nem ujjal, inkább valamilyen eszközzel kentek el (annak lenyomata jól kivehető) vagy egyszerűen lefolyattak, és van néhány rátett barbotin, teljesen hiányzik viszont a csipett dísz. A *Schlickwurf* gyakoriságának kronológiai szempontból van jelentősége, mert használata a kultúra vége felé gyakoribbá válik (KALICZ 1990, 67). A darabszámhoz viszonyítva magas az ilyen módon díszített töredékek száma, ez pedig ellentmond a kortárs nyugat-dunántúli lelőhelyek adatainak (M. VIRÁG–KALICZ 2001, 278), Gellénházán például egyáltalán nem jellemző a *Schlickwurf* (H. SIMON 2001, 22). A csipett dísz hiánya nem meglepő, Becsehelyen is alig van (KALICZ 1990, 74), Gellénházán szintén nem található meg (H. SIMON 1996, 70), de ugyanez a helyzet Horvátországban is (MINICHREITER 1992, 73). Előfordul még plasztikus díszítésként a benyomkodott pontsor, ez is a késő Starčevo-kultúra jellegzetessége (BÁNFFY 2004, 253). Egy függőlegesen átfűrt, ellipszis keresztmetszetű fülhöz (6. kép 3) hasonló Lánycsokon (KALICZ 1990, Taf. 23. 1–2, 4) és Kaposváron került elő (KALICZ 1990, Taf. 37. 1). Bütyökdíszítés is kevés van az anyagban. A nagy kerek, tagolt bütyök (8. kép 3) igen gyakori díszítés (Gellénháza: H. SIMON 1996, Abb. 1. 3), van ezenkívül egy hatalmas ovális bütyök is (6. kép 4). A peremek lekerekítettek, gyakrabban elvékonyodnak, hiányzik a peremeknek másutt gyakori, ujjbenyomkodással való tagolása. A fényezett felületű, hengeres nyakú fazék (7. kép 1–4) díszítetlen, és a nagy, kihajló peremű fazék (8. kép 1) is. Utóbbi felülete matt, belül azonban a perem és a nyak simított. A díszítetlen,

9. kép. Tihany-Apáti — csőtalpas tál töredéke
Fig. 9. Tihany-Apáti — fragment of a pedestal bowl

10. kép. Tihany-Apáti — edénytöredék
Fig. 10. Tihany-Apáti — vessel fragment

fényezett felületű, vastag falú kerámia a dunántúli Starčevo-kultúrában csak a késői időszakban fordul elő (KALICZ 1990, 74).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a késő Starčevo-kultúra lelőhelyén feltárt kevés számú kerámiaanyagban megtaláljuk az adott időszak formakincsének minden elemét, ha nem is a szokásos

gyakorisággal, de ez a lelőhely korlátozott feltártóságának a számlájára írható.

A tihanyi lelőhely szerepe azért fontos, mert a Starčevo-kultúra északi peremterületén található, abban a történeti szempontból nagyon jelentős sávban, ahol a balkáni eredetű betelepülők találkozhattak a — régészetiileg még alig ismert — helyi őslakossággal. Kalicz N. vetette fel a vonaldíszes kerámia kultúrája kialakulásával kapcsolatban ennek az érintkezési sávnak a létezését (KALICZ 1980, 33–34; 1994, 67; 1995, 26), bár a kialakulásról szóló elmélet akkor még nem volt leletekkel alátámasztva (KALICZ 1995, 41). A dunántúli Starčevo-kultúra északi határa Kalicz N. monografikus feldolgozása idején még a Dél-Dunántúl közepén húzódott (KALICZ 1990, Taf. 3. 2). Az 1990-es években elsősorban a Nyugat-Dunántúlon sorra váltak ismertté olyan lelőhelyek, melyek egyrészt átrajzolták a Starčevo-kultúra határvonalát (Gelénháza: H. SIMON 1996; Vörs: KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998; KALICZ–T. BIRÓ–M. VIRÁG 2002), másrészt dokumentálták e kultúrának a vonaldíszes kerámia kultúra kialakulásában játszott meghatározó szerepét (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb: BÁNFFY 2004; Zalaegerszeg-Andráshida: H. SIMON 2002). Nem véletlen talán, hogy éppen ott kerültek elő ezek a lelőhelyek, ugyanis mint az utóbbi éveknek a korai és a késői neolitikumra vonatkozó kutatásaiból jól ismert, a Dunántúl nyugati pereme összekötő folyosóként szolgált a Balkán és Közép-Európa között (KALICZ 1990; 1998, 69; BÁNFFY 1995; 1999; 2002). Valamennyi említett lelőhely a Starčevo-kultúra Spiraloïd B időszakában létezett. E fontos időszak leletanyagát legutóbb Bánffy Eszter tekintette át. A Dunántúl neolitizálódását teljes összefüggésében tárgyaló elmélete szerint ebben az időszakban kimutatható egy speciális

lelethorizont, mely a Nyugat-Dunántúl és a Balaton környékének érintkezési sávjában jött létre a balkáni betelepülők és az egyelőre csak kis mértékben ismert helyi őslakosság kölcsönös egymásra hatásából (BÁNFFY 2004, 334–344). Ennek a történelmi folyamatnak egyik szereplőjeként tekinthetjük Tihany-Apátit. Az erős balkáni hagyományokkal rendelkező Starčevo-leletanyag a Balaton északi partján olyan lelőhelyek közelségében található, melyek már a kialakuló vonaldíszes kultúrát képviselték. A vidék legkorábbi kerámiáját elemezve Bánffy E. a Starčevo-jellegű helyi készítmények (utánzatok) között megtalálható valódi Starčevo-kerámiát az őslakosság közé betelepültek készítményeiként interpretálta (BÁNFFY 2004, 343). Ebből a szempontból nézve a tihanyi lelőhely felbukkanása nem azt jelenti, hogy tovább folytatódik a Starčevo-kultúra elterjedési területének észak felé bővülése, érdemben nem változtatja meg a dunántúli Starčevo-kultúra északi határát, melyet eddig a lelőhelyek előfordulása alapján a Balaton déli partján húzott meg a kutatás (KALICZ 1995, Abb. 1). Bár tagadhatatlan, hogy a területiségnek az archaikus társadalmak egyik alapvető jellemzőjének kellett lennie, ilyen korai időszakban a határvonal nem képzelhető el egy határozott éles vonalként, sokkal inkább változó vonalú, foltokban benépesített peremterületként. A Balaton vonalát, mint határt megerősíti Sümegi Pál és Kertész Róbert geoarchaeológiai modelljében megrajzolt agroökológiai barrier, ahol a balkáni és közép-európai világ között húzódó határ éppen a Balaton mentén fut (KERTÉSZ–SÜMEGI 2001, Fig. 3). A Tihany-Apátin feltárt leletanyag — egy Starčevo-kolóniának a kialakuló vonaldíszes lelőhelyek közé ékelődésével — adalékol szolgál e határterület tagolt jellegének elképzeléséhez.

Regenye Judit

Laczkó Dezső Múzeum
8200 Veszprém, Erzsébet sétány 1.
regenyej@vmmuzeum.hu

Irodalom:

- BÁNFFY, E. 1995: Über den Ausklang der Lengyel-Kultur in Transdanubien. In: Kovács, T. (ed.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Prachistorica Hungariae 7, Budapest 1995, 11–28.
- BÁNFFY E. 1999: Újabb adatok a Nyugat-Dunántúl őskorának kereskedelmi és kulturális útvonalaihoz – Data to the trade and cultural routes of prehistoric Western Transdanubia. *Savaria* 24 (1998–1999 [1999]) 51–64.
- BÁNFFY, E. 2002: A unique southeastern vessel type from Early Chalcolithic Transdanubia: data on the „western route”. *ActaArchHung* 53 (2002) 41–60.

- BÁNFFY, E. 2004: *The 6th millennium BC boundary in western Transdanubia and its role in the central European Neolithic transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement)*. *Varia Archaeologia Hungarica* 15, Budapest.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1969: Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien. Einführung in den Stand der Forschung. *AI* 10 (1969) 39–76.
- KALICZ, N. 1980: Funde der ältesten Phase der Linienbadkeramik in Südtransdanubien. *MittArchInst* 8–9 (1978–79 [1980]) 13–46.
- KALICZ, N. 1990: *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. Quellenanalyse zur Geschichte der Starčevo-Kultur*. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 4, Budapest.
- KALICZ, N. 1994: A dunántúli (Közép-európai) vonaldíszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra – Die ältesten Funde der Transdanubischen (Mitteleuropäischen) Linienbandkeramik und die frühe Vinča-Kultur. In: Lőrinczy G. (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged 1994, 67–84.
- KALICZ, N. 1995: Die älteste Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. *ActaArchHung* 47 (1995) 24–59.
- KALICZ, N. 1998: *Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. *Archaeolingua Series Minor* 10, Budapest.
- KALICZ, N.–M. VIRÁG, ZS.–T. BIRÓ, K. 1998: The northern periphery of the Early Neolithic Starčevo culture in south-western Hungary. A case study of an excavation at Lake Balaton. *Documenta Praehistorica* 25 (1998) 151–187.
- KALICZ, N.–T. BIRÓ, K.–M. VIRÁG, ZS. 2002: Vörs, Máriaasszony-sziget (Somogy megye). *Régészeti Kutatások Magyarországon 1999 – Archaeological Investigations in Hungary 1999*, Budapest 2002, 15–26.
- KERTÉSZ, R.–SÜMEGI, P. 2001: Theories, critiques and a model: Why did the expansion of the Körös-Starčevo culture stop in the centre of the Carpathian Basin? In: Kertész, R.–Makkay, J. (eds): *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. *Archaeolingua* 11, Budapest 2001, 225–246.
- MINICHREITER, K. 1992: *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj – The Starčevo culture in Northern Croatia*. Zagreb.
- H. SIMON, K. 1996: Ein neuer Fundort der Starčevo-Kultur bei Gellénháza (Kom. Zala, Ungarn) und seine südlichen Beziehungen. In: Drašovean, F. (ed.): *The Vinča Culture, its role and cultural connections*. Timișoara 1996, 59–92.
- H. SIMON, K. 2001: Die Neolithischen Funde des Objektes 103/96 von Gellénháza-Városrét (Komitat Zala). *Zalai Múzeum* 10 (2001) 19–43.
- H. SIMON, K. 2002: Das Fundmaterial von Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó. *Antaeus* 25 (2002) 189–203.
- M. VIRÁG, ZS.–KALICZ, N. 2001: Neuere Siedlungsfunde der frühneolithischen Starčevo-Kultur aus Südwestungarn. In: Ginter, D. et al. (eds): *Problems of the Stone Age in the Old World. Jubilee Book dedicated to Professor Janusz K. Kozłowski*. Kraków 2001, 265–279.

A settlement of the Starčevo culture on the Tihany Peninsula

The most recently investigated settlement of the Transdanubian Starčevo culture lies on the Tihany Peninsula, on the northern shore of Lake Balaton, an area from where there was no evidence of any Starčevo occupation until now. The site lies on the northern side of Road 71, opposite the junction with the road to Sajkod. The rescue excavation took place in 2002, when the area was disturbed during the maintenance of water and sewage pipes. Several prehistoric features were noted by the walls of the late medieval cellar in the shaft of the pipes: an Iron Age pit on the southern side and a Neolithic pit and hearth on the northern side.

The find assemblage is chiefly made up of pottery, with a few lithic finds. Interestingly enough, the finds hardly include any chalices, one of the most distinctive Starčevo vessel types. The thin-walled fine wares are covered with a polished slip and have no other decoration, whilst thick-walled pottery is richly ornamented.

Even though the small pottery sample from this site does not include all the vessel types and all elements of the ornamental repertoire of the Transdanubian Starčevo culture, the assemblage can be quite accurately dated owing to the presence of a few identifiable vessel types and the type of their decoration. The site's location too provides a useful chronological anchor. The settlements on the northern fringes of the Starčevo distribution were most likely the latest in view of the northward migration of the Starčevo communities from the Drava region.

The importance of the Tihany site lies in its location on the northern fringes of the Starčevo distribution, in a possible contact zone between the Balkanic immigrants and the archaeologically barely visible local population. The Tihany-Apáti site, a Starčevo colony wedged in-between formative Linear Pottery sites, sheds light on the nature of this frontier-like zone.

Újabb adatok a Starčevo-kultúra kőanyagához: Tihany-Apáti

A Starčevo-kultúra új lelőhelye, Tihany-Apáti ismét északabbra teszi a dunántúli korai neolitikum déli eredetű komponensének maximális kiterjedéséről alkotott képünket. A távolság földrajzilag nem jelentős, hiszen az eddig ismert lelőhelyektől Tihany mindössze 10 km-rel helyezkedik északabbra. Kulturális tekintetben viszont annál jelentősebb ez a kis távolság is, hiszen a Balaton északi partján eddig nem, vagy csak erősen vitatott módon ismertünk korai neolitikus leleteket (EÖRY-SÁGI-TÖRÖCSIK 1991).

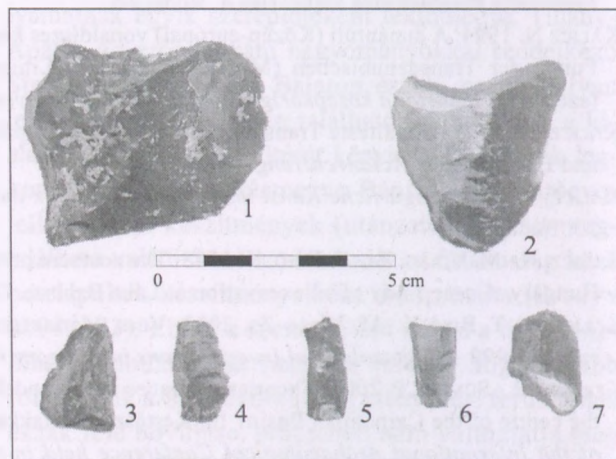
A jellegzetes, bár nem túl nagy mennyiségű kerámián kívül¹ a település újkőkori leletei között néhány kőeszköz is előkerült, a kőomladék északi oldaláról.

Az előkerült kőeszközüanyag leírása

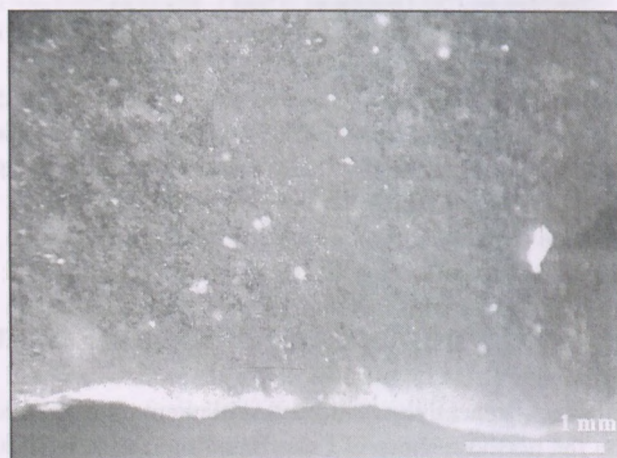
1. I3 atipikus oldalsó állású vakaró, magköperem szilánkon.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörösesbarna.
Méret: 37×52×15 mm. (1. kép 1)
2. B3 vaskos szilánk.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörösesbarna, testszín porcelánit fázissal.
Méret: 40×35×18 mm. (1. kép 2)
3. B2 magkömaradék töredék, szilánkszerű.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus.
Méret: 24×15×14 mm. (1. kép 3)
4. B6w kopott élű mikrolit késpenge.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus.
Méret: 22×12×4 mm. (1. kép 4)
5. B5w magas mikropenge.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus.
Méret: 21×10×2 mm. (1. kép 5)
6. B5/9 vékony penge levágott bázisrész.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus.
Méret: 18×9×2 mm. (1. kép 6)
7. I7w zömök, kissé aszimmetrikus pengeszerű szilánkon készült vakaró.
Anyaga: 9 dunántúli radiolarit, szentgáli típus rózsaszín porcelánit fázissal.
Méret: 24×15×6 mm. (1. kép 7)

A kis leletanyag technológiai szempontból egy magkömaradékot, egy szilánkot, három retusátlan pengét, két szilánkvakarót tartalmaz: ez utóbbiakból egyik szilánkon, másik pengeszerű szilánkon készült. A nyersanyag minden esetben szentgáli radiolarit (1–2. kép).

¹ Lásd Regenye Judit tanulmányát az előző cikkben.

1. kép. Tihany-Apáti — a Starčevo-kultúra kőeszközei
Fig. 1. Tihany-Apáti — lithic finds of the Starčevo culture

2. kép. Szentgáli radiolarit (Tihany-Apáti) binokuláris mikroszkóppal — a vörös alapanyagban jól megfigyelhetőek a kalcedonnal kitöltött fehér Radiolaria-vázak
Fig. 2. Section of Szentgál radiolarite (Tihany-Apáti) viewed with a binocular microscope — showing the white Radiolaria skeletons filled with chalcedony in the red matrix

Tihany-Apáti és a Starčevo-kultúra kőanyaga

A dunántúli Starčevo-kultúra kőanyagáról összességében igen keveset tudunk. Az első jelentősebb mennyiségű kőanyag Vörs-Máriaasszony-sziget „régí” (1989–1991) ásatásának neolitikum anyagából került közlésre (KALICZ–M. VIRÁG–T. BIRÓ 1998; T. BIRÓ 2001, Fig. 1). Azóta a lelőhelyen újabb ásatások

történtek (1999–2000: KALICZ–T. BIRÓ–M. VIRÁG 2002), melynek feldolgozása, közlése folyamatban van. A pattintott kőeszköz leletanyag mellett jelentős a szerszámkő-anyag (örlőkövek, csiszolók) is, amelynek jellegzetes eleme a Balaton-felvidéki vörös (perm/triász korú) homokkő.

A legjelentősebb Starčevo-kőanyag H. Simon Katalin gellénházai ásatásából vált ismertté és került közlésre (T. BIRÓ–H. SIMON 2003). A zárt objektumokban a kerámiaanyag alapján sikerült elkülöníteni feltehetően csak a Starčevo-kultúrához tartozó, továbbá a dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájához (továbbiakban DVK) tartozó és „vegyes” kőeszköz-együtteseket.

Vörös és Gellénháza anyagán szerzett tapasztalatok szerint:

1. a Starčevo-kultúra dunántúli lelőhelyeinek meghatározó nyersanyaga a szentgáli radiolarit;

2. a kőeszköz-együttes alapvetően szilánk-formán készült eszközöket tartalmaz;

3. a jellemző korai eszköztípusok egyszerű retusált szilánkok és pengék, viszonylag gyakoribb a véső és a fűrő. A gellénházai anyagból jellemzően hiányoztak a vakarók.

A Tihany-Apáti kis leletanyagban két, jellegzetesnek mondható vakaró is van; igaz, a szilánkforma itt is dominál. Az alapformákban, különösen a retusálatlan pengék között erősebb a penge-készítési hajlandóság, mint a kultúra többi lelőhelyén. Nem lehetetlen, hogy a kis kőeszköz-együttes a déli eredetű bevándorló népességtől idegen, helyi kő-

eszköz-készítők terméke. Sajnos, a leletegyüttes szerény méreteinél fogva önmagában nem alkalmas messzemenő következtetések levonására.

Tihany-Apáti és a Balaton-felvidék korai kőanyagai

A csekély számú kőeszköz-leletanyag a Balaton-felvidék nagyon szegényes legkorábbi kőeszköz-együtteseit is gazdagítja.

A ma kitűnő környezeti adottságokkal rendelkező terület őskőkoráról szinte semmit sem tudunk. Egyetlen lelőhely a területen a rejtélyes Lovas, melynek kőanyagát — a festékbánya datálásával együtt — a középső paleolitikumtól az őskor fiatalabb szakaszáig több helyre is beosztották. Legvalószínűbb datálása a csontanyagon végzett ¹⁴C vizsgálat szerint a késő pleisztocen/kora holocén átmeneti időszakra tehető (DOBOSI 1999). A maréknyi kőeszköz uralkodóan szentgáli radiolarit, jellegtelen szilánk.

A Balaton-felvidék korai köiparai szempontjából kiemelkedően fontosak a Vázsonyi-medence (zömében DVK-hoz kapcsolható) leletanyagai (MÉSZÁROS 1948; T. BIRÓ 1991). Ezek kormeghatározása — hitelesítő ásatások híján — még mindig bizonytalan. Formai alapon Mészáros Gyula feltételezte, hogy ezek között az élelemtermelő gazdálkodást megelőző korszak (mezolitikum) leletei is megvannak.

Összességében, a Starčevo-kultúra expanziójának egyik jelentős tényezője lehetett, hogy közelebb került a Balaton-felvidék és a Déli Bakony nyersanyagforrásaihoz.

T. Biró Katalin

Magyar Nemzeti Múzeum

1088 Budapest, Múzeum körút 14–16.

tbk@ace.hu

Irodalom:

T. BIRÓ K. 1991: Mencshely-Murvagödrök kőanyaga – Steinartefakte aus neue Grabungen von Mencshely. *Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2 (1991) 51–60.

T. BIRÓ, K. 2001: Lithic materials from the Early Neolithic in Hungary. In: Kertész, R.–Makkay, J. (eds): *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. Archaeolingua 11, Budapest 2001, 89–100.

T. BIRÓ, K.–H. SIMON, K. 2003: Lithic material of the Starčevo culture at Gellénháza-Városrét. In: Jerem, E.–Raczky, P. (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. Archaeolingua 14, Budapest 2003, 115–126.

- DOBOSI, V. 1999: Lovas, ocre mine reconsidered. In: Weisgerber, G. (ed.): *Proceedings of the VIII International Flint Symposium, Bochum, 13–17 September 1999*. Abstracts. 26.
- EÖRY B.–SÁGI K.–TÖRÖCSIK Z. 1991: A Dunántúli Vonaldíszes Kerámia „Tapolcai csoportjának” legújabb lelőhelyei a Balaton környékéről – New sites of the “Tapolca group” of the Transdanubian Linear Pottery ware culture around the Balaton. *Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1 (1991) 7–30.
- KALICZ, N.–M. VIRÁG, ZS.–T. BIRÓ, K. 1998: The northern periphery of the Early Neolithic Starčevo culture in south-western Hungary. A case study of an excavation at Lake Balaton. *Documenta Praehistorica* 25 (1998) 151–187.
- KALICZ N.–T. BIRÓ K.–M. VIRÁG ZS. 2002: Vörs, Máriaasszony-sziget (Somogy megye). *Régészeti Kutatások Magyarországon 1999 – Archaeological Investigations in Hungary 1999*, Budapest 2002, 15–26.
- MÉSZÁROS GY. 1948: *A vázsonyi medence mezolitik- és neolitikori települései*. Veszprém.

The lithics of the Starčevo culture: new evidence from Tihany-Apáti

Tihany-Apáti, a recently identified site of the Starčevo culture, lies no more than 10 km to the north of the culture’s currently known sites. No matter how small this distance, its cultural significance is enormous since there are virtually no Early Neolithic finds from the northern shore of Lake Balaton.

In addition to a not particularly large, but nonetheless characteristic ceramic assemblage, the finds from this Early Neolithic settlement included a few lithic implements too, made without exception from Szentgál radiolarite (*Figs 1–2*).

Very little is known about the lithics used by the Transdanubian Starčevo culture. The stone finds from Tihany-Apáti include two distinctive scrapers. The lithic assemblage is dominated by flakes. The blanks, and especially the unretouched blades, reflect a preference for blade manufacture unattested on the culture’s other sites. It is possible that the small assemblage was made by local knappers representing a different population than the immigrants from the south. Unfortunately, the small lithic assemblage is unsuitable for drawing far-reaching conclusions.

The expansion of the Starčevo culture may have been stimulated by the need to draw nearer to the lithic resources in the Balaton Uplands and the southern Bakony Mountains.

A tiszaszőlős-aszóparti középső neolitikus település legkorábbi időszakának vizsgálata a kronológiai és a kulturális kapcsolatok tükrében

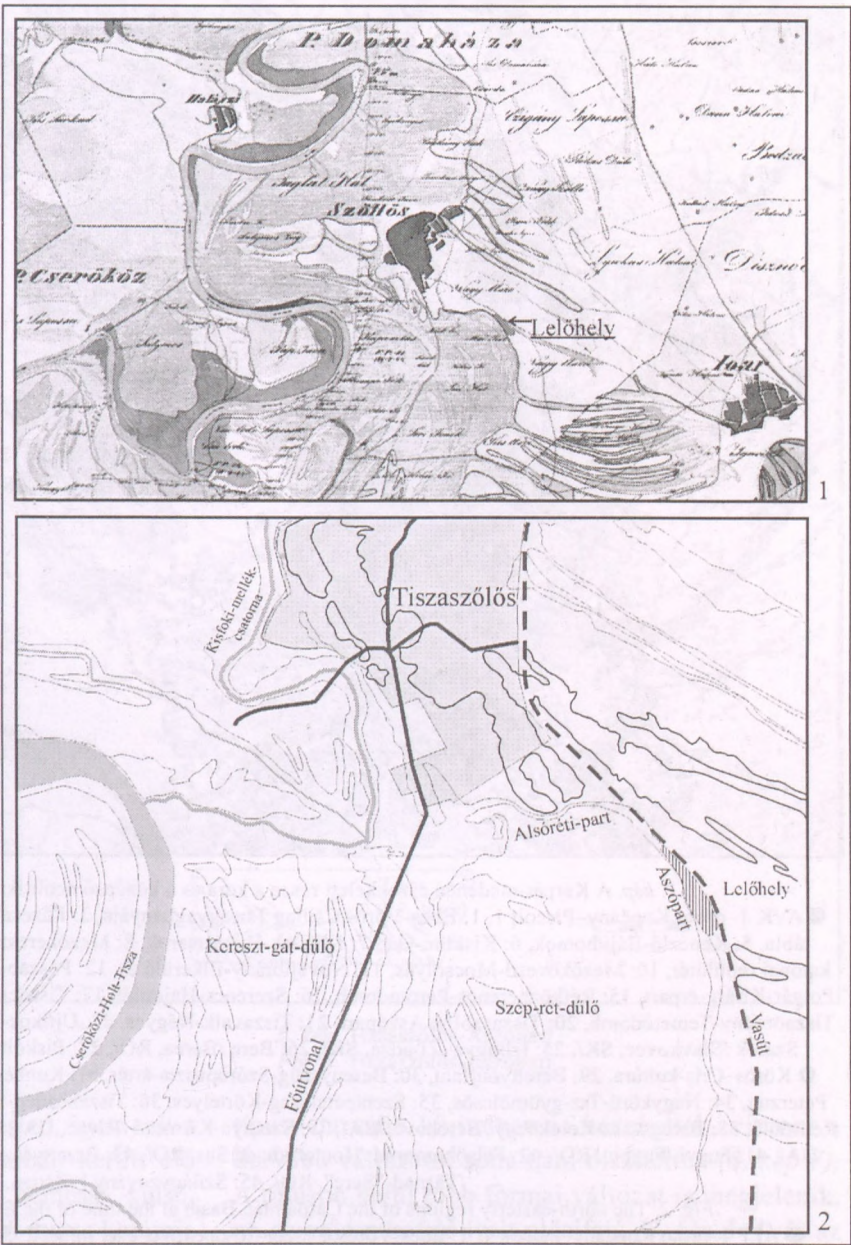
Az utóbbi évek feltárásai számos új adatot szolgáltatottak az alföldi vonaldiszes kerámia kultúrájának (továbbiakban AVK) kialakulásához. Egyre jobban körvonalazódik ezen időszak leletanyaga, településszerkezete, életmódja, viszont a kultúra kialakulási folyamata még mindig nem tisztázott, sőt, az újonnan közölt anyagok egyre több kérdést vetnek fel. Sajnos kevés az átfogó leletanyag-közlés, mely lehetővé tenné a lelőhelyek összehasonlítását, és a belső kronológia kialakítását. Jelen munkám célja egy új leletanyag részletes közlésén túlmenően, az idősakra vonatkozó kutatástörténet és a jelenlegi kutatási helyzet összefoglalása.¹

Tiszaszőlős-Aszópart

1987 augusztusában bejelentés érkezett a szolnoki Damjanich János Múzeumba, mely szerint Tiszaszőlős határában földmunkák során egy őskori sirt bolygattak meg. A helyszínre érkező régészek megállapították, hogy a rézkori síron² kívül több más korszak objektumai is megtalálhatóak a területen. Tárnoki Judit és Cseh János vezették a leletmentő ásatást, mely szeptember végéig tartott (TÁRNOKI-SIKLÓDI-CSEH 1998). A leletmentés során a legkorábbi és a klasszikus AVK idősorok leletei kerültek elő.

¹ A cikk alapját a 2002-ben megvédett egyetemi szakdolgozatom képezi: *Tiszaszőlős-Aszópart. Az alföldi vonaldiszes kerámia kultúrájának korai telepe*. ELTE BTK. A cikk kéziratát 2004 végén zártam le. Szeretnék köszönetet mondani Dr.

Raczky Pálnak útmutatásaiért és Váczi Gábornak a rajzokért.
² A rézkori leletanyag közlését lásd Mészáros Patrícia tanulmányában e kötetben.

1. kép. Tiszaszőlős-Aszópart — 1: a lelőhely elhelyezkedése az 1845-ös vízszabályozás előtti térképen, 2: a lelőhely elhelyezkedése
Fig. 1. Tiszaszőlős-Aszópart — 1: the site on a map showing conditions before the 1845 river regulation, 2: location of the site

2. kép. A Kárpát-medence északkeleti része a kora és a középső neolitikum váltásának időszakában

- AVK 1–proto Kopčany–Piscotl 1. 1: Ebess-Vörös Csillag Tsz agyagbányája, 2: Füzesabony-Gubakút, 3: Ibrány, 4: Ibrány-Nádas-tábla, 5: Kenéz-lő-Báji homok, 6: Kisköre-Gát, 7: Kőtelek-Huszársarok, 8: Mezőkeresztes-Nagy-Tubulyka, 9: Mezőkövesd-volt katonai repülőtér, 10: Mezőkövesd-Mocsolyás, 11: Novajibrány-Elkerülő út, 12: Paszab-Felnémettag, 13: Polgár-Kenderföldek, 14: Polgár-Király-épart, 15: Rétközberencs-Paromdomb, 16: Szerencs-Hajdúrért, 17: Tiszacsege-Homokbánya, 18: Tiszalúc-Sarkad, 19: Tiszaörvény-Temetődomb, 20: Tiszaszőlős-Aszópart, 21: Tiszavalk-Négyes, 22: Újtikos-Kőztető, 23: Morva /Moravany, SK/, 24: Szalók /Slavkovce, SK/, 25: Izbugya /Zbudza, SK/, 26: Bere /Berea, RO/, 27: Piskolt /Pişcolt, RO/, 28: Érvasad /Văşad, RO/
- Körös-Criş-kultúra. 29: Berettyóújfalu, 30: Besenyszög-Szöröpuszta-ártér, 31: Kunhegyes, 32: Méhtelek-Nádas, 33: Nagyecsed-Péterzug, 34: Nagykörű-Tsz-gyümölcsös, 35: Szentpéterszeg-Körtélyes, 36: Tiszabездé-Servápa, 37: Tiszaszőlős-Domaháza-Pusztá-Réti-dűlő, 38: Beregszász-Kerekhegy /Berchovo, UA/, 39: Szemye-Kismező /Rivne, UA/, 40: Zápszony-Kishegy /Zastavne-Mala Hora, UA/, 41: Fugyi /Fughiu, RO/, 42: Felsőhomoród /Homorodu de Sus, RO/, 43: Berettyószéplak /Suplacu de Barcău, RO/, 44: Tasnád /Tăşnad-“Sere”, RO/, 45: Szilágyzovány I /Zăuan, RO/

Fig. 2. The north-easterly regions of the Carpathian Basin at the time of the Early/Middle Neolithic transition

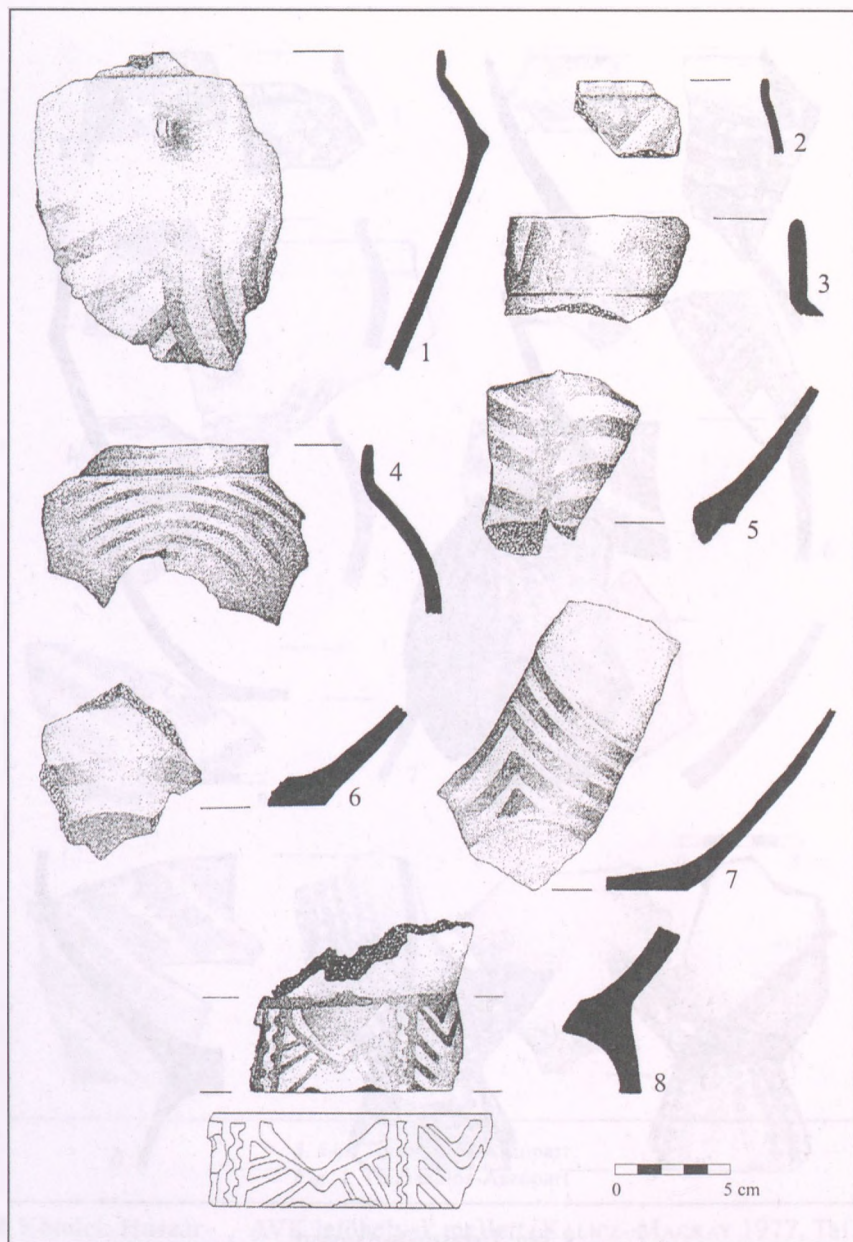
- ALP 1–proto Kopčany–Piscotl 1. 1: Ebess-Vörös Csillag Co-operative, clay mine, 2: Füzesabony-Gubakút, 3: Ibrány, 4: Ibrány-Nádas-tábla, 5: Kenéz-lő-Báji homok, 6: Kisköre-Gát, 7: Kőtelek-Huszársarok, 8: Mezőkeresztes-Nagy-Tubulyka, 9: Mezőkövesd-former military airfield, 10: Mezőkövesd-Mocsolyás, 11: Novajibrány-Bypass road, 12: Paszab-Felnémettag, 13: Polgár-Kenderföldek, 14: Polgár-Király-épart, 15: Rétközberencs-Paromdomb, 16: Szerencs-Hajdúrért, 17: Tiszacsege-Homokbánya, 18: Tiszalúc-Sarkad, 19: Tiszaörvény-Temetődomb, 20: Tiszaszőlős-Aszópart, 21: Tiszavalk-Négyes, 22: Újtikos-Kőztető, 23: Morva /Moravany, SK/, 24: Szalók /Slavkovce, SK/, 25: Izbugya /Zbudza, SK/, 26: Bere /Berea, RO/, 27: Piskolt /Pişcolt, RO/, 28: Érvasad /Văşad, RO/
- Körös-Criş culture. 29: Berettyóújfalu, 30: Besenyszög-Szöröpuszta-ártér, 31: Kunhegyes, 32: Méhtelek-Nádas, 33: Nagyecsed-Péterzug, 34: Nagykörű-Co-operative orchard, 35: Szentpéterszeg-Körtélyes, 36: Tiszabездé-Servápa, 37: Tiszaszőlős-Domaháza-Pusztá-Réti-dűlő, 38: Beregszász-Kerekhegy /Berchovo, UA/, 39: Szemye-Kismező /Rivne, UA/, 40: Zápszony-Kishegy /Zastavne-Mala Hora, UA/, 41: Fugyi /Fughiu, RO/, 42: Felsőhomoród /Homorodu de Sus, RO/, 43: Berettyószéplak /Suplacu de Barcău, RO/, 44: Tasnád /Tăşnad-“Sere”, RO/, 45: Szilágyzovány I /Zăuan, RO/

A lelőhely a Tisza két magaspartjait foglalja magába, Tiszaszőlős-Aszópartot és Tiszaszőlős-Alsóréti-partot. A neolitikus megtelepedés az Aszóparton található, hosszanti irányban követve az északnyugat–délkelet irányú partvonalat. A két magaspart egy vízenyős rétet fog közre, a Tisza egykori árterét, melyet a földmunkák során feltöltöttek a partokról lehúzott humusszal (1. kép 1). A munkálatok során az Alsóréti-partnak az Aszóparthoz közeli része teljesen megsemmisült; a bolygatatlan részen a felszíni leletek alapján még tovább folytatódik a neolitikus település, a teljes kiterjedés meghatározását azonban gátolja a vasúti töltés, mely a magaspart szélén fut végig (1. kép 2).

Három objektum sorolható a legkorábbi AVK időszakába, az 1., 2. és 9. gödör. A 2. gödör két elkülönülő — A és B — részből állt. Sajnos a leletmentés során nem készült összesítő felszínrajz a feltárt területről, így ma már sem a gödrök elhelyezkedését, sem az alakját nem lehet meghatározni.

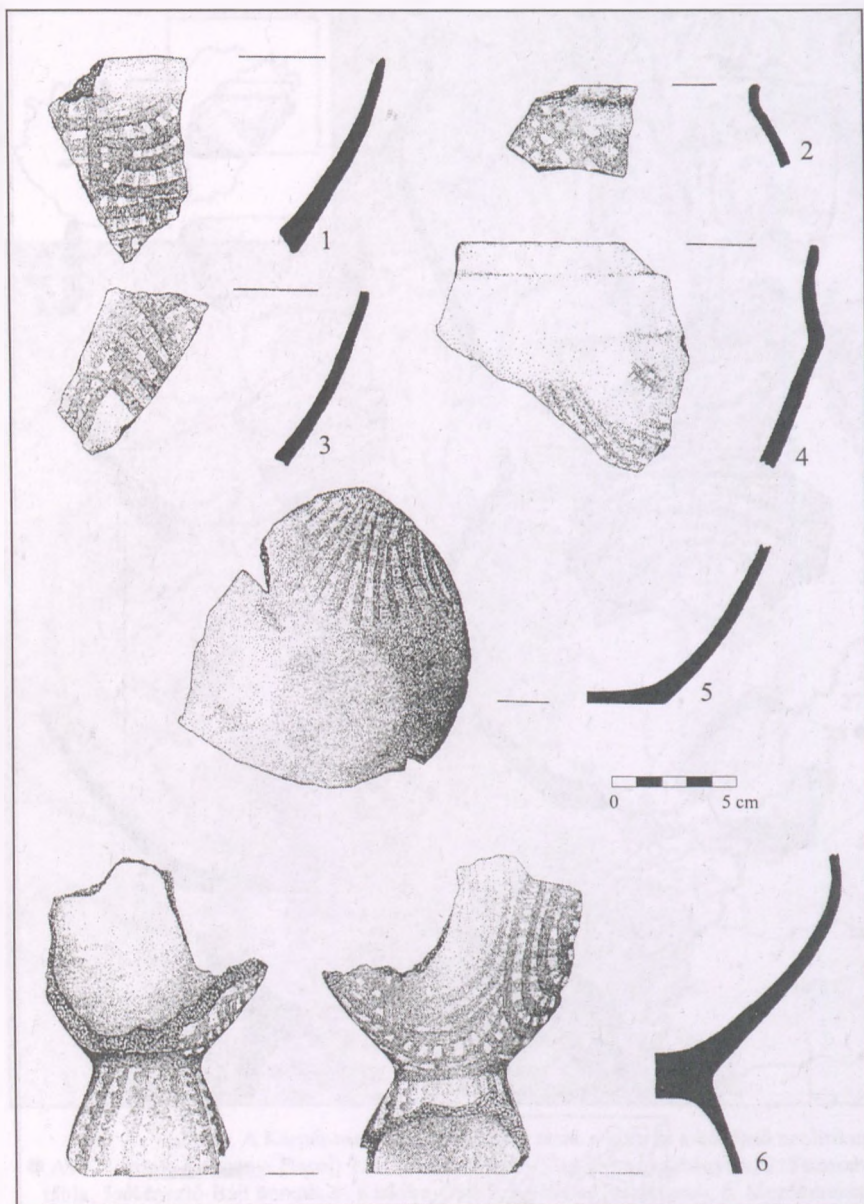
A kerámia főleg pelyvás soványítású, de emellett kis számban megjelenik a homokos változat is. A finom kerámia jól kiégetett, színe a világosbarnától a barnászörösről át a feketéig terjed, igen sok a foltosra kiégetett darab. Nagy számban került elő polírozott edénytöredék, melyeknek nemcsak külső, hanem belső részét is felfényezték. A durva kerámia főleg világosbarna színű, durvított vagy simított felületű, de a tálaknál találkozunk a belső polírozással is.

A finom kerámia táltípusának a legáltalánosabb és a leggyakoribb formája, a tagolt peremű, befelé ívelt oldalú tál (3. kép 1, 4. kép 2, 5. kép 1–7, 8. kép 3–4, 6, 8, 15. kép 2). Felületüket legtöbbször polírozzák, de gyakori a slip alkalmazása is. Ezt a tál-

3. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 3. Tiszaszőlős-Aszópart

típust durvább kivitelben is készítették, viszont a durvább változatot soha nem díszítették (8. kép 7). A típuson belül több formai változat is megjelenik, pl. az erősen befelé ívelt oldalfalú (8. kép 3–4) és az enyhén befelé ívelt oldalú tál, amelynél a tál oldala szinte már egyenes, a perem tagolását pedig bekarcolással alakítják ki (8. kép 6, 8). Ennél a táltípusnál nagy számban megjelenik a fekete festés (3. kép 1, 2, 4, 4. kép 2, 4, 5. kép 1–7), viszont teljesen hiányzik a bekarcolt díszítés. Gyakran a törésvonalon sima vagy hasított bütyköket helyeznek el (2. kép 1, 5. kép 7). A tálaknak ez a típusa teljesen ismeretlen

4. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 4. Tiszaszőlös-Aszópart

a Körös–Starčevo leletanyagokban; első megjelenése összefügg a délkelet-európai középső neolitikus, új típusú leletgyűttesek felbukkanásával (KALICZ 1980, 17–18; RACZKY 1983, 171; NAGY 1998, 75). Az AVK legkorábbi fázisába sorolható leletanyagok mindegyikében megtalálható, viszont különbség figyelhető meg gyakoriságukban. Míg Tiszaszőlösön és Tiszavalkon igen magas számban jelentkeznek a leletanyagokban (NAGY 1998, II. táblázat), addig Kőtelek-Huszársarok és Tiszalúc-Sarkad lelőhelyeken csak néhány darab került elő (RACZKY 1983, 10. kép; ORAVECZ 1997, 14. ábra 10). A környező területeken megtalálható Piskolt /Piş-

colt, RO/ 1. fázisának leletanyagában (LAZAROVICI–NÉMETI 1983, Fig. 7. 7, Fig. 9. 6), illetve Szalók /Slavkovce, SK/ és Izbugya /Zbudza, SK/ lelőhelyeken (VÍZDAL 1997, Pl. IV-2: 14–15, Pl. IV-3: 1–2, 5).

Bár külön típusba sorolandók a négyszögletes, vagy négyszögletesedő tálok, mégis ennek a formának a tagolt peremű, befelé ívelt oldalú tál jelenti az alapját (8. kép 5, 13. kép 1), ezért az előző alváltozatának is tekinthetjük. Díszítése teljesen megegyezik az előző táltípus díszítésével (4. kép 4) és megtalálható minden legkorábbi AVK korú leletanyagban (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 5. 11–12, Taf. 9. 2; RACZKY 1983, 10. kép; KALICZ–KOÓS 1997b, Abb. 7. 13, Abb. 8. 1; NAGY 1998, 12. t. 5). Ez a forma az AVK teljes időszakában fennmarad, még a késői csoportjaiban is igen elterjedt típusnak számít (KALICZ–MAKKAY 1977, 31).

A tálok harmadik típusát a fordított csónka kúp alakú tálok alkotják. A tál oldala egyenes (10. kép 3–4, 15. kép 1, 16. kép 5), esetleg enyhén ívelt (8. kép 9, 10. kép 1–2, 13. kép 4), amely általános formájává válik az AVK kultúrájának. Díszítésénél a fekete festést (4. kép 1)

és a bekarcolást egyaránt alkalmazzák (7. kép 2, 7).

Felületkezelése miatt a finom kerámiához sorolandó az az alacsony, vastag falú tál, melynek peremét mély ujjbenyomkodással tagolták (16. kép 4). Hasonló darabok kerültek elő Kelet-Szlovákiából, Slavkovce és Zbudza lelőhelyekről (VÍZDAL 1997, Pl. IV-2: 8, Pl. IV-20: 1–2).

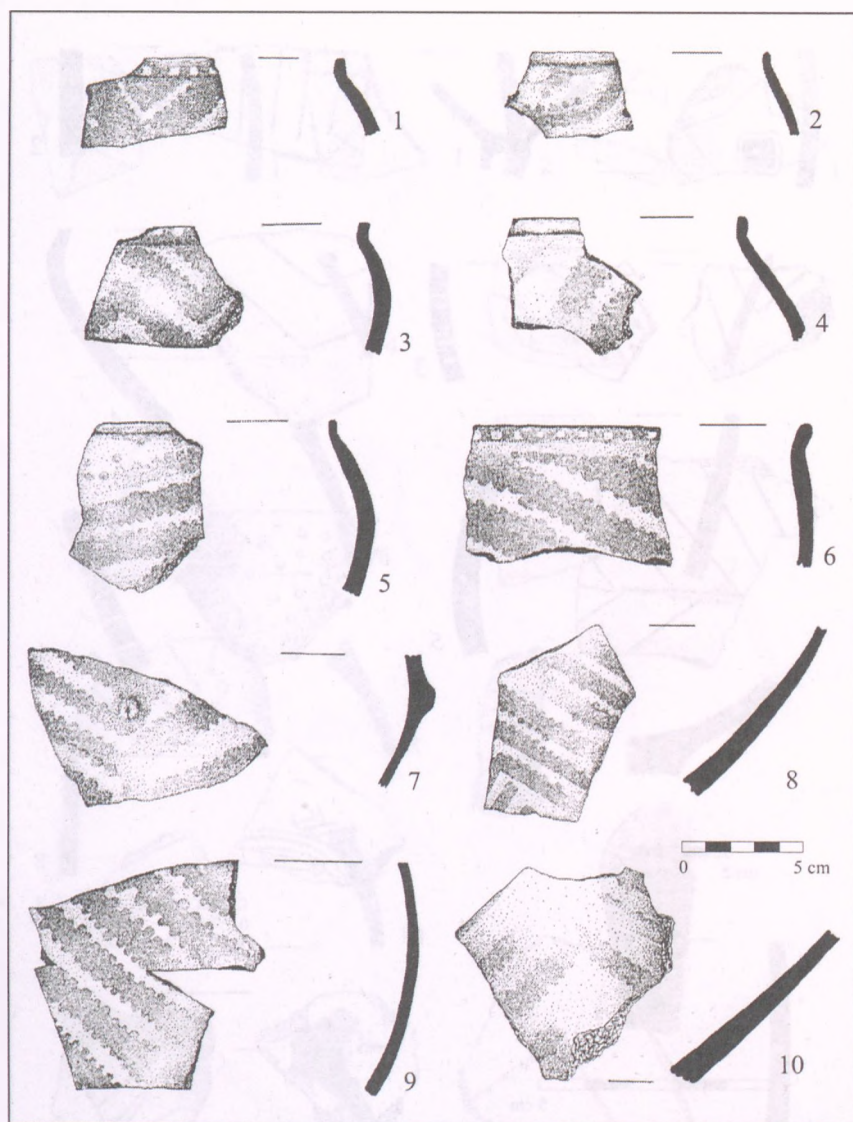
Az időszak igen fontos típusa a cilindrikus nyakú, nyomott gömbtestű edény (8. kép, 1–2, 13. kép 2–3). A finom kerámia kategóriájába tartozó edényeket általában csak festéssel díszítik (3. kép 3–4), a bekarcolt díszítés főleg a durvább változatokra jellemző. Néhány esetben a cilindrikus nyakat a

perem alatt átfúrták (10. kép 5, 13. kép 8). A forma megtalálható a méhtekei ásatás leletanyagában (KALICZ–MAKKAY 1976, Taf. 4. 4, 6), viszont hiányzik az alföldi Körös-kultúra kerámiaanyagából. A típus a legkorábbi AVK lelőhelyek jellegzetes formája (RACZKY 1983, 12. kép 5; ORAVECZ 1997, 8. ábra 7; KALICZ–KOÓS 1997b, Abb. 8. 7; NAGY 1998, 1. t. 1–4, 23. t. 6), de megtalálható Morva /Moravany, SK/ (KOZŁOWSKI–NOWAK–VIZDAL 2003, Fig. 6. 6) és Piskolt /Pişcolţ-Lutărie, RO/ (LAZAROVICI–NÉMETI 1983, Fig. VII.) lelőhelyeken is. Ebbe a típusba sorolható az a nagyméretű edény is, melynek a legszélesebb részét négy, egymással szemben elhelyezett, plasztikus rombusz alakú rátét díszít. A rátéteket bekarcolt koncentrikus körökkel vették körül, a gömbtest felső részén a körök közti íves területeket váltakozva, négyszögletes és spirális meanderekkel díszítették (16. kép). Az edénynek csak az egyik fele maradt meg, de véleményünk szerint a másik oldalt is hasonló módon, váltakozva díszíthették. Hasonló plasztikus rombuszsal díszített

cilindrikus nyakú edény került elő Kőtelek-Huszársarok lelőhelyről (RACZKY 1983, 19. kép 5), de ez a díszítésmód eddig párhuzam nélküli ebből a korai időszakból; az edény felületének négy részre történő felosztása és díszítése inkább az AVK klasszikus és késői csoportjaira jellemző.

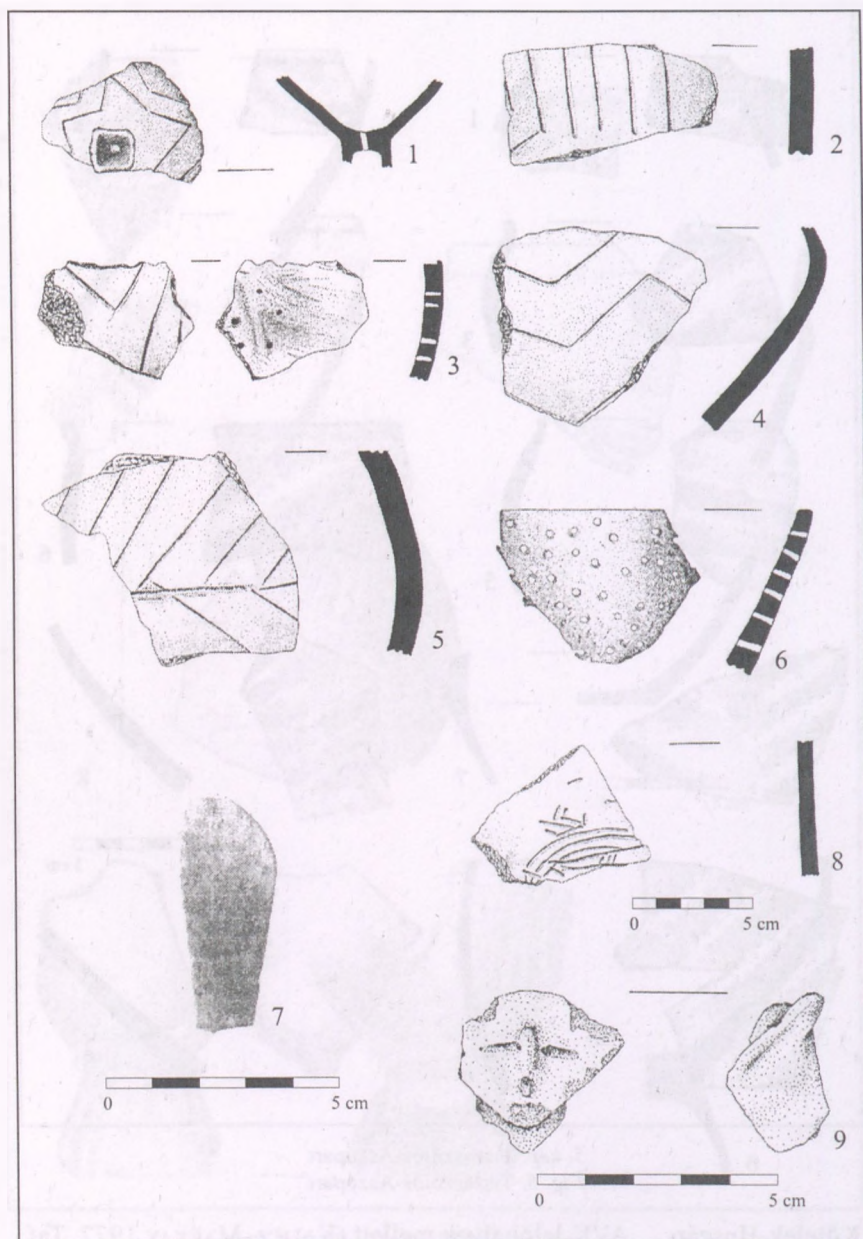
A finom kerámiához kell sorolnunk még azokat a fordított csonka kúp alakú, enyhén behúzott peremű edényeket, melyeknek falvastagsága már a durva kerámia felé mutat, azonban gyakran polírozzák, vagy finoman simítják a felületüket (15. kép 7).

A csőtálpas tálaknál a leletanyagban szerepel mind az alacsonyabb (9. kép 1–2, 13. kép 5), mind a magasabb csőtálp (9. kép 3, 6, 13. kép 7). Az alacsony csőtálp általános formája a kora neolitikus Körös–Criş–Starčevo-kultúráknak, de a legkorábbi

5. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 5. Tiszaszőlős-Aszópart

AVK lelőhelyek mellett (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 12. 22–24, Taf. 16. 5; RACZKY 1983, 12. kép 3, 6–8, 13. kép 3, 5; KALICZ–KOÓS 1997b, Abb. 8. 12–14; ORAVECZ 1997, 2. ábra 10, 5. ábra 4–5, 7, 9, 10. ábra 10–15; NAGY 1998, 8. t. 3–6, 9. t. 2–4, 10. t. 1–5) megtaláljuk a korai dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának (továbbiakban DVK) leletanyagában is (KALICZ 1980, 19–20). A magasabb csőtálp megjelenését Kalicz Nándor a Vinča A, Karanovo II–III, Danilo I, Protokakanj, Kakanj, Tsangli és legkorábbi DVK időszakokhoz köti (KALICZ 1980, 20). A csőtálpak formája általában kónikus vagy cilindrikus, de előfordul az alacsony, ívelt oldalú csőtálp is (9. kép 2). Néhány esetben a csőtálpát áttörték (9. kép 4, 12. kép 9) (RACZKY 1988, 11. kép 3), továbbá előkerült egy négyszögletes csőtálp töredéke karcolt

6. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 6. Tiszaszőlős-Aszópart

mintával díszítve (7. kép 12). Ez a forma eddig hiányzott az AVK legkorábbi fázisából. A tálrész lehet fordított csonka kúp alakú (9. kép 7, 12. kép 6), vagy, amint azt egy gyönyörűen festett darab mutatja: behúzott peremű (4. kép 6). Több a bekarcolással díszített darab (7. kép 4, 6, 8–10), de megjelenik a fekete festés is (3. kép 5, 8). Előkerült egy egyedi módon festett csőtálp töredéke is, melynek az alját valószínűleg csorbulás miatt lecsiszolták. A csőtálp egyik oldalán gyöngyözött szalagokkal panelek-re osztották, azon belül pedig V-alakú mintákat alkalmaztak (3. kép 8).

NAGY 1998, 23. t.). Az ívelt spirális festés megtalálható a késő Starčevo időszakban, Pişcolt 1. fázisában (LAZAROVICI–NÉMETI 1983, Pl. I, Pl. III), a Criş IV. és a Karanovo II–III. időszakában (RACZKY 1983, 171, 177), a gyöngyözéses festés pedig Anza II–III. fázisában, Anzabegovon, Karanovo I. időszakában és Görögországban a Tsangli fázistól kezdve (KALICZ–MAKKAY 1977, 24; RACZKY 1983, 177).

A karcolt díszítések között még megtalálhatóak a korai, egyszerű formák, mint például az egyenes párhuzamos és az ívelt vonalak (6. kép 4–5, 7. kép 2–6, 10), de feltűnnek fejlettebb, már az AVK 2.

Természetesen a tisaszőlősi anyagból sem hiányoznak a csészek (15. kép 4) és a kisebb, pohár jellegű edények (15. kép 3), és előkerült egy szűrőedény töredéke is (6. kép 6).

A feltárás során összesen három miniatűr edény került elő; két durva kiképzésű félgömbös csésze (16. kép 1–2), és egy simított felületű, jól kidolgozott cilindrikus nyakú, nyomott gömbtestű edény (16. kép 3).

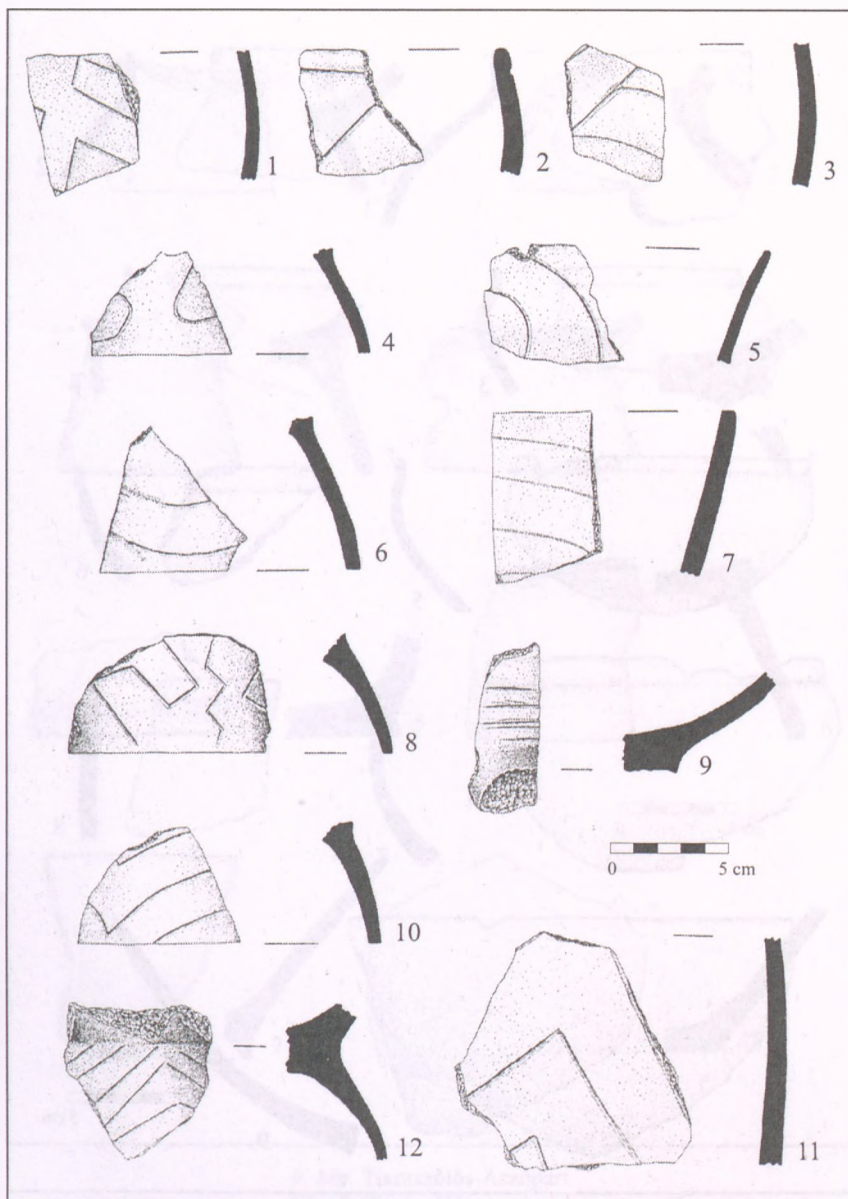
Az edények aljkiképzésére a lekerekített, lapos formák a jellemzőek (3. kép 6, 8, 4. kép 5, 9. kép 8, 10. kép 4, 15. kép 1–4, 6–7), a Körös-kultúra jellegzetes, profilált alj csak kevés edényformánál fordul elő (9. kép 5).

A tisaszőlősi anyagban igen nagy számú a fekete festés, a finom kerámia szinte minden típusát díszítették ezzel a módszerrel. A festés mintája lehet ívelt vagy zeg-zug alakú szalag (3. kép), rácsozott (4. kép), illetve gyöngyözött (5. kép). Ez a mintakincs megegyezik a legkorábbi AVK időszakába sorolható lelőhelyek kerámia-anyagának festett motívumai-val (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 4, Taf. 9–10, Taf. 14–15; KALICZ–KOÓS 1997b, Abb. 7. 8), azon belül is a Tiszavalk-Négyesről előkerült töredékekkel mutat nagymértékű hasonlóságot (RACZKY 1988, 20. kép;

fázisa felé mutató díszítések is. Ilyen díszítésű az a csőtalptörredék, melyet egy függőlegesen futó zeg-zug vonallal mezőkre osztottak, a mezőket pedig meanderszerű díszítéssel látták el (7. kép 8). Hasonló díszítés látható egy másik edény oldaltörredékén is (7. kép 1).

Külön figyelmet érdemelnek azok az edények, melyeken vörös okker nyomait lehetett megfigyelni. A tiszaszőlősi anyagban négy ilyen edény került elő: egy csőtalpas tál, melynél a csőtalp belső oldalán voltak okkernyomok (9. kép 3), egy kisebb csésze, melynek a belsejét festették be okkerrel, vagy esetleg a benne tárolt okker színezte be (16. kép 6), egy kisméretű fedő, melynek külső oldalára zeg-zug mintát karcoltak és vörös okkert festettek (6. kép 1) és egy bekarcolással díszített tál, alján két átfúrással, melynek a külsején látszódtak vörös festéknyomok (14. kép 7). Az utóbbi tál azért is érdekes, mivel az alját két helyen is átfúrták. Az okker nem egyszerű vörös festékként szolgált, színe miatt a szakrális élethez kötődik. Ezt bizonyítja az idolkok, oltárok és más kultikus tárgyak vörös festése (DOMBORÓCZKI 1997, 23; KOÓS 2003, 150), valamint a temetkezéseknél előforduló okker használata is (KALICZ-KOÓS 1997, 51; KOÓS 2003, 150). Ezek alapján feltételezhető, hogy e négy edénynek különleges funkciója lehetett, és nem sorolhatóak a hétköznapi használati tárgyak sorába.

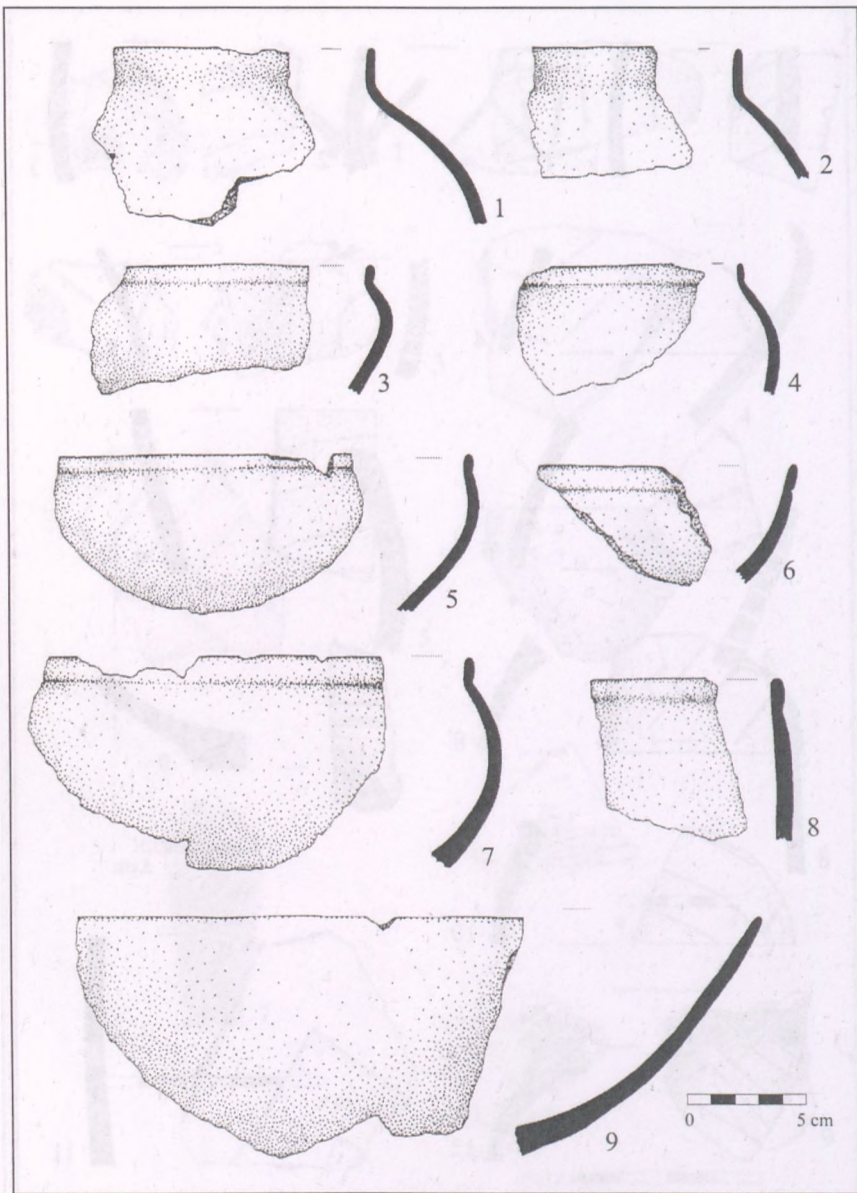
A durva kerámia típusainál elsőként a fordított csonka kúp alakú tálakat kell megemlíteni. Általában tagolt pereműek (15. kép 5), körömcspéssel díszítik őket (12. kép 2), gyakran a belsejük polírozott vagy finoman simított. Párhuzamaikat megtaláljuk szinte minden legkorábbi AVK lelőhelyen: Kőtelek-Huszársarkon (RACZKY 1983, 20. kép 1–8), Tiszavalk-Négyesen (NAGY 1998, 14. t. 1–3), Ti-

7. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 7. Tiszaszőlős-Aszópart

szacsegén (KALICZ-MÁKKAY 1977, Taf. 6. 4, 9, 13–14) és Rétközberencsen (KALICZ-MÁKKAY 1977, Taf. 13. 8).

A fazekaknál több típust is meg lehet különböztetni. A leggyakoribb a befelé ívelt oldalú, kihajló peremű forma, melynek hasi részén egy vagy két bütyök található. Oldalát leggyakrabban körömcspéssel (11. kép 5–6), vagy *Schlickwurf*-technikával (19. kép 2) díszítik, de a formának tűzdelt és karcolt díszítésű, ujjbenyomással tagolt peremű változata is előkerült (19. kép 1). A tiszaszőlősiel szinte teljesen megegyező darabot ismerünk Tiszavalk-Négyesről (NAGY 1998, 16. t. 5).

8. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 8. Tiszaszőlös-Aszópart

A másik típust a díszítetlen, vagy kannelúra-szerű *Schlickwurffal* díszített széles szájú fazék jelenti, melynek peremét szintén gyakran tagolják (12. kép 3, 5), míg a harmadik típust a gömbös formájú fazék képviseli (12. kép 4, 11. kép 1–2), mely általános formájává válik az AVK későbbi csoportjainak.

Előkerült egy puttony alakú edény peremtöröredéke (10. kép 6), mely a Körös-kultúra jellegzetes formája. Ez az edénytípus a korai AVK lelőhelyei közül csak Kőtelek-Huszársarkon jelenik meg (RACZKY 1983, 18. kép 7, 19. kép 6).

Az edényaljakról megállapítható, hogy a leletanyagban még előfordulnak a Körös-kultúrára jellemző profilált aljkiképzések (15. kép 5), de sokkal

magasabb arányban jelentkeznek az AVK-ban megjelenő, lapos, gömbölyű formájú edényaljak (11. kép 3–6, 12. kép 1, 4).

A durva kerámia díszítésénél igen gyakori a körömcspítés vagy ujjbenyomkodás (11. kép 1, 5–6), mely díszítési módot az AVK legkorábbi fázisa a Körös–Criș-kultúráktól vette át. Szinte minden ehhez az időszakhoz tartozó lelőhely anyagában megtalálhatók, viszont hiányzanak a tiszalúci anyagból (ORAVECZ 1997, 93–111).

A másik, nagy számban jelentkező díszítés az úgynevezett *Schlickwurf*-díszítés (10. kép 7; 12. kép 3, 5), amely a késő Körös–Criș–Starčevo, illetve legkorábbi DVK–Vinča A–Dudești I.–Protokakanj (Kakanj) időszak durva kerámiájának jellemző díszítésmódja (RACZKY 1988, 31). A tiszaszőlősi anyagban a barbotin díszítésnek csak ez a fajtája jelenik meg, egyetlen egy klasszikus barbotin disz sem fordul elő.

A fent említetteken kívül a mélyen tűzdelt vonalak szolgálták még díszítésül (10. kép 8–9, 12. kép 4, 19. kép 1), melyek jellemzőek a késő Körös–Starčevo, a Vinča A, a Dudești I. és a legkorábbi vonaldíszes kultúra időszakaira (NAGY 1998,

79). Ez a díszítési forma minden legkorábbi AVK leletanyagban megtalálható, kivéve a tiszalúci anyagot (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 7. 1–7, Taf. 16. 1, 4, 7–8; RACZKY 1983, 21. kép 5; KALICZ–KOÓS 1997b, Abb. 10. 6; NAGY 1998, 19. t.).

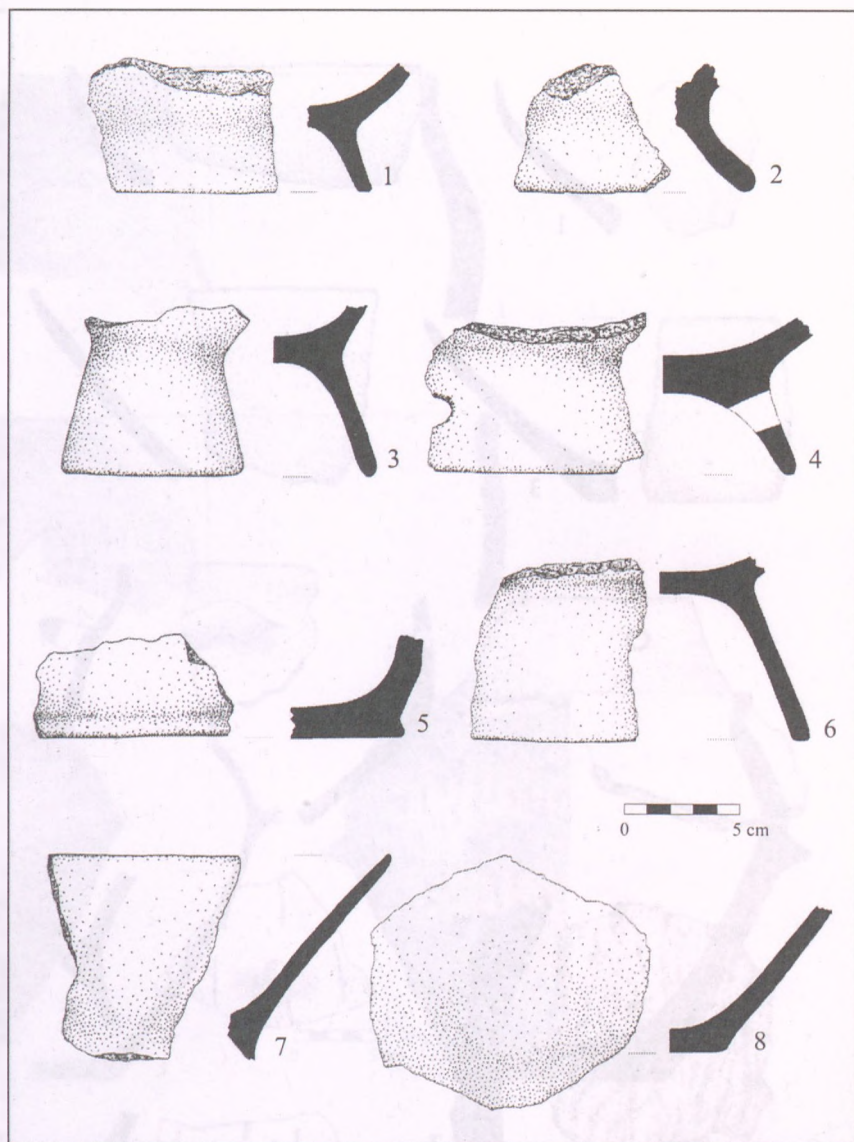
A durva kerámián is megjelenik a karcolt díszítés (12. kép 1), melyet gyakran másfajta díszítési módokkal kombinálnak (19. kép 1).

A lelőhely leletanyagának elemzése kimutatta, hogy a legkorábbi AVK formák és díszítések mellett már megjelennek a klasszikus AVK-ra jellemző motívumok is, mint például az edény felületének négy részre történő díszítésbeli felosztása, viszont ezek száma igen alacsony, szinte kivételszerű. Ezzel szem-

ben a leletanyagban már nem találjuk meg azokat az archaikus formákat (például: kehelyforma), melyek még jelen vannak a kőtelki leletanyagban. Ezek alapján a lelőhely a Kalicz N. és Koós Judit szerinti hármas időrendi felosztás második, klasszikus fejlődési fázisába sorolható.

A leletanyagban található egy háromszögletű arcú idol töredéke, melynek jobb felső sarkát valószínűleg átfúrták (6. kép 9). A szemeket egy-egy bevagdolás, az orrot egy borda jelzi. Hasonló idolfaj került elő Ebes-Agyagbányából (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 15. 4), Tiszabездé–Servápárról (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 84. 2), Tiszavalk–Négyesről (NAGY 1998, 25. t. 6), továbbá Füzesabony–Gubakútról (DOMBORÓCZKI 1997, 163. 25–29. kép, 164. 55–59. kép) és Mezőkövesd–Mocsoljáról (KALICZ–KOÓS 1997, 165. 4, 10, 13–14. kép). A két utóbbi lelőhely érdekessége, hogy mind a kettőről igen nagy számban kerültek elő idoltöredékek és más agyagábrázolások. A háromszögletű arcú idoloikat az AVK egész időszakában megtaláljuk, kanonizált formában szinte minden csoportban megjelennek (KALICZ–MAKKAY 1977, Taf. 186. 5, 11, 15, 20, 22), míg a Körös leletanyagokban teljesen ismeretlen ez a típusú megformálás. A legkorábbi AVK leletanyagával közeli párhuzamot mutató Pişcolt-csoportból is ismert egy ilyen idol (MAXIM 1999, Pl. XV. 1).

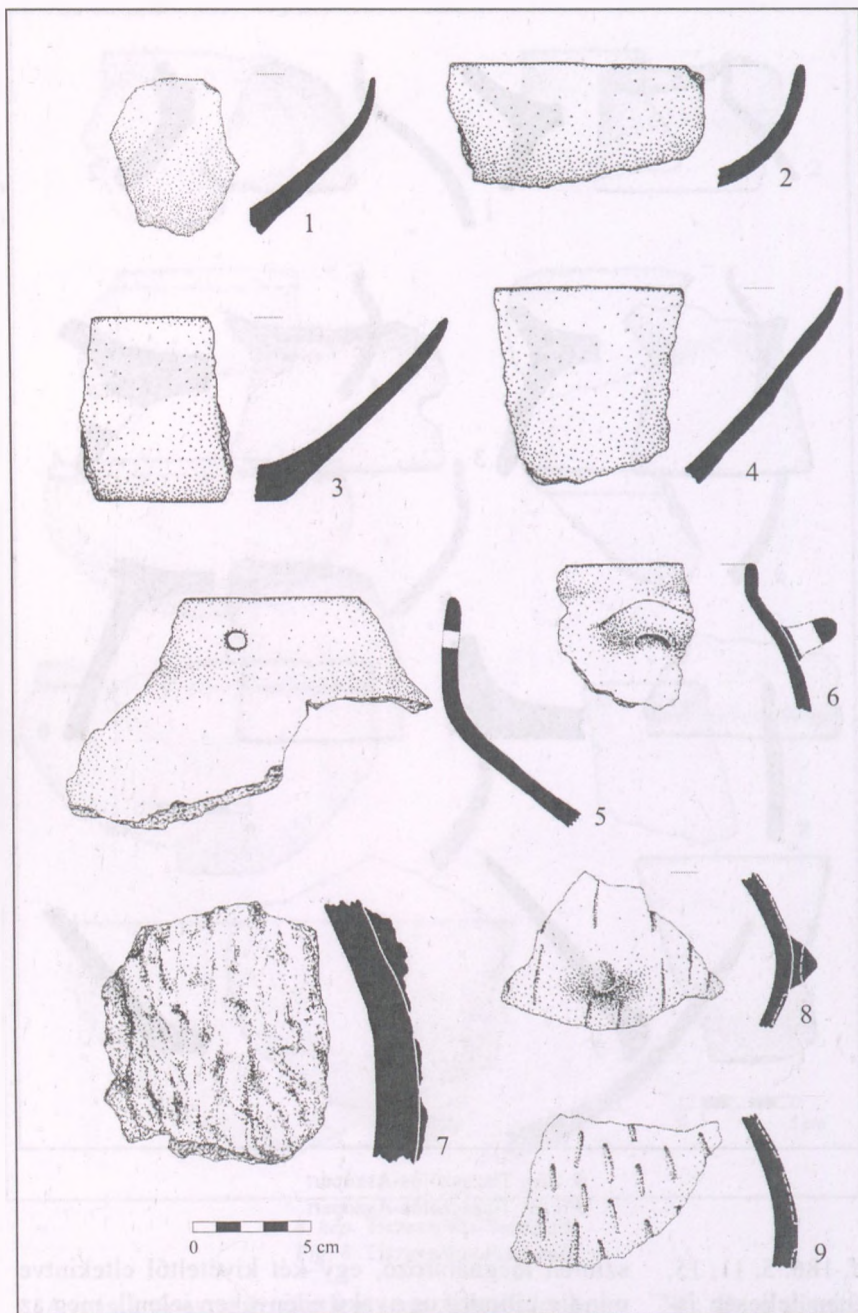
A lelőhelyről származik egy arcos edény töredéke, melyből csak a szemek feletti három bekarcolt vonallal megjelenített sarló egy része maradt meg (6. kép 8). Az ilyen típusú szimbolikus arcábrázolásoknál olyan szabályszerűséget figyelhetünk meg, mely az AVK teljes időszakára jellemző. Az arc jobb oldalán a fültől az orr bal oldaláig egy hosszabb, összetettebb minta húzódik, míg a bal oldalon egy rövidebb található. Az edény formája

9. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 9. Tiszaszőlös-Aszópart

szintén meghatározó, egy-két kivételtől eltekintve mindig cilindrikus nyakú edényeken jelenik meg az arcábrázolás (KALICZ–KOÓS 2000b, 19–21; RACZKY–ANDERS 2003, 158–163). Az AVK 1. fázisából sarlós ábrázolást eddig csak Tiszavalk–Négyesről (RACZKY 1988, 22. kép 1; NAGY 1998, 25. t. 1) és Füzesabony–Gubakútról ismerünk, ahol a sarló motívumot egy háromszögletű arcú idolra karcolták rá (DOMBORÓCZKI 1997, 164. 57. kép).

Az 1. gödörből előkerült egy cilindrikus nyakú, enyhén nyomott gömbtestű edény töredéke, melyet tűzdelt vonalakkal díszítettek. A gömbös test vállrészén egy bekarcolt kereszt található, melynek végeit egy-egy vonallal lezárták. Ugyanezt a motívumot karcolták a cilindrikus nyakra is, közvetlenül a

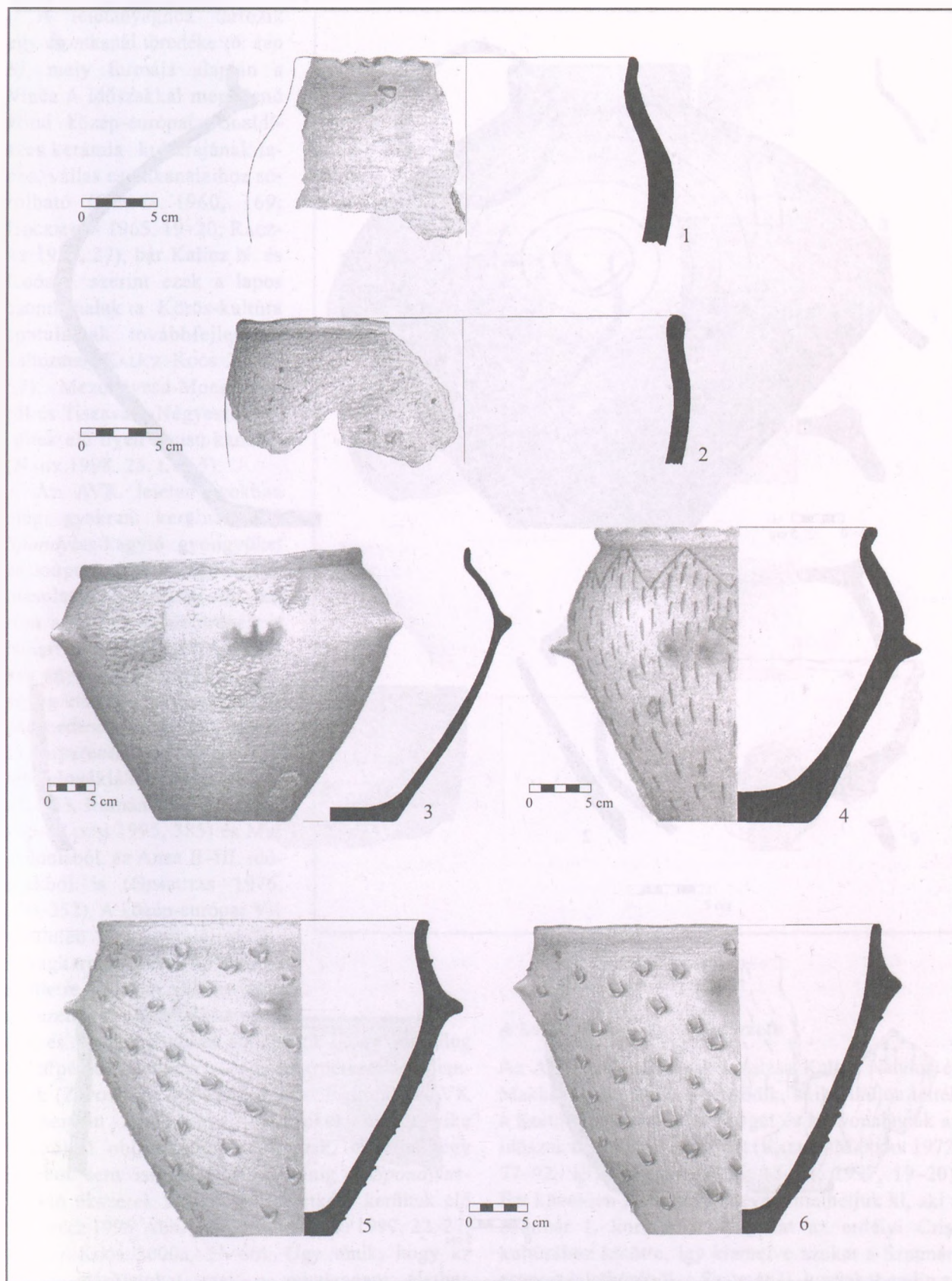
10. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 10. Tiszaszőlős-Aszópart

másik fölé (14. kép 1). A kerámián látható mintához hasonló ábrázolást nem találunk az AVK leletanyagokban, csak később, a késő neolitikum időszakában jelennek meg, de teljesen más jelentést hordoznak. A középső neolitikum időszakából, az északnyugat-bulgáriai Gradešnica lelőhely C rétegéből (Starčevo-kultúra) előkerült egy cilindrikus nyakú bikónikus testű edény, melynek nyakrészén festett arcábrázolás, az edény testen pedig elől és hátul két-két szvasztikára emlékeztető jel látható. A

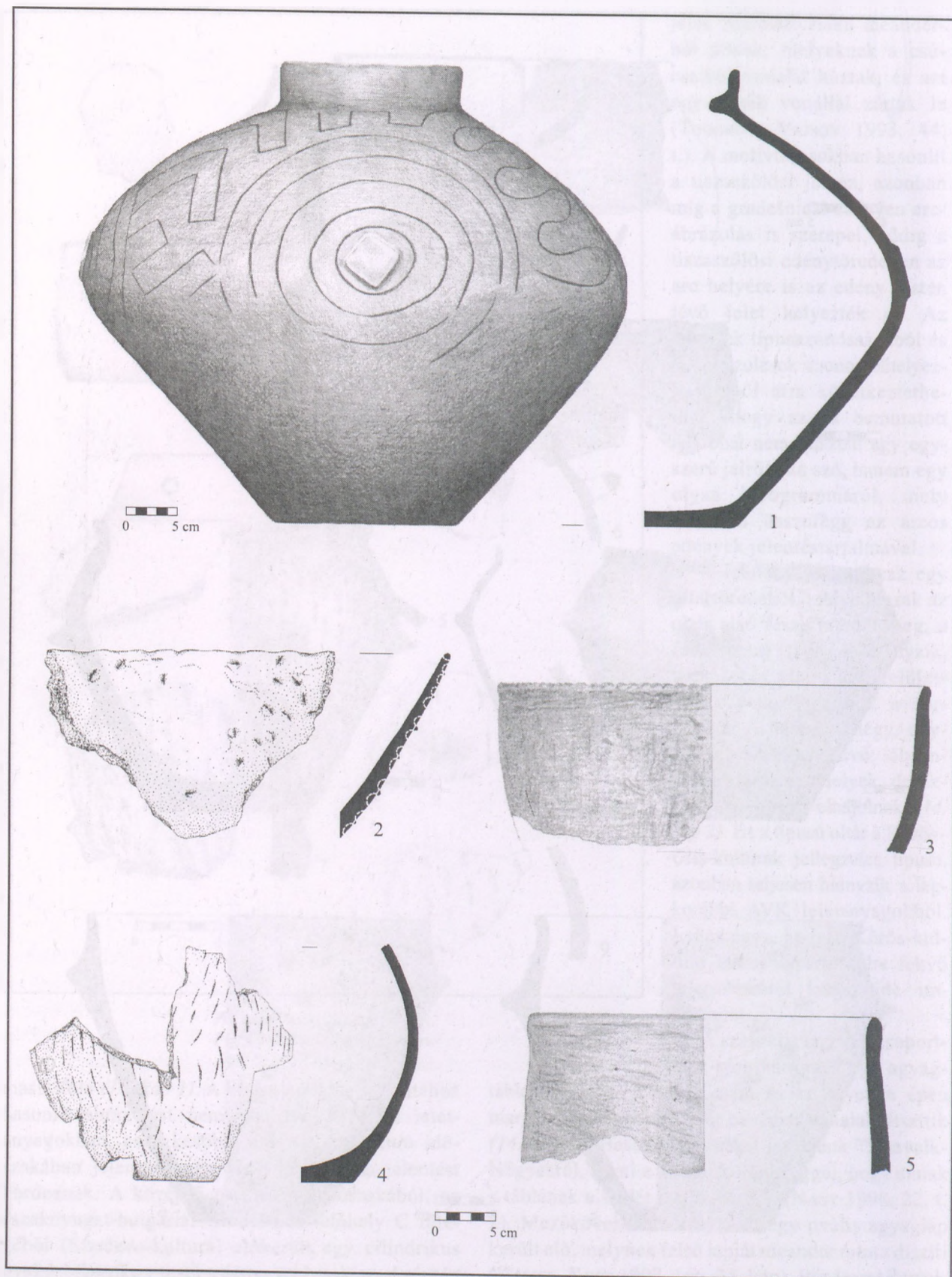
jelek rombusz alakú meanderből állnak, melyeknek a csúcsaiból vonalat húztak, és azt egy másik vonallal zárták le (TODOROVA-VAJSOV 1993, 44. t.). A motívum sokban hasonlít a tiszaszőlősi jelhez, azonban míg a gradešnicai edényen arcábrázolás is szerepel, addig a tiszaszőlősi edénytöredéken az arc helyére is az edény testen lévő jelet helyezték el. Az edények típusazonosságából és az ábrázolások azonos elhelyezkedéséből arra következtethetünk, hogy az itt bemutatott darabnál nem pusztán egy egyszerű jelről van szó, hanem egy olyan ideogramról, mely szorosan összefügg az arcos edények jelentéstartalmával.

A leletanyag tartalmaz egy oltártöredéket, melyből csak az oltár alsó része maradt meg, a felső része teljesen hiányzik, csak a kör alakú törésfelületből következtethetünk a formájára. A bázisból négy, egymással szemben lévő láb indítása látható, melyek derékszögben lefelé elhajolnak (14. kép 2). Ez a típusú oltár a Körös-Criș-kultúrák jellegzetes típusa, azonban teljesen hiányzik a legkorábbi AVK leletanyagokból. Lehetséges, hogy a Körös-kultúra Tiszaszőlőstől délre fekvő településeiről került ide importként.

A szakrális tárgyak csoportjába sorolható még egy agyagtábla töredéke. A felső lapját és az egyetlen épen maradt keskenyebb oldalát bevéssett vonalak díszítik (14. kép 3). Hasonló töredéket ismerünk Tiszavalk-Négyesről, azzal a formai különbséggel, hogy annak a táblának a szélét lekerekítették (NAGY 1998, 22. t. 2). Mezőkövesd-Mocsolyásról egy ovális agyaglap került elő, melynek felső lapját meander minta díszíti (KALICZ-KOÓS 1997, 166. 35. kép). Bár formailag eltérnek a tiszaszőlősi táblától, véleményem szerint hasonló szakrális célokat szolgálhattak.

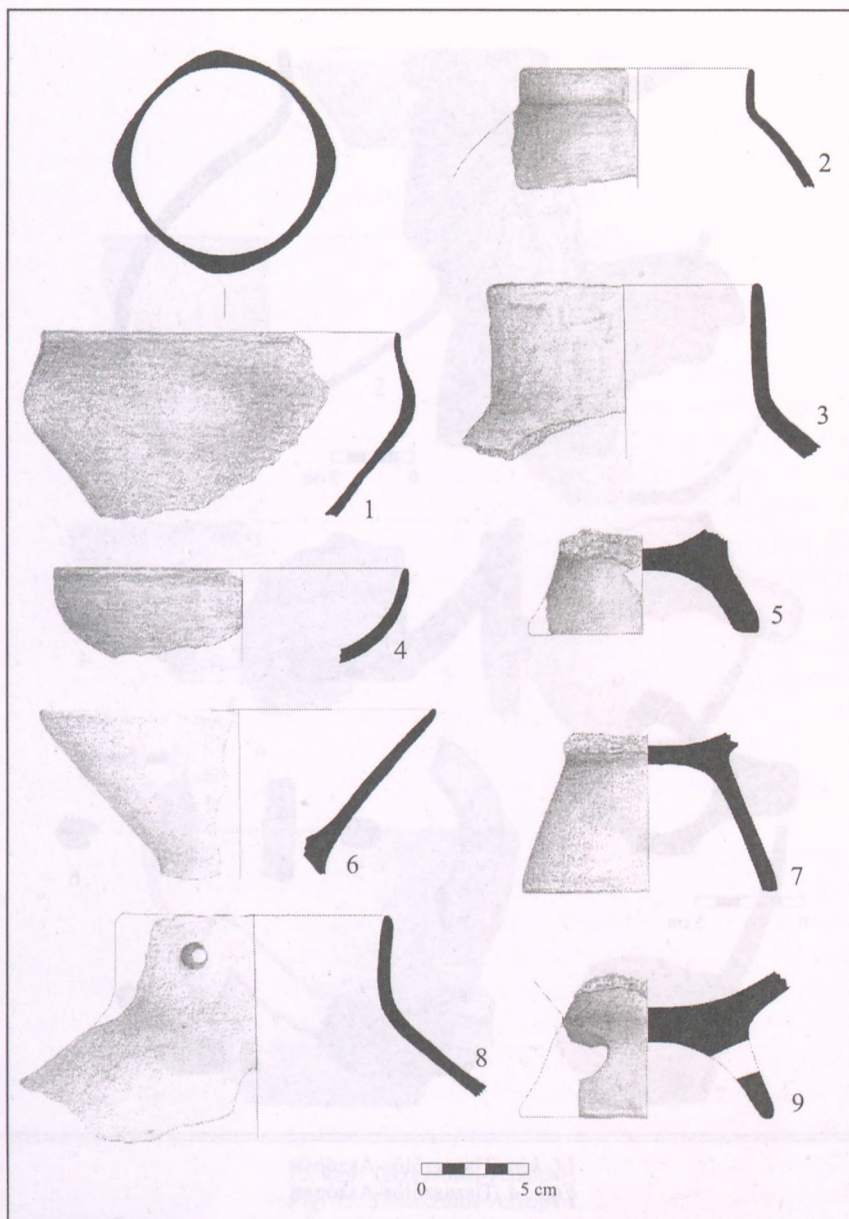
11. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 11. Tiszaszőlös-Aszópart

12. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 12. Tiszaszőlős-Aszópart

A leletanyaghoz tartozik egy csontkanál töredéke (6. kép 8), mely formája alapján a Vinča A időszakkal megjelenő korai közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájának lapos, vállas csontkanalaihoz sorolható (QUITTA 1960, 169; HÖCKMANN 1965, 19–20; RACZKY 1988, 27), bár Kalicz N. és Koós J. szerint ezek a lapos csontkanalak a Körös-kultúra spatuláinak továbbfejlesztett változatai (KALICZ–KOÓS 2000a, 67). Mezőkövesd-Mocsolyásról és Tiszavalk-Négyesről kerültek elő ilyen típusú kanalak (NAGY 1998, 25. t. 3–5).

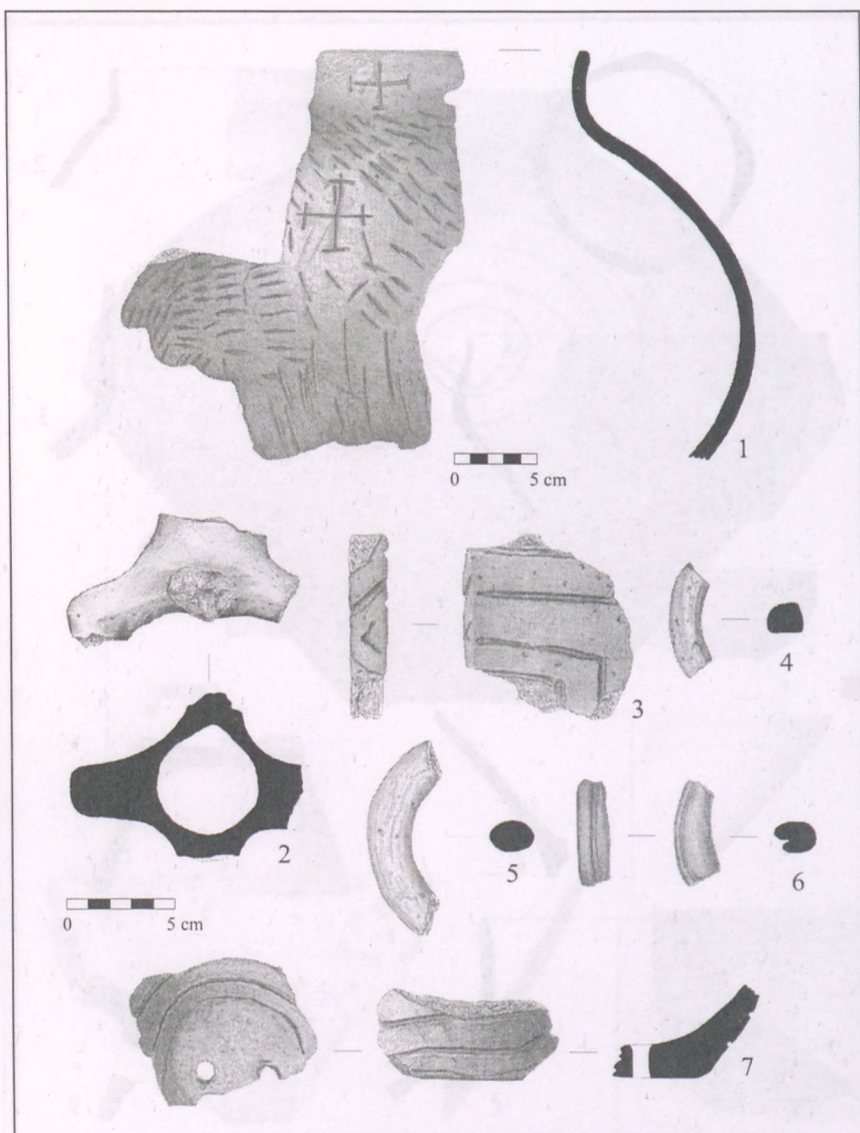
Az AVK leletanyagokban elég gyakran kerülnek elő *Spondylus*-kagyló gyöngyöket és karpereceket utánzó agyag másolatok, Tiszaszőlősről három agyag karperec-töredék is ismert (14. kép 4–6). Az értékes anyagból készült ékszerek agyag utánzata nemcsak a Kárpát-medencére jellemző, hasonló karperecek kerültek elő Kelet-Szlovákiából (VIZDAL 1997, 61, 81), Romániából (LAZAROVICI–MAXIM 1995, 385) és Macedóniából, az Anza II–III. időszakból is (GIMBUTAS 1976, 250–252). A közép-európai VK területén is megtaláljuk az agyagkarpereceket, de erre a területre a magas, vékony, úgynevezett „mandzsetta” karperecek és a négyszögletes átmetszetű — valószínűleg kökarpereceket utánzó — agyagkarperecek a jellemzőek (ZÁPOTOCKÁ 1984, 57–62). A legkorábbi AVK lelőhelyein talált agyag töredékek mindegyike települési objektumból származik, egyetlen egy darabot sem ismerünk sírból, míg a *Spondylus*-kagyló ékszerek sírból, mellékletként kerültek elő (ORAVECZ 1996, Abb. 2–3; DOMBORÓCZKI 1997, 22, 27; KALICZ–KOÓS 2000a, 51–66). Úgy tűnik, hogy az agyag másolatokat csak a mindennapi életben hordták, a halottakat a sokkal értékesebb *Spondylus*-kagyló ékszerekkel temették el.

13. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 13. Tiszaszőlős-Aszópart

A korai AVK kutatási helyzete

Az AVK kialakulásának kutatása Kalicz Nándor és Makkay János nevéhez fűződik, akik elkülönítették a Szatmár-csoport leletanyagát és körvonalazták az időszak településszerkezetét (KALICZ–MAKKAY 1972, 77–92; 1974, 78–84; 1976, 13–24; 1977, 19–20). Ezt követően Raczky Pál nevét emelhetjük ki, aki a Szatmár I. korú leletanyagokat az erdélyi Criș-kultúrához kötötte, így kiemelve azokat a Szatmár-csoport leletköréből, a Szatmár II. korúakat pedig az AVK legkorábbi, 1. fázisának határozta meg (RACZKY 1983, 161–194). Meg kell még említeni Kisköre-

14. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 14. Tiszaszőlös-Aszópart

Gát lelőhelyet (KOREK 1977, 3–16), melyet korábban nem a Szatmár-csoportba soroltak, azonban véleményem szerint a leletanyagnak egy része a legkorábbi vonaldíszes kultúrába tartozik.³

Az 1990-es években a leletmentések és a korábbi ásatások közlései újra előtérbe helyezték ennek az időszaknak a problematikáját. Nagy Emese Gyöngyvér Tiszavalk-Négyes, és még további három, Polgár környéki lelőhely legkorábbi vonaldíszes kultúrájának leletanyagát ismertette (NAGY 1998, 53–150). Oravecz Hargita publikálta a Tiszalúc-Sarkadon végzett ásatáson előkerült sírokat és a települési objek-

³ A 61. felület I. lakógödrt Kerek József is a település legkorábbi anyagának tartotta, de nem sorolta a Szatmár-csoportba, habár elismerte, hogy Kalicz N. és Makkay J. — a

tumokból előkerült kerámiát. A temetkezések és a kerámia-tipológia részletes elemzése alapján a bükki és a Szamosvidéki festett kerámia típusait különítette el a leletanyagon belül (ORAVECZ 1996, 51–62; 1997, 93–111; 2001, 7–24). Az M3-as autópálya leletmentései során tárta fel 1995-ben Domboróczki László Füzesabony-Gubakút lelőhelyet. A 13 sírból és több, sorokat képező, cölöpszerkezetes házból álló falurészlet fontos, új adatokat szolgáltatott az AVK településszerkezetéhez (DOMBORÓCZKI 1997, 19–27; 1999, 15–47; 2001a, 67–94; 2001b, 193–217). 1994-ben került feltárássra Mezőkövesd-Mocsolyás, ahol a legkorábbi AVK 3 házból álló települését, és az ahhoz csatlakozó 25 sírját sikerült feltárni (KALICZ-KOÓS 1997a, 28–33; 1997b, 123–135; 2000, 45–76; 2002, 45–79). A Mezőkövesd közelében feltárt további két lelőhely — Mezőkövesd-volt katonai repülőtér és Mezőkeresztes-Nagy-Tubulyka — fontos adatokat szolgáltatott a környék településszerkezetéhez és az időszak belső tagolódásához (Koós 2003, 145–153). A leletek alapján Kalicz N. és Koós J.

az AVK 1. fázisát három fejlődési fázisra osztották fel: a korait jelöli Kötelek, a klasszikus vagy középső fázist Tiszacsege, Rétközberencs és Tiszavalk, a késői fázist pedig a Mezőkövesd környéki lelőhelyek és Füzesabony (KALICZ-KOÓS 2000a, 68–69; 2003, 152). Egy rövid tanulmány keretében 2001-ben megjelent Tiszaszőlös-Aszópart lelőhely legkorábbi AVK leletanyagának előzetes jelentése, melyben röviden összefoglaltam a kultúra kialakulásának problematikáját (KOVÁCS 2001, 79–89). Legutóbb látott napvilágot Csengeri Piroska 2002. évi feltárássának közlése a novajidrányi újkőkori településről,

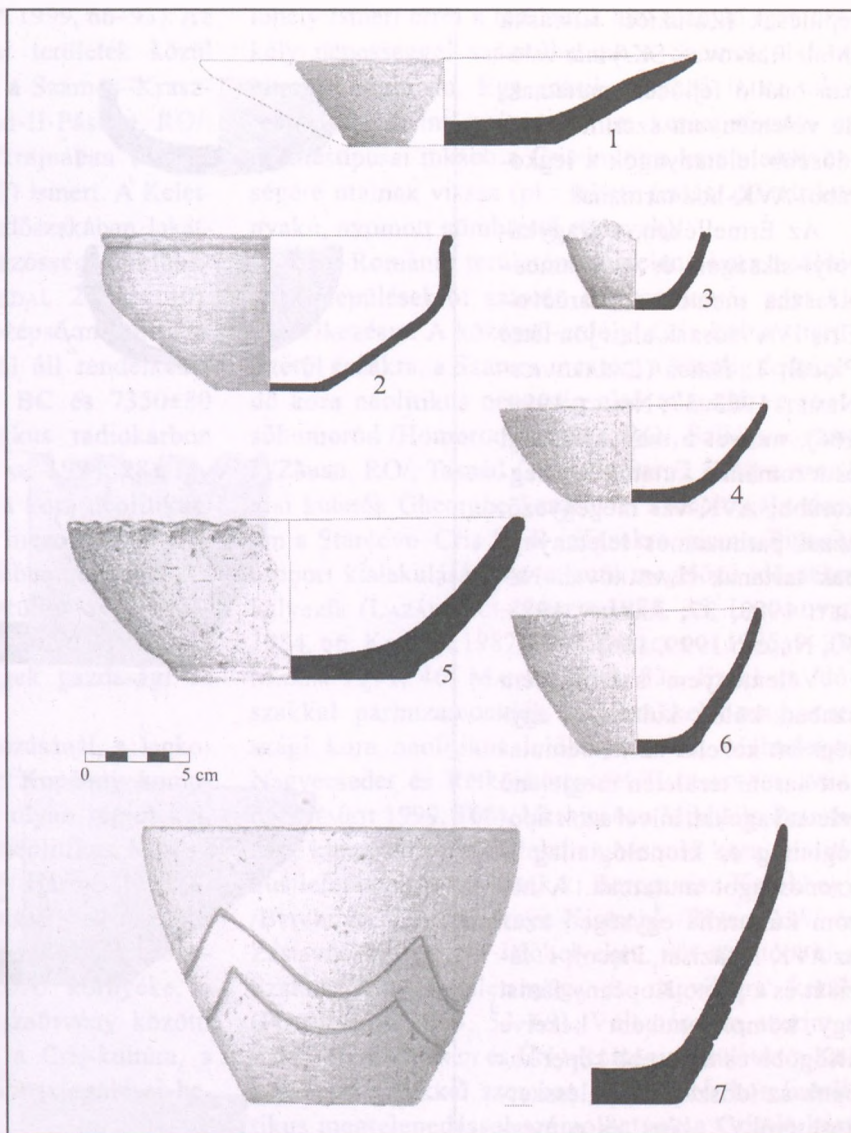
cikk megjelenésekor még kiadásra váró — monográfiája nélkül a leletanyag részletesebb meghatározása nemigen lehetséges (KOREK 1977, 3–16).

mely lelőhely a legkorábbi AVK legészakibb megjelenését jelöli (CSENGERI 2003, 41–67). Szintén új eredménynek számít, hogy Domboróczki L. azonosította Tiszaszőlös-Domaháza-Pusztá-Rétidülő lelőhelyen a Körös-kultúrába tartozó, eddig ismert legészakibb települést (DOMBORÓCZKI 2003, 40).

Az újonnan publikált lelőhelyek megnövelték a legkorábbi vonaldíszes kerámia kultúrájának elterjedési területét (2. kép). Településeit megtaláljuk a Körös-kultúra által lakatlanul hagyott Észak-Alföldön; elterjedésének nyugati irányból a Jászság, északi irányból a hegyvidéki területek szabnak határt, bár a novajdrányi település alapján feltételezhető, hogy a folyóvölgyek mentén itt is megtelepednek. Keleten még kevés a felső-Tisza-menti megtelepedés, csakúgy, mint dél felé, a Tisza mentén, ahol a legdélibb település Kötelek mellett található. A megtelepedéseket ennek megfelelően, síkvidéki területen, mindig vízparton, kisebb magaslatokon, magasparton találjuk. Figyelemre méltó, hogy a települések körbeveszik a nyírségi homokos területeket, de a betelepítésük csak a későbbi AVK időszakokban történik meg. Az eddig ismert lelőhelyek száma 22, de a terepkutatás ilyen ütemű gyorsulását figyelembe véve még további települések előkerülésére lehet számítani.

A bemutatott település leletanyagának párhuzamait — mint láttuk — nem csak a magyarországi legkorábbi AVK leletanyagok között találjuk meg, hanem Kelet-Szlovákia és Északnyugat-Románia területén is.

A Kelet-Szlovákiai-Alföldön 1985 és 1995 között végeztek Slavkovce, Nagyszalacska /Zalužice, SK/ és Zbudza lelőhelyeken leletmentéseket, melyeknek eredményeképpen sikerült ezen a területen is körvonalazni a legkorábbi vonaldíszes kultúra időszakát (proto Kopčany-fázis) (KOZŁOWSKI 1997). A leg-

15. kép. Tiszaszőlös-Aszópart
Fig. 15. Tiszaszőlös-Aszópart

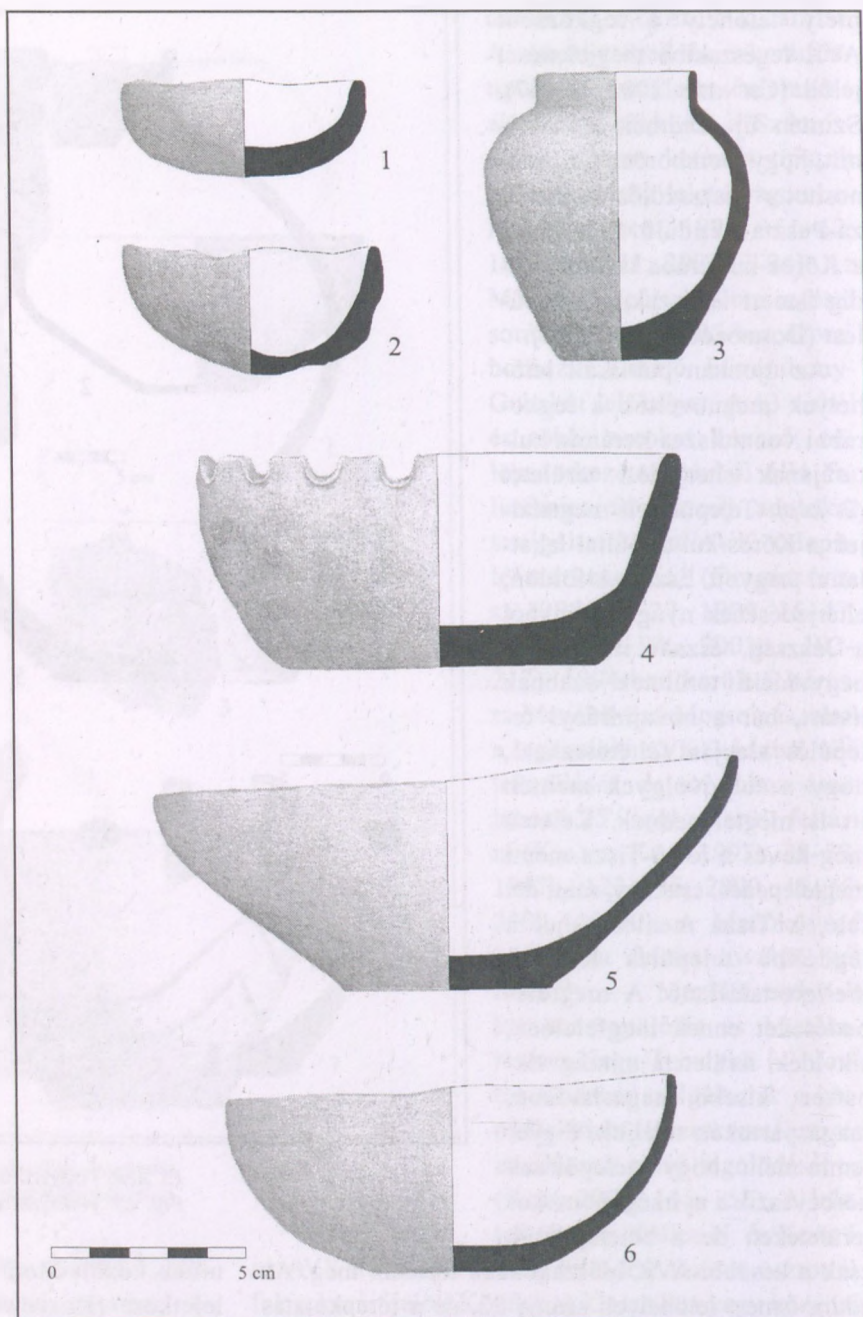
utóbb közölt Moravany lelőhely tovább bővítette a leletkört (KOZŁOWSKI–NOWAK–VIZDAL 2003, 127–143). Habár ezt a proto Kopčany-fázist időben párhuzamosították a legkorábbi AVK időszakával, mely datálást a Moravany lelőhelyről származó radio-karbon adatok is alátámasztják (Kr. e. 5500–5400) (KOZŁOWSKI–NOWAK–VIZDAL 2003, 139–141), mégsem tartják az AVK 1. fázisához tartozónak. A kutatók szerint ezen a területen önálló, az Alföld térségétől független fejlődés ment végbe (KOZŁOWSKI–NOWAK–VIZDAL 2003, 141). Az ebbe az időszakba sorolt lelőhelyek közül a három legkorábbi település (Moravany, Slavkovce, Zbudza) leletanyaga az AVK 1. fázisának leletanyagával teljesen megegyezik, tipológiailag egy egységet alkot. Az ezt követő te-

lepülések (Zalužice, Kistráska /Malé Raškovec, SK/) már valóban önálló fejlődést mutatnak, de véleményem szerint a legidősebb leletanyagok a legkorábbi AVK-hoz tartoznak.

Az Érmelléken, a Nagykárolyi-síkságon és a Szamos-Kraszna mentén a Starčevo-Criș IVA időszak alatt jön létre Pişcolt 1. fázisa (LAZAROVICI-NÉMETI 1983, 37; NÉMETI 1999, 166), melyet a magyarországi és a romániai kutatók is a legkorábbi AVK-val megegyező, azzal párhuzamos leletanyagnak tartanak (LAZAROVICI-NÉMETI 1983, 37; RACZKY 1988, 30; NÉMETI 1999, 166).

Véleményem szerint nem szabad külön kulturális egységként kezelni az itt bemutatott három területen megjelenő leletanyagokat, mivel azok tipológiailag és kronológiailag is azonosságot mutatnak. A három kulturális egységet, azaz az AVK 1. fázisát, Pişcolt 1. fázisát és a proto Kopčany fázist egy komplexumként kezelve egy átfogóbb és teljesebb képet kapunk az időszak településszerkezetéről (2. kép), és e megközelítés talán a kialakulási folyamat megértésében is segítséget nyújthat.

Az AVK kultúra kialakulásának problémája központi kérdés az időszak kutatásában. A folyamat értelmezésére több elképzelés is született, melyeknek egy része mára már elavult (LICHARDUS 1972, 1–15; T. DOBOSI 1983, 12), viszont az elméletek nagy részét még mindig nem sikerült adatokkal megcáfolni vagy megerősíteni (KALICZ–MAKKAY 1974, 5–24; RACZKY 1983, 186–189; KERTÉSZ–SÜMEGI 1999, 81, 86; MAKKAY 2003, 34–43). Az eddig feltárt leletek alapján csak következtetni lehet a végbement folyamatokra és valójában még az olyan kérdések sem tisztázottak, hogy hol, mikor és milyen populációk játszottak döntő szerepet a kialakulásban. A

16. kép. Tiszaszőlős-Aszópart
Fig. 16. Tiszaszőlős-Aszópart

kutatás két lehetséges népességgel számol, melyből az egyik, a késő mezolitikus népesség, a másik a Körös-Criș-kultúra népe. Az eddig feltárt magyarországi mezolitikus telepek kizárólag a Jászság területére korlátozódnak (KERTÉSZ ET AL. 1994, 15–61). Kertész Róbert és Sümegi Pál az Északi-középhegységben lévő Kelemér-Kis-Mohos láp paleoökológiai vizsgálata alapján mezolitikus aktivitást mutatott ki Kr. e. 7500–6000 között, azonban ennek a megtelepedésnek egyelőre régészeti nyomait nem

sikerült felkutatni (KERTÉSZ–SÜMEGI 1999, 66–93). Az Észak-Alfölddel határos síkvidéki területek közül mezolitikus lelőhely Romániában a Szamos–Kraszna vidékéről (Csomaköz /Ciumești-II-Pășune, RO/: PAUNESCU 1964, 325–326) és Ukrajnában a Kárpátaljáról (MAZKEWYJ 1998, 24–40) ismert. A Kelet-Szlovákiai-Alföld a mezolitikum időszakában lakatlan volt az első élelemtermelő közösségek felbukkanásáig (KOZŁOWSKI–NOWAK–WÍZDAL 2003, 140). Radiokarbon adat eddig csak a középső mezolitikus Jászberény I lelőhely C rétegéből áll rendelkezésünkre (8030±250 BP/6080±250 BC és 7350±80 BP/5400±80 BC); késő mezolitikus radiokarbon adatok nem ismertek (KERTÉSZ ET AL. 1994, 28), így csak feltételezhetjük, hogy azok a kora neolitikum időszakába esnének. Ilyen kevés mezolit, sőt még kevesebb késő mezolit adat esetében felvetődik a kérdés, hogy ha kapcsolatba is kerültek egymással, meghatározó szerepet játszhatott-e ez a kis számú közösség a kora neolitik közösségek gazdasági és kulturális átalakulásában.

A kialakulási terület meghatározásánál, a legkorábbi AVK–Pișcolț 1. fázis–proto Kopčany komplexum elterjedési területén belül olyan régiót kell keresni, mely érintkezik a kora neolitikus Körös–Criș-kultúra elterjedési területével. Három ilyen területet találunk, az egyik Románia ÉNy-i része, a másik a Felső-Tisza-vidéken Tiszabездé–Zápszony-Kishegy /Zastavne-Mala Hora, UA/ környéke, a harmadik a Tisza Kőtelek és Tiszaörvény közötti szakasza. Az első két területen a Criș-kultúra, a harmadik területen a Körös-kultúra települései helyezkednek el.

Sem a Körös-kultúra, sem az AVK 1. fázis megtelepedésének a kezdete, illetve vége nem ismert az adott területen. A Körös-kultúrának a legészakibb, relativ kronológiailag meghatározható települései a Tisza–Zagyva összefolyásához közel helyezkednek el, és mind a késői időszakot közvetlenül megelőző fázisba sorolhatók (KALICZ–RACZKY 1981, 14; RACZKY 1983, 189). Az 1990-es évek kutatásai lehetővé tették az AVK 1. fázisába tartozó leletanyagok belső kronológiájának a felállítását. Kalicz N. és Koós J. három szakaszt különít el a magyarországi lelőhelyekre (KALICZ–KOÓS 2000a, 69), viszont hiányzik ezeknek a szakaszoknak a pontos tipológiai körvonalazása és a relativ, illetve abszolút kronológiai elhelyezése. Habár erről a területről ismerjük az általuk legidősebbnek tartott AVK leletanyagot (Kőtelek), mégsem ez a legvalószínűbb kialakulási zóna, mivel összesen csak két kora neolitikus le-

lőhely ismert erről a területről, ami alapján igen csekély népességgel számolhatunk a Szolnoktól É-ra elterülő régióban. Egy másik tényező is ez ellen mutat, miszerint a komplexum kerámiaformái és díszítéstípusai inkább a Criș-kultúra kerámiaműveségére utalnak vissza (pl.: fekete festés, cilindrikus nyakú, nyomott gömbtestű edények).

ÉNy-Románia területén megjelenő kora neolitikus településekről szintén nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A középső-erdélyi Criș-kultúra területétől északra, a Szamos mentén, a Tiszaig felhúzó kora neolitikus népesség első településeit (Felsőhomoród /Homorodu de Sus, RO/, Szilágyzovány I /Zăuan, RO/, Tasnád /Tășnad-„Sere”, RO/) a romániai kutatók Gheorghe Lazarovici kronológiája alapján a Starčevo–Criș III B időszakra, azaz a Pișcolț-csoport kialakulását közvetlenül megelőző időszakra helyezik (LAZAROVICI–NÉMETI 1983, 35; LAZAROVICI 1984, 66; KALMAR 1987, 59–62; IERCOȘAN 1995, 9–23; MAXIM 1999, 46; MANTU 2000, 83). Ezzel az időszakkal párhuzamosítják az északkelet-magyarországi kora neolitikus lelőhelyeket is, Méhteletet, Nagyecsedet és Rétközberencset (LAZAROVICI 1984, 66; NÉMETI 1999, 166). Ukrajnában Mihailo Potushniak kutatásai a méhtelekihez hasonló kora neolitikus leletanyagot mutattak ki Beregszász–Kerekhegy /Berehovo, UA/, Szernye–Kismező /Rivne, UA/ és Zastavne-Mala Hora lelőhelyeken, sőt az utóbbin a Szatmár-csoport leletanyaga is napvilágra került (POTUSHNIAK 2004, 53–69). Véleményem szerint a Felső-Tisza vidéken és ÉNy-Románia területén a Közép-Tisza vidékkel szemben jelentősebb kora neolitikus megtelepedéssel számolhatunk a Criș-kultúra végén és ez — amennyiben itt történt az új gazdálkodási módszer kialakulása — biztosabb alapot szolgáltatott a komplexum gyors elterjedésének.

Az AVK legkorábbi időszakának csak a harmadik, késői fázisába tartozó két lelőhelyéről ismertek radiokarbon mérési adatok, melyek szerint Mezökövesd-Mocsolyás lelőhely kora a Kr. e. 5500–5250 közötti időszakra (KALICZ–KOÓS 2000a, 68–69), Füzesabony-Gubakút lelőhely kora a Kr. e. 5600–5200 közötti időszakra helyezhető (DOMBORÓCZKI 2003, 12, 43–44). A romániai radiokarbon adatok alapján Cornelia-Magda Mantu a Starčevo–Criș III–IV. időszakot kb. Kr. e. 5600–5250 közé helyezi (MANTU 2000, 77), mely időszak eleje (Starčevo–Criș III.) részben megegyezik a méhteleki radiokarbon mérési adatokkal, kb. Kr. e. 5700–5500 (KALICZ–MAKKAY 1976, 23; HORVÁTH–HERTELENDI 1994, 118, 122–123).

A bemutatott radiokarbon adatok alapján a kialakulási folyamat Kr. e. 5600 környékén mehetett végbe a Felső-Tisza-vidéken, illetve Románia ÉNy-i részén, sőt, esetleg már valamivel korábban is elkezdődhetett. A viszonylag gyors elterjedés után a legkorábbi AVK–

Pişcolţ 1. fázis–proto Kopčany komplexum elterjedési területe (2. kép) nem csak a Körös–Criş-kultúra által lakatlanul hagyott területekre terjedt ki, hanem egy részüket már el is foglalta, mely terjeszkedés tovább folytatódott a későbbi időszakokban.

Kovács Katalin

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

kovketi@freemail.hu

Irodalom:

- CSENGERI P. 2003: Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája legkorábbi időszakának települése a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Novajidrányt elkerülő út mentén végzett 2002. évi leletmentésről) – The settlement of the earliest phase of the Alföld Linear Pottery Culture in the Hernád valley (Preliminary report from a rescue excavation along the trunk road No. 3 at Novajidrány in 2002). *HOMÉ* 42 (2003) 41–67.
- T. DOBOSI V. 1983: Ásatás Tarpa-Márki tanyán – Ausgrabung von Tarpa-Gehöft Márki. *CommArchHung* 1983, 5–17.
- DOMBORÓCZKI L. 1997: Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. évezredből – Füzesabony-Gubakút. Neolithic village from the 6th millennium B.C. In: Raczy P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 19–27.
- DOMBORÓCZKI L. 1999: Az újkőkor idősebb szakasza ÉK-Magyarországon, a Heves megyei leletek fényében – The older phase of the Neolithic in North-eastern Hungary in the light of archaeological finds from Heves County. In: Veto Mir, E.–Guérin, P. (eds): *Early Farmers in Europe*. Valencia 1999, 15–47.
- DOMBORÓCZKI L. 2001a: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából, Heves megye területéről – Characteristics of Settlement Patterns in the Middle Phase of the New Stone Age from the Area of Heves County. In: Dani J. et al. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ I. „Fiatal Óskoros Kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete*. Debrecen 2001, 67–94.
- DOMBORÓCZKI, L. 2001b: The excavation of Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: Kertész, R.–Makkay, J. (eds): *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. Budapest 2001, 193–214.
- DOMBORÓCZKI, L. 2003: Radiocarbon Data from New Stone Age Archaeological Sites in Heves County – Radiokarbon adatok Heves megye újkőkori régészeti lelőhelyeiről. *Agria* 39 (2003) 5–71.
- GIMBUTAS, M. 1976: *Neolithic Macedonia. As reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*. Los Angeles.
- HORVÁTH, F.–HERTELENDI, E. 1994: Contribution to the 14C based absolute chronology of the Early and Middle Neolithic Tisza region – Megjegyzések a Tisza-vidék kora és középső neolitikumának 14C alapú abszolút kronológiájához. *JAMÉ* 36 (1994) 111–133.
- HÖCKMANN, O. 1965: Menschlichen Darstellungen in der bandkeramischen Kultur. *JRGZM* 12 (1965) 1–26.
- IERCOŞAN, N. 1995: Săpături arheologice în aşezarea neolitică apartinând Culturii Starčevo-Criş de la Tâşnad (jud. Satu Mare) – Fouilles archéologiques dans l'établissement néolithique appartenant à la Culture Starčevo-Criş de Tâşnad (dep. Satu Mare). *Satu Mare* 11–12 (1994–1995[1995]) 9–23.
- KALICZ, N. 1980: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien. *MittArchInst* 8–9 (1978–79 [1980]) 13–46.
- KALICZ N.–KOÓS J. 1997a: Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből – Mezőkövesd-Mocsolyás. Neolithic Settlement and graves from the 6th millennium B.C. In: Raczy P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest 1997, 28–33.
- KALICZ, N.–KOÓS, J. 1997b: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: Lazić, M. (ed.): *ANTIΔΩPON. Dragoslav Srejskić completis LXV annis ab amicis collegis discipulis oblatum*. Belgrade 1997, 123–135.

- KALICZ N.–KOÓS J. 2000a: Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról – Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *HOMÉ* 39 (2000) 45–76.
- KALICZ N.–KOÓS J. 2000b: Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti részéből – Neolithische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens. *HOMÉ* 39 (2000) 15–44.
- KALICZ, N.–KOÓS, J. 2002: Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *PreAlp* 37 (2001 [2002]) 45–79.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1966: Die Probleme der Linearkeramik im Alföld. *AASzeg* 10 (1966) 35–47.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1972: Probleme des frühen Neolithikums der nördlichen Tiefebene – Az Északalföld korai neolithikumának kérdései. *Alba Regia* 1972, 77–92.
- KALICZ N.–MAKKAY J. 1974: A méhtekei ásatások jelentősége. *SzSzSz* 9 (1974) 78–84.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1976: Frühneolithische Siedlung in Méhtekek-Nádas. *MittArchInst* 6 (1976) 13–24.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der grossen Ungarischen Tiefebene*. *Studia Archaeologica* 7, Budapest.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1981: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. *MittArchInst* 10–11 (1980–81 [1981]) 13–24.
- KALMAR, Z. 1987: Neoliticul timpuriu din Bazinul Someșan și legăturile sale – Das Früh Neolitikum aus dem Somesbecken und seine Verbindungen. *ActaMP* 11 (1987) 57–72.
- KERTÉSZ R.–SÜMEGI P. 1999: Az Északi-középhegység negyedidőszak végi őstörténete. Ember és környezet kapcsolata 30.000 és 5.000 BP évek között a szubkárpati régióban. *NMMÉ* 23 (1999) 66–93.
- KERTÉSZ, R.–SÜMEGI, P.–KOZÁK, M.–BRAUN, M.–FÉLEGYHÁZI, E.–HERTELENDI, E. 1994: Mesolithikum im nördlichen Teil der grossen Ungarischen Tiefebene – Mezolitikum az Észak-Alföldön. *JAMÉ* 36 (1994) 15–61.
- KOÓS J. 2003: Further data on the Middle Neolithic clay pottery in Eastern Hungary. In: Jerem, E.–Raczky, P. (eds): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. *Archaeolingua* 14, Budapest 2003, 145–153.
- KOREK J. 1960: Vonaldíszes kerámia kultúra elterjedése az Alföldön – Verbreitung der Linearkeramischen Kultur auf dem Alföld. *MFME* 1960, 19–52.
- KOREK J. 1977: Az alföldi vonaldíszes kerámia népének települése Kisköre-Gáton – Die Siedlung des Volkes der Linearkeramik im Alföld auf dem Kisköre-Damm. *ArchÉrt* 104 (1977) 3–16.
- KOVÁCS K. 2001: Tiszaszőlős-Aszópart. Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának korai telepe (Előzetes jelentés) – Tiszaszőlős-Aszópart. Eine frühe Siedlung der Alföld-Linearbandkeramik. *Tisicum* 12 (2001) 79–89.
- KOZŁOWSKI, J. K. 1997: *The Early Linear Pottery Culture in Eastern Slovakia*. Kraków.
- KOZŁOWSKI, J. K.–NOWAK, M.–VÍZDAL, M. 2003: A settlement of the Early Eastern Linear Pottery culture at Moravany (Eastern Slovakia) within the context of the neolitization of the upper Tisza Basin. In: Jerem, E.–Raczky, P. (eds): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. *Archaeolingua* 14, Budapest 2003, 127–143.
- LAZAROVICI, GH. 1984: Neoliticul timpuriu în România – Das Frühneolithikum in Rumänien. *ActaMP* 8 (1984) 48–104.
- LAZAROVICI, GH.–MAXIM, Z. 1995: *Gura Baciului. Monografie Archeologică – Gura Baciului. Archaeological Monography*. Biblioteca Musei Napocensis 11, Cluj-Napoca.
- LAZAROVICI, GH.–NÉMETI, J. 1983: Neoliticul dezvoltat din Nord-Vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul) – Die entwickelte Jungsteinzeit im Nord-Westen Rumäniens: Sălaj, Satu Mare und Cluj. *ActaMP* 8 (1983) 17–20.
- LICHARDUS, J. 1972: Zur Entstehung der Linearbandkeramik. *Germania* 50 (1972) 1–15.
- MAKKAY J. 2003: Ősrégészeti kutatások Magyarországon az utóbbi években. Az újkőkor és a rézkor – Prehistoric archaeology in Hungary in recent years. The Neolithic and Copper Age. *JAMÉ* 45 (2003) 27–63.
- MANTU, C. M. 2000: Relative and absolute chronology of the Romanian neolithic. *AnB* 7–8 (1999–2000 [2000]) 75–105.
- MAXIM, Z. 1999: *Neo-Eneoliticul din Transilvania*. Cluj-Napoca.
- MAZKEWYJ, L. G. 1998: Mezolit ukrinskij Karpat. *Carpatica* 1998, 24–38.
- NAGY E. GY. 1998: Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának kialakulása – Die Herausbildung der Alfölder Linearbandkeramik I–II. *DMÉ* 1995–1996 [1998] 53–150.
- NÉMETI, J. 1999: *Repertoriul archeologic al zonei Careiului – Nagykaroly vidékének régészeti repertórium*. Bibliotheca Thracologica 28, București.
- ORAVECZ, H. 1996: Neolithic burials at Tiszlóc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery Culture – Újkőkori temetkezések Tiszlóc-Sarkadon. Adatok az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának temetkezési szokásaihoz. *FolArch* 45 (1996) 51–62.
- ORAVECZ, H. 1997: Alföld Linear Pottery finds from Tiszlóc-Sarkad – Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának települése Tiszlóc-Sarkadon. *FolArch* 46 (1997) 93–111.
- ORAVECZ H. 2001: A Tiszlóc-sarkadi újkőkori falu feltárásnak eddigi eredményei – Die bisherigen Ergebnisse der Freilegung in der neolithischen Siedlung von Tiszlóc-Sarkad. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary 1998*, Budapest 2001, 7–24.

- PAUNESCU, A. 1964: Cu privire la perioada de sfârșit a peipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi – À propos de la période finale et quelques persistances de l'épipaléolithique dans le néolithique ancien au nord-ouest de la Roumanie. *SCIV* 15 (1964) 321–336.
- POTUSHNIAK, M. 2004: Data to the question of the Starčevo/Körös Culture dwellings in the Upper Tisza Region – Adatok a Körös-Starčevo kultúra épületeinek kérdéséhez a Felső-Tisza-vidéken. *JAMÉ* 46 (2004) 53–69.
- QUITTA, H. 1960: Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa. *PZ* 38 (1960) 1–38, 153–188.
- RACZKY P. 1983: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza vidéken – Questions of transition between the Early and Middle Neolithic in Middle and Upper Tisza region. *ArchÉrt* 110 (1983) 161–194.
- RACZKY P. 1988: *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égei-kummal a neolitikum, rézkor időszakában (Újabb kutatási eredmények és problémák)*. Szolnok.
- RACZKY, P.–ANDERS, A. 2003: The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representation. In: Jerem, E.–Raczky, P. (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. Archaeolingua 14, Budapest 2003, 155–182.
- TÁRNOKI J.–SIKLÓDI CS.–CSEH J. 1988: Tiszafüred-Tiszaszőlős, Alsórétiart és Aszópart. *Rég.Füz.* Ser. 1. 41 (1988) 23.
- TODOROVA, H.–VLAISOV, I. 1993: *Тодорова, Х.–Вайсов, И.: Ново-каменната епоха в България – Das Neolithikum in Bulgaria*. София.
- VIZDAL, M. 1997: Pottery finds. In: Kozłowski, J. K. (ed.): *The Early Linear Pottery Culture in Eastern Slovakia*. Kraków 1997, 43–141.
- ЗАРОТОСКА, М. 1984: Armringe aus Marmor und anderen Rohstoffen im jüngeren Neolithikum Böhmens und Mitteleuropas. *PA* 75 (1984) 50–130.

The earliest occupation period of the Middle Neolithic settlement at Tiszaszőlős-Aszópart in the light of its chronological and cultural connections

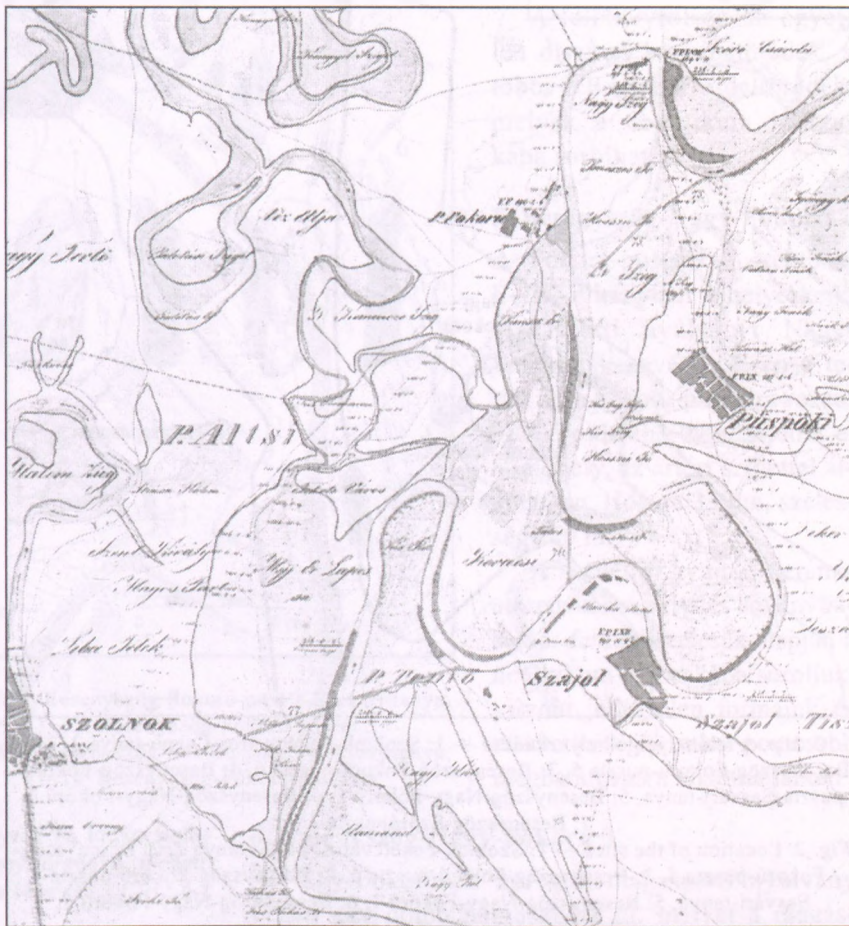
Presented in this study are the finds of the ALP 1 phase brought to light during the rescue excavations conducted at Tiszaszőlős-Aszópart in August 1987. The find assemblages of the recently identified proto Kopčany phase of the eastern Slovakian plainland and the Pișcolț 1 phase of Romania are discussed at greater length. The finds from Tiszaszőlős-Aszópart enabled the identification of typological similarities and chronological links, on the basis of which these three cultural complexes, i.e. the ALP 1 phase, the Pișcolț 1 phase and the proto Kopčany phase can be regarded as one cultural complex. When searching for the cradle of this complex, an area bordering on the Early Neolithic Körös-Criș culture must be sought. The archaeological record suggests that this complex evolved in the Upper Tisza region and north-western Romania around 5600 BC. Following the emergence of this complex and its rapid expansion, the earliest ALP–Pișcolț 1 phase–proto Kopčany complex (Fig. 2) expanded not only to the areas left unoccupied by the Körös–Criș culture, but also occupied a part of the latter's distribution territory. The expansion continued in the complex's later phases.

Neolitikus településnyomok a Tisza Szolnok és Szórópuszta közötti magaspartján

2004 márciusában kezdődött az a terepbejárás program, melynek elsődleges célja késő neolitikus lelőhelyek azonosítása volt a Tisza menti magaspartokon.¹ Első szakaszában a Szolnok és Szórópuszta közötti területen végeztünk kutatásokat.²

A terepbejárás során csak a Tisza menti egykori magaspartokat, illetve az árterekben elhelyezkedő szigeteket vizsgáltuk. Ezeknek a meghatározásánál két, vízszabályozás előtti térképet használtunk fel: az egyik a Lietzner–Sándor-féle Tisza térkép, melyet a mérnök-kettős 1783 és 1790 között készített el, míg a másik Lányi Sámuel Tisza térképe, amely 1845-re készült el (SUGAR 1989). Mind a két térkép eredeti, helyszíni geodéziai felmérés eredménye, ezért igen pontos adatokkal rendelkeznek az egykori viszonyokról (1. kép). Az előkészítés során a térképlapokat digitalizáltuk, majd a digitalizált térképeket ráhelyeztük a mai 1:10 000 méretarányos térképszelvényre. A három térkép együtt tökéletesen kirajzolta az egykori magaspárti vonalakat. Megfigyeltük, hogy Szolnok és Szórópuszta között ezt a vonalat a 85 méteres szintvonal adja meg, míg Szórópusztától északra a 86 méteres vonal jelzi, így a terepbejárás során az 1:10 000 léptékű térképen már csak követnünk kellett ezt a vonalat (2. kép).

A Szolnokhoz közeli magaspartokon igen sok a jelenkori emberi megtelepedés (tanya és nyaraló), ezért ezeken a területeken nem tudtunk terepbejárást végezni. Szintén gondot okoztak a közutak, illetve a Tisza gátrendszere. Szórópuszta környékén nemcsak

1. kép. Lányi Sámuel Tisza-térképe
Fig. 1. Sámuel Lányi's map of the River Tisza

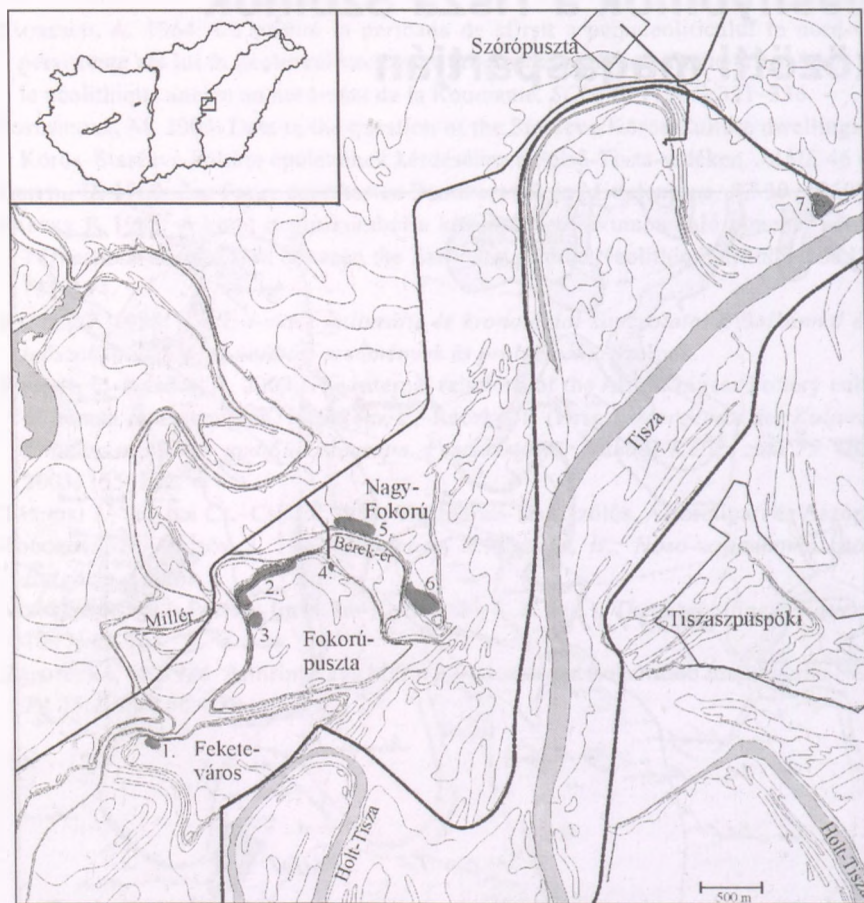
a gát, hanem a gát melletti főút is a magasparton fut, így ezt a területet szintén nem tudtuk megvizsgálni, de azokon a területeken sem jártunk sikerrel, ahol csak a gátat építették rá a magaspartra. Hiába vizsgáltuk át a gátak melletti területeket, lelőhelyet itt sem sikerült megfigyelnünk.³

A bejárt területen összesen 7 neolitikus lelőhelyet azonosítottunk, melyből kettő a kora neolitikus Körös-kultúrához és egy a középső neolitikus alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához (továbbiakban AVK) tartozott. Egy lelőhely keltezése bizonytalan, a szakálháti csoporthoz vagy a tiszai kultúrához tartozik, egy lelőhelyen pedig két kultúrának, a tiszai

¹ A kutatási program része készülő PhD értekezésemnek.

² A munkában közreműködtek Đurković Éva, Vida István és Bartus Dávid régészek. Segítségüket ezúton is köszönöm.

³ Természetesen lehetséges, hogy nem is voltak ezeken a területeken lelőhelyek, és ezért nem találtunk egyet sem.

2. kép. A lelőhelyek elhelyezkedése — 1: Szolnok-Feketeváros-Csapó-tanya 2, 2: Besenyszög-Fokorú-puszták 5, 3: Besenyszög-Fokorú-puszták 6, 4: Besenyszög-Fokorú-puszták-Sasvári-tanya, 5: Besenyszög-Nagy-Fokorú 1, 6: Besenyszög-Nagy-Fokorú 3, 7: Besenyszög-Szórópuszta-ártér

Fig. 2. Location of the sites — 1: Szolnok-Feketeváros-Csapó-tanya 2, 2: Besenyszög-Fokorú-puszták 5, 3: Besenyszög-Fokorú-puszták 6, 4: Besenyszög-Fokorú-puszták-Sasvári-tanya, 5: Besenyszög-Nagy-Fokorú 1, 6: Besenyszög-Nagy-Fokorú 3, 7: Besenyszög-Szórópuszta-floodplain

és a Körös-kultúrájának is megtaláltuk az emlékeit. Két neolitikus lelőhelyet nem lehetett pontosan meghatározni, mivel a területről csak jellegtelen oldal-töredékeket tudtunk gyűjteni.

1. Szolnok-Feketeváros-Csapó-tanya 2

A lelőhely egy egykori ártéri szigeten, a közigazgatásilag Feketevárosnak nevezett területen fekszik, mely a Millér-patak és a Tisza folyó összefolyásánál található. A sziget alakja háromszöget formáz, melynek ÉNy-i sarka szemben helyezkedik el a magasparttal. A lelőhely az itt található Csapó-tanyától K-i irányban, az É-i partoldalon terül el, hossza 100 m, szélessége 60 m, iránya K–Ny-i.

A lelőhelyről csak jellegtelen, pelyvás soványítású kerámiatöredékeket gyűjtöttünk, melyek az anya-

⁴ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Sasvári Istvánnak a leletanyag átadásáért és a területen végzett segítségéért.

guk alapján a neolitikum időszakába sorolhatók, azonban a pontos, kulturális meghatározásra alkalmatlanok voltak.

2. Besenyszög-Fokorú-puszták 5

A Feketevárostól É-ra egy másik, annál jóval nagyobb ártéri sziget található, szintén a Millér-patak és a Tisza torkolatában, melyet Fokorú-pusztának neveznek. A szabálytalan négyszög alakú terület ÉNy-i partszakaszán, a magasparttal szemben helyezkedik el a lelőhely, szélessége 80 m, hossza 650 m. Leletek:

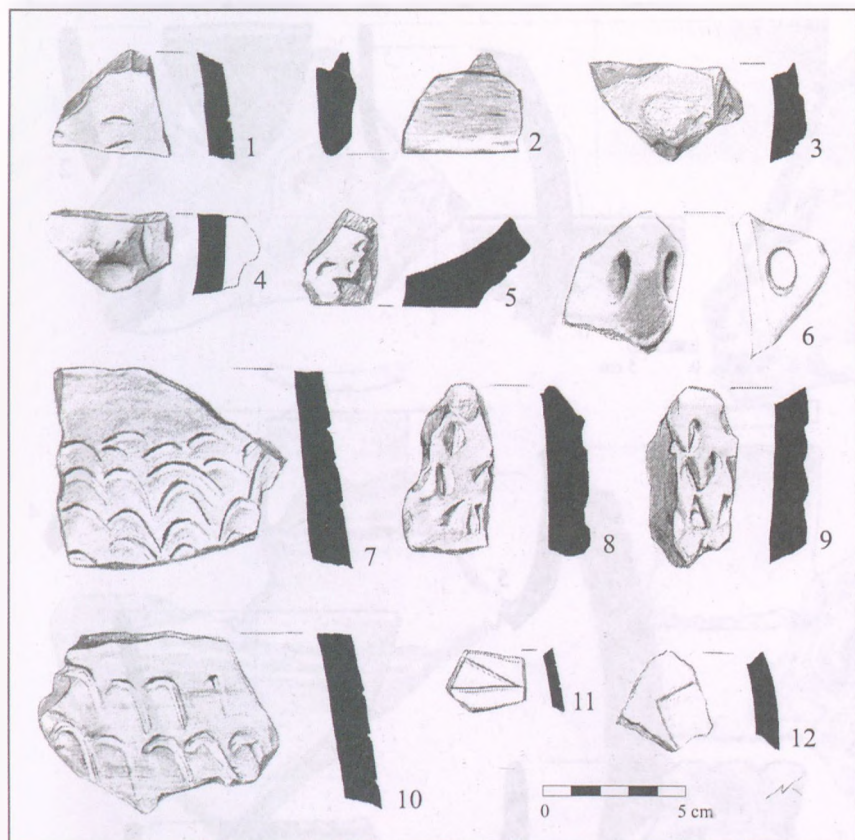
1. Szürke-barna foltos, homokkal soványított edény töredéke, melyen két bekarcolt vonal fut össze. H.: 2,7 cm, Szé.: 2 cm (3. kép 11).
2. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény töredéke V alakú bekarcolással. H.: 3,4 cm, Szé.: 3,5 cm (3. kép 12).

A lelőhely a töredékek diszkrét alapján az AVK kultúrájába tartozik, ennél pontosabb meghatározásra az edénytöredékek nem alkalmasak.

3. Besenyszög-Fokorú-puszták 6

Az előző lelőhely mellett, Fokorú-puszták Ny-i oldalán helyezkedik el. A két lelőhelyet csak egy kisebb mélyedés választja el egymástól, szinte összeérnek. Hossza 120 m, szélessége 100 m. Leletek:

1. Szürkés színű, pelyvás soványítású, durva felületű, körömbenyomással díszített edény aljtöredéke. Ma.: 3,1 cm, H.: 4,8 cm, Szé.: 2,5 cm (3. kép 5).
2. Világosbarna színű, kevert, pelyvás és törtkerámiás soványítású, durva felületű edény oldaltöredéke, rátett barbotin díszítéssel. H.: 5,5 cm, Szé.: 3,3 cm (3. kép 3).
3. Sötétszürke színű, pelyvás soványítású, durva felületű, alacsony csőtálc töredéke. Ma.: 3 cm, H.: 4,5 cm, Szé.: 3,8 cm (3. kép 2).
4. Kívül barna, belül sötétszürke színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény töredéke, körömcspéssal díszítve. H.: 6 cm, Szé.: 5 cm (3. kép 1).

3. kép. 1–5: Besenyszög-Fokorú-pusztá 6; 6: Besenyszög-Fokorú-pusztá-Sasvári-tanya; 7–10: Besenyszög-Nagy-Fokorú 3; 11–12: Besenyszög-Fokorú-pusztá 5

Fig. 3. 1–5: Besenyszög-Fokorú-pusztá 6; 6: Besenyszög-Fokorú-pusztá-Sasvári-tanya; 7–10: Besenyszög-Nagy-Fokorú 3; 11–12: Besenyszög-Fokorú-pusztá 5

1. Világosbarna színű, homokkal és törtkerámiával vegyesen soványított, simított felületű, könyökfűles edény töredéke. H.: 4,5 cm, Szé.: 5,5 cm (3. kép 6).

A lelőhelyről ez az egyetlen díszített kerámiatöredék, a többi jellegtelen oldaltöredék, melyek a neolitikum időszakába sorolhatók.

5. Besenyszög-Nagy-Fokorú 1

A Fokorú-pusztával szemben, É-ÉK-i irányban elhelyezkedő magasparti nyúlványt Nagy-Fokorúnak nevezik. Ezen a területen a Fokorú-pusztára vezető út K-i oldalánál helyezkedik el a lelőhely, az ártéri szigettel átellenben. Hossza 330 m, szélessége 60 m.

A területről gyűjtött kerámiatöredékeket pelyvás soványításuk és felületkezelésük alapján a neolitikum időszakába soroljuk, viszont jellegtelen formájuk és díszítetlenségük miatt pontosabb meghatározásra alkalmatlanok.

5. Világosbarna színű, kevert, pelyvás és törtkerámiás soványítású, durva felületű edény töredéke, melyen ujjbenyomással tagolt bordadisz részlete fut. H.: 4,7 cm, Szé.: 2,5 cm (3. kép 4).

A leletek alapján a lelőhelyen a Körös-kultúra települése azonosítható.

4. Besenyszög-Fokorú-pusztá-Sasvári-tanya

Fokorú-pusztán, Sasvári István a tulajdonában lévő tanyán, néhány évvel ezelőtt földmunkák során gyűjtött cserepeket, melyeket a találkozásunkkor átadott.⁴ A területet ottjártunkkor fű fedte, ezért mi nem tudtunk leleteket gyűjteni, de mivel a korábban talált kerámiatöredékek egy tanyaépület mellett kerültek elő, a település helyzetének a meghatározása biztos: az ártéri sziget ÉK-i sarkában, a magasparttal szemben. Kiterjedését a beépítettség miatt nem tudtuk megállapítani. Leletek:

⁵ Lehetséges, hogy a dombot mesterségesen alakították ki. Ottjártunkkor fű fedte, de ennek ellenére is igen sok leletanyagot gyűjtöttünk róla, melyek a vaskor és a középkor időszakába tartoznak.

6. Besenyszög-Nagy-Fokorú 3

A Nagy-Fokorúnak nevezett magasparti nyúlvány végén egy domb helyezkedik el, melyet a magasparttól egy sekélyebb árok választ le.⁵ Az ároktól É-ra elterülő területen — amely valójában egy 250–300 m széles földnyúlvány — található a lelőhely, mely a földnyelv két partoldala között 200 m hosszan terül el. A leletanyaggal intenzívebben fedett része a Fokorú-pusztával szembeni partszakaszon található. Leletek:

1. Világosbarna színű, kevert, pelyvás és törtkerámiás soványítású, belül simított felületű, körömcspéssal díszített edény oldaltöredéke. H.: 3 cm, Szé.: 6,2 cm (3. kép 8).
2. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény oldaltöredéke, melyen függőlegesen sorba, ún. kalászmintába rendezett körömbecsipések találhatók. H.: 3 cm, Szé.: 6,4 cm (3. kép 9).
3. Világosbarna színű, kevert, pelyvás és törtkerámiás soványítású, durva felületű edény oldaltöredéke, melyet sorban elhelyezkedő, pipa alakú benyomkodások díszítenek. H.: 8,5 cm, Szé.: 6,5 cm (3. kép 10).
4. Világosbarna-szürke foltos, kevert, pelyvás és törtkerámiás soványítású, belül simított felületű edény oldaltöredéke, melyet oszlopokba rendezett, félköríves benyomkodások díszítenek. H.: 8 cm, Szé.: 7 cm (3. kép 7).

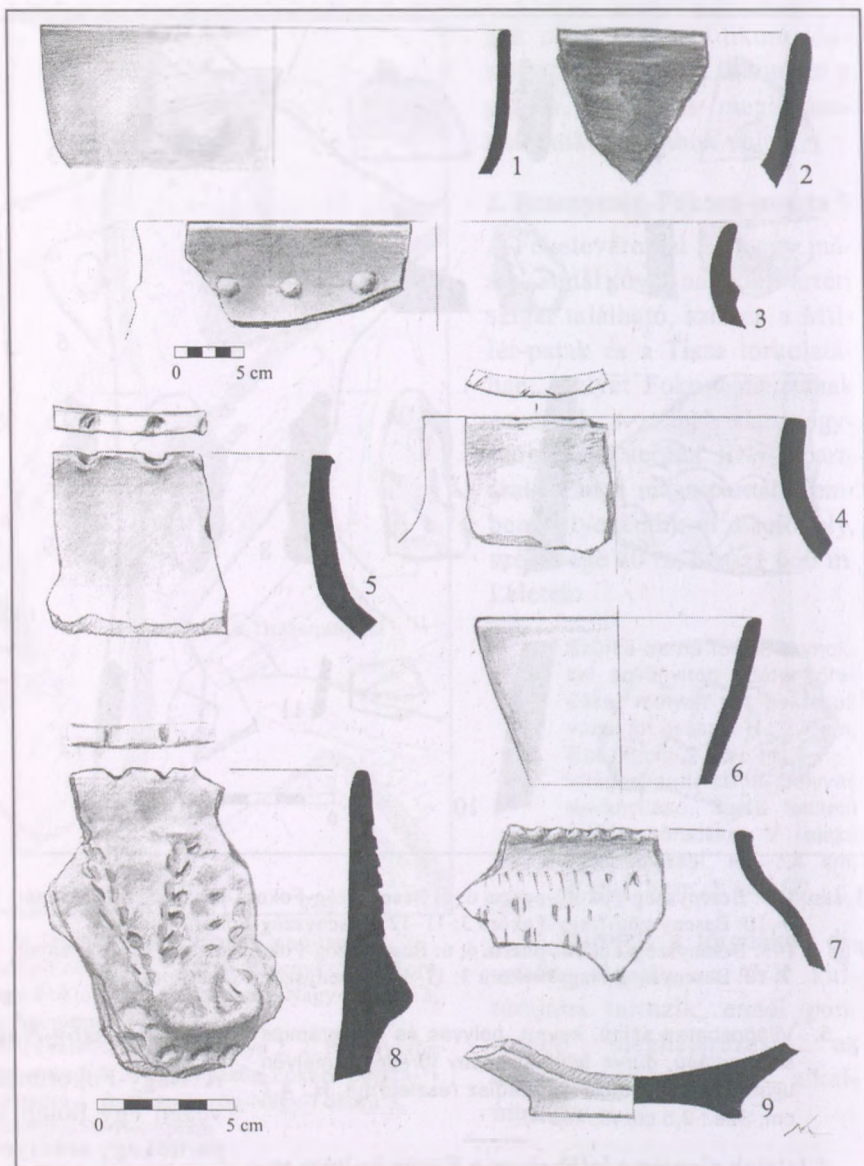
A leletek alapján a település a Körös-kultúrához sorolható.

7. Besenyszög-Szórópuszta-ártér

A Szórópuszta környékén húzódó magasparti részek közül csak egy félköríves kiszögellést tudtunk megvizsgálni, mivel ezen a területen a gátat, és egy kisebb szakaszon a főutat is ráépítették a magaspartra. A 220 m széles és 150 m hosszú kiszögellés az ártérben belül található, közvetlenül a gát mellett, közel a Tisza mai folyóágyához. A lelőhelyről az előző évek árvízvédelmi munkálatai során a gát erősítése céljából leszedték a humuszt, és később, az ígéretekkel ellentétben csak részben hordták vissza.⁶ Ezt a helyzetet súlyosbította, hogy ilyen állapotában a területet kukoricával bevetették és beszántották. A lelőhelyre érkezésünkkor a vékony, több helyen teljesen hiányzó humuszban jól látszottak a régészeti objektumok. Veszélyeztetettsége miatt a teljes dombot felmértük, a házak és gödrök alakját és helyzetét rajzon rögzítettük. A leletanyagot objektumokként gyűjtöttük össze, így a rögzített objektumok kora pontosan meghatározható.

A rongálás egy olyan lelőhelyet ért, mely eddig kiesett a földművelés alá vont területekből, így eddig eredeti állapotukban maradtak meg a települési objektumok. Mivel az Alföldön kevés ilyen érintetlen települést ismerünk, ezért külön sajnálatos, hogy most ezt a lelőhelyet is bolygatás érte. Félő, hogy az így „lecsupaszított” és szántott települést az árvizek könnyen elhordhatják, és a település megsemmisülhet.

⁶ Ennek következtében a lelőhely melletti gátszakasz vastagon terítve van régészeti leletekkel, innen több értékes kőeszköz és kerámiatöredéket is gyűjtöttünk, melyeket a lelőhelyhez kapcsolunk.

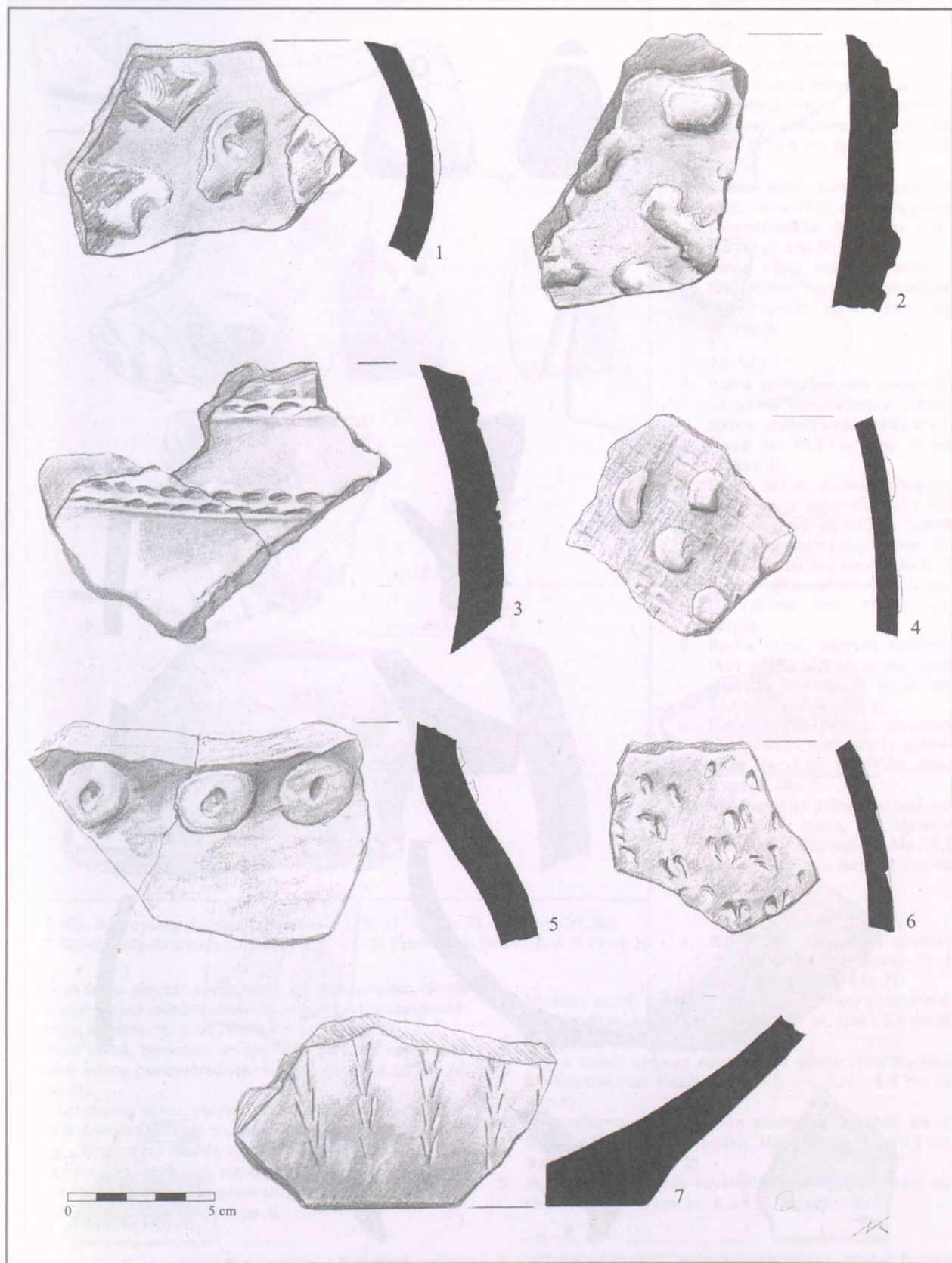
4. kép. Besenyszög-Szórópuszta-ártér — 1–3: 23. folt, 2, 7, 9: 19. folt, 4–6: 3. folt, 8: 15. folt

Fig. 4. Besenyszög-Szórópuszta-floodplain — 1–3: Patch 23, 2, 7, 9: Patch 19, 4–6: Patch 3, 8: Patch 15

A lelőhelyen két neolitikus kultúra is jelen van, a kora neolitikus Körös-kultúra és a késő neolitikus tiszai kultúra. A Körös-kultúra leleteit a 3., 15., 19., 22., 23. foltokról, a tiszai kultúra leleteit az 5. foltról, a 16. és 20. foltokról pedig mind a két kultúrához tartozó töredékeket gyűjtöttünk. Ezek a foltok minden esetben különböző méretű gödröket jelöltek, a feltételezhetően házakat jelző paticsfoltokról nem tudtunk keltező értékű kerámiát gyűjteni.

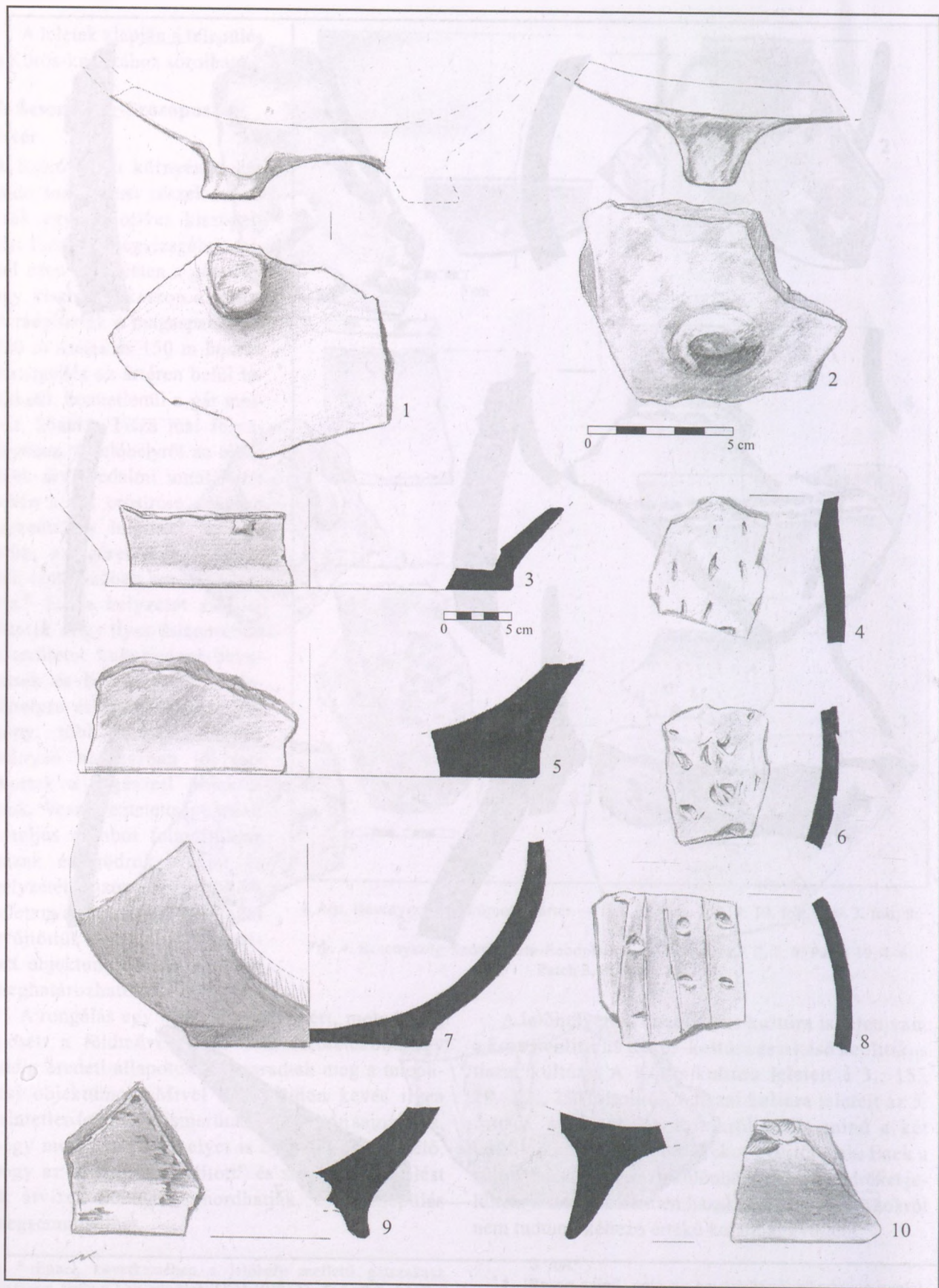
3. folt:

1. Barna színű, pelyvás soványítású, cilindrikus nyakú, ujjbenyomással tagolt peremű edény peremtöredéke. H.: 6,5 cm, Szé.: 6 cm (4. kép 5).

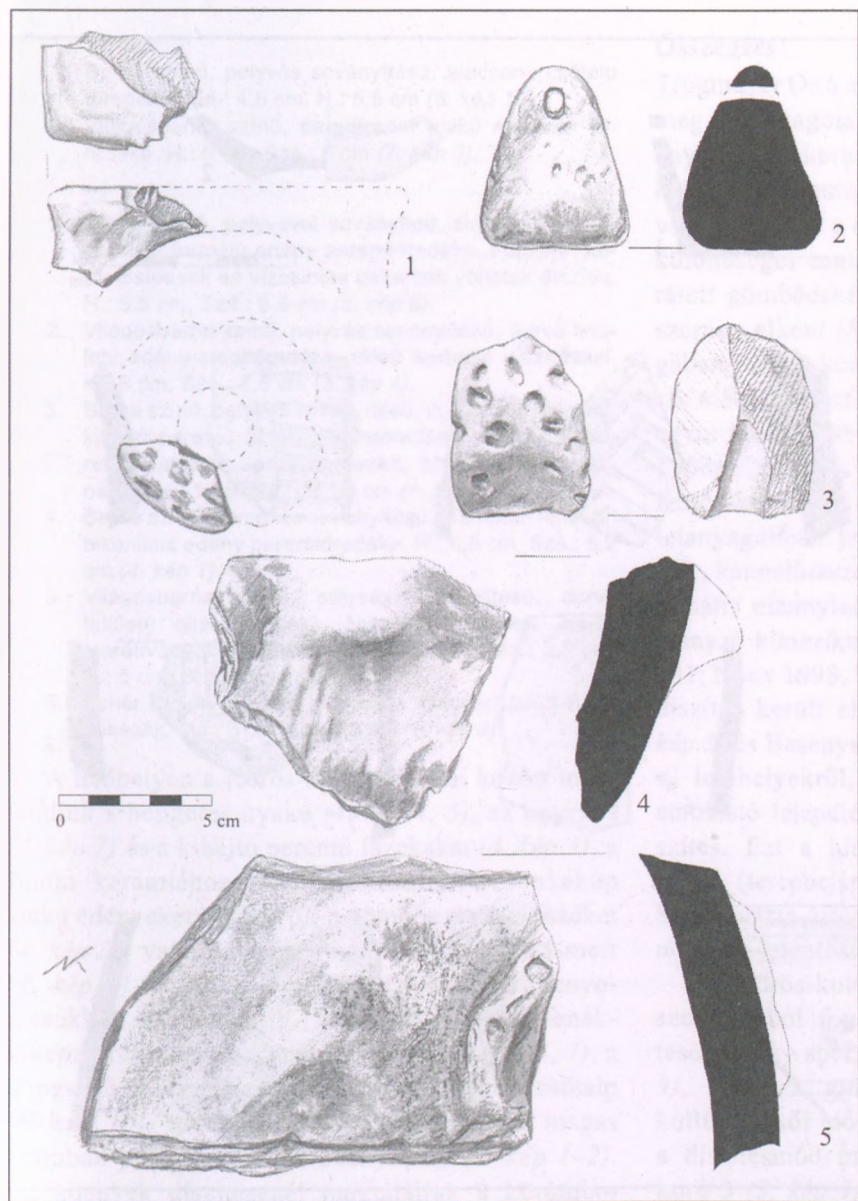

5. kép. Besenyszög-Szórópuszta-ártér — 1, 5, 7: 19. folt, 2–3: 15. folt, 4: 23. folt,
6: 16. folt

Fig. 5. Besenyszög-Szórópuszta- floodplain — 1, 5, 7: Patch 19, 2–3: Patch 15, 4: Patch 23, 6: Patch 16

6. kép. Besenyszög-Szórópuszta-ártér — 1, 7: 15. folt, 2, 9: 16. folt, 3–5: 3. folt, 6: 20. folt, 8: 23. folt, 10: 22. folt
 Fig. 6. Besenyszög-Szórópuszta- floodplain — 1, 7: Patch 15, 2, 9: Patch 16, 3–5: Patch 3, 6: Patch 20, 8: Patch 23, 10: Patch 22

7. kép. Besenyszög-Szórópuszta-ártér — 1–2: 23. folt, 3: 22. folt, 4–5: 20. folt
Fig. 7. Besenyszög-Szórópuszta- floodplain — 1–2: Patch 23, 3: Patch 22, 4–5: Patch 20

2. Barna színű, pelyvás soványítású, cilindrikus nyakú, kihajló peremű edény oldaltöredéke. A peremet körömbenyomásokkal tagolták. H.: 5 cm, Szé.: 4,5 cm (4. kép 4).
3. Barna színű, homokos soványítású, fordított csonkakúp alakú edény peremtöredéke. H.: 4,2 cm, Szé.: 6 cm (4. kép 6).
4. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű, körömbenyomásokkal díszített edény oldaltöredéke. H.: 4 cm, Szé.: 5 cm (6. kép 4).
5. Barna színű, homokos soványítású, profilált aljú, rátett barbotinnal díszített nagyméretű edény aljtöredéke. H.: 11,5 cm, Szé.: 8,5 cm (6. kép 3).

5. folt:

1. Barna színű, homokos soványítású, kisméretű edény aljtöredéke, karcolt meander díszítéssel. Egy helyen átfúrták. Ma.: 3,5 cm, H.: 5 cm (8. kép 1).
2. Barna színű, homokos soványítású edény oldaltöredéke, karcolt meander díszítéssel. H.: 3 cm, Szé.: 5 cm (8. kép 4).

3. Barna színű, homokos soványítású edény oldaltöredéke, karcolt meander díszítéssel. H.: 5 cm, Szé.: 5,5 cm (8. kép 10).
4. Szürke-barna foltos, kavicsos soványítású edény oldaltöredéke, közepén benyomott bütyökdíszszel. H.: 6,5 cm, Szé.: 4,5 cm (8. kép 2).
5. Szürke színű, homokos soványítású, vékonyfalú edény egyenes peremtöredéke. H.: 5 cm, Szé.: 4,5 cm (8. kép 6).
6. Barna színű, homokos soványítású edény homorú aljtöredéke. Ma.: 2 cm, H.: 6 cm, Szé.: 4 cm (8. kép 3).

15. folt:

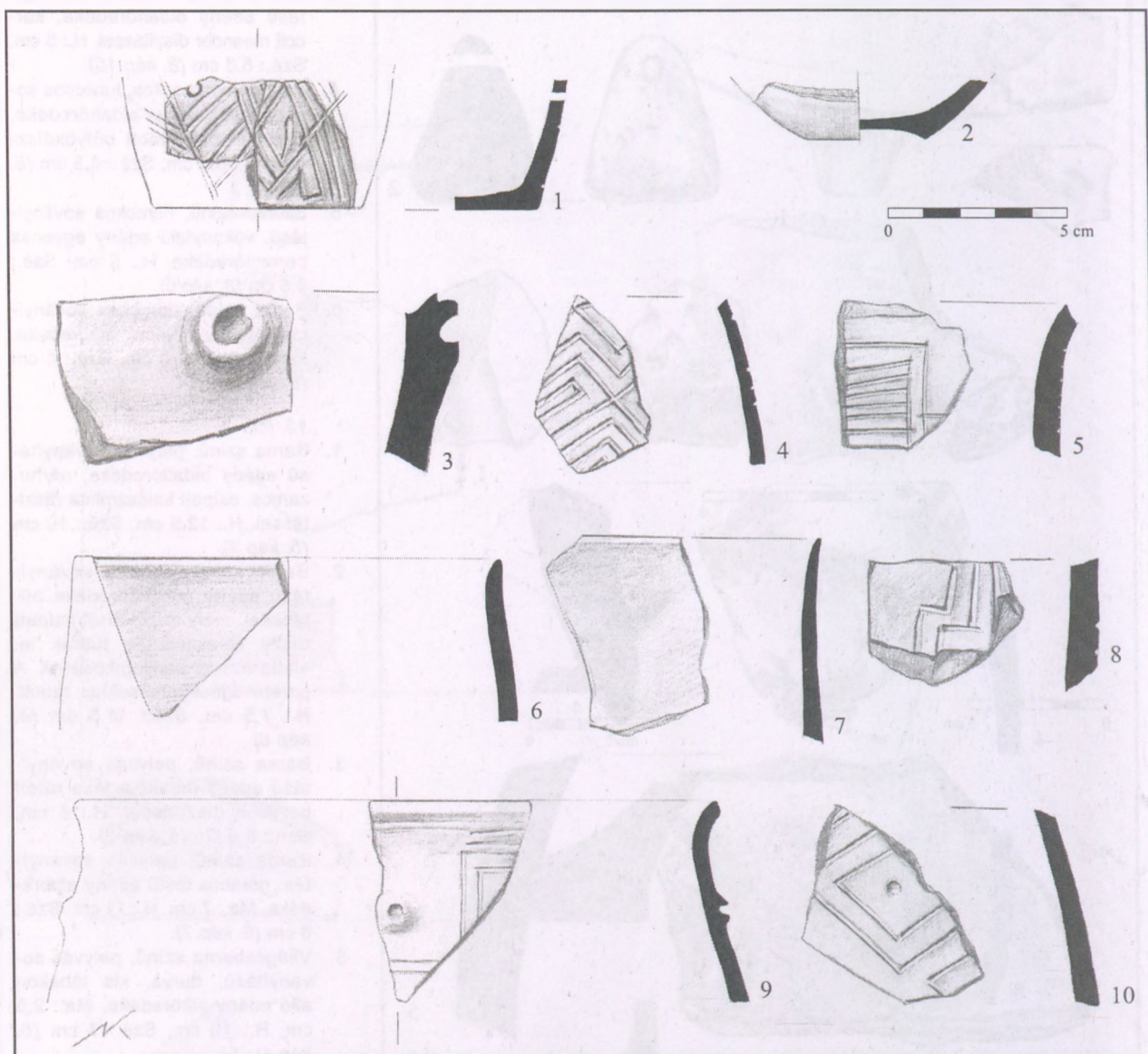
1. Barna színű, pelyvás soványítású edény oldaltöredéke, párhuzamos, csipett kalázminta díszítéssel. H.: 12,5 cm, Szé.: 10 cm (5. kép 3).
2. Barna színű, pelyvás soványítású edény peremtöredéke bütyökkel, melyhez felülről csipett díszű kalázminták futnak le, alatta tompa benyomkodások. A perem ujjbenyomásokkal tagolt. H.: 7,5 cm, Szé.: 11,5 cm (4. kép 8).
3. Barna színű, pelyvás soványítású edény oldaltöredéke rátett barbotin díszítéssel. H.: 8 cm, Szé.: 8,5 cm (5. kép 2).
4. Barna színű, pelyvás soványítású, gömbös testű edény aljtöredéke. Ma.: 7 cm, H.: 11 cm, Szé.: 8 cm (6. kép 7).
5. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva, kis lábakon álló edény aljtöredéke. Ma.: 2,5 cm, H.: 10 cm, Szé.: 7 cm (6. kép 1).

16. folt:

1. Barna színű, homokos soványítású pohár peremtöredéke. H.: 5 cm, Szé.: 5 cm (8. kép 7).
2. Vöröses színű, homokos soványítású edény oldaltöredéke, karcolt meander díszítéssel. H.: 4 cm, Szé.: 3,5 cm (8. kép 8).
3. Barna színű, pelyvás soványítású edény oldaltöredéke, körömcspéssel díszítve. H.: 7,5 cm, Szé.: 6,5 cm (5. kép 6).
4. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva, kis lábakon álló edény aljtöredéke. Ma.: 4,5 cm, H.: 10,5 cm, Szé.: 7,5 cm (6. kép 2).
5. Barna színű, pelyvás soványítású, talpgyűrűs edény aljtöredéke. Ma.: 5 cm, H.: 5 cm (6. kép 9).

19. folt:

1. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, simított felületű edény aljtöredéke. Az alj profilált, az oldalán az alj irányába lefutó kalázminták láthatóak. M.: 6,5 cm, H.: 11 cm, Szé.: 10 cm (5. kép 7).

8. kép. Besenyszög-Szórópuszta-ártér — 1–4, 6, 10: 5. folt, 5, 9: 20. folt, 7–8: 16. folt
Fig. 8. Besenyszög-Szórópuszta- floodplain — 1–4, 6, 10: Patch 5, 5, 9: Patch 20, 7–8: Patch 16

2. Sötétszürke színű, homokos soványítású, fényesre polírozott felületű, fordított csónakakúp alakú edény peremtöredéke. H.: 5,6 cm, Szé.: 5,3 cm (4. kép 2).
3. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, simított felületű gömbös testű, enyhén kihajló peremű edény peremtöredéke. A perem körömbenyomásokkal tagolt, oldalát a perem alatt egy sorban futó körömbenyomások, alatta körömcspések díszítik. H.: 7,3 cm, Szé.: 5,3 cm (4. kép 7).
4. Szürke színű, pelyvás soványítású, simított felületű edény aljtöredéke. Az edény alacsony talpgyűrűn áll. M.: 2,5 cm, Fá.: 7 cm, H.: 11 cm (4. kép 9).
5. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény válltöredéke, melyen sorban, három kör alakú plastikus rátét található. H.: 11,5 cm, Szé.: 7,5 cm (5. kép 5).
6. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény oldaltöredéke, rátett barbotinnal díszítve. H.: 9,5 cm, Szé.: 7,5 cm (5. kép 1).

20. folt:

1. Világosbarna színű, homokos soványítású, simított felületű edénytöredék, kettős keretben vízszintes vonalakkól álló, bekarcolt díszítéssel. H.: 3,7 cm, Szé.: 4 cm (8. kép 5).
2. Vörös színű, homokos soványítású, simított oldalú, kihajló peremű edény peremtöredéke. Középen benyomott, kis, kör alakú bütyök díszíti, melyet bekarcolt vonalak kereteznek. H.: 4,3 cm, Szé.: 5,5 cm (8. kép 9).
3. Barna színű, pelyvás soványítású, belül simított felületű, kívül körömcspéssel díszített edény oldaltöredéke. H.: 4 cm, Szé.: 5 cm (6. kép 6).
4. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, nagyméretű edény oldaltöredéke bütyökdíszítéssel és vörös festéknymokkal. H.: 9,5 cm, Szé.: 9 cm (7. kép 4).
5. Barna színű, pelyvás soványítású, nagyméretű edény oldaltöredéke, íves bordadísszal tagolva. H.: 16 cm, Szé.: 10,5 cm (7. kép 5).

22. folt:

1. Barna színű, pelyvás soványítású, alacsony csótalp töredéke. Ma.: 4,5 cm, H.: 5,5 cm (6. kép 10).
2. Világosbarna színű, paradicsom alakú nehezék töredéke. H.: 5 cm, Szé.: 6 cm (7. kép 3).

23. folt:

1. Barna színű, pelyvával soványított, simított felületű, gömbös formájú edény peremtöredéke. Felületét körömcspések és vízszintes bekarcolt vonalak díszítik. H.: 5,5 cm, Szé.: 5,5 cm (6. kép 8).
2. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű edény oldaltöredéke, rátett barbotin díszítéssel. H.: 8 cm, Szé.: 7,5 cm (5. kép 4).
3. Barna színű, pelyvás soványítású, durva, nagyméretű, kihajló peremű fazék peremtöredéke, melyen a peremhajlat alatt sorba rendezett, bütykök helyezkednek el. H.: 17,5 cm, Szé.: 9 cm (4. kép 3).
4. Barna színű, homokos soványítású, polírozott felületű, bikónikus edény peremtöredéke. H.: 6,5 cm, Szé.: 5,2 cm (4. kép 1).
5. Világosbarna színű, pelyvás soványítású, durva felületű oltár töredéke. Nyomokban fekete festés maradványai figyelhetők meg felületén. Ma.: 3,5 cm, H.: 5 cm, Szé.: 4 cm (7. kép 1).
6. Fehér *slippel* bevont, kúpos, a csúcán átfúrt hálónehezék. Ma.: 6 cm, Fá.: 4,8 cm (8. kép 3).

A lelőhelyen a Körös-kultúra leletei között megtaláljuk a hengeres nyakú (4. kép 4, 5), az egyenes (4. kép 7) és a kihajló peremű fazekakat (4. kép 3), a finom kerámiához sorolható fordított csonkakúp alakú edényeket (4. kép 6), a gömbös testű csészéket (4. kép 2), valamint egy bikónikus edény is ismert (4. kép 1). A fazekak peremét gyakran ujjbenyomásokkal díszítették (4. kép 4–5, 7–8). A fenék-kiképzésre jellemző a profilált alj (6. kép, 3, 5, 7), a talpgyűrű (4. kép 9, 6. kép 9) és az alacsony csótalp (6. kép 10), továbbá a leletanyagban igen magas számban jelen vannak az edénylábak (6. kép 1–2). Az edények díszítésénél megtaláljuk a körömbenyomást (4. kép 7), a körömcspést (4. kép 7, 5. kép 6, 6. kép 4, 6), melyet gyakran kalászmintába rendeztek (4. kép 8, 5. kép 3, 7); a rátett barbotint (5. kép 1–2, 4) és a plasztikus díszítések közül a különböző bütyköket, melyek általában a nyak és a váll találkozásánál sorban helyezkednek el (4. kép 3, 5. kép 5), illetve az ujjbenyomással tagolt bordadízt (7. kép 5). Egy töredéket függőleges karcolt vonalak között körömcspésekkel díszítettek (6. kép 8), egyen pedig kivehető minta nélkül, vörös színű festés nyomai maradtak meg (7. kép 4). Az objektumokból egy paradicsom alakú (7. kép 3) és egy csonkakúp alakú nehezék (7. kép 2), továbbá egy szögletes oltártöredék is előkerült (7. kép 1).

⁷ Hasonló adatokat kapott Török Gyula Hódmezővásárhely-Hámszárító-csárdánál végzet leletmentése során, azon-

Összegzés

Trogmayer Ottó a barbotin díszítések alapján kísérelt meg belső tagolást felállítani a Körös-kultúra leletanyagára. A korai idősakra a barbotin szinte teljes hiánya a jellemző, míg a későbbiekben egyre növekedik ennek a díszítéstípusnak az aránya. Szintén különbséget mutatott ki a kétféle barbotinnak, a rátett gömböcskékből álló és a mázolt, kannelúraszerűen elkent (*Schlickwurf*) típusnak a gyakoriságában. Míg a korábbi településeken teljesen hiányzik a *Schlickwurf* díszítés, addig a későbbiekben már egyre jelentősebb arányban jelenik meg (TROGMAYER 1968a).⁷ Szintén ezt a tendenciát bizonyítja a késő Körös-kultúrával párhuzamos, legkorábbi AVK leletanyagokban jelentős számban megjelenő fröcskölt, kannelúraszerűen elkent agyagbevonat, és a minimális mennyiségben megjelenő, sőt néha teljesen hiányzó klasszikus barbotin díszítés (RACZKY 1983, 181; NAGY 1998, 78, 82, 83–84). Klasszikus barbotin díszítés került elő Besenyszög-Fokorú-pusztá 6 (3. kép 3) és Besenyszög-Szórópuszta-ártér (5. kép 1–2, 4) lelőhelyekről, azonban egyik Körös-kultúrához sorolható településről sem ismert *Schlickwurf* díszítés. Ezt a hiányt természetesen a leletanyagok típusa (terepbejárási anyag) is okozhatja, azonban Szórópuszta-ártér esetében ez a hiány biztosan kronológiai jelentőséggel bír.

A Körös-kultúrának egy másik, kronológiai szempontból fontos díszítésmódja a csipett díszítésének egy speciális fajtája, a kalászminta (3. kép 9), melynek gyakorisága fokozatosan csökken a kultúra késői időszakában (GOLDMAN 1991, 40). Ez a díszítésmód megtalálható Besenyszög-Nagy-Fokorú 3 (3. kép 9) és Besenyszög-Szórópuszta-ártér lelőhelyeken, utóbbiról több darab is előkerült (4. kép 8, 5. kép 3).

A Körös-kultúrán belül igen ritkának mondhatók a különböző eszközzel történő benyomkodással díszített töredékek (KUTZIÁN 1944, 72–74), és eddig megjelenésük nem mutatott kronológiai különbségeket. Otzaki-Magula feldolgozása kapcsán a szerzők csoportokra bontják az *Impresso*-kerámiát a díszítéstípusok alapján. A negyedik csoportba az eszközzel díszített töredékeket sorolják, melyek megjelenése a tell településen későbbi, mint a körömcspésé, illetve az ujjbenyomkodásé, viszont megelőzi a *Kardium*-kerámia megjelenését (MILOJČIĆ–ZUMBUSCH–MILOJČIĆ 1971, 73–80). Besenyszög-Nagy-Fokorú 3. lelőhelyen két ilyen díszítésű töredéket is találtunk a ban ezeket az adatokat az akkori kutatás nem fogadta el (Török 1935).

terepbejárás során (3. kép 7, 10). Mind a két darab esetében a mintát egy ívelt élő eszközzel hozták létre, mely esetleg egy csont- vagy fatárgy lehetett.

Besenyszög-Szórópuszta-ártér kora neolitikus leletanyagából hiányoznak a késői csoportra jellemző típusok, úgymint a *Schlickwurf* díszítés (TROGMAYER 1968a), a törésvonal felett homorúan ívelt, bikónikus edények (TROGMAYER 1968b, 36; MAKKAY 1982, 26–27; RACZKY 1982, 166) és a sima edényalak (GOLDMAN 1991, 40), viszont már megtalálhatóak benne a korai fázis leletanyagából még hiányzó elemek, a rátett barbotin díszítés és a bikónikus edényforma (TROGMAYER 1968a, 10). Ezek alapján a lelőhely a Körös-kultúra klasszikus időszakába sorolható. A datálással kapcsolatban meg kell említeni, hogy a lelőhelyen gyűjtött leletanyagok nem ásatásból, hanem terepbejárásból származnak, tehát az objektumok legfelső rétegéből, így elképzelhető, hogy a településnek lehetett egy korábbi időszaka is.

Besenyszög-Nagy-Fokorú 3 és Besenyszög-Fokorú-pusztá 6 lelőhelyek kevés leletanyaga nem teszi lehetővé a finom kronológiai besorolást, azonban véleményem szerint ezek a települések is korábbiak, mint a legkésőbbi Körös-kultúra.

A Besenyszög-Fokorú-pusztá-Sasvári-tanya lelőhelyről csak egy könyökfüles töredék (3. kép 6) került elő, mely fültípus a szakálhát csoportban jelenik meg először (KALICZ–MAKKAY 1977, 88), de megtalálhatóak a korai tiszai kultúra időszakában is (HORVÁTH 1982, 209), így ez alapján nem dönthető el, hogy a település melyik kultúrához tartozik.

A tiszai kultúra leletanyagában megtalálhatóak a vékony falú poharak (8. kép 7), a gömbös testű, kihajló peremű (8. kép 3, 9) és a hengeres testű edények (8. kép 1). A díszítésnél jelen van a textilminta (8. kép 1, 4, 8, 10) és a kisebb-nagyobb bűtykök (8. kép 2, 9). A leletanyag formai és díszítésbeli párhuzamait Kisköre-Gát lelőhelyen találjuk meg (KOREK 1989, 64), melyet Kalicz Nándor és Raczkó Pál a Tisza I/II időszakra helyez (KALICZ–RACZKY 1987, 26).

A terepbejárás során rögzített lelőhelyek leginkább a Körös- és a tiszai kultúra szempontjából jelentősek. Kötelek-Huszársarok (RACZKY 1983) és Nagykörű-TSz-gyümölcsös (RACZKY 1978) mellett három új, kora neolitikus településsel bővült a Szolnoktól északra, a Tisza jobb partján ismert lelőhelyek szá-

ma.⁸ A lelőhelyek eloszlása ezen a területen folyamatos megtelepedést mutat a magaspartokon, illetve a magasparti szigeteken, bár sűrűségét nézve jócskán eltér a dél-alföldi területektől. A rendelkezésre álló adatokból nem lehet megállapítani, hogy a lelőhelyeket egy időben használták-e, vagy esetleg egy, vagy több kisebb csoport (család) egyik lelőhelyről a másikra költözött. A három új, kora neolitikus lelőhely közül kettőt nagysága alapján a közepes méretű településekhez sorolhatunk (Besenyszög-Szórópuszta-ártér 3,3 ha, Besenyszög-Nagy-Fokorú 4 ha), melyből inkább hosszabb idejű megtelepedésre következtethetünk. Kronológiai szempontból érdekes, hogy ezen a területen a Körös-kultúrának sem korai, sem késői leletanyagát nem sikerült biztosan kimutatni, az időrendileg meghatározható települések mind a késői időszakot közvetlenül megelőző fázisba tartoznak (KALICZ–RACZKY 1980–81, 14; RACZKY 1983, 189). Felmerül a kérdés, hogy a késői Körös-kultúra lelőhelyeinek hiányát okozhatja-e a legkorábbi AVK települések megjelenése. A korszak ma ismert legdélebbi lelőhelye Kötelek-Huszársarok (RACZKY 1983). Figyelembe véve azonban, hogy a kutatás hiánya miatt Nagykörű és Szolnok között eddig egyetlenegy középső neolitikus lelőhely sem volt ismert, elképzelhető, hogy léteztek Kötelektől délebbre is a legkorábbi AVK korszakba sorolható települések. Sajnos az általunk azonosított Besenyszög-Fokorú-pusztá 5 AVK településéről gyűjtött töredékek pontos meghatározást nem tesznek lehetővé, így ezt az elképzelést leletanyaggal egyelőre nem tudjuk alátámasztani.

A Szórópusztánál talált késő neolitikus település szintén fontos településtörténeti adat, mivel eddig nem ismertünk ilyen korú lelőhelyet Szolnok-Tüzköves (SZ. MÁTHÉ 1970, 26–73)⁹ és Kisköre-Gát (KOREK 1989) között. Ha figyelembe vesszük, hogy a két település között körülbelül 70 fkm hosszú Tisza szakasz húzódik, hasonlóan hosszú partszakasszal, akkor jelentősnek nevezhetjük ennek a településnek a lokalizálását. A Közép-Tisza-vidéken a tiszai kultúra lelőhelyeit kizárólag a folyóparton, magaspartokon, illetve magasparti szigeteken találjuk (KOREK 1989, 49), mely a vizsgált területen megegyezik a Körös-kultúra megtelepedésével. Hasonló helyzetet figyeltek meg Tiszapüspöki-Karancs-Háromág-dűlő

⁸ Szolnok-Feketeváros névvel közöl Raczkó P. egy idoltöredéket (RACZKY 1980, 10), de a lelőhely pontos helye bizonytalan. Lehetséges, hogy az általunk azonosított Besenyszög-Fokorú-pusztá 6 lelőhelyről származik a lelet, mivel igen közel esik a Feketeváros névű területhez. A köznap

használatban nemcsak azt a területet, hanem az egész körülötte lévő részt Feketevárosnak hívják, talán innen származik a téves elnevezés.

⁹ A szakdolgozat felhasználása az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének engedélyével történt.

lelőhelyen, ahol a Körös-kultúra mellett a tiszai kultúra települését is feltárták (CSÁNYI–CSEH–TÁRNOKI 2002, 47–48). Ezek a késő neolitikus települések fontos szerepet játszottak az észak- és dél-alföldi területek közötti kereskedelemben, mely valószínűleg a Tisza vonala mentén, feltehetőleg vízi úton folyt. Ennek az útvonalnak egyik állomását jelöli a Besenyszög-Szórópuszta-ártér lelőhelyen azonosított tiszai település.

Rövid tanulmányunkban egy eddig kutatatlan, kisebb terület neolitikus településhelyeit mutattuk be, mely adatok fontos településtörténeti megfigye-

léseket egészítettek ki. Célunk folytatni ezt a terepbejárási programot, mivel ez a terület jelentős eredményeket hozhat a neolitikus kultúrák kutatásában. A Tiszának ez a szakasza fontos határzónája a legkorábbi AVK-nak és a Körös-kultúrának, továbbá ha nem is az egyetlen, de a legjelentősebb kereskedelmi útvonala a dél-alföldi tiszai kultúrának, illetve a felső-Tisza-vidéki, különböző késő neolitikus településeknek. Ezért úgy véljük, hogy már a települések lokalizálása is fontos adatokat szolgáltathat ezen időszakok kutatása számára.

Kovács Katalin

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
kovketi@freemail.hu

Irodalom:

- CSÁNYI M.–CSEH J.–TÁRNOKI J. 2002: Tiszapüspöki, Karacs, Háromág-dűlő: kora bronzkori áldozati gödör és kora vaskori épület – Tiszapüspöki, Karacs, Háromág-dűlő: A sacrificial pit from the early Bronze Age and a building from the early Iron Age. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1999 – Archaeological Investigations in Hungary 1999*, Budapest 2002, 47–62.
- GOLDMAN GY. 1991: A Körös kultúra késői szakaszának időrendjéről Dévaványa-Réhely leletei alapján – Chronology in the late phase of the Körös Culture on the basis of finds from Dévaványa-Réhely. *ArchÉrt* 118 (1991) 33–44.
- HORVÁTH F. 1982: A gorzsa halom későneolit rétege – The Late Neolithic Strata of the Gorzsa tell. *ArchÉrt* 109 (1982) 201–222.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1980–81: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. *MittArchInst* 10–11 (1980–81) 13–24.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1987: The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent archaeological research. In: Tálás, L.–RACZKY, P. (eds): *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*. Budapest–Szolnok 1987, 11–30.
- KOREK, J. 1989: *Die Theiss-kultur in der mittleren und nördlichen Theissgegend*. Inventaria Prachistorica Hungariae 3, Budapest.
- MAKKAY J. 1982: *A magyarországi neolitikum kutatásának újabb eredményei*. Budapest.
- SZ. MÁTHÉ M. 1970: *Szolnok környéki neolitikus települések*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- MILOJČIĆ-V. ZUMBUSCH, J.–MILOJČIĆ, V. 1971: *Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien I. Das frühe Neolithikum*. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturreumes 11, Bonn.
- NAGY E. GY. 1998: Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának kialakulása – Die Herausbildung der Alföldler Linearbandkeramik I–II. *DME* 1995–1996 [1998] 53–150.
- RACZKY P. 1978: A Körös-kultúra figurális ábrázolásai Nagykörűből – Figurale Darstellungen der Körös-Kultur aus Nagykörű. *SzMMÉ* 1978, 7–17.
- RACZKY P. 1980: A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tiszavidékről és történeti összefüggéseik – New figural representations of the Körös Culture from the Middle Tisza Region and their historical connections. *SZMMÉ* 1979–1980 [1980] 5–33.
- RACZKY P. 1983: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tiszavidéken – Questions of transition between the Early and Middle Neolithic in the Middle and Upper Tisza region. *ArchÉrt* 110 (1983) 161–194.

- SUGÁR I. 1989: *A Közép-Tiszavidék két kéziratós térképe*. Tiszai Téka 1, Eger.
- TÖRÖK GY. 1935: Kőkori telep a hódmezővásárhelyi Hámszárító-csárda helyén – Eine steinzeitliche Siedlung an der Stelle der Heideschenke Hámszárító. *Dolg* 11 (1935) 238–239.
- TROGMAYER O. 1968a: A Körös-csoport barbotin kerámiájáról – The „barbotin” pottery of the Körös group. *ArchÉrt* 95 (1968) 6–12.
- TROGMAYER, O. 1968b: Bemerkungen zur Chronologie des Frühneolithikums auf dem Süd-Alföld. *MFME* 1966–1967 [1968] 35–40.

Neolithic settlements on the high bluff of the River Tisza between Szolnok and Szórópuszta

The systematic field surveys aimed at identifying Late Neolithic sites along the River Tisza were begun in March 2004. The area between Szolnok and Szórópuszta was surveyed first. Altogether seven Neolithic sites were identified, two of which could be assigned to the Early Neolithic Körös culture (Besenyszög-Fokorú-puszta 6, Besenyszög-Nagy-Fokorú 3), and one to the Middle Neolithic Alföld Linear Pottery culture (Besenyszög-Fokorú-puszta 5). The cultural attribution of one site is uncertain (Besenyszög-Fokorú-puszta-Sasvári-tanya, occupied by either the Szakálhát group or the Tisza culture). One site yielded the finds of two cultures (Besenyszög-Szórópuszta-ártér, Körös and Tisza cultures). The date of two Neolithic sites is uncertain since only indistinct body sherds were found (Szolnok-Feketeváros-Csapó-tanya 2, Besenyszög-Nagy-Fokorú 1).

Preliminary report on the excavations at Debrecen-Nyulas (“Toyota-Szalón”), Eastern Hungary

Between 18 April and 12 May 2005, small scale rescue excavations were carried out along the edge of the main road leading from the city of Debrecen to Hajdúböszörmény, within the area of Debrecen, in Eastern Hungary (Fig. 1).¹ A total surface of 2146 m² was recovered in the area (lot No. 70058/44) where the parking lot of a new car dealership is planned in the proximity of an already existing petrol station (Fig. 2). The investigated area corresponds to approximately 10% of the prehistoric settlement, whose remains were detected along a levee over an estimated area of 2.5 ha. The excavated section of the archaeological site thus may be interpreted as the periphery of the Neolithic settlement that once occupied the slight elevation on the southern bank of Tóció-Creek. Today, this creek flows some 150–200 m north of the site and carries hardly any water. Only about a century ago, however, the Tóció-Creek was large enough to have powered several water-mills in the outskirts of Debrecen.

This site was well-known earlier as “Debrecen-Nyulas, Transformer station” (Transzformátorállomás: KALICZ–MAKKAY 1977, 125, Nr. 57), representing the Esztár group of the late Alföld Linear Pottery culture. This group is characterised by pottery with black painted ornaments on a red basis (slip) (KALICZ–MAKKAY 1977, 54–55; SZ. MÁTHÉ 1979, 43; GOLDMAN–SZÉNÁSZKY 1994, 227; 1998) (Figs 3–4), and is distributed over a wide territory between the south part of the Nyírség region and Körös–Berettyó region in Northeastern-Eastern Hungary (KALICZ–MAKKAY 1977, 52). Several sites of the Esztár group were identified by Lajos Zoltai and János Sőregi along the Tóció-Creek itself during the last century. These included Debrecen-Szabolcs utca, Debrecen-Racecourse (Lóversenypálya), Debrecen-Szepesfalva and Debrecen-Tóciópart (KALICZ–MAKKAY 1977, 125, Nr. 56–60, Taf. 182).

¹ Animal bones from the site were analysed by László Bartosiewicz (Institute of Archaeological Sciences, Eötvös Loránd University), while the human remains were evaluated by Zsuzsanna K. Zoffmann (see below). The drawings and map were made by Archaeodata '98 Bt, the photos were made by Rezső Rák (archaeological photographer of Déri Museum, Debrecen). Thanks for their kind work!

² A kind personal communication by Zsigmond Hajdú (Déri Museum, Debrecen).

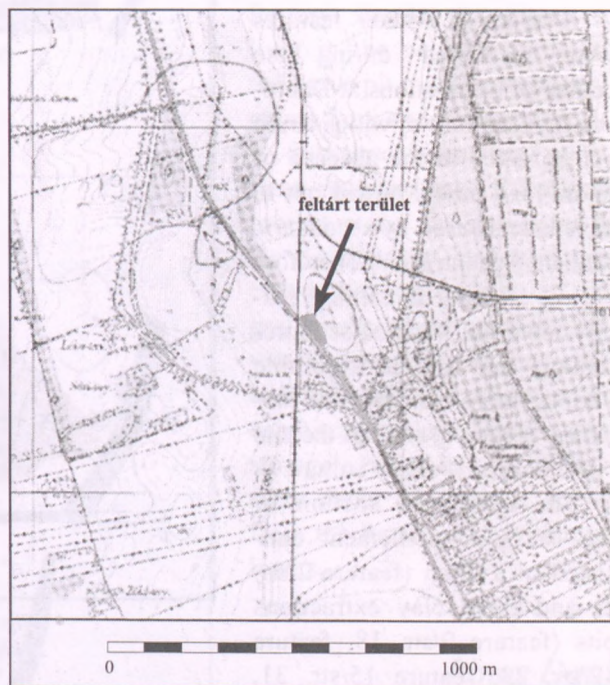

Fig. 1. Location of the excavated area and the site Debrecen-Nyulas

1. kép. Debrecen-Nyulas — a lelőhely és a feltárási terület elhelyezkedése

A field survey, carried out by Zsigmond Hajdú in connection with his diploma work in 1985 along the Tóció valley, revealed a Middle Neolithic site on the other bank of the creek, across from our site (HAJDÚ 1985).²

During the last decade, large-scale excavations carried out in Hajdú-Bihar county brought to light several sites of the Esztár group of the late Alföld Linear Pottery culture: Biharkeresztes-Kis Szárcsásdűlő (HAJDÚ–NAGY 2000a, 35–36; HAJDÚ–NAGY 2000b, 8–11), Hajdúszoboszló-Árkos-halom³ (HAJDÚ–NAGY 2001, 17–21; M. NEPPER ET AL. 2003, 145–146), Ebes-Zsong-völgy,⁴ Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő,⁵ Hajdúböszörmény-Ficsoritó-dűlő (MÁRKUS 2005, 226).

³ This was recorded as Site 1/a during the course of field walks that preceded the excavation of a detour lane for Motorway 4.

⁴ Settlement (rescue excavations in 2003–2004, carried out by János Dani).

⁵ Settlement and graves (Rescue excavations in 2004–2005, carried out by J. Dani and Krisztián Antal Szilágyi).

At the same time there are a lot of sites characterized by this type of painted pottery, under the name “Pişcolt group”, along the Ér Valley in Northwestern Romania.⁶

A total of fifteen features were recovered during the course of excavations at Debrecen-Nyulas, four of which could not be dated in the absence of finds. Five others turned out to have been caused by secondary, Modern Age intrusion. Therefore only six of the remaining features could be verified as representing the Middle Neolithic Period, more exactly, the so-called “Esztár group” of the late Alföld Linear Pottery culture.

The excavated section of the Neolithic settlement consisted of a ditch (feature 2/str. 2) and three clay extractions pits (feature 9/str. 18, feature 12/str. 23, feature 15/str. 31, Fig. 2). Two of these were large, amorphous while a third was of oval shape. Finally, a small round pit with funnel-shaped walls consists of a damaged large storage vessel (feature 7/str. 10 and 20) was also found. These bigger pits consist of some fragments from characteristic painted pottery of the Esztár group (Fig. 3. 2, 6–7, Fig. 4. 2–3, 5–6). In feature 15 there was a sherd with typical incised decoration of Alföld Linear Pottery culture (Fig. 3. 5). At the same time this feature contained fragments of pedestalled vessels (Fig. 3. 3–4) and fragments of two biconical vessels (Fig. 4. 1, 4).

In addition to these settlement features an inhumation grave (feature 4/str. 7) was also found. It was oriented east-

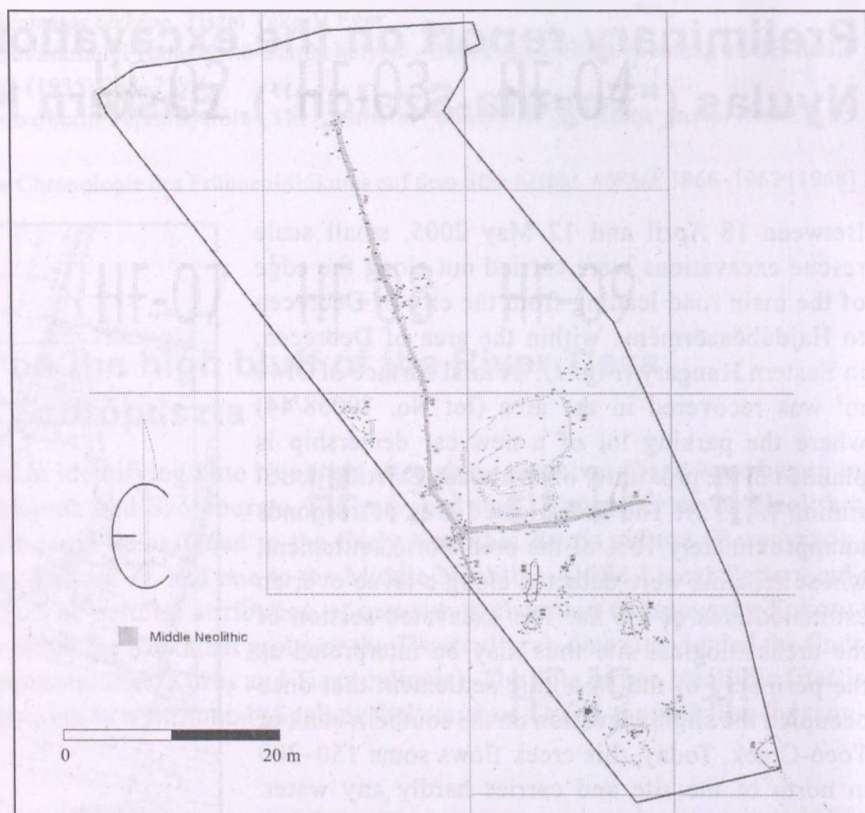

Fig. 2. Debrecen-Nyulas — contour map of the site
2. kép. Debrecen-Nyulas — a lelőhely összesítő rajza

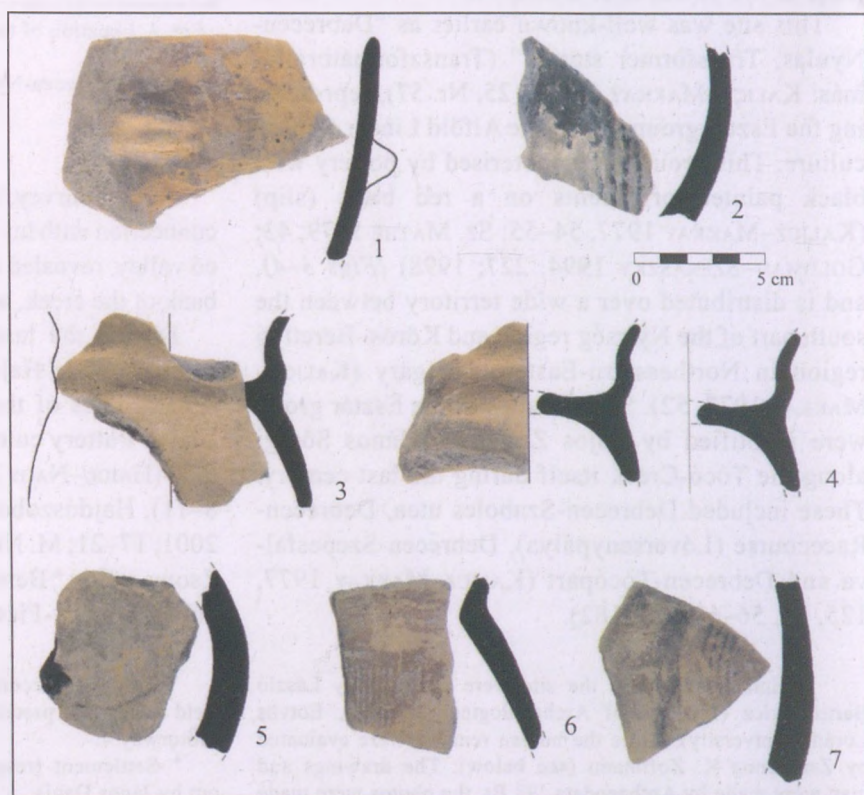

Fig. 3. Debrecen-Nyulas — 1–2: selected finds from feature 7, 3–7: selected finds from feature 15
3. kép. Debrecen-Nyulas — 1–2: válogatás a 7. objektum leleteiből, 3–7: válogatás a 15. objektum leleteiből

⁶ See: NÉMETI 1999 for the bibliography of Romanian research.

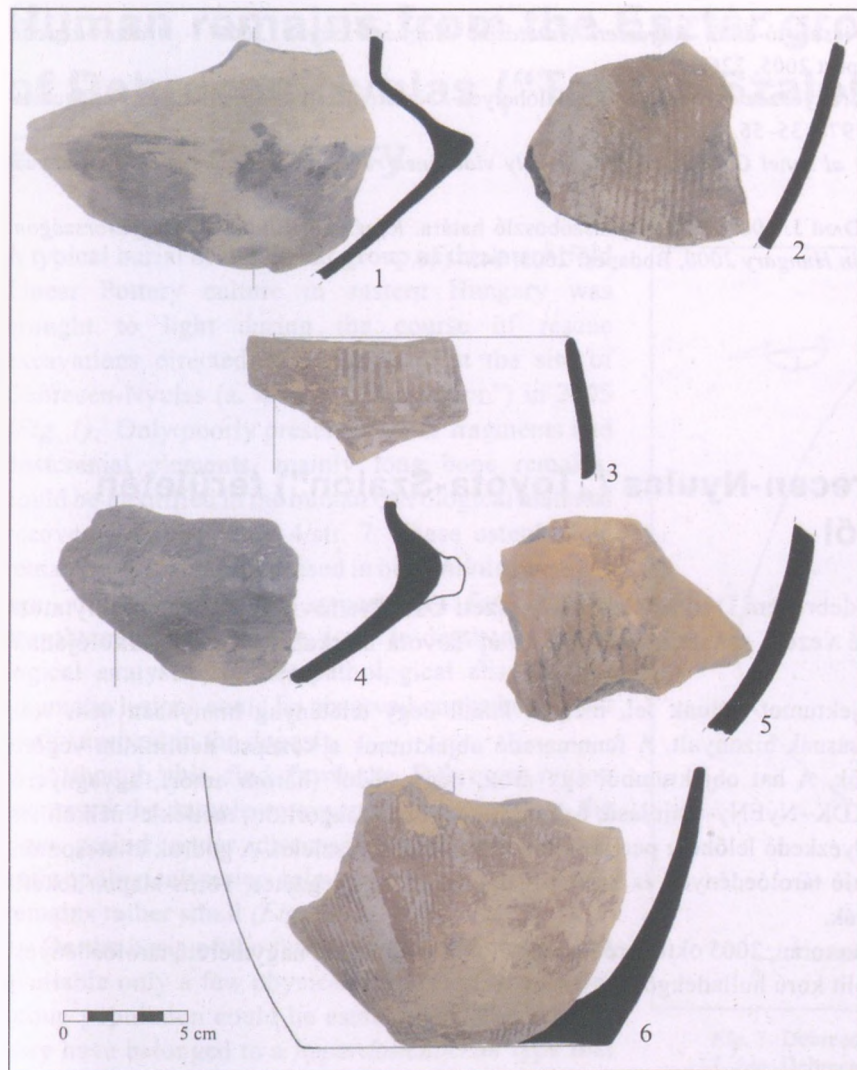

Fig. 4. Debrecen-Nyulas — selected finds from feature 15
4. kép. Debrecen-Nyulas — válogatás a 15. objektum leleteiből

southeast to west-northwest, and contained a skeleton laying on its left side in a strongly contracted position. These human remains were very poorly preserved without any grave goods. Pottery sherds that came to light in the western corner of the grave pit most probably originate from a secondary deposit.

Subsequent, smaller excavations complemented this rescue project along the driveway of the development, and also preceded the construction of the gas pipeline leading to its service building. These, however, brought to light an oval pit containing sherds from large storage vessels and, of course, stray finds of ceramic sherds from the humus and subhumus layers.

János Dani

Déri Museum

4026 Debrecen, Déri tér 1.

dani@derimuz.hu

References:

- GOLDMAN, GY.–SZÉNÁSZKY, J. 1994: Die neolitische Esztár-Gruppe in Ostungarn – A kelet-magyarországi Esztár-csoport. *JAMÉ* 36 (1994) 225–230.
- GOLDMAN, GY.–SZÉNÁSZKY, J. 1998: Problems of the transition from Middle to Late Neolithic in the south-east Hungarian Plain. In: Draşovean, F. (ed.): *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*. Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica 14, Timişoara 1998, 117–122.
- HAJDÚ Zs. 1985: *Adalékok a Hajdúság neolit múltjához*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- HAJDÚ Zs.–NAGY E. Gy. 2000a: Újabb neolit leletek Hajdú-Bihar megyéből – Recent Neolithic Findings from Hajdú-Bihar County. In: Hajdú Zs.–Nagy E. Gy. (szerk.): „Biharország” neolitikuma. *Válogatás a környék újkőkori leleteiből – Neoliticul în judeţele Bihor şi Hajdú-Bihar – Neolithic of “Bihar-Area”*. Debrecen–Oradea 2000, 33–39.
- HAJDÚ Zs.–NAGY E. Gy. 2000b: Középső neolitikus agyagkorong töredéke Biharkeresztesről – Fragment of a Middle Neolithic clay disc from Biharkeresztes. *Ősrégészeti Levelek* 2 (2000) 8–11.
- HAJDÚ Zs.–NAGY E. Gy. 2001: Középső neolit sírok Hajdúszoboszló-Árkoshalmon – Middle Neolithic graves from Hajdúszoboszló-Árkoshalom. *Ősrégészeti Levelek* 3 (2001) 17–21.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.

- MÁRKUS G. 2005: Hajdúböszörmény-Ficsori-tó-dűlő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004*, Budapest 2005, 226.
- SZ. MÁTHÉ M. 1979: Újkőkori település Berettyószentmárton-Morotva lelőhelyen – Neusteinzeitliche Siedlung im Fundgebiet Berettyószentmárton-Morotva. *DMÉ* 1978, 35–56.
- NÉMETI, I. 1999: *Repertoriul arheologic al zonei Careiului – Nagykároly vidékének régészeti repertórium*. Bibliotheca Thracologica 28, București.
- M. NEPPER I.–HAJDÚ ZS.–NAGY E. GY.–DANI J. 2003: 153. Hajdúszoboszló határa. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 – Archaeological Investigations in Hungary 2000*, Budapest 2003, 145–146.

Előzetes jelentés Debrecen-Nyulas („Toyota-Szalon”) területén folytatott leletmentésről

2005. április 18–május 12. között a debreceni Déri Múzeum Régészeti Osztálya rövid leletmentést folytatott a 35-ös főút Hajdúböszörmény felé vezető szakasza mellett, az új Toyota márkakereskedés parkolójának területén.

Az ásás során összesen 15 objektumot tártunk fel, melyek közül négy leletanyag hiányában nem volt keltezhető, öt objektum modern beásásnak bizonyult. A fennmaradó objektumok a középső neolitikum végére keltezhető Esztár-csoporthoz köthetők. A hat objektumból egy árok, négy gödör (három amorf, agyaggyerő valamint egy kis, kerek) illetve egy KDK–NyÉNy-i tájolású, bal oldalára erősen zsugorított, melléklet nélküli sír jelenti a Tócsó-patak D-i partján elhelyezkedő lelőhely periferiájára eső településrészletet. A gödrök állatsonton és patacson kívül többnyire vastag falú tárolóedények és kisebb mennyiségben jellegzetes, vörös alapon fekete festésű edények töredékeit tartalmazták.

Az épület gázvezetékének fektetése során, 2005 októberében egy újabb — zömében nagyméretű tárolóedények töredékeit tartalmazó — középső neolitikus korú hulladékgyűjtőt tártunk fel.

Human remains from the Esztár group site of Debrecen-Nyulas (“Toyota-Szalón”), Eastern Hungary

A typical burial of the Esztár group of the late Alföld Linear Pottery culture in eastern Hungary was brought to light during the course of rescue excavations directed by János Dani at the site of Debrecen-Nyulas (a. k. a. “Toyota-szalón”) in 2005 (Fig. 1).¹ Only poorly preserved skull fragments and postcranial elements, mainly long bone remains, could be identified in the human osteological material recovered from feature 4/str. 7. These osteological remains of a woman, deceased in her *adultus–maturus* age, did not offer an opportunity for detailed morphometric description i. e. in-depth anthropological analysis. Neither pathological changes nor traumatic lesions could be observed on the bones. No teeth survived in the deposit.

Although this find from the Debrecen region increased the sample representing people from the time period under discussion here, the overall anthropological series relevant to this period still remains rather small (Fig. 2).

On the basis of the few osteomorphological data available only a few physical features of the Esztár group population could be established. Their skulls may have belonged to a *hyperdolichocran* type that means a long, narrow and tall skull form. The shape and proportions of the facial skull remain unknown. On the basis of a few bigonal width measurements, however, it may be hypothesized that this population was characterized by a rectangular facial outline. The only known upper face region is low, however,

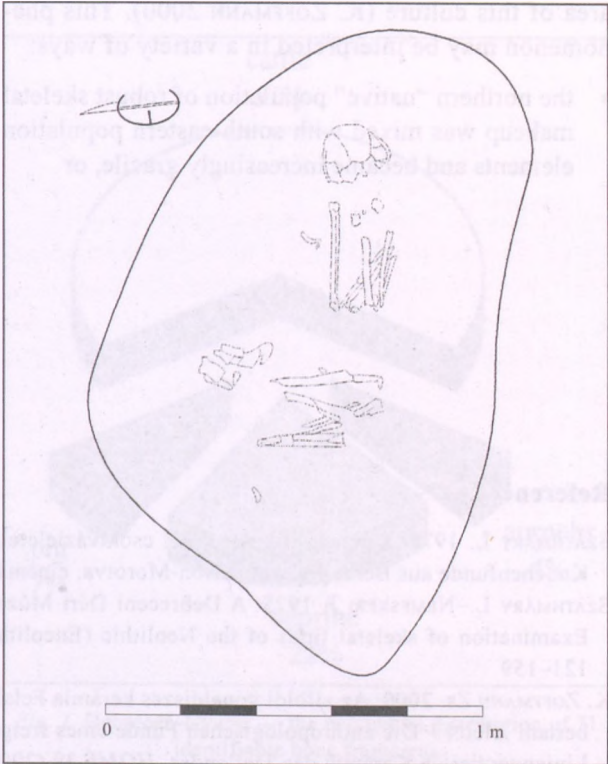

Fig. 1. Debrecen-Nyulas — grave (feature 4/str. 7)
1. kép. Debrecen-Nyulas — sír (4. objektum/str. 7)

no data are available concerning the shape of the orbits and the nasal region.

Owing to the different algorithms used in the estimation of stature by various authors the mean stature of this population cannot be estimated. The

Site name	Child	M	F	Total	Available for analysis (M+F)	References
Berettyószentmárton-Morotva	-	3	1	4	1+0	SZATHMÁRY 1978
Berettyóújfalú-Nagy-Bócs-dűlő	2	2	1	5	0+1	Unpublished (Zs. K. Zoffmann)
Debrecen-Nyulas (“Toyota szalón”)	-	-	1	1	-	K. ZOFFMANN, this paper
Füzescgyarmat-Egyeszug	1	-	1	2	0+1	K. ZOFFMANN 2001
Füzescgyarmat-Kéktó-dűlő	3	3	2	8	3+1	K. ZOFFMANN 2001
Zsáka-Vízesi tanya	-	-	1	1	-	SZATHMÁRY–NEMESKÉRI 1975

Fig. 2. Human finds dated to the Esztár group (M = male, F = female)
2. kép. Az esztári csoport embertani leletei (Child = gyermek, M = férfi, F = nő)

¹ See the report by János Dani in this volume.

most important conclusion seems to be that this group represented a relatively gracile variety within the people of the Alföld Linear Pottery culture. In this case, there is no trace of the archaic, robust skeletal traits, typical of the early Alföld Linear Pottery culture anthropological finds from the northern distribution area of this culture (K. ZOFFMANN 2000). This phenomenon may be interpreted in a variety of ways:

- the northern “native” population of robust skeletal makeup was mixed with south-eastern population elements and became increasingly gracile, or

- autochthonous populations of the aforementioned robust skeletal makeup assimilated south-eastern groups in the northern periphery of the Körös–Criş culture, while toward the south, in the original distribution area of the Körös–Criş culture, a gracile population of south-eastern origins had a decisive biological impact on the formation of population groups of the Middle Neolithic.

Unfortunately, the physical anthropological data available to date are insufficient for clarifying the exact reasons behind this phenomenon.

Zsuzsanna K. Zoffmann

H-1042 Budapest, Rózsa utca 36.
zoffmann@freemail.hu

References:

- SZATHMÁRY L. 1978: Koraneolitikus (AVK) csontvázleletek Berettyószentmárton-Morotva lelőhelyről – Frühneolithische Knochenfunde aus Berettyószentmárton-Morotva, einem Fundort im Hajdú-Bihar. *DMÉ* 1978, 31–34.
- SZATHMÁRY L.–NEMESKÉRI J. 1975: A Debreceni Déri Múzeum neolit (eneolit) és rézkori csontvázleleteinek vizsgálata – Examination of skeletal finds of the Neolithic (Eneolithic) and Copper Age in Déri Museum, Debrecen. *DMÉ* 1975, 121–159.
- K. ZOFFMANN Zs. 2000: Az alföldi vonaldíszes kerámia Felsővadász-Várdomb lelőhelyén feltárt kettős temetkezésének embertani leletei – Die anthropologischen Funde eines freigelegten Doppelgrabes am Felsővadász-Várdomber Fundort der Linienvierten Keramik des Tieflandes. *HOMÉ* 39 (2000) 103–115.
- K. ZOFFMANN Zs. 2001: Neolitikus és rézkori embertani leletek az Alföldről – Neolithische und kupferzeitliche anthropologische Funde in der Tiefebene. *MFME – Studia Archaeologica* 7 (2001) 23–42.

Az esztári csoport embertani lelete Debrecen-Nyulas („Toyota-szalon”) lelőhelyről

Dani János 2005-ben végzett leletmentésén a Debrecen-Nyulas („Toyota-szalon”) lelőhelyen, az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának ún. esztári csoportjának egyik temetkezése került elő (1. kép). A 4. obj./7. str. jelzésű sírban nyugvó, *adultus-maturus* korban meghalt nő osteológiai maradványaiból csak igen gyenge megtartású koponya-töredékek és váz-, főként hosszúcsont-töredékek őrződtek meg, melyek metrikus és morfológiai adatfelvételezésre, azaz részletesebb elemzésre nem nyújtottak lehetőséget.

Az új debreceni lelet ugyan eggyel növelte az adott népcsoportot képviselő embertani leletek számát, az esztári csoport népességét képviselő antropológiai sorozat azonban még így is igen kis esetszámú marad (2. kép), mely alapján annyi állapítható meg, hogy zömében egy *hyperdolichokran*, hosszú-keskeny–magas agykoponyájú típusvariánshoz tartozhattak képviselőik.

Alföld Linear Pottery culture animal remains from the settlement of Debrecen-Nyulas (“Toyota-Szalón”), Eastern Hungary

Animal remains datable on the basis of relative typochronology of associated pottery originate from the Alföld Linear Pottery culture, whose emergence in the region has been widely discussed given the significantly better known antecedents towards the south of the area under discussion here (WHITTLE ET AL. 2002).

The small animal bone assemblage under discussion here was hand-collected therefore the majority originates from large mammals. The fish and bird remains recovered largely represent the lower size range of retrievability without using finer techniques of recovery such as dry screening or water sieving (BARTOSIEWICZ 1988, 273). The material was not heavily fragmented (splinters showing evidence of fresh breakage were counted as a single find), but its surface preservation was rather poor. Many of the bones were leached-looking and light yellowish in colour. They had a rough, eroded surface. By appearance, this quality may be rather attributed to erosive soil conditions than weathering: most surfaces looked pitted rather than cracked. As a result, articular edges were often rounded and obliterated, making the measurement of bones impossible. Even more regrettably, this type of damage renders usually delicate cut marks inflicted by prehistoric stone tools non-detectable. Some specimens, however, survived in better condition. The small number of remains, however, could only be evaluated in terms of the number of identifiable bone specimens (NISP).

Two pieces of bone, a humerus and a metatarsus fragment from cattle showed signs of burning whose primary character, unfortunately, could not be established. That is, their contact with fire may have been non-intentional. A distal tibia fragment and an adjacent astragalus — also from the best represented species, cattle — are the only articulated bones identified in the entire assemblage.

The percentual distribution of NISP for 71 mammalian remains is shown in Fig. 1. Two precaudal vertebrae of catfish (*Silurus glanis* L. 1758) were also recovered. Owing to the large size of its mature

¹ These include a cervical vertebra and possibly a mandibula fragment from goose (*Anser cf. anser*), a coracoid bone from wood pigeon (*Columba palumbus*) and a radius

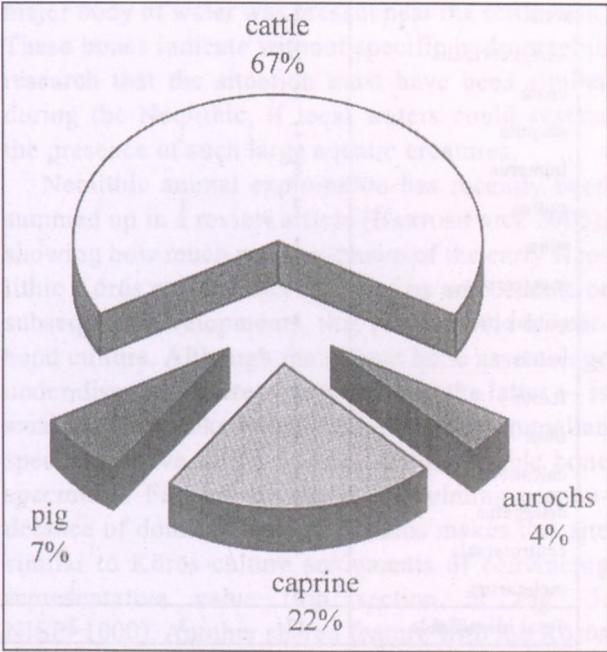

Fig. 1. Debrecen-Nyulas — the percentual distribution of 71 identifiable bone fragments
1. kép. Debrecen-Nyulas — a 71 meghatározható állatsont-töredék százalékos eloszlása

specimens and the robusticity of its bones, catfish is one of the best represented fish species in hand-collected faunal assemblages (BARTOSIEWICZ–BONSALL 2004, 255). Four bird bones¹ await in-depth specialist analysis against the backdrop of the known prehistoric avifauna from the Great Hungarian Plain (GÁL 2004).

Cattle (*Bos taurus* L. 1758) bones contributed the greatest proportion, two thirds of the identifiable bone fragments. The second best represented species was probably sheep (*Ovis aries* L. 1758), although only four bones could be unambiguously assigned to this species. Possibly also originating from sheep, the majority, were described as caprines, i. e. sheep and/or goat (*Caprinae* Gray 1852), since the possibility that goats were also present at the settlement could not be ruled out. This pooled group made up almost one quarter of the identifiable mammalian remains.

from purple heron (*Ardea purpurea*). Identifications provided by Dr. Erika Gál whose professional cooperation is gratefully acknowledged here.

	Cattle	Aurochs	Sheep	Caprine	Pig	Total identifiable	Large ungulate	Small ungulate
neurocranium				2		2		
frontal	1					1		
os petrosum	1					1		
mandibula	4					4		
dens				2		2		
axis	1					1		
vert. cervicalis	2			1	3	6	2	
costa	1			1		2	10	
scapula	2	1		2		5	5	
humerus	8			1		9		
radius	7	1		1		9		
ulna	1					1		
metacarpus					1	1		
phalanx prox.	3					3		
pelvis							1	
femur	5		1	1		7	2	
tibia	6			1		7	1	
calcaneus		1			1	2		
astragalus	2			1		3		
centrotarsale	1					1		
metatarsus	2		1	1		4		
Total identifiable	47	3	2	14	5	71		
long bone							5	3
flat bone							4	11
Total	92	6	4	26	10	71	30	14

Fig. 2. Debrecen-Nyulas — the anatomical distribution of mammalian remains
2. kép. Debrecen-Nyulas — az emlősállat-maradványok anatómiai eloszlása

Bones of domestic pig (*Sus domesticus* Erxl. 1777) were found in almost negligible numbers, and the only wild animal, aurochs (*Bos primigenius* Boj. 1827) was represented only by six large bones. This is of interest, since 30 non-identifiable large ungulate bones in the assemblage could be equally classified as those of domestic cattle or aurochs, however, none of these latter were of extremely large size (hence the uncertain taxonomic identification). Non-identifiable small ungulate bone appeared in significantly smaller numbers and may be rather unambiguously assigned to caprines rather than domestic pig.

Owing to the relatively small size of the animal bone assemblage under discussion here, little patterning may be seen in the representation of various body parts. Fig. 2. shows that only notoriously compact bones of cattle (especially the humerus and radius) tend to occur in numbers greater than one or two fragments.

The frequencies of all skeletal parts (pooled by mammalian taxa) are shown in Fig. 3. This graph shows that, probably owing to the greater degree of fragmentation, notoriously fragile bones (ribs, vertebrae and tibia) are indeed overrepresented relative to the overall trend marked by a sigmoid curve in the figure. Bones of lower meat value (*sensu*: UERPMANN 1973), such as jaws, metapodia and phalanges fall short of the expected trend. This, in a broad sense, may be indicative of relatively high quality food represented by this small set of animal remains.

Only a few measurable animal bones were recovered from this site. Standard measurements were taken on both mammalian (VON DEN DRIESCH 1976) and fish bones. The results obtained for mammals are listed in Fig. 4.

Cattle and aurochs measurements in this table fall within their respective size ranges as established em-

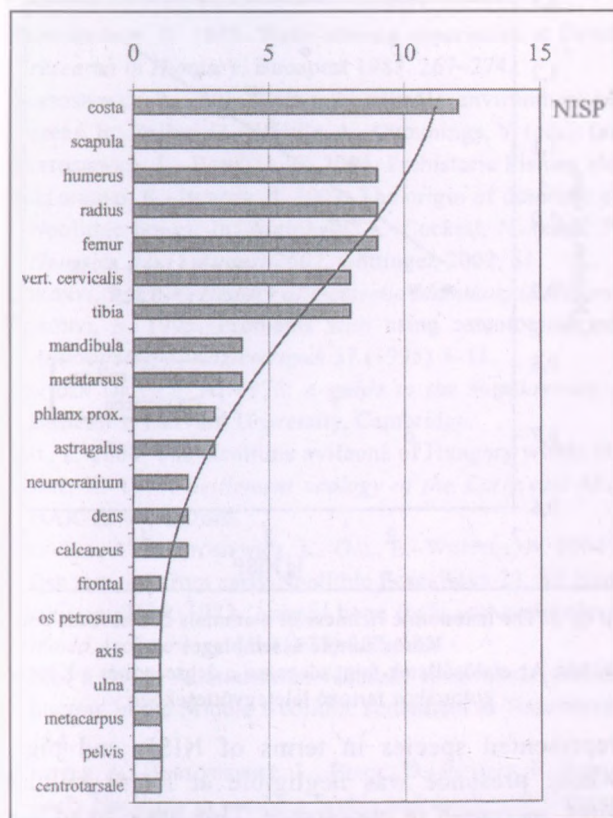

Fig. 3. Debrecen-Nyulas — the frequency of skeletal parts
3. kép. Debrecen-Nyulas — az egyes csontvázrészec-
gyakorisága

	GL	Bp	Dp	Bd	Dd
Cattle					
tibia				78.8	67.2
tibia*				73.4	55.0
astragalus*	67.5			44.8	38.2
astragalus	61.1			36.1	33.8
Aurochs					
scapula				60.7	89.9
calcaneus	134.5				53.1
Sheep					
metatarsus		19.2	19.0		

Fig. 4. Debrecen-Nyulas — mammal bone measurements
4. kép. Debrecen-Nyulas — emlőscsont méretek

pirically by Sándor Bökönyi (BÖKÖNYI 1995) based on a great number of bones from various Neolithic sites from Southeastern Europe. The single measurable sheep bone will be of interest only within a broader context of neolithic sheep bone measurements.

As for the large catfish bones, biometric data support the historical record, that until recently a major body of water was present near the settlement. These bones indicate without specific hydrographic research that the situation must have been similar during the Neolithic, if local waters could sustain the presence of such large aquatic creatures.

Neolithic animal exploitation has recently been summed up in a review article (BARTOSIEWICZ 2005), showing how much more is known of the early Neolithic Körös culture than either of its antecedents or subsequent developments, that is the Alföld Linear-band culture. Although the animal bone assemblage under discussion here — representing the latter — is small, it also looks remarkably poor in mammalian species relative to the number of identifiable bone specimens. First of all, the overwhelming preponderance of domestic animal remains makes this site similar to Körös culture settlements of convincing representative value (top section in Fig. 5: NISP>1000). Another shared feature with the Körös culture faunal assemblages is the great importance of sheep or goat relative to domestic pig (3:1). This, in itself, would be indicative of some “Balkan” tradition, in which caprines were more successfully kept in areas drier than the Carpathian Basin. A remarkable shift away from this tradition, however, is shown by the dominant position of cattle in the Debrecen assemblage. This holds true, even if the greater fragmentation of cattle bones is kept in mind.

It seems — and was indeed taken as an axiom — that earlier Neolithic cultures, and the Körös culture specifically, relied to a greater extent on the exploitation of wild resources (BÖKÖNYI 1974). This point would be supported by Fig. 5, in which the mammalian taxa represented in the assemblage under discussion here fall way below the trend line representing Körös culture faunal assemblages. It must be pointed out, however, that the unusual diversity of animal bones recovered from these latter is not covered by quantities of animal bones from fish, fowl and game (PIKE-TAY ET AL. 2004). Meat procurement strategies complementary to animal keeping were probably of lesser importance than most of us would think.

Correlated with the expansion of the Alföld Linear Pottery culture (KOSSE 1979, 150–151) widely

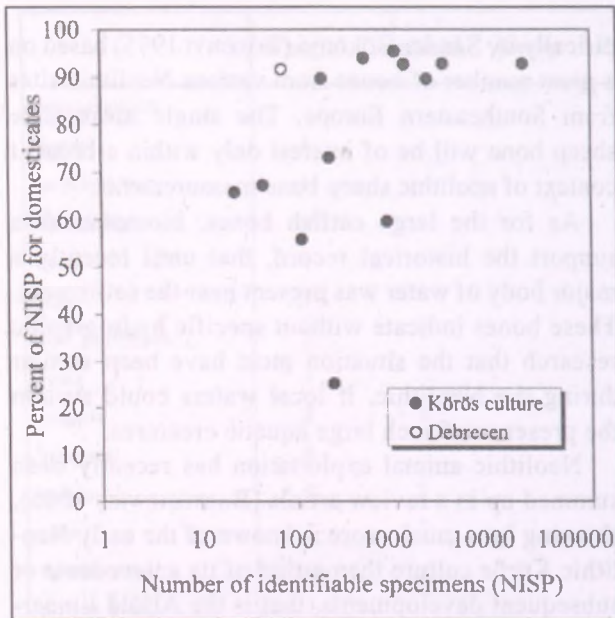

Fig. 5. The contribution of domesticates to the Debrecen and Körös culture assemblages

5. kép. A háziállatok részesedése a debreceni és a Körös-kultúrához tartozó leletgyűjtesekben

propagated the idea that there was a shift towards the more intensive exploitation of locally available domesticated animals. Recent DNA studies, however, have not reconfirmed the local domestication of aurochs (BOLLONGINO–BURGER 2002). The case may have been indeed different with wild boar however, the remains of domestic pig seem altogether rather unimportant in Early Neolithic and Middle Neolithic animal exploitation.

During the development of the Alföld Linear Pottery culture, the predominantly wheat/sheep based economic pattern of the Körös culture underwent several changes. Cattle replaced sheep as the best

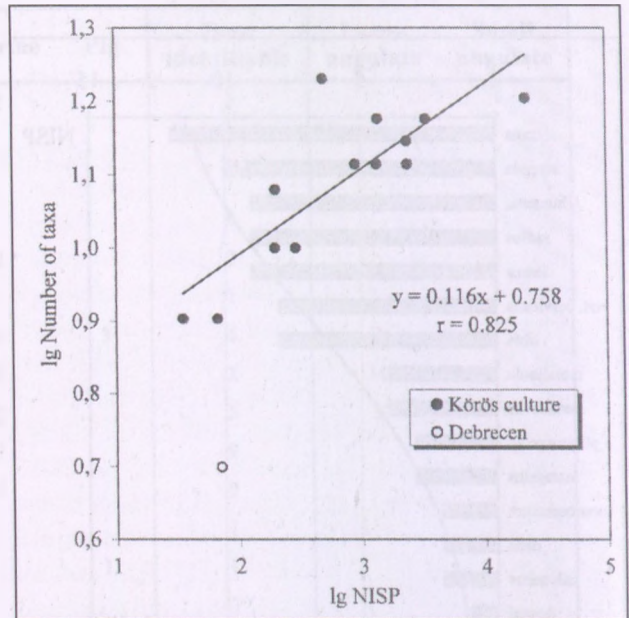

Fig. 6. The taxonomic richness of mammals at Debrecen and Körös culture assemblages

6. kép. Az emlősállatok fajgazdagsága a debreceni és a Körös-kultúrához tartozó leletgyűjtesekben

represented species in terms of NISP, and pigs, whose presence was negligible at Körös culture sites, increased in importance. This basic trend has been explored further by István Vörös (VÖRÖS 1994), who documented a subsequent shift in the percentage of domestic to wild animal bones between early and later Alföld Linear Pottery culture archaeozoological assemblages. The small faunal assemblage under discussion here is still rather similar to those of the Early Neolithic: even relative to its size it contains but a few, overwhelmingly domestic species and does not yet show the increasing importance of pigs, either wild or domestic.

László Bartosiewicz

Institute of Archaeological Sciences
Eötvös Loránd University
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
bartwicz@yahoo.com

References:

- BARTOSIEWICZ, L. 1988: Water-sieving experiment at Örménykút, Site 54. In: Járó, M.–Költő, L. (eds): *Archaeometrical research in Hungary*. Budapest 1988, 267–274.
- BARTOSIEWICZ, L. 2005: Plain talk: animals, environment and culture in the Neolithic of the Carpathian Basin and adjacent areas. In: Bailey, D.–Whittle, A.–Cummings, V. (eds): *(un)settling the Neolithic*. Oxford 2005, 51–63.
- BARTOSIEWICZ, L.–BONSALL, C. 2004: Prehistoric Fishing along the Danube. *Antaeus* 27 (2004) 253–272.
- BOLLONGINO, R.–BURGER, J. 2002: The origin of domestic cattle (*Bos taurus*) in Middle Europe: Ancient DNA Analysis on Neolithic bones. In: Archibald, A.–Cockett, N. (eds): *Proceedings of the XXVIII International Conference of Animal Genetics, 11-15 August 2002*. Göttingen 2002, 81.
- BÖKÖNYI, S. 1974: *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest.
- BÖKÖNYI, S. 1995: Problems with using osteological materials of wild animals for comparisons in archaeozoology. *Anthropológiai Közlemények* 37 (1995) 3–11.
- VON DEN DRIESCH, A. 1976: *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1, Harvard University, Cambridge.
- GÁL, E. 2004: The Neolithic avifauna of Hungary within the context of the Carpathian Basin. *Antaeus* 27 (2004) 273–286.
- KOSSE, K. 1979: *Settlement ecology of the Early and Middle Neolithic Körös and Linear Pottery cultures in Hungary*. BAR-IS 64, Oxford.
- PIKE-TAY, A.–BARTOSIEWICZ, L.–GÁL, E.–WHITTLE, A. 2004: Body-part representation and seasonality: sheep/goat, bird and fish remains from early Neolithic Ecsegfalva 23, SE Hungary. *Journal of Taphonomy* 2/4 (2004) 221–246.
- UERPMMANN, H.-P. 1973: Animal bone finds and economic archaeology: A critical study of 'osteo-archaeological' method. *World Archaeology* 4/3 (1973) 307–322.
- VÖRÖS I. 1994: Állattartás és vadászat Tiszavasvári-Deákhalm középső neolitikus településén – Animal husbandry and hunting in the Middle Neolithic settlement at Tiszavasvári-Deákhalmi dűlő, Upper Tisza Region. *JAMÉ* 36 (1994) 167–184.
- WHITTLE, A.–BARTOSIEWICZ, L.–BORIĆ, D.–PETTITT, P.–RICHARDS, M. 2002: In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary. *Antaeus* 25 (2002) 1–51.

Debrecen-Nyulas („Toyota-Szalon”) AVK településének állatcsontleletei

Debrecen északi külterületén, építkezést megelőző ásatásokon felszínre hozott kis állatcsontanyag a kerámialeletek alapján az alföldi vonaldíszes kultúra esztári csoportját képviseli. Anatómiai összetétele szerint láthatóan ételhulladék. Az állatfajok között a szarvasmarha maradványai uralkodnak (a meghatározható töredékek 2/3 része). A juh, illetve kecske (de feltehetően inkább juh, csaknem 1/4) maradványai ugyancsak viszonylag nagy számban fordulnak elő, míg sem a sertés, sem az egyetlen vadállatfaj — az őstulok — csonttöredékei nem érik el a meghatározott anyag 1/10 részét. A meglehetősen nagy számban ismert korai újkőkori (Körös-kultúra) állatcsont-együttesekhez viszonyítva feltűnő a szarvasmarha megnövekedett aránya. Ugyanakkor a meghatározott fajok kis száma, valamint a sertés és a vadászott állatok látszólag jelentéktelen képviselete még nem tükrözi a középső újkőkori alföldi viszonyokhoz jobban alkalmazkodott állathasznosítását. A kis leletgyűjtésben nyomokban madár- és harcsacsontok is előfordultak, ezek azonban kis számuk miatt csak több lelőhellyel összefüggésben lehetnének értékelhetők.

Növényi anyagok felhasználása a neolitikus kerámia díszítésében

A Kárpát-medence újkőkorában a kerámiakészítés és -díszítés során a növényi anyagok fontos szerepet játszottak. A Dunántúl korai neolitikus népessége, a Starčevo-kultúra agygművesei a rendszerint durvább megformálású, vastagfalú, ún. házikerámiát pelyvával, tört növényi anyaggal soványították. Az alföldi késő neolitikum kutatói is korán felfigyeltek a tiszai kultúra edényein a textil- vagy gyékényszövetmintákkal rokonítható díszítésekre (CSALOG 1956; 1966; KALICZ 1970, 44–45; DOMANOVSKY 1981, 145; RICHTER 2003; 2005).

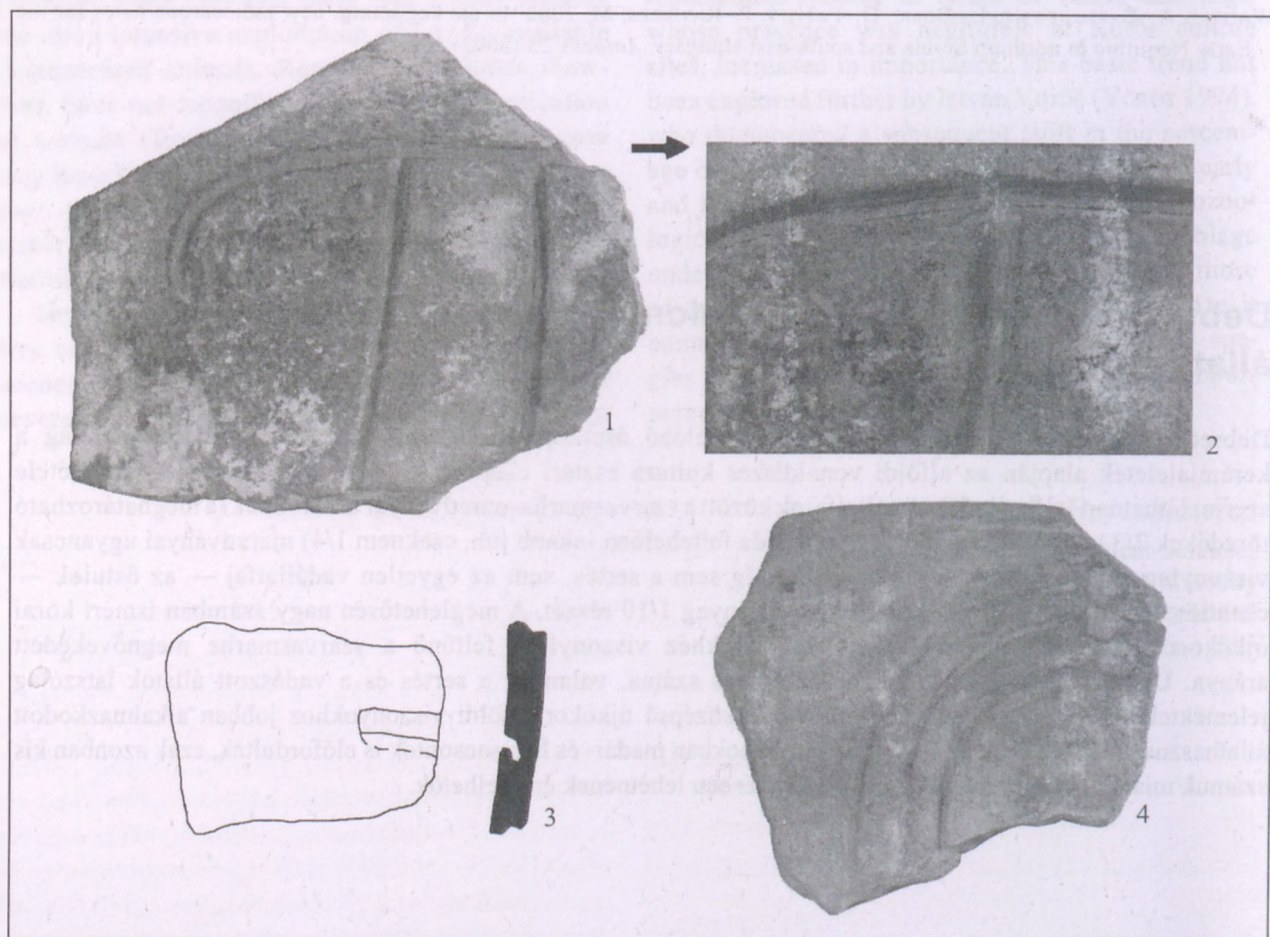
Újabb megfigyelések nyomán a dunántúli középső neolitikum népessége, a vonaldíszes kerámia kultúrája edénydíszítési módszereiben is bizonyítható különböző növényi anyagok használata. Fény derült például arra, hogy a vonaldíszítést fekete kötőanyag-

ba ágyazott gyöngyköles-berakással (*Lithospermum purpurcoeruleum*) töltötték ki (HONTI ET AL. 2002, 10; MARTON 2004, 85, Fig. 5).

A vonaldíszít az edényeken geometrikus és íves mintában alkalmazták. A hasonló korú *impresso* kerámia mintái a még puha agyagba nyomkodott kagylókerék, fésű, kecskeköröm felhasználásával készültek (MAKKAY 1982, 38). A díszítést tehát többféle módon mélyíthették az edény felületébe; ezek a következők: 1. eszközzel bevagdalt minta; 2. benyomkodott, pecsételt minta, 3. organikus anyag felhasználásával készült minta.

A felsorolt díszítésmódok technikai kivitelezéséről a következő megfigyeléseket tehetjük:

1. eszközzel bevagdalt minták: a még puha agyag felületére, belsejébe fa-, kö- vagy csonteszköz fel-

1. kép. A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája edénytöredékei — 1–2: Sármellék, 3: Balatonszentgyörgy, 4: Kéthely
Fig. 1. Vessel fragments of the Transdanubian Linear Pottery — 1–2: Sármellék, 3: Balatonszentgyörgy, 4: Kéthely

használásával geometrikus vonalakat húztak. Ilyenkor a meghúzott vonaldísz mindkét oldalán anyagfeltorlódás, kitüremkedés keletkezik. A vonaldísz kezdete sekély, majd folyamatosan mélyül;

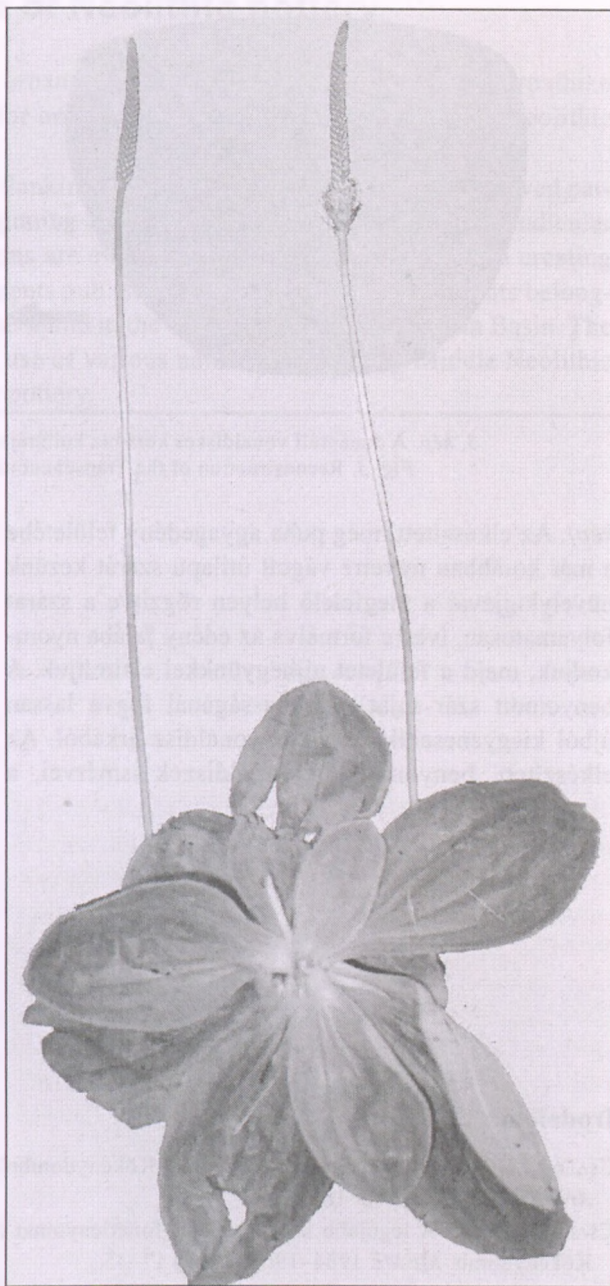
2. az előbbiekhöz hasonlóan készítették el az *impresso* kerámia vonaldíszét is; a többféle eszközzel benyomkodott, sekély mélységű minta mindkét oldalán alig érzékelhető anyagfeltorlódás van;

3. a fentiekkel szemben a dunántúli vonaldíszes kerámia geometrikus és íves mintáinál nem tapasztalható a készített vonalak mellett anyagfeltorlódás, nagy anyaghiány. A vonaldísz kezdete és vége az edény falára meredek, a minta árka egyenletes vonalú.

Mindez felveti azt a kérdést, hogyan készíthették el a dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája vonalmintáját. A készítés technikájának tanulmányozásához Balatonszentgyörgyről, Kéthelyről és Sármellékről, terepbejárásból származó kerámiatöredékeket vizsgálunk.

1. Folyami homokkal soványított, belül sötétszürke, világosbarnára égetett felületű edénytöredék, felülete fényezett. Az íves mintához két lefutó párhuzamos vonal készült. Ezek közül az enyhén íves készült először, majd a két, hozzá csatlakozó párhuzamos vonaldísz. A sorrend abból látható, hogy a két párhuzamos vonal készítésekor a még puha agyagba nyomott vonal anyaga rányomódott az íves vonaldísz anyagára. Fontos megjegyezni, hogy az elkészített vonaldísz árkában több párhuzamos vékony borda figyelhető meg. Lelőhely: Sármellék. Szé.: 8,5 cm, H: 8,1 cm, V.: 0,7 cm (1. kép 1–2).
2. Homokkal, edénytöredékkel soványított enyhén íves, szürkére égetett kerámiatöredék. A vonaldísz keresztmetszetében a félkör excentrikus. Lelőhely: Balatonszentgyörgy. Szé.: 4 cm, H: 2,5 cm, V.: 0,5 cm (1. kép 3).
3. Folyami homokkal, csiga- és kagylóhéjtöredékkel soványított, enyhén ívelt profilú edénytöredék. Belsejében világosszürke *slip*, felülete fényezett. A benyomott, kör alakú kottafejékből mindkét irányba íves vonaldísz indul. A vonaldíszek fölött vélhetően az egész edényen körbefutó vonaldísz részlete látható. A kerámiatöredék a vonaldísz mellett sérült meg. A vonaldísz árkában itt is megfigyelhetők a párhuzamosan futó vékony bordák. Lelőhely: Kéthely. Szé.: 6,5 cm, H.: 6,3 cm, V.: 0,7 cm (1. kép 4).

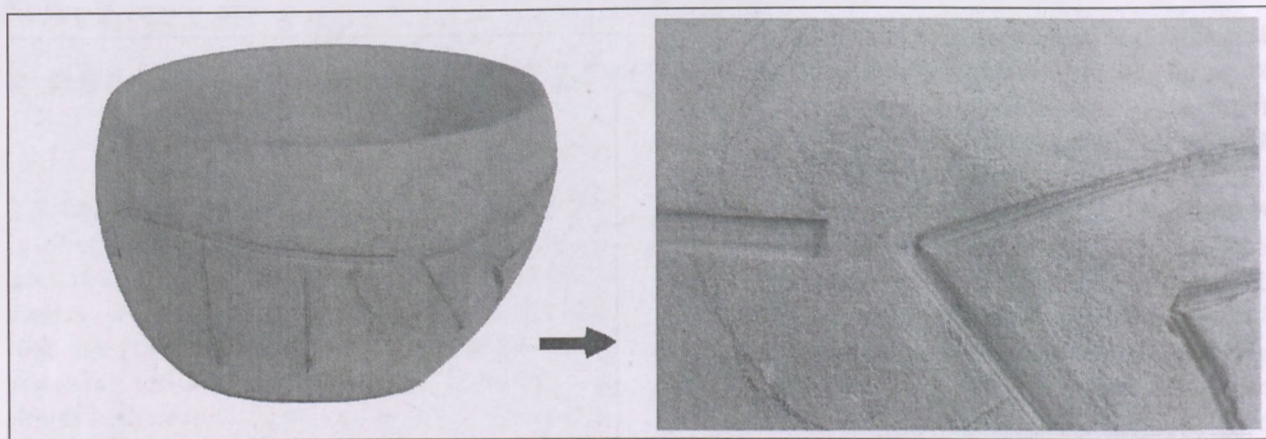
A bemutatott kerámiatöredékeken látható vonalminták készítésének gyakorlati megoldását a Kárpát-medence mai flórájában is fellelhető, vadon élő növényi szár alkalmazása adta. A növény az útifűfélék (*Plantaginaceae*) családjába tartozik (2. kép). A növény szára 0,2–0,3 cm vastag, 30–50 cm hosszú, a száron végigfutó, 3–5 párhuzamos bordával (Soó-Kárpáti 1968, 422–423). Az ugyanebbe a családba tartozó vastagabb szárú, borda nélküli fajtát is felhasználták a vonaldísz elkészítésére. Fontos szempont, hogy a növény vegetációs időszaka áprili-

2. kép. Lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*)
Fig. 2. Narrow-leaf plantain (*Plantago lanceolata*)

listól szeptemberig tart, ilyenkor nagy mennyiségben gyűjthető. Ez megegyezik a kerámiaedények készítésének, szárításának, kiégetésének idejével. A szár alsó, töfelőli része kemény, merev. Ennek használata okozza a vonaldísz árkának oldalirányú eltolódását, excentricitását (1. kép 3). A készítési technikával kapcsolatos adat, hogy a szár begyűjtése után 1–2 órán belül fel kell azt használni, mert a vízvesztés során, száradás után meggyengül, törik.

A megfigyelések alapján a vonaldísz elkészítési módja, folyamata kísérlet során rekonstruálható (3.

3. kép. A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája edényének és díszítésének kísérleti rekonstrukciója
Fig. 3. Reconstruction of the Transdanubian Linear Pottery vessel and its ornamentation

kép). Az elkészített, még puha agyagedény felületébe a már korábban méretre vágott útilapu szarát kezünk hüvelykujjával a megfelelő helyen rögzítve a szarát folyamatosan, ívesre formálva az edény falába nyomkodjuk, majd a felületet ujjhegyünkkel elsimítjuk. A benyomott szár saját rugalmasságánál fogva lassan újból kiegyenesedik, kiesik a vonaldísz árkából. Az elkészített, benyomkodott vonaldíszek ismérvei, a

szabályos félkörprofil, a több párhuzamos vékony borda, a szabályos félkörívek megegyeznek a régészeti leleteken megfigyelhető vonaldíszek jellemzőivel.

A megfigyelések és a kísérleti rekonstrukció újabb adatot nyújt annak megállapításához, hogy a középső neolitikum embere kreatív módon alkalmazta a természetben talált anyagokat, s ezek felhasználásával is díszítette kerámiaedényeinek felületét.

Eöry Béla

8649 Balatonberény
Kodály Zoltán utca 34.

Irodalom:

- CSALOG J. 1956: Újkőkori gyékénylenyomat Kőkénydombról – Imprints of matting on neolithic wares from Kőkénydomb. *ArchÉrt* 83 (1956) 183–185.
- CSALOG J. 1966: A legújabb kőkénydombi fonatlenyomat tanulságai – Die Lehren des neuesten Geflechtabdruckes von Kőkénydomb. *MFME* 1964–1965 [1966] 17–45.
- DOMANOVSKY GY. 1981: *A kerámiaművészet kezdetei*. Budapest.
- HONTI SZ.–BELÉNYESI K.–GALLINA ZS.–KISS V.–KULCSÁR G.–MARTON T.–NAGY Á.†–NÉMETH P. G.–OROSS K.–SEBŐK K.–SOMOGYI K. 2002: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. – Rescue excavations in 2000-2001 on the planned route of the M7 motorway in Somogy County. Preliminary report II. *SMK* 15 (2002) 3–36.
- KALICZ N. 1970: *Agyag istenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon*. Budapest.
- MAKKAY J. 1982: *A magyarországi neolitikum kutatásainak új eredményei*. Budapest.
- MARTON, T. 2004: Material Finds from Balatonszárszó, Neolithic Settlement: Connections within and without the TLPC Territory. *Antaeus* 27 (2004) 81–93.
- RICHTER É. 2003: A tiszai kultúra szöttejellelű díszítésvilágának kapcsolata a szövés-és gyékényfonás motívumaival. *Ősrégészeti Levelek* 5 (2003) 98–106.
- RICHTER É. 2005: Textil- és négyzetrendszeres fonatlenyomatok az Alföld neolitikumából – Woven and plaited fabrics in the Neolithic of the Great Hungarian Plain. In: Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.): *Hétköznapiak Vénuszi*. Hódmezővásárhely 2005, 123–144.
- SOÓ R.–KÁRPÁTI Z.: *Növényhatározó*. Budapest 1968.

Use of plants in the ornamentation of Neolithic pottery

Plants played an important role in the manufacture and ornamentation of Neolithic pottery in the Carpathian Basin. There is evidence for the use of various plants for ornamenting vessels among the Middle Neolithic Linear Pottery communities of Transdanubia.

One interesting feature is the absence of excess clay flanking the lines of the incised linear and curved patterns on Transdanubian Linear Pottery vessels. The beginning and end of the incised lines are perpendicular to the vessel body and the impressed lines of the patterns are even. The author experimented with creating patterns resembling the ones shown on the pottery fragments published here using the stems of plants belonging to the plantain family (*Plantaginaceae*), which can be found in the wild flora of the Carpathian Basin. The experiments furnished additional proof for the creative use of various natural materials by Middle Neolithic communities and for their use in the decoration of their pottery.

Kígyóábrázolások a közép- és délkelet-európai neolitikumban

A kígyó mitológiai szerepét és jelentőségét az ókori világban és a természeti népek körében több munka is tárgyalta az utóbbi időben. Birgit Kahler különféle szempontok szerint („*Schlange als Schöpferwesen*”, „*Schlangen als Naturphänomene und Regenzeremonien*”, „*Initiationsriten, Ahnenwesen und Macht*”) elemzi e kérdéseket az ausztráliai, óceániai, dél- és közép-amerikai és afrikai természeti népeknél is (KAHLER 2005a).

A „kígyóistenségek” rituális tiszteletét a Közel-Kelet őskorában összefoglalóan ugyancsak B. Kahler elemzi részletesen. Az Anatóliában újabban előkerült, 11 000 évre is visszanyúló leletek egy olyan kígyókultuszra, illetve ennek hagyományaira utalnak, melyek később minden kisázsiai és mezopotámiai kultúra képzeletvilágát befolyásolták (KAHLER 2005b).

A kígyóábrázolások már a *Magdalenien* óta nyomon követhetők. Plasztikus, félplasztikus és festett változataik az előázsiai és európai neolitikumban ritkán fordulnak elő, s leggyakrabban erősen stilizált formában, hullámvonalaként vagy spirálként ábrázolva jelennek meg. A neolitikus kígyóábrázolásokat részletesebben elemző egyik első és jelentős munka Juraj Pavúk nevéhez fűződik, aki a zsitvaudvarhelyi /Dvory nad Žitavou, SK/ félplasztikus kígyóábrázolásból kiindulva vizsgálta a kígyó szerepét a korabeli kultuszban régészeti, mitológiai és néprajzi források alapján (PAVÚK 1964, 13). Makray János az Endrőd 119. lelőhelyről származó lelet alapján adott rövid értékelő összefoglalást a kígyók jelentőségéről a neolitikumban (MAKRAY 2002).

A „kígyóistennők” előkelő helyet foglalnak el Marija Gimbutas neolitikus „pantheonjában”, s azt a tézist, mely szerint az anyaistennőnek vélt plasztikák a kígyóval kapcsolatosak, több munkájában is igyekezett bebizonyítani. Ezeket az antropomorf szobrokat vörösen festett kígyókkal vagy hullámvonalakkal díszítették, vagy a karjukat és lábukat kígyó formájában ábrázolták. Fejük gyakran kígyóban végződik, vagy az emberi fejet kígyószerű vonásokkal látták el (GIMBUTAS 1995, Abb. 203; KAHLER 2005a). M. Gimbutas munkáiból azonban hiányzik az elemzés, eredményei csak feltevésként kezelhetők.

A mórágý-tűzködombi kígyóábrázolás

A lengyeli kultúra mórágý-tűzködombi településén és temetőjében több olyan lelet is előkerült, mely kapcsolatba hozható a késő neolitikus népesség hitvilágával. Ebből a szempontból elsősorban a többnyire erősen sematikus ember és állat alakú ábrázolásoknak van nagy jelentősége. Utóbbiak esetében többnyire a megformált állatok fájának vagy fajtájának meghatározása is bizonytalan.

A település B/II. szelvényében 110 cm mélységben került elő egy vastag falú, szürke színű, szemcsés anyagból készült edény perem- és oldaltörédeke vörös festés nyomaival, melynek nyakrészén egy függőlegesen, kissé ferdén felrakott, nyújtott S-alakú relief található. A relief az alsó végén kissé elvékonyodik, felül pedig kissé kiszélesedik (H.: 91,2 mm, Pá.: 52,2 mm, Ltsz.: WMM Ö.87.122.1., ZALAI-GAÁL 1988, 47, Abb. 5, Kat. Nr.: 002) (1–2. kép). A közép- és délkelet-európai neolitikum és eneolitikum kígyóábrázolásait, a lehetséges párhuzamokat megismerve feltételezzük, hogy a mórágýi edényen kígyót mintázhattak meg.

Ez a lelet eddig párhuzam nélküli a közép- és délkelet-európai késő neolitikumban. Egyik előzményének a késői Sopot-kultúra Ajkán előkerült ábrázolását tarthatjuk: az éles hasi törésű, kívül díszítetlen, belül pedig vörösen festett és plasztikus spirállal díszített edényt peremrészével lefelé helyezték el a kultikus gödörben. Regénye Judit szerint a plasztikus díszítés kígyót ábrázol, mely az edényperemtől „tekeredik” az edény aljáig. A fejrész felül található, a kígyó teste lefelé elvékonyodik (H.: 50 mm, Pá.: 120 mm, Fá.: 40 mm, REGENYE 1994, 206, Abb. 12). A Nemesvámos-Balácán gödörben talált edénytörédéket ugyancsak a Sopot-kultúrát képviseli. A tál oldalfalán található reliefszerű spirálokat Regénye J. is kígyóábrázolásoknak tartja (REGENYE 1996, Abb. 12. 2; 2002, Fig. 5. 4).

A lengyeli kultúra a délkelet-európai késő neolitikus festett kerámiás kör része volt, akárcsak a Cucuteni-kultúra, melyben elsősorban edényekre festett mintaként jelenik meg a kígyó. A Bilcze Zlote-i gömbölyded edény oldalán tekergőző kígyó esetében élethűen, felismerhetően ábrázolták az állatot (GIMBUTAS 1974, Fig. 60), azonban legtöbbször, így a Hăbășeștiben, Vladimirovkában és Sipinciben (GIM-

BUTAS 1974, Fig. 50–51, 53) talált leletek esetében csupán a motívumok jellegéből (futóspirál variációk) következtet kígyóábrázolásra a szerző.

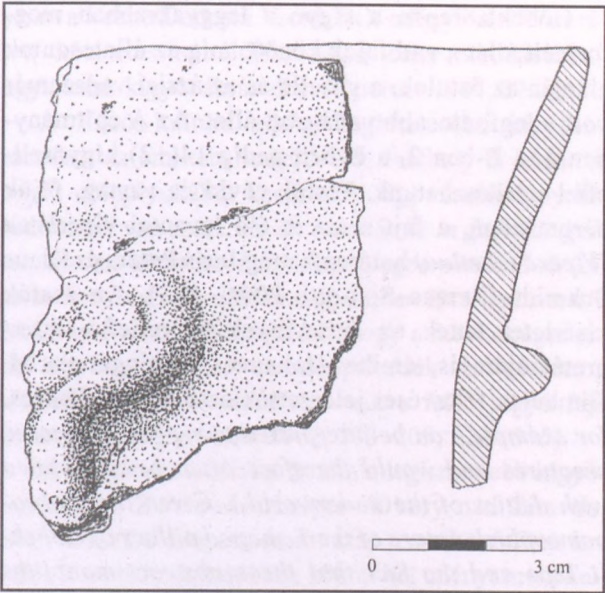
A Tripolje-kultúra kultuszában a Mediterráneum és a Kelet jellegei egyaránt megtalálhatók, s itt is számos festett és bekarcolt kígyóábrázolással találkozunk (TARANEC 2006).

Az erdélyi késő neolitikus festett kerámia Poiana în Pisc-i lelőhelyén egy gödörben talált edényalj külső oldalán ellenben két egymásba tekeredett kígyó félplasztikus ábrázolása figyelhető meg. A 130 cm mély és 100 cm széles gödör alján faszénmaradványok, égett állatcsontok és szándékosan összetört edények darabjain kívül egy gabonamaradványokat tartalmazó ép edény és egy fejsze agyagból készített másolata is előkerült, amiből Iuliu Paul — teljes joggal — az objektum kultikus jellegét tételezi fel (PAUL 1961, 116, Abb. 10. 3; MAKKAY 2002, 206).

A korai neolitikum kígyóábrázolásai

Kígyóábrázolások már a késői paleolitikum óta ismertek (SCHÄFFER 2007). Témánk szempontjából elsősorban a közel-keleti korai leleteknek van nagy jelentősége. Így pl. Hallan Çemi településnek (K-Anatólia, Urfa-régió), a legkorábbi neolitikum (PPN A) lelőhelyének (¹⁴C szerint Kr. e. XI. ée.) továbbélő mezolitikus vadász–halász kultúrák jellegeivel. Két, itt talált lapos csontlemez kígyót ábrázol. Ezek azt bizonyítják, hogy a kígyókultuszhoz kötődő neolitikus hiedelmek az őskőkorból származnak, ámbar a neolitikumban ezek eredeti jelentése átalakult és új értelmet kaphatott (MELLINK 1992; MAKKAY 2002, 207).

A legújabb közel-keleti kutatások Kelet-Anatólia területéről, elsősorban az említett Urfa-régióból, a PPN A és B időszakából tovább gazdagították a legkorábbi neolitikus kígyókultuszról alkotott ismereteinket. Göbekli Tepe vadászó életmódot folytató közösségek kultikus tevékenységének lehetett a központja, erre utalnak a kerek megalit szerkezetek jellegei és a kőbe faragott ábrázolások is. A Kr. e. IX. évezredre datált D építményen belül álló, T-alakú köpillérekén kígyóreliefek is megfigyelhetők más állatfajok társaságában vagy magukban: a P20. oszlopon a kígyót őstulokkal és rókával együtt ábrázolták (PETERS–SCHMIDT 2004, Fig. 8), a P30. oszlopon a kígyó társaságában lévő állat fajának meghatározása bizonytalan (PETERS–SCHMIDT 2004, Fig. 11). Az A építmény P1. oszlopán egy „kígyófészek” látható egy vadjuh mellett. A „fészekben” 17 kígyót ábrázoltak, nyolcat fejjel lefelé, kilencet pedig fejjel felfelé faragva a kőbe (PETERS–SCHMIDT 2004, Fig. 12).

1. kép. Mórág-Tüzködomb — plasztikus kígyóábrázolás (Rajz: Ősi Sándor, MTA Régészeti Intézete)

Fig. 1. Mórág-Tüzködomb — appliqué snake depiction (Drawing by Sándor Ősi, Archaeological Institute of HAS)

2. kép. Mórág-Tüzködomb — plasztikus kígyóábrázolás (Fotó: Dénes Fanni, MTA Régészeti Intézete)

Fig. 2. Mórág-Tüzködomb — appliqué snake depiction (Photo by Fanni Dénes, Archaeological Institute of HAS)

Göbekli Tepén a kígyó a leggyakrabban megformált állat a vad fajok között, míg az állatcsontok alapján az őstulok, a gazella és az ázsiai vadszamar volt a legfontosabb vadászott állat. Az A építményben 5, a B-ben 2, a D-ben pedig 14(+2) kígyórelieffel találkozhatunk. Testük rövid és vastag, fejük háromszögű, a fajt a ma is élő levantei viperának (*Vipera lebetina*) határozta meg Joris Peters és Klaus Schmidt (PETERS–SCHMIDT 2004, 183). Az ásatók kísérletet tettek az építmények és reliefek interpretációjára is, amihez Johannes Maringer és M. Gimbutas feltevései jelentették az alapot: „Snakes, for example, can be interpreted to represent chthonic creatures and would therefore often be associated with deities of the underworld... Given the anthropomorphic nature of the T-shaped pillars of Göbekli Tepe and the fact that these abstract monoliths bear representations of particular animal species, it is tempting to interpret these megaliths as three-dimensional representations of shamans” (MARINGER 1977; PETERS–SCHMIDT 2004, 213). Az ásató, K. Schmidt abból indul ki, hogy egy egész régió központi kultikus helyéről lehet szó, ahol az isteneknek meghatározott időkben áldozatot mutattak be. B. Kahler pedig — nem szabadulhatván M. Gimbutas „téziseinek” hatásai alól — a következőképpen képzei el a kígyóhoz kötődő isteneket, rítusokat: „Ein Götterpaar, Schlangengott und Ziegegöttin, mitsamt Nachkommenschaft kümmern sich um Recht und Ordnung auf Erden. Wie ein roter Faden durchziehen die Schlangengötter Tausende von Jahren menschlicher Geschichte. Wir stehen gerade noch am Anfang, die einzelnen Verästelungen im Gewirr aus symbolischen Bildern und Texten zu verstehen...” (KAHLER 2005b). Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Göbekli Tepén mind az emberek, mind pedig az állatok esetében hímnemű példányokat ábrázoltak (PETERS–SCHMIDT 2004, 214), mely tény ellentmondani látszik M. Gimbutas kígyóval, istennőkkel, anyasággal, stb. kapcsolatos elméleteinek.

E régió más hasonló korú lelőhelyeiről sem hiányoznak a kígyóábrázolások. A PPN A időszakra datált nemriki lelőhelyen egy házból került elő a kígyó köplasztika (KAHLER 2005a); Jerf el Ahmarban (PPN A, Mureybet-fázis) a kígyó és a róka lapos és ovális kölapokon bekarcolva jelenik meg geometrikus jelekkel együtt (CAUVIN 2000, 44, Abb. 19. 1–4; STORDEUR 2000; PETERS–SCHMIDT 2004, 210). Nevali Çori lelőhelye a fentieknél valamivel későbbi (korai és középső PPN B), s itt is ugyanazokkal a tradíciók-

kal találkozhatunk, melyek a Çatal Hüyük-i ábrázolások ikonográfiai repertoárjának kialakulásához vezettek (HAUPTMANN 1993; 1999; 2005). A III. építmény falából került elő az a 37 cm hosszú mészkő emberi fej, melynek hátsó oldalán, a két fül közötti felületen, egy zeg-zug vonallal félplasztikusan kifaragott kígyó látható háromszögű fejjel, s melynek nyomán az építmény a „Schlangenkultgebäude” nevet kapta (KAHLER 2005a, Bild 2 (269)). Megemlítendő, hogy Körtik Tepén néhány, sirmellékletként elhelyezett köedényen találtak kígyómotívumokat (ÖZKAYA–SAN 2003, Fig. 3). Az ilipinari IX. rétegben talált oldaltöredéket pedig egy plasztikus tekergő kígyóminta díszíti (SCHUBERT 1999, Taf. 136. 28).

A PPN időszak állat-, így kígyóábrázolásairól összefoglalóan megállapítható tehát, hogy azok természetűek, realisztikusak, gyakran az állatfajta is felismerhető. Többségüknek a kultikus közösségi építményekben volt funkciója, kígyóábrázolás sírleletként csak Körtik Tepén ismert (VERHOEVEN 2002, 232–258).

A délkelet-európai korai neolitikum kultúráiban sokkal változatosabb formában ábrázolták a kígyót, mint a Közel-Kelet korábbi vadász kultúrái esetében. Achilleionból összesen 199 idolt ír le katalógusában M. Gimbutas, hét fő csoportba sorolva. Ezek egyikét alkotják a „kígyóistennők”, idolk (,Snake Goddess, snake limbed, squatting, folded legs”) és a kígyó alakú protomék (GIMBUTAS 1989, 178–180, Fig. 7. 26: 1–2, Pl. 7. 4, Tab. 7. 2a–b), s analógiáikat említi meg Seskloból (GIMBUTAS 1989, 185, Fig. 7. 30) és Tsangliból is (WACE–THOMPSON 1912, 123, Fig. 73, Fig. 74a, Fig. 76b). A pelagóniai Porodin lelőhelyén is számos „kerámia kígyót” tártak fel, melyek egyik példája egy négylábú oltár két állatfejjel, a hosszú, felfelé irányuló nyakrészen („cult vessel with two snake heads”) (GRBIĆ 1960; GARAŠANIN 1979, Sl. 10. 6). Az ugyancsak pelagóniai suvodol-dibeli leletet, egy edényen körbefutó reliefet egyenesen a „szarvas kígyóval” hozza kapcsolatba M. Gimbutas (GIMBUTAS 1974, Fig. 57).

A thrákiai korai neolitikumból három olyan edényt ismerünk, mely összefüggésben állhat a kígyókultusz valamilyen formájával. A Karanovo I. kultúra névadó lelőhelyén előkerült, 120 mm magaságú, S-profilú edény hasán és alsó részén egy szabálytalanul és végein nyitott, körbe futó rátett lécszerű kígyót formázhat (BUSCH 1981, 47, Abb. 28). A Karanovo II. kultúra egy, az azmaki tellen feltárt, 149 mm magasságú háromrészes edényének alsó részén hasonló plasztikus díszítés („Tupfenband”) lát-

ható, melynek vékonyabb egyik vége a vastagabb másik vég alatt helyezkedik el (BUSCH 1981, 51, Abb. 35). Ugyanezt az időszakot képviseli egy másik, itt előkerült, 70 mm magas arcos edény is (BUJUKLIEV–DIMITROV–NIKOLOV 1965, obr. 2), melyet a reliefsztítés jellege alapján szintén a kígyókultusz bizonyítékeként említ M. Gimbutas („*Horned head in association with snakes*”: GIMBUTAS 1974, Fig. 63–64).

A Starčevo-kultúra névadó lelőhelyéről közölt talpas kehely oldalfalán fekete alapon vörösen festett függőleges, hosszú zeg-zug vonalak helyezkednek el egymással párhuzamosan. A vonalak alsó vége elvékonyodik, felül szélesen végződik (KUTZIÁN 1944, 101, 54. t. 5). Különös, hogy M. Gimbutas ezt a leletet nem társította a kígyókultusszal.

Donja Branjevinából ellenben a Starčevo-kultúra „valódi” kígyóreliefjeinek egész sorozatát közli Sergej Karmanski, ezek a következők: 1. edény oldaltörredéke egyszeres kígyóspirállal, mely fejénél széles, farkánál elvékonyodik, a XXVI/95. szelvény 5. ásonyomából (KARMANSKI 2005, Pl. 27. 1); 2. edény oldaltörredékén egyszeres spirál található, hátán ujjbenyomkodások sorozatával, feje háromszögletű, farkrésze hiányos, a XXVI/95. szelvény 7. ásonyomából (KARMANSKI 2005, Pl. 27. 2); 3. a VIII/90. szelvény felszínén talált oldaltörredéken reliefszerű, kígyó alakú applikáció maradt meg (KARMANSKI 2005, Pl. 27. 3); 4. a III/66. szelvény 9. gödréből előkerült oldaltörredéken zeg-zug alakban felrakott relief található (KARMANSKI 2005, Pl. 28. 1); 5. a IX/91. szelvény kerámiatörredékén ábrázolt félplasztikus kígyó hasonló a 3. sz. példányhoz, ép végén elvékonyodik, hátán középen beszürkölások figyelhetők meg (KARMANSKI 2005, Pl. XVIII. 2); 6. az I/65. szelvény 6. gödrének miniatűr plasztikája „mozgó” kígyót vagy amulettet ábrázolhat az ásató szerint (KARMANSKI 2005, Pl. XVIII. 3); 7. a III/66. szelvény 9. gödréből pedig egy olyan plasztikus állatfej került elő, mely esetleg kígyófej lehet (KARMANSKI 2005, Pl. XVIII. 4a–b).

A félplasztikus és plasztikus ábrázolások mellett előfordulnak itt festett motívumok is, melyek jelzik a kígyó jelentőségét a korabeli kultuszban és a közösség életében. A III/66. szelvény 9. gödre tartalmazta azt a peremtörredéket, melyre fehères alapon vörös festéssel vitték fel a kígyómotívumot (KARMANSKI 2005, Pl. LXXVIII. 1), míg az V/88. szelvény 6. ásonyomának edénytörredékén ugyancsak egy hasonló módon festett, kígyószerű szalag látható (KARMANSKI 2005, Pl. LXXVIII. 2).

A Donja Branjevina-i kígyóreliefek ismeretében feltehető, hogy a Körös-kultúra egy őbseényői /Be-

senova Veche/Dudești Vechi, RO/ edénytörredékére rátett kétszeres spiráldísz, hátán benyomkodásokkal, ugyancsak kígyót ábrázolhat (KUTZIÁN 1944, 37. t. 6).

A Körös-kultúra eddigi leghitelesebb kígyóábrázolása az említett Endröd 119. lelőhely 2. házának egyik cölöplyukából került elő. Egy tárolóedény törredékeiről van szó, „*wo an einer Seite in geschlängelten Linien dicht nacheinander angeordnete Zwicken zu sehen sind zwischen den typischen Zwickmustern*”. Makkay J. szerint kétségtelen, hogy a fazekas ágaskodó kígyókat ábrázolt az edénytörredék alsó részén, a törredékesség miatt azonban csak a felső kígyó feje ismerhető fel (MAKKAY 2002, 203–205, Abb. 3–5).

A nyugati vonaldíszes kerámia legismertebb kígyóábrázolása Zsitvaudvarhelyen /Dvory nad Žitavou, SK/, a zselizi csoport csontvázas temetkezésében került elő. A halotthoz többek között hét edényt mellékeltek dörzs- és csiszolókö társaságában. A 2. sz. edény, egy félgömb alakú tál belsejének alján reliefszerűen, hullámvonalként húzódik keresztül a kígyóábrázolás. A figurát önálló plasztikaként mintázták meg és utólag ragasztották fel a tál belső oldalára. Az állatfejet is plasztikusan ábrázolták, a kígyó a farkánál elvékonyodik. Az edény magassága: 90 mm, peremátmérője: 190 mm (PAVÚK 1964, 5–6, Abb. 1. 7, Abb. 2. 7, Abb. 5. 1–5, Abb. 6; 1981, 107, Abb. 43). A sírban eltemetett halott neve nem ismert, de J. Pavúk a másodlagos jellegek alapján női sírt tételez fel, s magának a kígyóplasztikás edénynek is kultikus rendeltetést tulajdonít: „*Die Tatsache, wonach dieses kleines Gefäß mit der Schlange aus einem Grab stammt, verringert beträchtlich die Erklärungsmöglichkeiten seiner eigentlichen Funktion und es dürfte ihm anscheinend eine Rolle im Bereich von Ansichten über den Jenseits zugeschrieben werden*” (PAVÚK 1964, 14–15).

A vonaldíszes kerámia kultúrájának piskowitzi telepén talált edényaljon ugyancsak reliefszerűen ábrázolták a kígyót: „*Auf der Innenseite sich eine Spiralförmige Wulst, die in einer kleinen Erhebung in der Mitte der Schale endet. An den Unterkanten der Spiralswulst verläuft jeweils eine Linie aus groben dreieckigen Einstichen*” (H.: 69 mm, Szé.: 56 mm, BAUMANN 1976, 100, Abb. 2a–b, Abb. 3a–b).

Kígyóábrázolások a közép- és délkelet-európai késő neolitikumban

A lengyeli kultúra keletkezésében, ha áttételesen is, de nagy szerepet játszó népesség is gyakorolta a kígyókultuszt, amire elsősorban az idoloikon megfigyelhető díszítések, illetve önálló plasztikus ábrázolások utalhatnak.

A macedóniai Sitagroiban talált ülő helyzetű női idol („*Fat Lady of Sitagroi*”) hasi része felett bevésített kettős spirálokat kígyókkal azonosítja M. Gimbutas, akinek munkáiban a kígyó központi szerepet játszik a neolitikus istenségek világában, s feltevése szerint a spirál egyértelműen a kígyót, a zeg-zug vonal pedig a vizet jeleníti meg (GIMBUTAS 1974, Fig. 200–201). A medvednjaki álló női idol hasán bekarcolt spirálmotívum esetében hasonló megállapítással találkozunk, M. Gimbutas itt a kígyót a terhességgel is összefüggésbe hozza („*Pregnant Goddess in full attire with a snake winding above the belly*”) (GIMBUTAS 1974, Fig. 196).

Predionicából ellenben a Vinča C–D periódus egy „valódi”, önálló kígyóplasztikája került elő egy kunyhó maradványai között, zoomorf fedők társaságában. A 37×32 mm szélességű kígyót összekerekedett helyzetben mintázták meg, fejrésze letört, hátát pedig beszürkálások sorozatával díszítették. Mindkét oldalán egy-egy tűzdelt hullámvonal húzódik végig. A leletet kultusztárgynak tartja Radoslav Galović, s nem zárja ki, hogy a házat vagy a tűzhelyet védelmező jelentése lehetett (GALOVIĆ 1959, 25, 68, Taf. 5. 4).

A Vinča-kultúra versec-potprányi /Vršac-Potporanj, SRB/ telepéről is ismert egy kígyóábrázolás: „*The Vinča settlement of Versec-Potporanj yielded curling snakes carved out of bone, with triangular heads and eye-holes*” (GIMBUTAS 1974, 94).

A bulgáriai Kukova Mogila lelete a Karanovo III kultúrát képviseli. A lábakon álló magas oldalfalú tál belsejében kígyót (?) mintázó spirál helyezkedik el, hátán beszürkálásokkal, belső peremén pedig zeg-zug alakú kígyómotívum fut körbe (GIMBUTAS 1974, Fig. 55–56). A Banjata tellen, a Gumelnița-kultúra teleprétégeből származó tálat pedig vörösen festett kígyómotívum díszíti (DETEV 1950, 7, Abb. 17. E, Taf. I).

A neolitikus kígyóábrázolásokat tárgyaló munkák megemlítik a krétai Kato Ierapetra-i „koronás kígyóisten” ülő helyzetű terrakotta antropomorf figuráját is (3. kép),¹ melyen elsősorban a kígyó alakban megformázott lábak és a fej alapján következtetnek arra, hogy a 145 mm magas figura a kígyókultusszal állhatott kapcsolatban (UCKO 1968, 246–248; GIMBUTAS 1974, Fig. 65; 1989, 185).

¹ „*Halb schlangen-, halb menschenähnliche Skulpturen in hockender Stellung erscheinen auf Kreta und den ägäischen Inseln seit dem Neolithikum bis in die Bronzezeit. Sie ist in der*

Spirálmotívumok

A több szerző által is a kígyókultusszal összefüggésbe hozott spirál legkülönbözőbb formájú és kivitelezésű változatait az Égeikumtól kezdve egészen az Alsó-Rajna vidékig használták az őskori Európában (összefoglalóan: RUTTKAY 1997, 53–54). Különböző variációinak előfordulását a Boian-, a Vadastra-, Cucuteni-, Tripolje-, Butmir- és Vinča-kultúrákban, Tordoson/Turdaș, RO/, Erösdön/Ariuşd, RO/, a bükki kultúrában, valamint a thrákiai, macedóniai, thesszáliai és égeikumi kultúrákban elsőként Ana-Suzana Dimitriu foglalta össze és értékelte (DIMITRIU 1942). Megemlítené azonban, hogy „spirálszerű” díszítések („*epipaläolithische Ornamente*”) Lepenski Viren is előfordulnak köfaragványokon (SCHUBERT 1999, Taf. 85. 3, 5, 7), és spiráloid festett mintákat a bulgáriai korai neolitikumból, így pl. Čavdarból (BUSCH 1981, 78, Abb. 75) és Gradecnicából (NIKOLOV 1974, obr. 7), a Čavdar–Kremikovci-kultúra lelőhelyein előkerült edényekről is ismerünk. A nyugat-bulgáriai és Márvány-tenger vidéki neolitikum kerámiáján fellelhető motívumok lehetséges összefüggését („*ornamentale Synchronismen zwischen Westbulgarien, der Marmara-Region und Bithynien*”) Holger Schubert vizsgálta meg, megállapítva, hogy a spirálminták elsősorban a Demircihüyükben talált edények jellemzői (SCHUBERT 1999, Taf. 161). Ugyancsak ő elemezte a Starčevo-kultúra díszítőmotívumainak fejlődését is: az egyes spirál és a hullámvonal megtalálható a „mezolitikus” Lepenski Vir és Schela Chladovei leletanyagában is, míg az első „valódi” spiráloid minták a proto Starčevo I-beñ jelennek meg fehér festésű kivitelezésben (SCHUBERT 1999, Taf. 84). Feketén festett spirálmintákkal a Starčevo I. időszakban, sőt festésűekkel pedig a Starčevo II/III fokozatban találkozhatunk (SCHUBERT 1999, Taf. 84). A Starčevo-kultúra festett spirálmotívumai is már többféle formában fordulnak elő az edényeken (LAZAROVICI 1979, Pl. V. D, Pl. VIII. D).

Michel Séfériades ugyanakkor a Vinča-kultúrából eredezteti a spirálmotívumot, szerinte ezen a vidéken a spirál nem jelent meg korábban, mint a Vinča C fázis (SÉFÉRIADES 1989, 279), magában a Vinča-kultúrában esetenként a B2 végén felbukkanhat. Stojan Dimitrijević a Vinča B2 végéről egyetlen egy leletet említ (DIMITRIJEVIĆ 1969, 71, 65. jegyzet), de megjegyzi, hogy a tényleges használat csak a C

Yogahaltung dargestellt, mit schlangenartigen Beinen. Die Schlangengöttin trägt seit dem 7. Jahrtausend immer eine Art Krone” (SCHÄFFER 2007).

fázisban kezdődött el (DIMITRIJEVIĆ 1969, 50). Miloje Vasić vinčai köteteit tanulmányozva megállapítható, hogy a legkorábbi bekarcolt, illetve besimított spiraloïd díszű kerámiatöredékek a Vinča B1 fokozat leletei 7,8 m és 7,0 m mélységből (VASIĆ 1932–1936 IV, Tab. 32. Szl. 75a, Tab. 37. Szl. 92b–c), és a legkorábbi, bekarcolt többszörös spirálmotívummal díszített edénytöredék is ennek a fokozatnak a lelete a tell 6,9 m-es szintjéből (VASIĆ 1932–1936 IV, Tab. 33. Szl. 78a). Ez utóbbi motívum egy kettős kónusos edény vállrészén található, akárcsak a lengyeli kultúra besimított spirálmintái a Butmir-edények vállán.

John Chapman szerint Vinčán a bekarcolt spirálmintás kerámiák a B, C és D fokozatok leletei, „futókutya” minta ellenben csak a C fokozatból ismert, a bemélyített spirálok előfordulását a B és D fokozatok időszakára keltezi, s ugyanilyen kivitelezésű „futókutya” pedig csak a D fokozatban fordul elő (CHAPMAN 1981, 431).

A Vinča B2-fokozatba datálható, 6,2 m mélységben előkerült edényen bekarcolt spiraloïd mintázatot láthatunk (VASIĆ 1932–1936 IV, Tab. 32. Szl. 75b). A Vinča B2/C átmeneti fokozatból ismerjük a legtöbb spiráldíszű kerámiát, 19 edényt, illetve edénytöredéket, valamint 6 idolt és ezek töredékeit. A legtöbb esetben az időszakra általánosnak tartható díszítőmotívumokról van szó, amikor is a két bekarcolt vonal között beszurkált pontokkal töltötték ki. Az edények oldalára ily módon bekarcolt spirálok vagy spiraloïd jellegű minták a B2/C fokozat kezdetétől a D fokozat végéig megtalálhatók, a legkésőbbi ilyen leletek 2,4 m és 2,0 m (VASIĆ 1932–1936 III, Tab. 98, Szl. 464a–c, Tab. 117, Szl. 546), illetve 1,9 m mélységből kerültek elő (VASIĆ 1932–1936 II, Tab. 76, Szl. 288). Az esetleg kígyóábrázolásnak tartható, az edény alján körbetekergő, kettős bekarcolt spirálmintával először a Vinča B1 időszak egy edényén találkozunk 6,9 m mélységből (VASIĆ 1932–1936, IV, Tab. 33, Szl. 78a), s hasonló mintázat plasztikus kivitelben a Vinča B2/C átmeneti fokozat két (VASIĆ 1932–1936 II. Tab. 54, Szl. 193; IV, Tab. 37, Szl. 90a–c), s a Vinča C fokozat egy kerámiáján (VASIĆ 1932–1936 IV, Szl. 206, No. 1522) fordul elő 4,9 m, 4,3 m és 3,5 m mélységekben. A Sopot-kultúra ajkai és nemesvámos-balácai plasztikus „kígyómintás” kerámiái e vinčai leletekkel állhatnak tipológiailag összefüggésben, de ugyanez mondható el a lengyeli kultúra dél-dunántúli Butmir-edényein előforduló besimított mintákról is. A plasztikus kivitelezésű, különféle spirálok, „futókutyák” különösen

3. kép. Kato Ierapetra — „Koronás kígyóisten”, neolitikum (KRÉTA 2007 nyomán)

Fig. 3. Kato Ierapetra — Neolithic crowned Snake Goddess (after KRÉTA 2007)

a nyugat-balkáni Danilo-kultúra kerámiáját jellemzik (MÜLLER-KARPE 1968, Taf. 148. 15, 16, 21, 26, 30, 31, 33–37, 40), ahol egyben festett kivitelezésben is megtaláljuk ezt a motívumot (MÜLLER-KARPE 1968, Taf. 149. 1). Ugyanezek a plasztikus minták megtalálhatók a lengyeli kultúrával nagyrészt egykorú Butmir-kultúra edényein is (MÜLLER-KARPE 1968, Taf. 151. C.11, 12–14, 17–18, Taf. 152. 24–27, 29–31, 36–38, 41–48, 53–55). A plasztikus spirálok legkorábbi előfordulására ugyanakkor már a délkelet-európai korai neolitikumból, így az Anzabegovo–Vršnik- és a Zelenikovo-kultúrából is vannak adataink (GARAŠANIN 1979, Tab. 14. 2, Tab. 41), festett „futókutya” díszítés pedig már a Starčevo-kultúrában is megtalálható (GARAŠANIN 1979, Tab. 22. 1–6).

A bekarcolt, besimított és festett spirálok a lengyeli kultúra kerámiájának is gyakori díszítőmotívumai. Bekarcolt spirálok a dél-dunántúli korai horizont

jellegetességei, és az aszói leletanyagban is megtalálhatók különféle változatai (KALICZ 1998, Abb. 46. 2, 8, 12). A besímitott spirálok a késői horizont síredényeire jellemzők, a festett spirálok pedig, egy kivétellel, az átmeneti és késői horizontban fordulnak elő (ZALAI-GAÁL 2007a; 2007b). A hullám- és zeg-zug-vonalas díszítőmotívumok festett, bekarcolt és besímitott típusai pedig csak szórányosan találhatók meg a dél-dunántúli lengyeli sírkerámiában. Sén, a proto Lengyel-horizont kerámiáján „pávaszemben” végződő festett spirálmintával is találkozhatunk (KÁROLYI 2004, 83, 107. ábra 2), mely a Dél-Dunántúlon is gyakran fordul elő, leginkább csőtálapakat díszítve.

Amint láttuk, kígyót megjelenítettek bekarcolt és festett kivitelben, de félplasztikusan és önálló formában is. Félplasztikus spirálok és hullámvonalas minták ismertek már a Starčevo-kultúra edényeiről is (LAZAROVICI 1979, Pl. VII E. 28, Pl. VIII E. 49). Ezek a díszítések a Körös-kultúrában is gyakoriak, sokszor ujjbenyomkodással tagolva (TROGMAYER 1964, 77, Abb. 10. 8; RACZKY 1976, 183, Abb. 12. 5), de nem hiányoznak Lepenski Vir IIIa-rétegéből (SREJOVIĆ 1971, Taf. 14. 1) és Zelenikovoból sem (GALOVIĆ 1967, 127, Tab. 10. 4).

A lengyeli kultúrát megelőző vonaldíszes kerámia kultúrája edényein megjelenő plasztikus spiráldíszítést a Körös-kultúra örökségének tartja Kalicz Nándor (KALICZ 1980, 25), benyomkodásokkal tagolt változataik a Dunántúlon a kottafejes és zselizi kerámiából is ismertek, néhány esetben pedig az edény oldalán körbefutó plasztikus hullámvonal is előfordul (GLÄSER 1993, 233–234; KALICZ 1998, Abb. 4. 1, Abb. 9. 1–2). Bemélyített nagy spirálokkal díszítettek pl. egy becsehelyi edényt (KALICZ 1998, Abb. 4. 2). A keleti vonaldíszes kerámiában is használták a spirálmotívumokat edénydíszítésre, amint azt pl. az Esztár-csoport egy edénytöredéke is bizonyítja (KALICZ–MAKKAY 1977, 151, Taf. 163. 18). M. Gimbutas a közép-európai vonaldíszes kultúra kerámiáján fellelhető spiráldíszítés („snake ornamentation”) eredetét a bükki kultúrában találja meg (GIMBUTAS 1974, 94).

Összefoglalás

Az etnológiai és történeti adatok is arra utalnak, hogy a kígyó egy összetett és univerzális szimbólum volt a legutóbbi időkig. Mint „gyilkoló állat” a halál

és pusztulás jelképe, ugyanakkor bőrének levedlésével a megújulást és az életet is megtestesítette. Gyakran a női istenségek kísérője is, így női jelleggel is rendelkezik. Része volt a halotti kultuszban és a házi kultuszokban is, elsősorban mint a család védelmezőjének volt szerepe.²

Kígyót különböző formákban és technikákkal szinte minden közép- és délkelet-európai, valamint előázsiai neolitikus kultúrában ábrázoltak, előzményeikkel már az európai paleolitikumban, illetve a kis-ázsiai PPN időszakban is találkozhatunk. Utóbbiak jellegetességei a szentélyekben köoszlopokon megformált kígyóreliefek is. A délkelet-európai korai neolitikumban (Azmak, Karanovo, Donja Branjevina, Óbesenyő, Endrőd 119. lh.) leggyakrabban edények oldalára applikált reliefekkel jelenítették meg a kígyót, de Donja Branjevinában önálló kígyóplasztikák is előfordulnak. A kora neolitikus edényekre festett spiráloid (Gradešnica), S-vonalú (Čavdar) és zeg-zug-vonalú (Starčevo) minták esetében csak feltételezni lehet, hogy esetleg kígyót szándékoztak rajtuk keresztül ábrázolni. Ugyanez érvényes a Karanovo III-kultúra kukova mogilai plasztikus spiráljára is, ellenben a Banjata tellen talált eneolitikus edény festett mintájában világosan felismerhető a kígyó. A Vinča-kultúrából a biztos kígyóábrázolások között említendő meg a predionica-i önálló plasztika és a vršac-potporanji csontból faragott kígyó. Ugyancsak kígyókat formáltak meg reliefben a Petrești-kultúra Poiana în Piscben talált edényén, illetve festettek a Cucuteni-kultúra Bilcze Zlote-i kerámiájára. Ugyanezen kultúra edényein gyakran találunk „kígyószerű”, különféle formájú festett mintázatokat is (Hăbășești, Sipinci, Vladimirovka), melyek sokkal inkább utalhatnak kígyóra, mint a többi délkelet- és közép-európai késő neolitikus kultúra mintakincsében fellelhető spirálminták többsége.

A nyugati vonaldíszes kerámia legnaturalisztikusabb ábrázolása egy edény alján megfigyelt tekergőző kígyórelief (Dvory nad Žitavou), és a piskowitzi reliefet is egy edény aljára applikálták.

A lengyeli kultúra egyetlen lehetséges kígyóreliefje Mórág-Tűzködombról került elő, s jellemzője a sematikus megformálás. A Sopot-kultúra ajkai edényének belsejében applikált félplasztikus spirál is a kígyókultusz valamilyen formájával állhatott összefüggésben, ugyanez az állítás azonban a nemesvámos-balácai tál oldalfalán ábrázolt reliefszerű spi-

und symbolisiert so die Kontinuität des Lebens im Lauf der Generationen” (ERLANGEN 2007).

² „Die Lebenskraft der Schlange ist untrennbar verbunden mit des Menschen oder Tieres, das von ihr beschützt wurde. Sie steht auch mit den Ahnen der Familie in Verbindung

rások és a lengyeli kultúra dél-dunántúli edényein megjelenő besímtott spirálminták esetében erősen megkérdőjelezhető.

Az őskori, kultikusnak vélt tárgyak funkciójának vizsgálatakor elsősorban a leletkörülményekből kell kiindulni, melyek azonban a tárgyalt leletek többsége esetében ismeretlenek. A Körtik Tepéről közölt kígyómotívumok sírokba helyezett kőedényekről ismertek, és a zsitvaudvarhelyi kígyós edény is sírlelet volt. A PPN-időszak kőből faragott emberfeje kígyórelieffel Nevali Çoriból „kultikus építményből” került elő, és Göbekli Tepe kígyókkal és más állatfajtaikkal ellátott kőoszlopai is „szen-

télyek” részei voltak. A nemriki kígyórelieffes köplasztikát házban használták kultikus célokra, akár csak a predionica agyagkígyót. A legtöbb ismert esetben gödörleletekkel állunk szemben (Donja Branjevina 4., 6. és 7. leletek, Nemesvámos-Balácsa), míg az Endröd 119. lh., 2. házának cölöplyukában elhelyezett kígyós tárolóedény építési áldozat lehetett. Az adatok alapján feltételezhető, hogy a kígyónak, a kígyókultusznak mind a temetkezési rítusban, mind pedig a kultikus építményekben és házakban végzett kultikus tevékenységekben nagy szerepe lehetett a közép- és délkelet-európai neolitikum közösségeiben is.

Zalai-Gaál István

MTA Régészeti Intézete
1250 Budapest, Uri utca 49.
zgi@archeo.mta.hu

Irodalom:

- BAUMANN, W. 1976: Neufunde figürlicher Darstellungen der Bandkeramik aus Sachsens. *JMV* 60 (1976) 97–107.
- BUJUKLIEV, H.–DIMITROV, M.–NIKOLOV, D. 1965: *Stara Zagora*. Sofia.
- BUSCH, R. (Red.) 1981: *Jungsteinzeit in Bulgarien (Neolithikum und Äneolithikum)*. Sofia.
- CAUVIN, J. 1997: *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*. Nouvelle édition. C. N. R. S. Paris.
- CHAPMAN, J. C. 1981: *The Vinča culture of South-East Europe I–II*. BAR-IS 117, Oxford.
- DETEV, P. 1950: Selištnata mogila Banjata pri Kapitan Dimitrievo. *GPM* 2 (1950) 1–23.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1969: Das Neolithikum in Syrmien, Slavonien und Nordwestkroatien. *AI* 10 (1969) 39–76.
- DIMITRIU, A.-S. 1942: *Die Spirale in der Ornamentik des III. und II. Jahrtausendes Südosteuropas*. București.
- ERLANGEN 2007: *Kultur- und symbolgeschichtliche Materialien zur Symbolik der Schlange*. Internet Publikation für Allgemeine und Integrative Psychotherapie IP-GIPT. Erlangen (http://www.sgipt.org/galerie/tier/schlange/schl_kult.htm).
- GALOVIC, R. 1959: *Predionica. Neolitsko naselje kod Prištine*. Priština.
- GALOVIC, R. 1967: Zelenikovo, neolitsko naselje kod Skoplja. *ZRNM* 5 (1967) 127–152.
- GARAŠANIN, M. (red.) 1979: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II. Neolitsko doba*. Sarajevo.
- GIMBUTAS, M. 1974: *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000–3500 BC*. London.
- GIMBUTAS, M. 1989: Figurines and cult equipment: Their role in the reconstruction of Neolithic religion. In: Gimbutas, M.–Winn, S.–Shimbuku, D.: *Achilleion. A Neolithic settlement in Thessaly, Northern Greece, 6400–5600 B. C.* Monumenta Archaeologica 14, Los Angeles 1989, 171–191.
- GIMBUTAS, M. 1995: *Die Sprache der Göttin*. Frankfurt am Main.
- GLÄSER, R. 1993: *Die Linienbandkeramik in Transdanubien. I–III. Beiträge zu ihrer Chronologie und Entstehung*. Manuskript von Inauguraldissertation. Heidelberg.
- GRBIĆ, M. 1960: *Porodin. Kasno-neolitsko naselje na tumbi kod Bitolja*. Bitolj.
- HAUPTMANN, H. 1993: Ein Kultgebäude in Nevali Çori. In: Frangipane, et al. (eds): *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata*. Università di Roma „La Sapienza”. Roma 1993, 37–69.
- HAUPTMANN, H. 1999: The Urfa Region. In: Özdoğan, M.–Basgelen, N. (eds): *Neolithic in Turkey*. 2 vols. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul 1, 1999, 39–55.

- HAUPTMANN, H. 2005: *Upper Mesopotamia in its regional context during the early Neolithic*. <http://www.canew.org/lehauptmannbox.html> as retrieved on 19 May 2005.
- KAHLER, B. 2005a: *Schlangenkulte und Vorstellungen aus anderen Kulturkreisen*. http://de.geocities.com/magister_schlange/magisterarbeit/darstellungen/rundplastik/mesopot.htm nach dem Stand vom 28 Mai 2005.
- KAHLER, B. 2005b: *Schlangenverehrung in der Frühgeschichte Mesopotamiens*. <http://www.mysteria3000.de/wp/?p=120> nach dem Stand vom 24 Juni 2005.
- KALICZ, N. 1980: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien. *MittArchInst* 8–9 (1978–1979 [1980]) 13–46, 293–306.
- KALICZ, N. 1998: *Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. Archeolingua Series Minor 10, Budapest 1998.
- KALICZ, N.–MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene*. StudArch 7, Budapest.
- KARMANSKI, S. 2005: *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*. Societa per la preistoria e protoistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 10, Trieste.
- KÁROLYI M. 2004: *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt – Ancient cultures of Savaria before the romans*. Szombathely.
- KRÉTA 2007: http://altreligion.about.com/library/graphics/bl_neolithic.htm.
- KUTZIÁN I. 1944: *A Körös kultúra*. DissPann Ser. II. 23, Budapest.
- LAZAROVICI, G. 1979: *Neolithic Banatului*. Bibliotheca Musei Napocensis 4, Cluj Napoca.
- MAKKAY, J. 2002: Ein Opferfund der frühneolithischen Körös-Kultur mit einem Gefäß mit Schlangendarstellung. *AR* 54 (2002) 202–207.
- MARINGER, J. 1977: Priests and Priestesses in Prehistoric Europe. *History of Religions* 17/2 (1977) 101–120.
- MELLINK, J. M.: Archaeology in Anatolia. *AJA* 96 (1992) 119–150.
- MÜLLER-KARPE, H. 1968: *Handbuch der Vorgeschichte. Band II. Jungsteinzeit*. München.
- NIKOLOV, B. 1974: *Gradešnica*. Sofia.
- ÖZKAYA, V.–SAN, O. 2003: Körtik Tepe 2001 kazisi, Ankara. *Kazi sonuçlari toplantisi* 24 (2003) 423–436.
- PAUL, I. 1961: Așezarea neolitică tirzie de la „Poiana în Pisc” (com. Cașolț, raionul Sibiu) – La statione néolithique de basse époque de „Poiana în Pisc” *MCA* 7 (1961) 107–120.
- PAVÚK, J. 1964: Grab des Želiezovce-Typus in Dvory nad Žitavou. *SLA* 12 (1964) 5–68.
- PETERS, J.–SCHMIDT, K. 2004: Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica* 39/1 (2004) 179–218.
- RACZKY, P. 1976: A Körös kultúra leletei Tiszajenőn – Trouvailles de la civilisation de Körös à Tiszajenő. *ArchÉrt* 103 (1976) 171–189.
- REGENYE, J. 1994: Die Funde der Sopot-Kultur in Ajka – A Sopot kultúra leletei Ajkáról. *JAMÉ* 36 (1994) 203–219.
- REGENYE J. 1996: A Sopot-kultúra lelőhelyei a Balaton-felvidéken – Fundorte der Sopot-Kultur auf dem Balaton-Hochland. *CommArchHung* 1996, 23–51.
- RUTTKAY, E. 1997: Ein Lengyel-Löffel mit Ideogramm aus Wetzleinsdorf, Niederösterreich. *SPFFBU* 2 (1997) 49–64.
- SCHÄFFER, CL. R. 2007: <http://www.goettin-figurinen.net/eurynome.html> nach dem Stand vom 4. März 2007.
- SCHUBERT, H. 1999: *Die bemalte Keramik des Frühneolithikums in Südosteuropa, Italien und Westanatolien*. Internationale Archäologie 47, Rahden/Westf.
- SÉFÉRIADES, M. 1989: Deshayes's excavations at Dikili Tash: the neolithic find. In: Bökönyi, S. (ed.): *Neolithic of southeastern Europe and its near eastern connections*. Varia Archaeologica Hungarica 2, Budapest 1989, 277–289.
- SREJOVIC, D. 1971: Die Lepenski Vir-Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau. In: Schwabedissen, H. (Hrsg.): *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa*. Fundamenta A/3, Köln–Wien 1971, 1–39.
- STORDEUR, D. 1999: Organisation de l'espace construit et organisation sociale dans le Néolithique de Jerf el Ahmar (Syrie, Xe-IXe millénaire av. J.-C). In: Braemer, F.–Cleuziou, S.–Coudart, A. (eds): *Habitat et société. XIXe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes*. Éditions APDCA, Juan-les-Pins 1999, 131–149.
- TARANEC, N. 2006: *Trypilska Kultura – The Spiritual Birthplace of Ukraine? Trypillian Books*. <http://www.trypillia.com/articles/eng/rel.html> as retrieved on 23 March 2006.
- TROGMAYER, O. 1964: Megjegyzések a Körös-csoport relatív időrendjéhez – Remarks to the relative chronology of the Körös group. *ArchÉrt* 91 (1964) 80–82.
- UCKO, P. 1968: *Anthropomorphic figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with comparative material from the Prehistoric Near East and Mainland Greece*. London.
- VASIĆ, M. 1932–1936: *Preistoriska Vinča I–IV*. Beograd.

- VERHOEVEN, M. 2002: Ritual and Ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia. *Cambridge Archaeological Journal* 2002/12, 233–258.
- WACE, A. J. B.–THOMPSON, M. S. 1912: *Prehistoric Thessaly*. Cambridge.
- ZALAI-GAÁL, I. 1988: Die applizierte Tierplastik der Lengyel-Kultur. *ActaArchHung* 50 (1998) 43–90.
- ZALAI-GAÁL, I. 2007a: Zengővárkony-Svodín-Friebritz: Zu den chronologischen Beziehungen zwischen den territorialen Gruppen der Lengyel-Kultur aufgrund der Gräberfeldanalyse. In: Kozłowski, J. K.–Raczky, P. (eds): *Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic*. Kraków. 2007, 147–184.
- ZALAI-GAÁL, I. 2007b: Von Lengyel bis Mórág. Die spätneolithische Grabkeramik in Südtransdanubien aus den alten Ausgrabungen. I. Merkmalanalyse. *WMMÉ* 29 (2007) 1–162.

Snake depictions in the Central and South-East European Neolithic

Ethnographic and historical studies indicate that the snake was a universal symbol from earliest prehistory. A “lethal creature”, the snake was a symbol of death and destruction, but it also symbolised life and renewal owing to the repeated shedding of its skin. Snakes are often depicted accompanying female deities and they can thus be regarded as an expression of felinity. Snakes also played a role in funeral rites and domestic cults, primarily as protectors of the family.

Snakes appear in a variety of forms in almost all Central and South-East European Neolithic cultures, as well as in the Neolithic cultures of Anatolia. The first depictions of this creature can be traced to the Palaeolithic in Europe. It also appears in the PPN period of the Ancient Near East.

A relief of a creature, which can perhaps be identified with a snake, is known from Mórág-Tűzködob. (Figs 1–2) It is the single such depiction of this type from the Lengyel culture known to date. The relief is rather schematic. It seems likely that the snake cult played an important role in the funeral rites, as well as in the ritual activities conducted in both cult and residential buildings among the Neolithic communities of Central and South-East Europe.

Kora rézkori temető- és településrészlet Tisszaszőlős-Alsórétiparton

A Szolnok megyei Damjanich János Múzeumba 1987. augusztusában bejelentés érkezett, amely szerint Tisszaszőlősen meliorációs munka során őskori sírt bolygattak meg. Cseh János és Tárnoki Judit vezették a leletmentő ásatást.¹ A lelőhely egy magasparton helyezkedik el, amelyet északról a falu utolsó utcája (Sport u.), keletre a vasútvonal, délre pedig egy mélyebb rész határol. A partvonal két, É–D-i irányú földnyelvet alkot.

A két földnyelven nyitottak egy-egy felületet, amelyek 80×80 m, illetve 50×120 m-es kiterjedésűek voltak. Több korszakon átívelő lelőhelyről van szó, amely kedvező természeti adottságai miatt a neolitikumtól kezdve szinte minden korszakban lakott volt. Az alföldi vonaldíszes kultúra hulladékgödreit,² a tiszapolgári kultúra sírjait és gödreit, a gávai kultúra sírjait, szarmata sírokat és tárolóvermeket, valamint egy Árpád-kori házat tártak fel (TÁRNOKI–SIKLÓDI–CSEH 1988, 23).

A kora rézkori objektumok — 3 sír és 3 gödör — a II. felületen kerültek elő (1. kép 1). A sírok nagyjából ÉK–DNY-i irányú sávban helyezkedtek el, közülük kettő egymás mellett, míg a harmadik sír kb. 45 m-re DNY-ra feküdt. A sírok környezetében látott napvilágot a tiszapolgári kultúra három gödre (1. kép 2).

Temetkezések

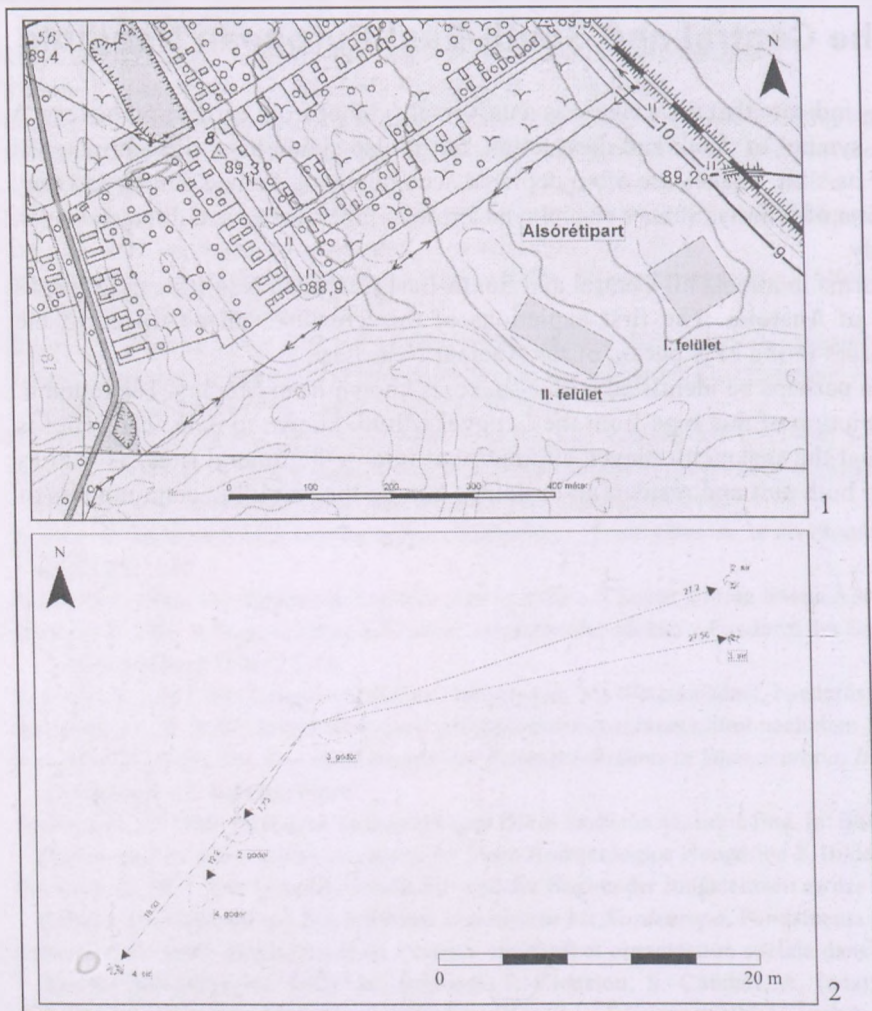
2. sír:

Bal oldalán, zsugorított helyzetben fekvő nő sírja. Csontjai jó állapotban voltak. A koponyáját és a medencéjét roncsolta a humuszosítás végző gép. Kezek az arc előtt behajlítva fekszenek, és a két alkar csontja között egy (feltehetően nyújtott fektetéssel elhelyezett) csecsemő csontjai voltak (2. kép). Zsugorított H.: 111 cm. Tájolása: K–Ny.

Mellékletek:

Lábfejenél egymásba helyezve egy virágcserep alakú edény és egy bögre volt.³

1. Barnásszürke színű, ívelt oldalú, egyenes peremű, enyhén félgömbös testű bögre. A peremből két, átellenesen elhelyezett, kerek bütyökfűl indul. Az edényből állatcsontok kerültek elő. Ma.: 11,3 cm, Pá.: 13,9 cm, Fá.: 6 cm, V.: 0,4 cm (2. kép 1).

1. kép. Tisszaszőlős-Alsórétipart — 1: a lelőhely elhelyezkedése, 2: az összesítő rajz részlete

Fig. 1. Tisszaszőlős-Alsórétipart — 1: location of the site, 2: detail of the site plan

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Tárnoki Juditnak, hogy a tiszapolgári kultúra leletanyagát közlésre átengedte. A cikk alapját 2005-ben, azonos címmel megvédett (SZTE BTK) szakdolgozatom jelentette.

² A leletek közlését lásd Kovács Katalin e számban megjelent tanulmányában.

³ A rajzokat a szerző, továbbá Boldog Zoltán és Pópitay Dániel készítette, munkájukat ezúton is köszönöm. A leleteket a szolnoki Damjanich János Múzeum őrzi. Ltsz.: 2003.1.1–19, 2003.2.1–13, 2003.3.1–239, 2003.4.1–155, 2003.5.1–3, 2003.6.1–3, 2003.7.1–24, 2003.8.1, 2003.9.1, 2003.10.1–26.

2. Vörösésbarna színű, kívül-belül simított, behúzott peremű, kónikus testű, virágcserep alakú edény. A peremet négy átfúrtan, kétoldalt ujjbenyomással ellátott bütyök díszíti, hasvonalán szintén négy átfúrtan, két oldalt ujjbenyomással ellátott bütyök látható. Ma.: 14,5 cm, Pá.: 15,0 cm, Fá.: 7,0 cm, V.: 0,5 cm (2. kép 2).
3. Derekánál csontgyöngyök (7 db) voltak, amit csak a felszedésnél vettek észre (2. kép 3).
4. Állatcsontok az edények mellett.

3. sír:

Az előbbi sírtól 2,7 m-re délre feküdt. Bal oldalán fekvő zsugorított váz, valószínűleg egy nő sírja. A talajlazító gép elvitte az alsó lábszárát. Zsugorított H.: 72 cm. Tájolása K–Ny (3. kép).

Mellékletek:

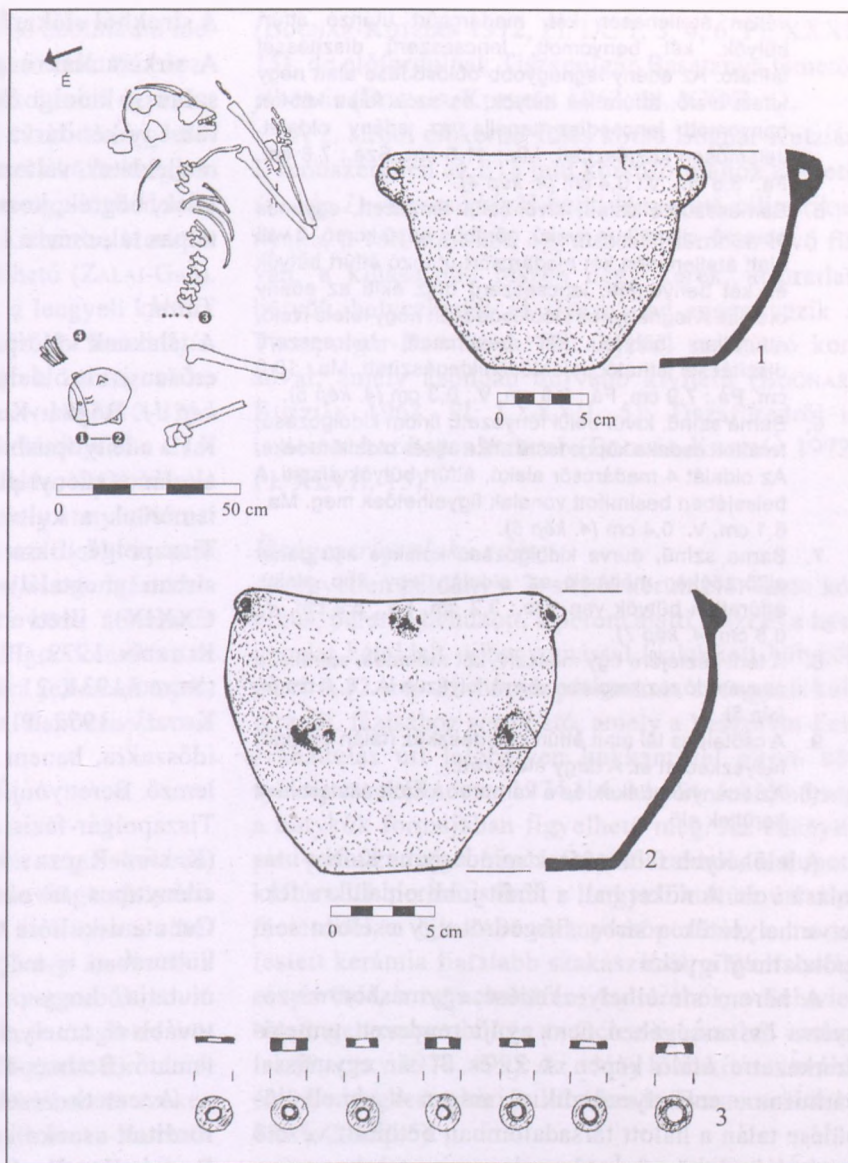
1. A koponya és a tál között helyezkedett el egy bütykös korsó. Barnásszürke színű, kívül-belül fényezett, egyenes peremű, cilindrikus nyakú, enyhén öblös hasú. A vállvonal alatt két átellenesen elhelyezett bütyökfül látható, a kihasasodó részen négy átfúrtan, kúp alakú bütyök díszíti a korsót. Ma.: 15,5 cm, Pá.: 8,4 cm, Fá.: 4,7 cm, V.: 0,3 cm (3. kép 1).
2. Szürkésbarna színű, kívül fényezett, belül simított, magas csőtalppal és kónikus tálrésszel ellátott csőtalpas tál az arc előtt. A tál és a csőtalp találkozásánál négy átfúrtan bütyök van. A csőtalpat függőleges sorokba rendezett, kör alakú áttörések díszítik. Kiegészített. Ma.: 28 cm, Pá.: 22 cm, Fá.: 14,5 cm, V.: 0,4 cm (3. kép 2).
3. A tálból előkerült egy fordított csonka kúpos testű csésze. Barnásszürke színű, kívül-belül fényezett, egyenes peremű edény. A fenék felett négy átfúrtan bütyök díszíti a csésze oldalát. Ma.: 5,9 cm, Pá.: 10,5 cm, Fá.: 4 cm, V.: 0,4 cm (3. kép 3).
4. A medence és a keresztcsont alatt kagylógyöngyök kerültek elő egy sorban.

4. sír:

Az előző két sírtól nyugatra, mintegy 45 m-re egy magányos sír helyezkedett el. Zsugorított testtartásban, jobb oldalára fektetett férfi sírja. Koponyáját a gép elvitte. Zsugorított H.: 108 cm. Tájolása: K–Ny (4. kép).

Mellékletek:

Kézfejtől a lábáig sorban több edényt helyeztek el, amelyek igen rossz állapotban maradtak meg, számos edény összetört.

2. kép. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 2. sír
Fig. 2. Tiszaszőlős-Alsórétipart — grave 2

1. Barnásszürke színű, kívül-belül simított, homorúan ívelt falú, vízszintesen kihajló peremű tál. Az oldalát négy nagyméretű, kétoldalt ujjbenyomással kialakított bütyök díszíti. Jelentősen kiegészített. Ma.: 11 cm, Pá.: 41,5 cm, Fá.: 12,5 cm, V.: 0,9 cm (4. kép 1).
2. Barna színű, kívül-belül simított, egyenes peremű, kónikus testű bögre. A peremből két átellenesen elhelyezett, enyhén szögletes bütyökfül indul ki. Jelentősen kiegészített. Ma.: 10,6 cm, Pá.: 14,8 cm, Fá.: 5,4 cm, V.: 0,4 cm (4. kép 2).
3. Szürkésbarna színű, kívül-belül fényezett, lekerekített peremű, kissé ívelt nyakú, gömbös hasú korsó. A vállvonal alatt két felfelé ívelő, átfúrt bütyök, amelyek között két benyomott, lencseszerű díszítés látható. A fenék felett négy, lefelé ívelő bütyök helyezkedik el, amelyek felett szintén két benyomott, lencseszerű díszítés látható. Kiegészített. Ma.: 12,8 cm, Pá.: 10 cm, Fá.: 4,0 cm, V.: 0,3 cm (4. kép 3).
4. Barnásszürke színű, kívül-belül fényezett, lekerekített peremű, kissé ívelt nyakú, gömbös hasú korsó. A

vállon átellenesen két, madárcsőrű utánzó átfűrt bütyök, két benyomott, lencseszerű díszítéssel látható. Az edény legnagyobb öblösödése alatt négy lefelé ívelő, átfűrtalan bütyök, és azok felett két-két benyomott lencsedísz tagolja az edény oldalát. Jelentősen kiegészített. Ma.: 11,6 cm, Szá.: 7,6 cm. FÁ.: 3,6 cm. V.: 0,4 cm (4. kép 4).

5. Barnásszürke színű, kívül-belül fényezett, egyenes peremű, cilindrikus nyakú, gömbös hasú korsó. A váll alatt átellenesen két madárcsőrű utánzó átfűrt bütyök és két benyomott, lencseszerű dísz ékíti az edény oldalát. A legnagyobb kiöblösödésén négy lefelé ívelő, átfűrtalan bütyök, két benyomott, lencseszerű díszítéssel látható. Jelentősen kiegészített. Ma.: 10,0 cm, PÁ.: 7,9 cm, FÁ.: 2,8 cm, V.: 0,3 cm (4. kép 5).
6. Barna színű, kívül-belül fényezett, finom kidolgozású, fordított csonka kúpos testű tálka alj- és oldaltöredéke. Az oldalát 4 madárcsőr alakú, átfűrt bütyök díszíti. A belsejében besimított vonalak figyelhetőek meg. Ma.: 6,1 cm, V.: 0,4 cm (4. kép 6).
7. Barna színű, durva kidolgozású kónikus aljú pohár aljtöredéke, melynek az oldalán egy kúp alakú, átfűrtalan bütyök van. Ma.: 3,2 cm, FÁ.: 5,9 cm, V.: 0,8 cm (4. kép 7).
8. A férfi kézfeje egy masszív, két menetes, spirálisan csavarodó réz karperec volt ráhelyezve. Á.: 8,0 cm (4. kép 8).
9. A csőtálpas tál alatt átfűrt csonteszköz (talán csüngő) helyezkedett el. A tárgy elveszett.
10. Az edénytöredékek és a karperec között állatcsontok kerültek elő.

A lelőhelyen feltárt sírok mindegyike K–Ny-i tájolású volt. A nőket bal, a férfít jobb oldalukra fektetve helyezték a sírba. Sírgödört egy esetben sem tudtak megfigyelni.

A három sír elhelyezkedése egymáshoz viszonyítva összességében nem nyújt rendezett temetőszervezetre utaló képet. A 2. és 3. sír egymással párhuzamosan helyezkedik el, míg a 4. sír elkülönülése talán a halott társadalomban betöltött vezető pozíciójának köszönhető, amire az is utal, hogy ez a sír volt a leggazdagabb.

Településobjektumok

2. objektum:

Méhkas alakú, kerek szájnylású hulladékgödör. Betöltése nagy mennyiségű paticsot, kevés kerámiatöredéket és állatcsontot tartalmazott. Á.: 170 cm, Mé.: 55 cm.

3. objektum:

Nagyméretű, ovális gödör. A gödörből nagy mennyiségű kerámiatöredék, állatcsont, paticsot, paticstöredék került elő. Ezeken kívül egy márványgyöngyöt, egy obszidián pengét és egy szilánkot, egy agyagkanál nyelét, és egy csontárat találtak. A kerámiatöredékekből 9 egész és 7 majdnem teljes edényt lehetett összeilleszteni. Á.: 272 cm, Mé.: 121 cm.

4. objektum:

Ovális, méhkas alakú gödör. Betöltéséből egy rétegben folyami kagylók kerültek elő. A hulladékgödörből kerámiatöredékek, paticsok, állatcsontok és egy durva szemcsés homokkőből készült köeszköz látott napvilágot. Á.: 160 cm, Mé.: 87 cm.

A sírokból előkerült kerámia leletanyag értékelése

A sírkerámiák nagyobb része barna, barnásszürke színű, jó kidolgozású és jó égetésű, de előfordul közűk egy-két durva kidolgozású darab is. A kerámia-mellékletek változatos képet mutatnak. Előkerültek tálak, bögrék, korsók, virágcserep alakú edény, csőtálpas tál, csésze és pohár.

Tálak

A tálaknak két típusa figyelhető meg. Az első típus erősen ívelt oldalú, vízszintesen kihajló peremű (4. kép 1). Bognár-Kutzián Ida rendszerében ez a tál a K11a edénytípushoz áll a legközelebb. A korszakban általános edénytípus, ehhez a tálformához hasonlókat ismerünk a kultúra egész területéről. Így például Tiszapolgár-Basatanya temetőjén belül számos sírban megtaláljuk (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXXIX), illetve Deszk B-5. sírjában (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XXII. 3), Tiszaug-Kisrétparton (SZABÓ 1934, 21. kép), Újtikos-Újtelepen (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LIII. 1). A forma nemcsak erre az időszakra, hanem a kultúra korábbi fázisára is jellemző. Berettyóújfalu-Herpály tell-településen a proto Tiszapolgár-fázisra keltezhető rétegben is előfordult (KALICZ–RACZKY 1984, Fig. 36. 12). Ugyanakkor az edénytípus távolabbi kapcsolataira utal, hogy a Cucuteni-kultúra A fázisában, valamint a Gumelnița-kultúrában is megtalálható. A forma népszerűségét mutatja, hogy a bodrogkeresztúri kultúrában is tovább él, amelyre jó példa a Tiszapolgár-Basatanya temető (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 259–260).

A temetkezésekből előkerült tálak másik típusa a fordított csonka kúpos testű tálka (4. kép 6), amely Bognár-Kutzián I. K2i típusához sorolható (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXXX). Ehhez hasonló rokon formák megtalálhatóak a neolitikus kultúrák kerámiatípusai között is, így például a herpályi kultúránál és a csőszhalmi csoportnál (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 261). A tálka analógiája ismert Tiszapolgár-Basatanya 25. sírjából (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. XXXI. 7), illetve a kisvárdai temető 1. sírjából (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLIX. 9) is.

Csőtálpas tál

A három sírból egyetlen meredeken ívelő, kónikus tálrésszel rendelkező csőtálpas tál került elő. A tál és a csőtálp találkozásánál négy átfűrtalan, apró bütyök helyezkedik el (3. kép 2). A tálforma alapján Bognár-Kutzián I. tipológiai felosztásában a H3a típus-hoz áll a legközelebb (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXXVII).

A magas csőtálpas edények a késő neolitikum idején jelentek meg, mint új kerámiaformák (KALICZ–RACZKY 1987a, 19). A csőtálpas tál formai egyezést mutat a lengyeli kultúra mórágý-tűzködombi lelőhelyén előkerült csőtálpas tállal, azzal a különbséggel, hogy nem áttört a csőtálpa. A mórágý-tűzködombi leletanyag kora Juraj Pavúk és Jan Lichardus szerint a lengyeli kultúra I–II. fázisára datálható (ZALAI-GAÁL 1986, 139–153). A csőtálpas tálak a lengyeli kultúra egész időszakára jellemzőek, de a későbbi fázis idején tipológiai változás figyelhető meg: a harang alakú csőtálpformák jelentek meg (H. SIMON 1987, 10–12).

A sírból előkerült forma továbbélését jelzi a Csanád-Fehér hegyi /Cenad-Bijelo Brdo, RO/ leletanyagból származó csőtálpas tál, amely annyi eltérést azonban mutat, hogy a csőtálpa szélesebb és nem áttört. Az ásató szerint ez a típus a tiszapolgári kultúra és a bodrogkeresztúri kultúra közti átmenetet képviseli más edényekkel együtt. Elgondolását az itt előkerült bodrogkeresztúri kultúrára jellemző tejesköcsög formájú edény jelenlétére alapozza (LAZAROVICI 1976, Abb. 6. 3).

Bögrék

A bögréknek két típusát figyelhattuk meg a sírokban. Az egyik a 2. sírból előkerült enyhén félgömbös testű bögre, a peremből kiinduló, két átellesesen elhelyezett, kerek, átfúrt bütyökfüllel (2. kép 1). A másik a 4. sírból származó kónikus testű, peremből induló két egymással átellesesen kialakított szögletes bütyökfüllű bögre (4. kép 2). Hasonló formák fordulnak elő Tiszapolgár-Basatanya számos sírjában és ezeken további díszítőelemek is feltűnnek (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. XLIII. 3, Pl. X. 10).

Korsók

A sírkerámiák között ez az edénytípus képviseltette magát a legnagyobb számban. A 2. sírből egy, a 4. sírből három korsó került elő. Mindez átlagosnak mondható az eddig megismert temetők alapján. A korsók többsége a Basatanya-csoport jellemző edénytípusa (E1g) (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 122). Ezeknek a korsóknak cilindrikus vagy kissé ívelt a nyaka, a teste enyhén gömbös, de az alja felé erőteljesen szűkül. Díszítésként az edény testét a váll alatt egy-egy átfúrt bütyök, míg az edény oldalát vagy az alsó részét két-két átfúratlan, kúp alakú bütyök tagolja (4. kép 3–5). További díszítőelemként benyomkodott, páros lencseszerű díszítéseket alkalmaztak. Legközelebbi párhuzamaik a Debrecen-Nyulason feltárt temető sírjaiból kerültek elő nagy mennyiségben

(BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. IX. 1, 3, 4, 6, Pl. XXXI. 15), de előfordulnak Tiszapolgár-Basatanya temetőjében is (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. XXXI. 4).

A 2. sírből előkerült füles korsó Bognár-Kutzián I. rendszerében az E1a jelű korsóformához köthető (3. kép 1). A korsó kívül-belül fényezett, cilindrikus nyakú, a váll alatt két, egymással szemben lévő fül van, a kihasasodó részen négy kerek, átfúratlan bütyök helyezkedik el. Formailag megegyezik a Tiszapolgár-Basatanya 76. sírjából származó korsóval, amely azonban durvább kivitelű (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. LXXXII. 5); Tiszafüredről is ismert ehhez hasonló darab (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLVII. 15).

Virágcserep alakú edény

Az egyetlen példány a 2. sírből került elő. Teste kónikus, pereme behúzott, a perem alatti részt és a hasvonalat kétoldalt ujjbenyomással kialakított bütykök díszítik (2. kép 2). Ennek párhuzama a lengyeli kultúra III. fázisához sorolható, amely a Veszprém-Fel-szabadulás úti lelőhelyen bukkant fel eltérő bütyöktípussal (RACZKY 1974, 14. kép 8). A különbség a bütykök formájában figyelhető meg. Az edénytípus párhuzamai a Vinča D2 időszakból, a Sopot-kultúra III. periódusából, a lengyeli kultúra ún. alpi fácieséből, a Nitra–Brodzany-csoportból, a morva festett kerámia fiatalabb szakaszából, a Wolfsbach-csoportból, a münchenshöfeni kultúrából, a Schwieberdinger-csoportból és az Ocice-csoportból ismeretek (RACZKY 1974, 199). Az edény kialakítása tovább élt a bodrogkeresztúri kultúrában is (BONDÁR–KOREK 1995, 2. kép 6).

Csésze

Egyetlen darab került elő a 3. sírből. Teste fordított csonka kúpos, a fenék felett négy átfúratlan bütyök díszíti az edény oldalát (3. kép 3). Bognár-Kutzián I. tipológiai sorában ez az L2c típusnak felel meg. Analógiái megtalálhatóak Tiszapolgár-Basatanya 21., 25., 30., és 68. sírjaiban (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 263), de hasonló ismert Dabicáról (LAZAROVICI 1983, fig. 3. 8) és a délvidéki területekről (TASIĆ 1979, Sl. 2. 2) is.

Pohár

Az egyetlen példány a 4. sírből került elő. Kónikus aljú pohár, amely a sírkerámiák között az egyetlen durva kidolgozású edény volt. A kultúra minden csoportjánál jelen van ez az edénytípus (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXXIII. 2).

Diszítés

A sírokból előkerült edények többségén benyomkodott, lencseszerű díszítéseket és plasztikus díszeket figyelhettünk meg. A lencseszerű díszítések gyakran a bütykök körül vagy között helyezkednek el.

A bütykök igen nagy számban voltak jelen a leletanyagban. A bütykök formája és mérete igen változatos a sírkerámiákon. Formáját tekintve előfordul kúpos, hegyes, madár-csőrű utánzó, és kerek bütykök. A bütykök részben vízszintesen átfúrtak, részben két oldalról benyomottak, illetve átfúratlanok. A bütykök mellett a be-böködött pontok és lencsedíszek azok, amelyek főként a Basatanya-csoport kerámiáin jelennek meg (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 172–174).

Egyetlen tálka esetében lehetett bekarcolt díszítést megfigyelni. A 4. sírból előkerült tálka belső oldalát díszítették bekarcolt vonalak. A tiszapolgári kultúra tiszaug-kisréptarti csoportjára jellemző a bekarcolt díszítés. Kivételes előfordulásuk a Basatanya-csoportnál vagy a deszki csoportnál, a kisréptarti csoport hatásának vélhető (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 176–178), illetve helyi késő neolit előzményekre is visszavezethető (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 300–305).

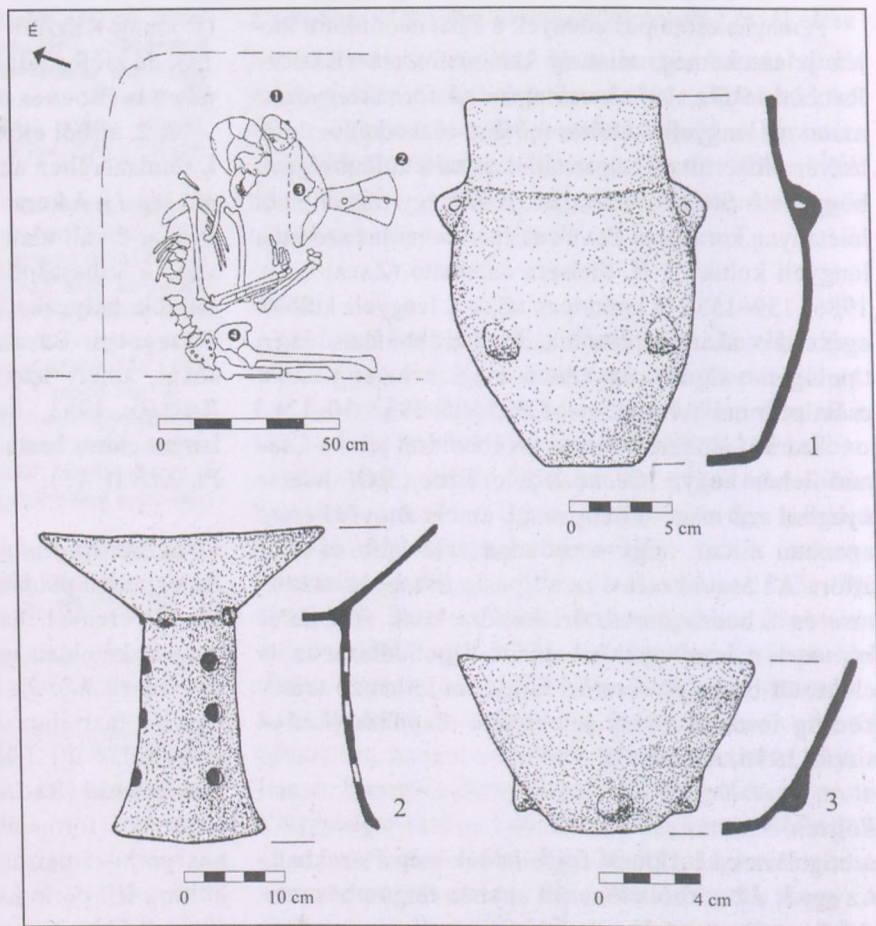
A településrészleten előkerült kerámia leletanyag értékelése

A feltárt településrészlet három objektumának leletanyaga főként kerámia volt. A temetkezésekből ismert díszkerámiák mellett itt megtalálhatóak a mindennapokban használt főző- és tárolóedények is.

Tálak

A tálak egy része a kónikus testű tálak közé sorolhatók. Ilyen például az egyik kónikus testű tál töredéke, amelynek a feneke felett kétoldalt egy-egy vízszintesen átfúrt, lefelé hajló bütyök ül (13. kép 3).⁴ Hasonló

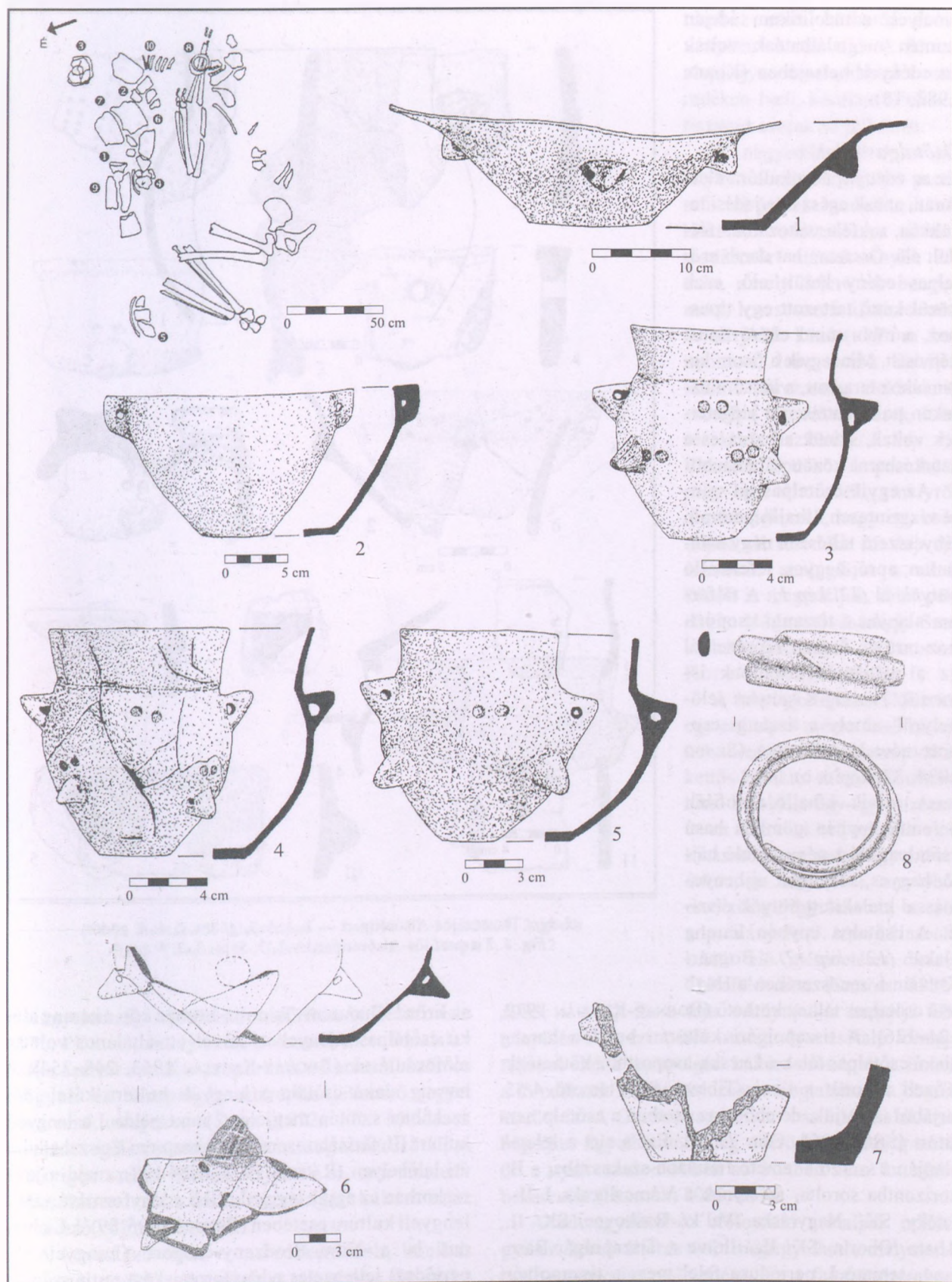
⁴ A fotók elkészítéséért Kozma Károlynak tartozom köszönettel.

3. kép. Tiszaszőlös-Alsórétipart — 3. sír
Fig. 3. Tiszaszőlös-Alsórétipart — grave 3

kiképzés az alacsony oldalfalú, lapos tálaknál figyelhető meg, amelyeknél szintén közvetlenül a fenék felett helyezték el a bütyköket.

Egy másik típust képvisel egy fordított csonka kúp alakú tál, amelynek a pereme két oldalt legyezőszerűen felemelkedik, és ahol a perem felmagsodlik, ott az edény falára belülről egy-egy kis ívet alakítottak ki. Ugyanebbe a magasságba az edény külső oldalán egy-egy átfúratlan, kúp alakú bütyköt helyeztek (13. kép 1). Legközelebbi párhuzamát Bélmegyer-Mondoki domb anyagában találhatjuk meg, amelynek a leletanyagát a szerző a proto Tiszapolgárfázis időszakára keltezi (GOLDMAN 1977, 6. kép 2). Ezt a kialakítást és formát mutatja egy Hódmezővásárhely-Bodzáspartron előkerült merice is, azzal a különbséggel, hogy kisebb a mérete, és csak az egyik oldalon emelkedik fel a perem legyezőszerűen (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLIII. 6a–b). Ehhez hasonló funkciót láthattak el azok a köríves fogantyúk,

4. kép. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 4. sír
Fig. 4. Tiszaszőlős-Alsórétipart — grave 4

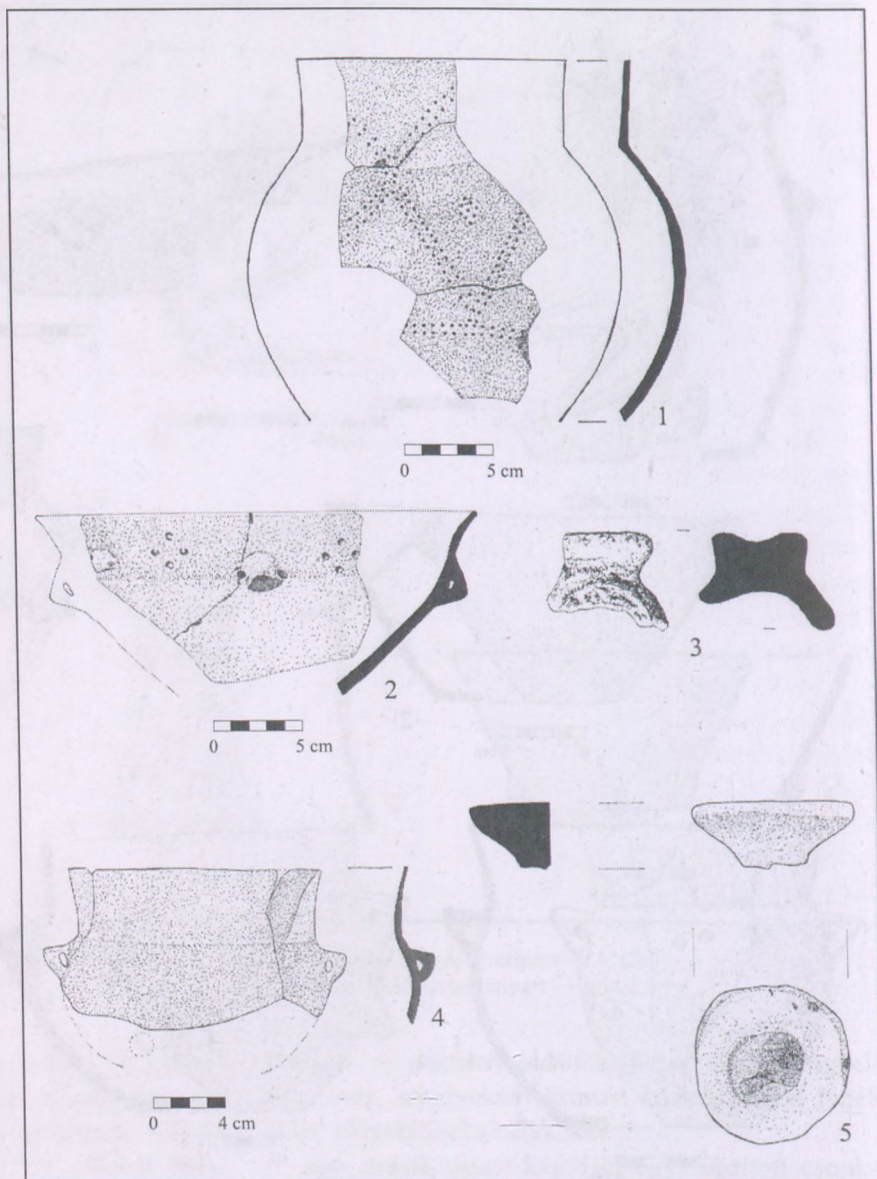
amelyek a neolitikum idején szintén megtalálhatóak voltak az edények belsejében (KOREK 1983, 18).

Csőtálpas tálak

Ez az edénytípus a kultúra élete során, annak egész elterjedési területén, sokféle változatban fordult elő. Összesen hat darab csőtálpas edény került elő, ezek közül kettő tartozott egy típushoz, a többi mind eltérő típust képviselt. Mindegyik a finom kerámiához tartozott, a külső oldalukon polírozottak, jól kiégetettek voltak, színük a barna és a szürkésbarna között váltakozott.

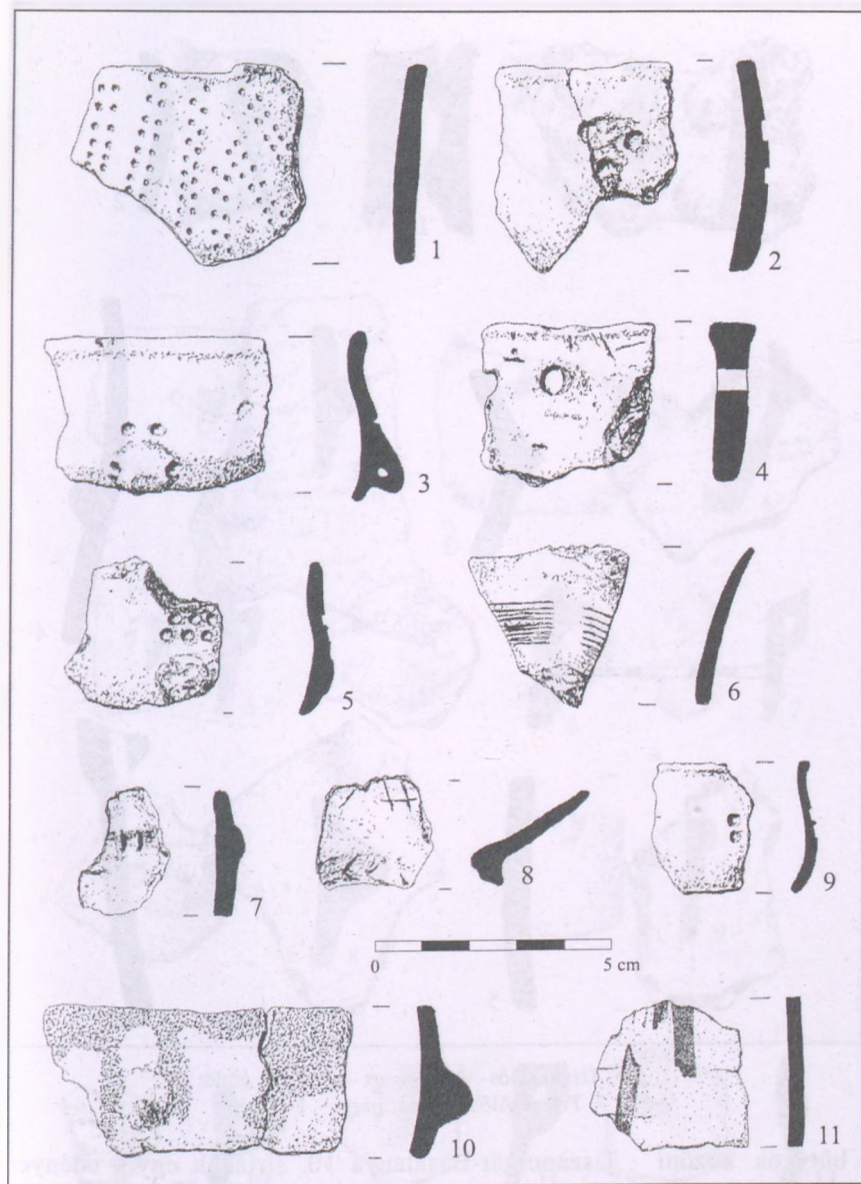
Az egyik csőtálpas tál szinte vízszintesen kihajló peremű, tányérszerű tálrészen négy átfúratlan, apró, hegyes, lefelé álló bütyök ül (12. kép 1). A tálforma alapján a tisztaugi csoporthoz tartozó formát reprezentál ez a példány. Hasonlóak ismertek Tiszaug-Kisrépart lelőhelyről, amely a tisztaugi csoport névadó lelőhelye (SZABÓ 1934, 37. kép d, e).

A másik kihajló, profilált peremű, enyhén gömbös hasú csőtálpas tálat négy, lefelé hajló, hegyes, két oldalt ujjbenyomással kialakított bütyök díszíti. A csőtálp enyhén harang alakú (12. kép 2). Bognár-Kutzián I. rendszerében a H42b jelű csőtálpas tálhoz köthető (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 124–126). A tiszapolgári kultúrán belül a harang alakú csőtálpas tálak a Lucska-csoporthoz köthetők. Közeli rokonát a tibai /Tibava, SK/ temető 4/55. sírjából ismerjük, de ebben az esetben a csőtálp nem áttört (ŠIŠKA 1964, Obr. 7. 28). Ezt a sírt a leletek alapján a szerző a temető fiatalabb szakaszába, a B2 horizontba sorolta, amelynek a Vámoslucska I–II. /Lúčky, SK/, Nagyráska /Vel'ké Raškovce, SK/ II., Abara /Oborín, SK/ II., illetve a Tiszapolgár-Basatanya temető I. periódusa felel meg: a tiszapolgári kultúra ekkor élte virágkorát (ŠIŠKA 1964, 352–356). Bognár-Kutzián I. a Lucska-csoport közvetítésével

5. kép. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 1, 3, 5: 3. gödör, 2, 4: 4. gödör
Fig. 5. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 1, 3, 5: pit 3, 2, 4: pit 4

az Erősd–Cucuteni–Tripolje-körhöz köti a harang alakú csőtálpas edényeket, mivel ott általános volt az előfordulásuk (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 248–254). A harang alakú csőtálp a lengyeli kultúra kései időszakában szintén megjelent, mint például a lengyeli kultúra III. fázisához sorolható Veszprém-Felszabadulás úti lelőhelyen (RACZKY 1974, 189–198), majd a java rézkorban az egyik leggyakoribb edényformává vált a lengyeli kultúra esetében (BÁNYFY 1995, 89). J. Lichardus is a Nitra–Brodzany-csoport (Lengyel IV. periódus) jellegzetes edényformájaként tartja számon a harang alakú csőtálpas edényeket (LICHARDUS 1986, 33). Mindezekon kívül ez a fajta csőtálp megtalálható

6. kép. Tiszaszőlös-Alsórétipart — 1–8, 10–11: 3. gödör, 9: 2. gödör
Fig. 6. Tiszaszőlös-Alsórétipart — 1–8, 10–11: pit 3, 9: pit 2

a lengyelországi Modlnica-csoportban is (KOZŁOWSKI 1986, Pl. 1. 1), amely azért is fontos, mert Stanisław Śiśka szerint ennek a csoportnak a kerámiái számos lengyeli és tiszapolgári kultúrára jellemző jeget hordoznak magukon (ŚIŠKA 1972, 17). Mindezek alapján megállapítható, hogy a harang alakú csótálpas tálok igen széles körben terjedtek el, ami intenzív kapcsolatrendszerre utal a tiszapolgári kultúra és az azt övező kultúrák között.

A következő típus a meredeken ívelt, kónikus tálrésszel rendelkező csótálpas tál, ahol a tálrészt a csótálpal két hurkafül köti össze (12. kép 3). Ez a kialakítási mód egyelőre párhuzam nélküli. Objek-

tumhoz nem köthető, szórványként került elő. A forma alapjegyei, mint például a meredeken ívelt, kónikus tálrész a tiszauzi csoportra jellemző.

A negyedik csótálpas tál enyhén domború, kihajló peremű tálrésszel rendelkezik. A tálat két vízszintesen átfűrt, madárcsőrre utazó bütyök díszíti, amely felett két benyomott, lencseszerű díszítés van. A bütykök között három benyomott, lencseszerű díszítés látható háromszög alakban. A csótálpas töredékes, kerek áttörésekkel díszített (12. kép 4). Ehhez a típushoz kapcsolható még egy táltöredék, amelyről azt feltételezzük, hogy egy csótálpas tál töredéke (5. kép 2). Azonban analógiáját a tálok között is megtaláljuk, mint például Hódmezővásárhely-Szakálhát lelőhelyen (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLIV. 1).

A leletegyüttesben előkerült egy csótálpas csésze felső részének töredéke. A hengeres nyakú, kettős kónikus edény vállvonala alatt kétoldalt egy-egy vízszintesen átfűrt fül helyezkedik el, a kihasadásán pedig egy kerek, átfűrtatlan bütyök ül, amelyből eredetileg négy lehetett; a csótálpas hiányzik (5. kép 4). Hasonló került elő mészbetétes dísszel Tiszaföldváron (SÍKLÓDI 1982–

1983, 4. t. 3). Ez a fajta edénytípus a herpályi telttelepülés 5–6. szintjéről ismert, de a csótálpas formája teljesen eltér a tiszapolgári kultúra csótálpasaitól. Ennek a töredéknek közeli párhuzama megtalálható a bögrék között is. A Gorzsa-csoportban hasonló kialakítású bögréket figyelhattunk meg eltérő bütyökfűl-típussal, de a nyakvonalon ebben az esetben nem fut körbe bekarcolás (HORVÁTH 2005, 291).

A leletegyüttesben előforduló csótálpas mindegyikén kerek áttörés volt megfigyelhető, melyeknek csak a nagysága volt eltérő. Ez a fajta áttörés igen gyakori és széles körben elterjedt. Neolitikumra is visszavezethető, mert a herpályi kultúra fia-

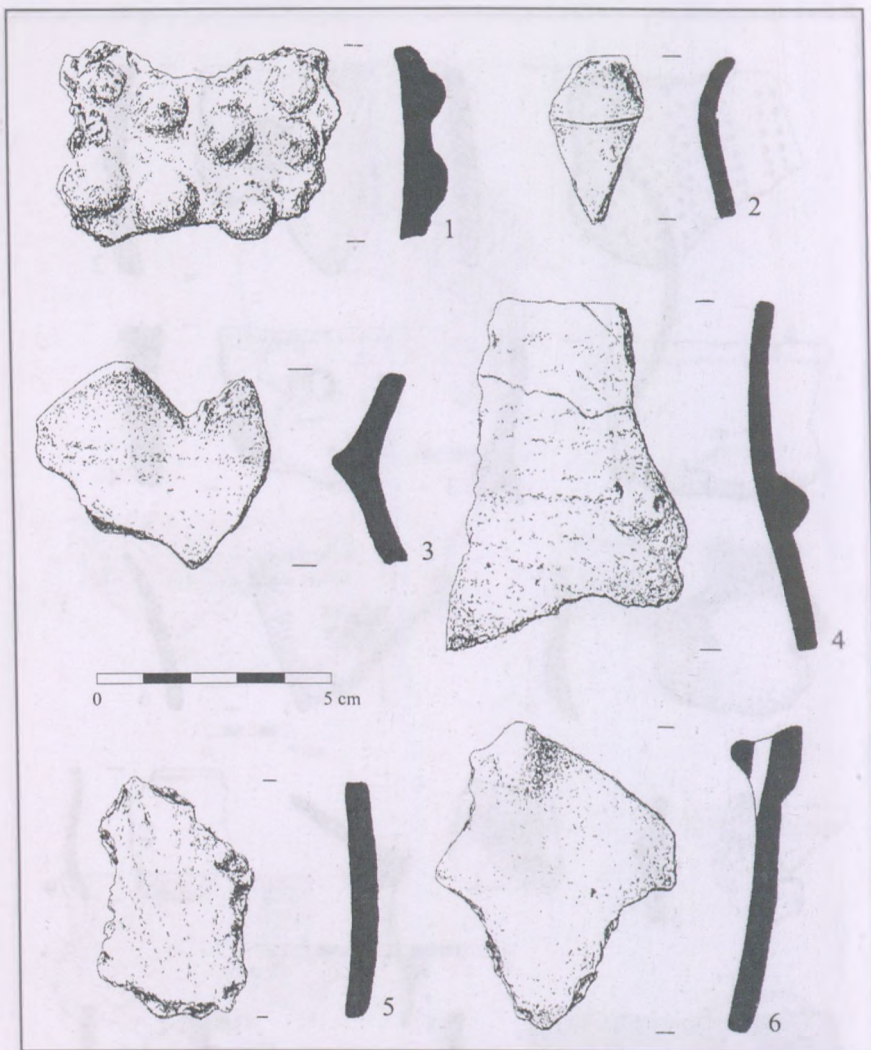
talabb fázisának jellegzetes jege a többszörösen áttört csőtalp, s ez a jegy közvetlen kapcsolatot mutat a tiszapolgári kultúrával (KALICZ–RACZKY 1987b, 116).

Korsók

A 3. gödörben feltárt korsó teljesen megegyezik a 4. sírban talált korsótípussal (10. kép 5). Szája széles, nyaka cilindrikus, teste enyhén gömbös, lefelé erőteljesen szűkülő. Díszítése a váll alatt egy-egy átfúrt bütyök, míg az edény oldalán vagy az alsó részén két-két átfúratlan, kúp alakú bütyök van. A bütykök mellett benyomkodott, lencseszerű díszítések fordulnak még elő. Ehhez a formához áll a legközelebb egy másik korsó töredéke is (10. kép 2), amelynek közeli párhuzamát Tibaván találjuk (ŠISKA 1964, Obr. 10. 18).

A gödörből két további, azonos típusúhoz tartozó korsótöredék is napvilágot látott. Alakjuk gömbölydedebb és erőteljesen szűkül az aljrész felé. Az egyik a váll alatt két, átelleszen elhelyezett, madárcsőr alakú bütyök van. A váll alatti bütykök közötti edényoldalt két lencseszerű díszítéssel tagolták. Az edény legjobban kihasasodó részén egy-egy kerek, átfúratlan bütyök van (10. kép 4). Legközelebbi párhuzama a kismárai temető 1. sírjában feltárt korsón fedezhető fel (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLIX. 9). A másik töredéknek a váll alatt négy átfúrt, madárcsőr utánzó bütyök, a legnagyobb kihasasodásán négy átfúratlan, kúp alakú bütyök tagolja oldalát (10. kép 3). Analógiáját a vásárosnaményi edényen ismerhetjük fel (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LXXIV. 9).

A leletanyagban előkerült harmadik típusú korsótöredék cilindrikus nyakú és gömbös testű. Teljes felületét beböködött pontok díszítik, geometrikus mintákat alkotva (5. kép 1). Ez az edény leginkább az Elf típushoz közelít. Legjobb párhuzama Mezőtúr-Felsőrézsi-Vízköz egyik sírkiramiája (RACZKY 1988, 30. kép 4), ezen kívül hasonló fedezhető fel a

7. kép. Tiszapolgár-Basatanya — 1–6: 3. gödör
Fig. 7. Tiszapolgár-Basatanya — 1–6: pit 3

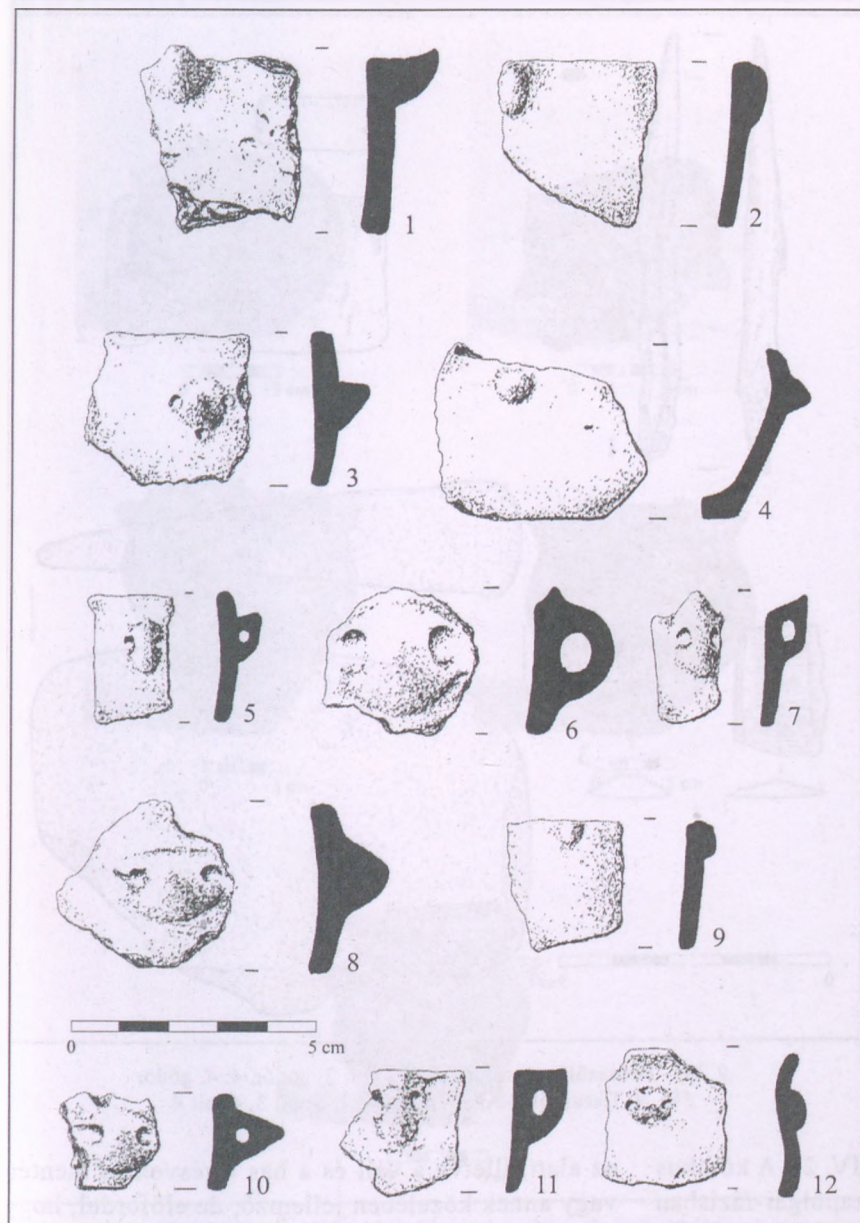
Tiszapolgár-Basatanya 10. sírjának egyik edényén (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. XVI. 4).

Az utolsó típus teste gömbös. Hasát beböködött pontokkal díszítették (10. kép 1). Ezzel mutat rokoni formát az az edény, amely Tiszakécske-Bögon került elő (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LIV. 7).

A leletanyagban előkerült korsók a forma és a bütykök elhelyezése alapján a Basatanya-csoport jellemző edénytípusainak tekinthetők (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 122).

Tároló- és főzőedények

A tárolóedények számos változata fordul elő a lelőhelyen. Ide sorolható egy hengeres nyakú, profilált peremű fazék (11. kép 4). Legjobb párhuzama Tiszaföldvár-Újtemető leletanyagában van (SIKLÓDI 1982–1983, 5. t. 3), illetve megtalálható még Óbében /Beba Veche, RO/ is (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LIV. 2).

8. kép. Tiszaszőlős-Alsóréti — 1, 10–12: 3. gödör, 2–7, 9: 4. gödör, 8: 2. gödör
Fig. 8. Tiszaszőlős-Alsóréti — 1, 10–12: pit 3, 2–7, 9: pit 4, 8: pit 2

A tárolóedényekhez tartoznak a hordó alakú edények. Az egyik darabot különlegessé teszi a peremből kiinduló két függesztőbútyók (11. kép 1). Párhuzama Tiszaföldvár-Újtemetőn került elő (SIKLÓDI 1982–1983, 6. t. 5). Egy másik hasonló edénynek pereme enyhén behúzott, teste a fenék felé fokozatosan szűkül. Pereméből két oldalról benyomkodott bútyók indulnak ki, az edény testének középső részén négy további, kúp alakú bútyók helyezkedik el (11. kép 2). Az edény párhuzama szintén Tiszaföldvár-Újtemető edénykészletében bukkan fel (SIKLÓDI 1982–1983, 6. t. 4). Annyi eltérés azonban van, hogy a bútyók más formájúak, a perem alatt

vannak, átfúratlanok és benyomkodás nélküliek. Egy formára hasonló, de durva kivitelű párhuzama ismert még Szabolcs-Kisfaludról (ECSEDY 1977, 10. ábra 3, 12. ábra). A két hordó alakú fazék Bognár-Kutzián I. rendszerében a C3b típushoz tartozik (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXIII).

A főzőedényekhez sorolható edény nyaka cilindrikus, teste az alj felé erőteljesen szűkül. A vállon két oldalt egy-egy fül helyezkedik el (11. kép 5). Ez az edény formailag hasonlít a Bognár-Kutzián I. által megállapított Ga típushoz (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. CXXVI).

Az utolsó típust egy ívelt oldalfalú, profilált, enyhén kihajló peremű edény képviseli, melyet a perem alatt és a váll környékén átfúratlan, kúp alakú bútyók díszítenek (11. kép 6).

Virágcserep alakú edények

E típushoz egy nyújtott formájú edény tartozik, amelyen négy átfúratlan bútyók látható mind a perem alatt, mind a hasvonalon (11. kép 3). Legjobb párhuzama Berettyóújfalu-Herpály tell-településének 5. szintjéből került elő. Ez a réteg a herpályi kultúra végére és a proto Tiszapolgár-fázis idejére datálható. Ezzel szintén alátá-

masztható a herpályi kultúra és a tiszapolgári kultúra közti szoros kapcsolat (KALICZ–RACZKY 1984, fig. 38. 7). Hasonló forma található a vásárosnaményi leletanyagban is (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LXXIV. 7).

Egy töredékes virágcserep alakú edény ismert még a településről, amelynek az oldalát átfúratlan, kúpos bútyók díszítette (13. kép 4). Ennek legközelebbi analógiája Szelevény-Menyasszonypart II. lelőhelyén került elő (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. LXIV. 9). Bognár Kutzián I. szerint a virágcserep alakú edények formái nagyrészt a Basatanya-csoporthoz köthetők (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 121).

Pohár

A leletanyagban egyetlen pohár volt. A kónikus testű, négy bütyöklábon álló edény felső részét egy-egy átfúrt bütyökfűl díszíti (13. kép 2). Bognár-Kutzián I. szerint ez az edénytípus (A2) a deszki csoporthoz köthető (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 237). Hasonló kónikus forma Kisvárdra 1. sírjában (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. XLIX. 5), Tiszapolgár-Basatanya 21. sírjában (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. XXVI. 5), Tiszaug-Kisrétparton (SZABÓ 1934, 9. kép b), Tibaván (ANDEL 1958, Tab. I. 5; ŠIŠKA 1964, Obr. 8. 25), illetve a Délvidéken is megtalálható (TASIĆ 1979, Sl. 2. 8).

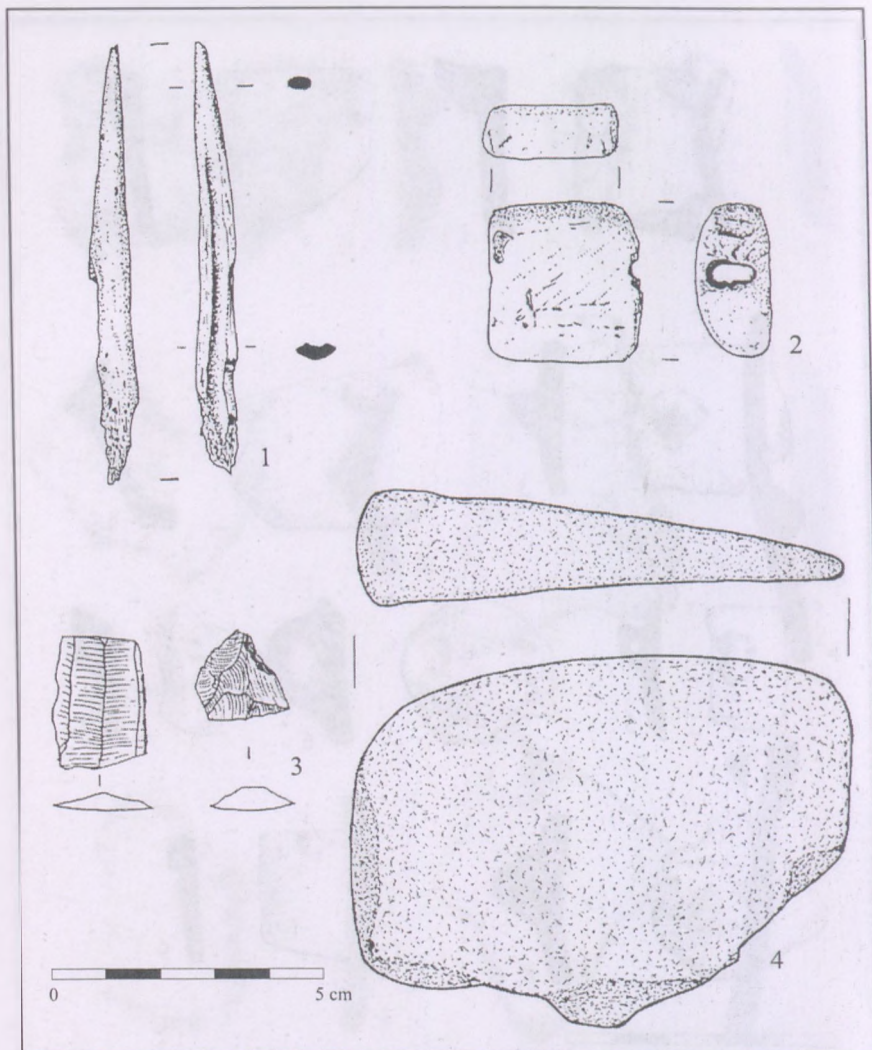
Fedők

A fedők számos változatban fordulnak elő a tiszapolgári kultúrában. Ezzel szemben a tiszaszőlősi településrészleten csupán fedőkre utaló fedőgombok kerültek elő. Az egyik kis méretű fedőgomb, amelynek a teteje homorúan benyomott, kónikus testű fedőre utal (5. kép 3).⁵ Hasonló fedőgomb figyelhető meg a tibavai temető leletanyagában (ŠIŠKA 1968, Tab. IV. 2). A kónikus testű fedők már a proto Tiszapolgár-fázisban megjelentek (ŠIŠKA 1968, 158). A másik fedőgomb szélesen elnyúló, korong alakú, de ebből a fedő alakjára nem lehet következtetni (5. kép 5).

Díszítés

A sirokból előkerült kerámiához hasonlóan, itt is a plasztikus díszek dominálnak: különböző nagyságú és formájú bütyökdíszek figyelhetők meg (6. kép 3, 5, 7. kép 4, 6, 8. kép 1–12). Különböző funkciókat láttak el: edények lábaként, füleként, illetve fogóként is szolgáltak (SZABÓ 1934, 21–22). Ugyanakkor a bütykök legtöbbje inkább díszítőeleme volt az edénynek. Megjelenésük az edények peremén vagy

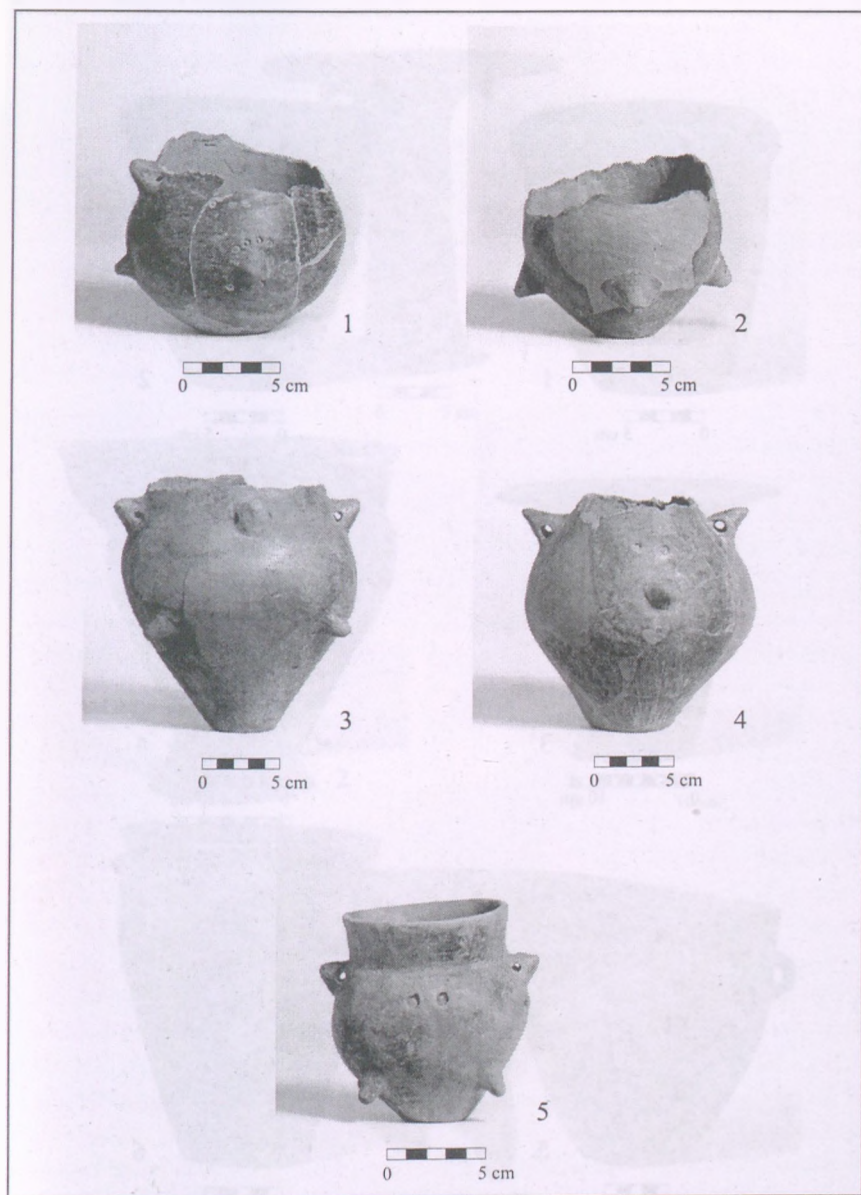
⁵ Itt kell megjegyeznem, hogy teljesen nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy ez esetleg egy miniatűr edény töredéke volt.

9. kép. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 1–3: 3. gödör, 4: 4. gödör
Fig. 9. Tiszaszőlős-Alsórétipart — 1–3: pit 3, 4: pit 4

az alatt, illetve a váll és a has törésvonala mentén vagy annak közelében jellemző, de előfordul, hogy a fenék közelébe vagy az alá helyezték el őket.

Formáját tekintve számos változat fordul elő a telepkerámiákon is: kúpos, hegyes, szarvszerűen felhúzott, madárcsört utánozó illetve kerek. A hegyes és a madárcsört utánozó bütykök Tiszapolgár-Basatanya lelőhely I. periódusában két oldalról benyomkodottak vagy át vannak fúrva. Már a neolitikumban megtalálhatóak ezeknek a bütyköknek az előképei. A hegyes bütykök már korán megjelentek (8. kép 10), mint például a bukki, zselizi, szilmegi, de főleg a herpályi kultúrában, mely a tiszapolgári kultúra előfutára (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 304–305). A bütykök egy része a gorzsai csoportra jellemző fényezett, kerek, lapos, kis bütykök jegyeit viseli (8. kép 9, 12), amelyek szintén a késő neolit hagyományok továbbélését bizonyítják (HORVÁTH 1982, 207–209).

10. kép. Tiszaszőlős-Alsórétipart, korsók — 1–5: 3. gödör
Fig. 10. Tiszaszőlős-Alsórétipart, jugs — 1–5: pit 3

A függesztőbütykök is megfigyelhetők a leletanyagban (7. kép 6, 11. kép 1). Siklói Csilla szerint alkalmazásuk kizárólag a tisztaug-kisréparti csoportra jellemző (SIKLÓDI 1982–1983, 17).

A leletek között vannak olyan oldal- és aljtöredékek, amelyeknek a felületét teljesen beborítják a sorokba rendezett, barbotinszerű, kerek bütykök (7. kép 1). Párhuzamaik a következő lelőhelyeken találhatók meg: Bögző /Mugeni, RO/ (LAZAROVICI 1983, fig. 2. 16), Feketető /Crna Bara, SRB/ (GARAŠANIN 1957, Pl. VII. 2), Lucska /Lúčky-Viničky, SK/ (ŠIŠKA 1968, Obr. 9. 9). Ezekhez hasonló, barbotinszerű bütykök a tiszai kultúra idején voltak jelen, mint például Békés-Krisztina-zug (MRT 10, 6. t. 9.) és Kis-

köre-Gát leletanyagában (KOREK 1989, Taf. 1. 8, Taf. 14. 17).

Meg kell említeni még egy töredéket, amely egy rovátkolt bütyök volt (6. kép 7). Legközelebbi párhuzama Berettyóújfalu-Herpály tell-település 4–5. ásónyomából származó kerámiatöredékei között található, melynek anyaga proto tiszapolgári jegyeket mutat (KOREK-PATAY 1956, IX. t. 2, 5).

A plasztikus díszek mellett gyakori még a beböködött pontokkal való díszítés is. A beböködött, benyomkodott pontok különböző mintákat alkotnak: egymással párhuzamosan futó pontsorok, rombusz alakzatba rendezett pontok illetve olykor egymást keresztező pontsorok figyelhetők meg. Előfordult, hogy a pontsorok inkrusztáltak voltak (6. kép 1), amely viszont a tisztaug-kisréparti csoport jellemző jegye, így ezek analógiáját a csoport egész elterjedési területén megtaláljuk: Tiszaug-Kisrépart (SZABÓ 1934), Örménykút-13. lelőhely, Vésztő-Mágor (Vésztő 15. lelőhely) (PARKINSON 1999, 381).

A beböködött pontokon kívül többször előfordul a lencseszerű díszítés alkalmazása (6. kép 2–3, 5, 9). A beböködött pontok vagy a lencseszerű dí-

szítések gyakran a bütykök körül vagy között helyezkedtek el (8. kép 3, 12). Ezek a díszítések főként a Basatanya-csoport kerámiáin fordulnak elő (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 172–174).

A leletanyagban kis számban képviseltették magukat bekarcolt motívummal díszített kerámiatöredékek. Egy peremtöredéket közvetlenül a perem alatt vízszintesen futó bekarcolt vonal díszít (7. kép 2). Ez a vonaldísz késő vonaldíszes előzményekre vezethető vissza (HORVÁTH 1982, 209). Egy másik peremtöredéken vízszintesen, többsoros vonalköteg fut egymással párhuzamosan (6. kép 6). A harmadik töredéken pedig egymást keresztező vonalakat lehet megfigyelni, de a töredék olyan kicsi, hogy a mintára

nem lehet pontosan következtetni (6. kép 8). A bekarcolt díszítés a tiszapolgári kultúra tisztaug-kisrétparti csoportjára jellemző (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 176–178).

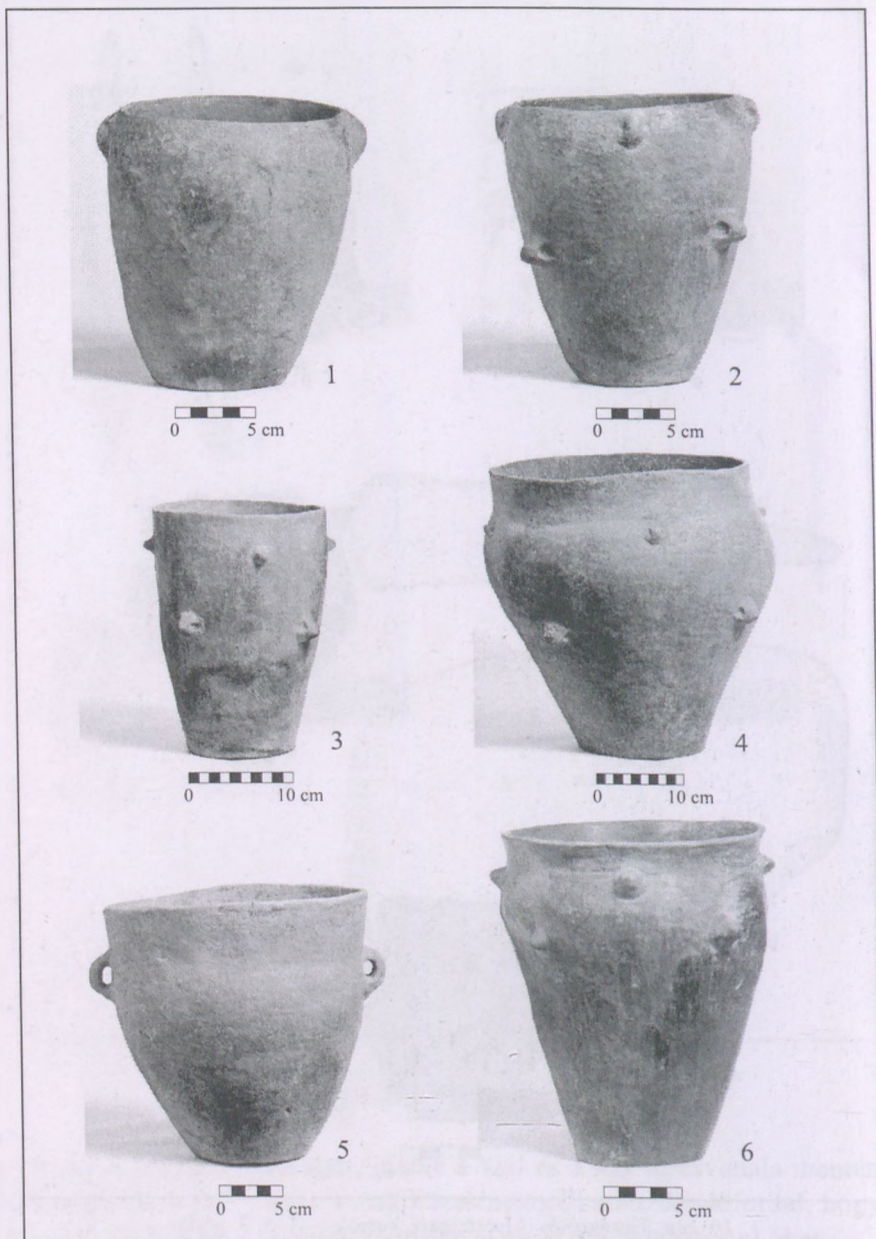
Az edények plasztikus, beböködött és bekarcolt díszítése mellett ritka díszítőelem a festés. A sírkerámiákkal ellentétben, a házi kerámiák közül két kopott töredéken is meg lehetett figyelni festés nyomait. Egy oldaltöredék külső felületén függőleges irányban, majdnem párhuzamos sorban futottak a fekete sávok (6. kép 11). Hasonlóval több helyen is találkozhatunk, mint például Bélmegyeren (GOLDMAN 1977, 7. kép 5, 10. kép 5), Endröd-Polyákdűlő, Hegedüstanyán (ÁRKUS 1980, Taf. 113) és Tiszaföldváron (SIKLÓDI 1982–1983, 8. t. 5–7). Egy peremtöredék esetében a külső peremen lehetett megfigyelni a fekete festést a bütyök körül (6. kép 10). Ez a fajta festési stílus és a kerámia kialakítása egyezést mutat egy, Hódmezővásárhely-Gorzsa A rétegéből származó kerámiatöredékkel.⁶ Távolsági kapcsolatokra utal, hogy Nyugat-Szlovákiában, a lengyeli kultúra Nitra–Brodzany-fázisában, szintén találtak olyan töredékeket, amelyeken megfigyelhető a fekete festés (VLADÁR–KRUPICA 1970, 369).

Számos lelőhely tanúsítja a széleskörű késő neolitikus hagyományok továbbélését a fekete festés terén is: Berettyóújfalu-Herpály (KALICZ–RACZKY 1987b, 116), Polgár-Csőszhalom-dűlő (RACZKY ET AL. 1997a, 41), Veszprém-Felszabadulás út (RACZKY 1974, 199).

Viselési tárgyak, használati eszközök

A kora rézkorban három fontos nyersanyag (obszidián, réz, *Spondylus* tengeri kagyló) cserekereskedelme volt meghatározó. Kora rézkori széleskörű

⁶ Horváth Ferenc szíves szóbeli közlése alapján.

11. kép. Tiszapolgár-Alsórétipart, tárolóedények — 1–3, 5: 3. gödör, 4, 6: 4. gödör
Fig. 11. Tiszapolgár-Alsórétipart, storage jars — 1–3, 5: pit 3, 4, 6: pit 4

elterjedésük a késő neolitikumban kialakult kereskedelmi szálakhoz köthető.

A tiszapolgári ásás során egy obszidián penge és egy retusált szilánk (9. kép 3) került elő a 3. gödörből.

A lelőhelyen előkerült sírmellékletek közül az egyik legérdekesebb a 4. sír két menetes rézkarperece volt (4. kép 6). Hasonlókat ismerünk Tiszapolgár-Basatanya egyes sírjaiból (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. VII. 5, Pl. XXII. 3), illetve Tibaváról (ŠÍŠKA 1964, Obr. 15. 9). Kalicz Nándor négy horizontba sorolta a réz korai felhasználásának emlékeit Magyaror-

12. kép. Tiszaszőlös-Alsórétipart, csőtalpas tálak — 1–2, 4: 3. gödör, 3: szórvány lelet
Fig. 12. Tiszaszőlös-Alsórétipart, pedestaled bowls — 1–2, 4: pit 3, 3. stray find

szágon. Leletanyagunk a 2. rézhorizont idejére keltezhető, amely a tiszapolgári kultúra idejére esik. Ekkor nagymértékben nőtt a rézmenyiség (KALICZ 1992, 3–10). A réz karperecek általában egy, két, vagy három spiráltekercsből állnak, de ritkán ötmenetes spiráltekercsek is előfordulnak. A tiszapolgári kultúra réz karpereceit három csoportra lehet osztani: a spirális, az egymást fedő végű, és a nyitott végű típusok. A tiszaszőlösi leletanyagból származó karperec az első csoportba tartozik. Számos feltárás eredményeként megállapítható, hogy réz karperec a kora rézkorban csak férfi és gyerek sírokból került

elő. A rézmenyiség növekedése egyfajta társadalmi tagozódást vetít előre. A réz karperecek ritka előfordulásuk miatt bizonyos mértékig státuszszimbólumnak tekinthetők.

A kora rézkori karperecek a késő neolitikumból ismert darabokkal közeli kapcsolatot mutatnak. Erre példa a tiszai kultúra hódmezővásárhely-kopáncs-kökénydombi telepén talált réz karperec (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 332–333). Hasonló került elő Berettyóújfalu-Herpályon KALICZ–RACZKY 1987b, 122), Hódmezővásárhely-Gorzsán (HORVÁTH 1987, 45–46) és Tiszapolgár-Csőszhalmon (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 332–333).

Tiszaszőlösön a 3. sírban, a medence alól *Spondylus* kagylóból csiszolt gyöngyök kerültek elő, melyek egy öv részei lehettek.⁷ A *Spondylus* kagyló az Adriai-tenger vidékéről származik és különböző utakon kerülhetett Közép-Európába. A késő neolitikum idején általános szokás volt a gyöngyökből fűzött öv használata, ez a hagyomány élt tovább a kora rézkor idején is. Számos párhuzamot említhetünk, például Polgár-Nagy Kasziba (RACZKY ET AL. 1997b, 47–48), és Szihalom-Pamlényi-tábla lelőhelyekről (VÁRADY 1997, 51–52).

A 3. hulladékgödörben egy hengeres testű márványgyöngy került elő, ovális átfúrással (9. kép 2). A márványgyöngyöt már a neolitikum idején is használták. A déli területekről származó márvány szintén az intenzív kereskedelmi kapcsolatokat támasztja alá (RACZKY 1987, 81). Bognár-Kutzián I. a márvány- és a mészkögyöngyöket három csoportra osztotta. A Tiszaszőlösön előkerült gyöngy a 2. csoporthoz tartozik. Számos analógiáját megtaláljuk Ajak, Kisvárdá-Darusziget, Tiszapolgár-Basatanya, Tiszapolgár-Hajdúnánás út

⁷ A *Spondylus* kagylóból csiszolt gyöngyök elvesztek.

lelőhelyeken. Hasonló gyöngyformákat figyeltek meg Truşeşti lelőhelyen egy agyagidolon, nyakláncként összefűzve (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 340).

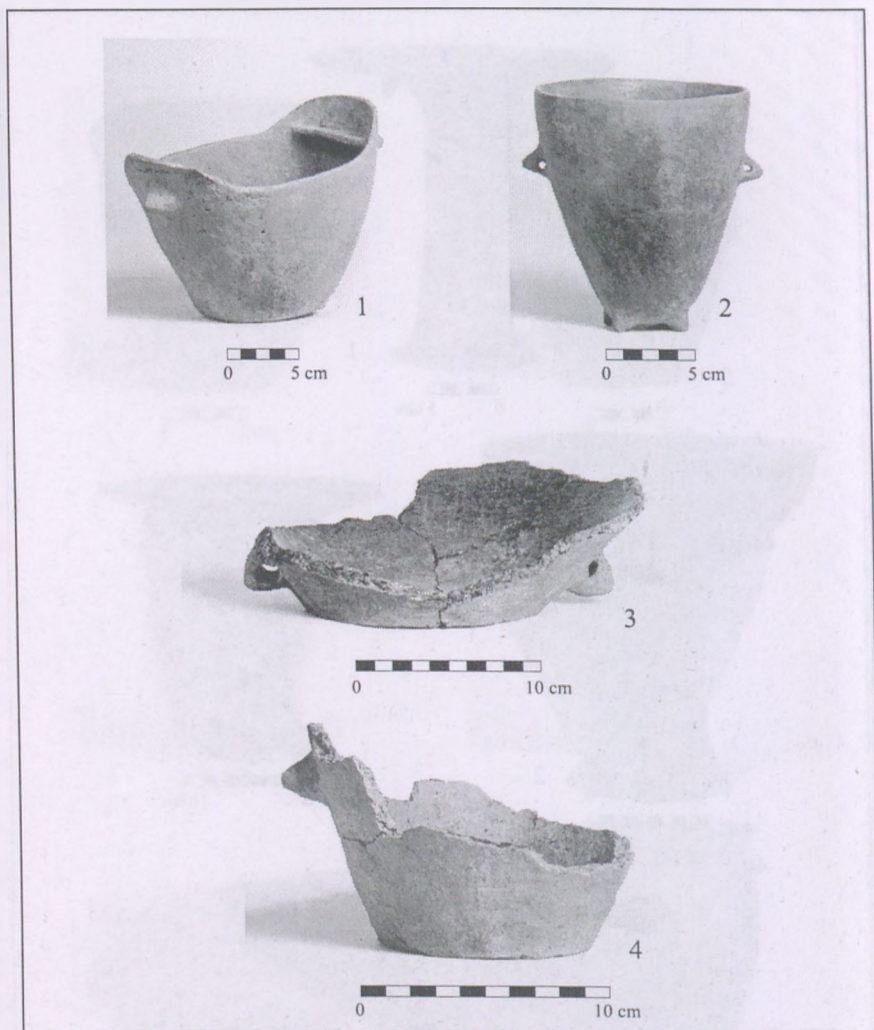
Szintén a 3. hulladékgödörből került elő egy juh lábközepcsontjából csiszolt hegyes csontár (9. kép 1). Párhuzamai a tiszapolgárbasatanyai temető sírjaiból kerültek elő (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, Pl. LXXIII. 3, Pl. XLVIII. 3, Pl. CII. 10).

Egy durva szemcsés homokkőből készült kőeszköz került elő a 4. hulladékgödörből (9. kép 4). Funkcióját tekintve elképzelhető, hogy csiszolólap volt, amelyen követ és csonteszközöket csiszoltak.

Időrend

A leletanyag bemutatása során tárgyalt jellegzetességek, analógiák alapján a Tiszaszőlös-Alsórétiparton előkerült kerámia leletanyag a tiszapolgári kultúra körébe tartozik. Kérdéses azonban, hogy a kultúra melyik fázisába sorolható. Bognár-Kutzián I. a tiszapolgári kultúrát két (A és B) fázisra osztotta. Az A fázison belül további két szakaszt feltételezett: az A1 szakasz leletei még magukon viselik a késő neolit hagyományokat, ellentétben az A2 szakasszal. A B fázis idején éli virágkorát a tiszapolgári kultúra, a késő neolit hagyományok egyre kevésbé vannak jelen (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 183–194). Ezzel szemben Kalicz N. és Raczy Pál a herpályi tell-település feltárásából kiindulva úgy gondolja, hogy a tiszapolgári kultúra A fázisa a proto tiszapolgári leletekkel azonos, és tulajdonképpen a kultúra csak a B fázissal veszi kezdetét (KALICZ–RACZY 1987b, 125).

A keltezésnél esetünkben fontos szerepet kapnak a késő neolit kultúrák (tiszai–herpályi–csőszhalmi és lengyeli) azon jellegzetességei és megkülönböztető jegyei, amelyek a kora rézkori kultúra emlékei között is felfedezhetőek. Számos edényforma vezethető vissza a késő neolit kultúrák kerámiatípusaihoz. A fordított csonka kúpos tálka hegyes, átfűrt

13. kép. Tiszaszőlös-Alsórétipart — 1–4: 3. gödör
Fig. 13. Tiszaszőlös-Alsórétipart — 1–4: pit 3

bütykökkel már a herpályi kultúra és a csőszhalmi csoport kerámiái között is előfordult (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 261). A vékonyfalú, lencseszerű, apró bütykökkel díszített bögrék előfutára a gorzsai csoportban található meg (HORVÁTH 2005, 291). A kónikus testű, behúzott peremű, virágcserep alakú edény formája a lengyeli kultúra III. fázisához kapcsolható (RACZY 1974, 199), de a bütykök alakja eltér a két kultúránál. A magas csőtálpas tálak a késő neolitikum idején jelentek meg, mint új kerámiaformák (KALICZ–RACZY 1987a, 19). A csőtálpas tál azon formája, amely kónikus tálrésszel rendelkezik, és apró bütykök vannak elhelyezve a csőtálp és a tál csatlakozásánál, a késő neolit lengyeli kultúra emlékei között is felfedezhető meg (ZALAI-GAÁL 1986, 139–140). A harang alakú csőtálpas tálak széleskörű időbeli és térbeli elterjedését mutatja, hogy a proto Tiszapolgár-fázisra keltezhető Deszk-

Vénó lelőhelyen jelen van ez a forma, a lengyeli kultúra III. fázisával párhuzamosan (HORVÁTH 1986, 93; H. SIMON 1987, 10–12). Bognár-Kutzián I. szerint a típus a kora rézkorban a Lucska-csoport közreműködésével terjedt szét, eredete az Erősd–Cucuteni–Tripolje-körben keresendő (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 248–254). A harang alakú csőtálp a java rézkorban az egyik leggyakoribb edényformává vált, megtalálható a Nitra–Brodzany-csoportban (LICHARDUS 1986, 33), a lengyelországi Modlnica-csoportban (KOZŁOWSKI 1986, Pl. 1. 1) és a Ludanice-kultúránál is (M. VIRÁG 2002, 97–98). Annyi változás figyelhető meg, hogy a harang alakú csőtálpak megjelenésükkor még csak enyhén harang alakúak, majd később hangsúlyosabbá válik ez a forma.

Két további edénytípus párhuzama a proto Tiszapolgár-fázis idejére keltezett leletek között található. Ide tartozik a fordított csonka kúp alakú tál, legyezőszerűen felemelkedő peremmel (GOLDMAN 1977, 6. kép 2), és a nyújtott virágcserep alakú edény, átfúratlan bütyökdiszkekkel (KALICZ–RACZKY 1984, fig. 38. 7).

Számos kutató tisztázta a tiszapolgári kultúrán belül a különböző csoportok egymásra gyakorolt hatását és viszonyát (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963; 1972; SIKLÓDI 1982–1983, 13). A vizsgált leletanyag néhány kerámiatöredékén bekarcolt díszítés figyelhető meg, amely vagy a tiszaug-kisrétparti csoport hatásaként értelmezhető vagy késő neolitikum előzményekre vezethető vissza (BOGNÁR-KUTZIÁN 1963, 300–305; 1972, 176–178).

Általánosságban elmondható, hogy a bütyökdisztés már a neolitikum idején megjelent, és a kora rézkor idején is megtalálható, de a bütykök mérete és kidolgozása megváltozott. A hegyes, átfúrt bütykök, amelyek a tiszapolgári kultúrára jellemzőek, ugyanúgy jelen voltak a késő neolitikum lelőhelyeken Herpályon, Gorzsán és Lebön is (GOLDMAN 1977, 233; SIKLÓDI 1982–1983, 17). A tiszai kultúra formakincsének továbbélését láthatjuk a barbotinszerű bütykök esetében (KOREK 1989, T. 1. 8, T. 14. 17; MRT 10, 6. t. 9). A leletanyagban kimutatható a tiszaug-kisrétparti csoport hatása a függesztőbütykök alkalmazásában is (SIKLÓDI 1982–1983, 17). Emellett a beböködött pontok inkrusztálása is egyeduralkodó a tiszaug-kisrétparti csoportra jellemző. Előfordulása a leletanyagban szintén a csoport hatásának vélhető.

⁸ A dolgozatot Horváth Ferenc (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) lektorálta, segítségét ezúton is köszönöm.

A leletegyüttesben a fekete festés is megjelenik néhány durva kerámián, amely összefüggést mutat a késő neolitikum kultúrákkal. A fekete festés közvetlen leszármazását a késő neolitikum kultúrák egyikéből sem lehet teljes biztonsággal megállapítani.

A fentiekben láthattuk, hogy számos edénytípus párhuzama a késő neolitikum kultúrák és a proto Tiszapolgár-fázis leletanyagában is megtalálható. Ennek ellenére nem tartom a leletegyüttest a proto Tiszapolgár-fázis részének, hiszen számos edényforma és díszítőmotívum hiányzik az edényekről, amelyek erre az időszakra jellemzőek. A tiszapolgári kultúra korai szakaszába sorolható a leletanyag, melynek párhuzamait a korszak más lelőhelyein fedezhetjük fel (pl. Debrecen-Nyulas, Deszk-B sírjai, Kisvárdá (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, Pl. VIII–IX, Pl. XXVII. 8, Pl. XLIX). A leletanyag összességében az egyes edénytípusok és díszítőelemek túlsúlya alapján a Basatanya-csoporttal mutat közelebbi rokonságot, annak ellenére, hogy más csoportok jellegzetességei is kimutathatóak. Ez a jelenség a csoportok közötti kölcsönhatásra vezethető vissza (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 172–182).

Mindezeket figyelembe véve a leletanyag a tiszapolgári kultúra korai fázisába, a Tiszapolgár A–Petrești–Cucuteni A 3–4–Tripolje B1–Gumelnița A–Kodžadermen–Karanovo VI–Aldeni–Krivodol–Salcuta–Bubanj–Hum Ia–Vinča D3–Sopot IV–Lengyel III. kultúrhorizontba sorolható (KALICZ 1991, 347–362).

Összegzés

Számos kérdés tisztázatlan még a késő neolitikum és a kora rézkor közötti átmeneti időszakokkal kapcsolatban. A tiszaszőlősi leletek további adalékul szolgáltak a tiszapolgári kultúra korai fázisához tartozó emlékegyüttes megismeréséhez.

A feltárt sírokban és a település gödreiben talált kerámia tipológiailag és minőségileg nem mutat eltérést, amelyből talán azt a következtetést lehet levonni, hogy a sírok és a gödrek a tiszapolgári kultúrán belül egy fázishoz tartoznak. A kultúra intenzív és széleskörű kapcsolataira a leletanyagban előkerült obszidián, márványgyöngy, réz karperec és a *Spondylus* kagylóból készült gyöngyök alapján következtethetünk.⁸

Mészáros Patrícia

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
6720 Szeged, Oroszlán utca 6.
salem@freemail.hu

Irodalom:

- ANDEL, K. 1958: Pohrebisko z doby medenej v Tibave na východnom Slovensku. *SlA* 6 (1958) 39–49.
- ÁRKUS P. 1980: Endröd-Polyákdülő, Hegedűstanya. *MittArchInst* 8–9 (1978–1979 [1980]) 207–209.
- BÁNFFY, E. 1995: Early Chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs-Szölőhegyi mező. *Antaeus* 22 (1995) 71–103.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1963: *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*. ArchHung 42, Budapest.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1972: *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*. ArchHung 48, Budapest.
- BONDÁR M.–KOREK J. 1995: A hódmezővásárhely-kishomoki rézkori temető és település – Gräberfeld und Siedlung aus der Kupferzeit in Hódmezővásárhely-Kishomok. *MFME–Studia Archaeologica* 1 (1995) 25–49.
- ECSÉDY I. 1977: Korai rézkori sírok Szabolcsból – Early copper Age graves from Szabolcs. *FolArch* 28 (1977) 11–37.
- GARAŠANIN, D.–GARAŠANIN, M. 1957: Д. Гарашанин–М. Гарашанин: Праисториско насеље у Црној Бари. Извештај са археолошких ископавања – L'habitat préhistorique De Crna Bara. Compte-rendu des fouilles. *RVM* 6 (1957) 199–218.
- GOLDMAN GY. 1977: A tiszapolgári kultúra települése Békéscsaba környékén – Die Siedlung der Tiszapolgár-Kultur in Békéscsaba. *ArchÉrt* 104 (1977) 221–234.
- HORVÁTH F. 1982: A gorzsa halom későneolitik rétege – The Late Neolithic Strata of the Gorzsa tell. *ArchÉrt* 109 (1982) 201–221.
- HORVÁTH, F. 1986: Aspects of Late Neolithic changes in the Tisza–Maros Region. *BÁMÉ* 13 (1986) 89–102.
- HORVÁTH, F. 1987: Hódmezővásárhely-Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. In: TÁLAS–RACZKY 1987, 31–47.
- HORVÁTH F. 2005: Gorzsa. Előzetes eredmények az újkőkori tell 1978 és 1996 közötti feltárásából – Gorzsa. Preliminary Results of the Excavation of the Neolithic Tell between 1978–1996. In: Bende L.–Lőrinczy G. (szerk.): *Hétköznapi Vénuszai*. Hódmezővásárhely 2005, 51–85.
- H. SIMON K. 1987: Neolit és rézkori települések Tekenye határában – Neolitische und kupferzeitliche Siedlung in der Gemarkung von Tekenye. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 7–46.
- KALICZ, N. 1991: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 1988*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55, Bonn 1991, 347–387.
- KALICZ N. 1992: A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i. e. 6–5. évezredben – The oldest metal finds in Southeastern Europe and the Carpathian Basin from the 6th to 5th Millennia BC. *ArchÉrt* 119 (1992) 3–12.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1984: Preliminary Report on the 1977–1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell settlement of Berettyóújfalu-Herpály. *ActaArchHung* 36 (1984) 84–136.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1987a: A survey of recent archaeological research. In: TÁLAS–RACZKY 1987, 11–30.
- KALICZ, N.–RACZKY, P. 1987b: Berettyóújfalu-Herpály. A settlement of the Herpály culture In: TÁLAS–RACZKY 1987, 105–127.
- KOREK J. 1983: Adatok a Tiszahát neolitikumához – Beiträge zum Neolithikum auf dem Theissrücken. *JAMÉ* 18–20 (1975–1977 [1983]) 8–60.
- KOREK J. 1984: Az újkőkortól időszámításunk kezdetéig. In: Nagy I. (főszerk.): *Hódmezővásárhely története*. Hódmezővásárhely 1984, 112–188.
- KOREK, J. 1989: *Die Theiß-Kultur in der mittleren und nördlichen Theißgegend*. Inventaria Praehistorica Hungariae 3, Budapest.
- KOREK J.–PATAY P. 1956: A Herpályi-halom körorvégi és rézkori települése – The Settlement at Herpály-halom from the Late Neolithic and the Copper Ages. *FolArch* 8 (1956) 23–39.
- KOZŁOWSKI, J. K. 1986: The Late Lengyel-Polgár Groups in Poland. *BÁMÉ* 13 (1986) 295–321.
- LAZAROVICI, GH. 1976: Über das Frühneolithikum im Banat. *Istraživanja* 5 (1976) 77–90.
- LAZAROVICI, GH. 1983: Probleme ale culturii Tiszapolgár în România – Die Hauptfragen der Tiszapolgár-kultur in Rumänien. *ActaMN* 20 (1983) 3–33.
- LICHARDUS, J. 1986: Lengyel IV. und dessen kulturelle Vermittlerrolle bei der Herausbildung der frühen Kupferzeit Mitteleuropas. *BÁMÉ* 13 (1986) 31–40.
- MAKKAY J. 2004: *Vésztő-Mágor. Ásatás a szülőföldön*. Vésztő–Békéscsaba.
- MRT 10: Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Sztalmáry I.–Torma I.: *Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke IV/3*. Magyarország Régészeti Topográfiája 10, Budapest 1998.
- PARKINSON, W. A. 1999: *The Social Organization of Early Copper Age tribes on the Great Hungarian Plain*. PhD Dissertation, University of Michigan 1999.
- RACZKY P. 1974: A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon – Funde der spätesten Phase der Lengyel-kultur in Westungarn. *ArchÉrt* 101 (1974) 185–209.
- RACZKY, P. 1987: Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: TÁLAS–RACZKY 1987, 61–85.
- RACZKY P. 1988: *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában*. Újabb kutatási eredmények és problémák. Szolnok.

- RACZKY P.–ANDERS A.–NAGY E.–KURUCZ K.–HAJDÚ Zs.–W. MEIER-ARENDT 1997a: Polgár-Csőszhalom-dűlő. Újkőkor végi telep és sírok a Kr. e. V. évezredből – Late Neolithic Settlement and Graves from the 5th millennium B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): „Utak a múltba”. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – „Paths into the Past”. *Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 34–43.
- RACZKY P.–ANDERS A.–NAGY E.–KRIVÉCZKY B.–HAJDÚ Zs.–SZALAI T. 1997b: Polgár-Nagy Kasziba. Rézkori sírok a Kr. e. V. évezred végéről – Copper Age Burials from the late 5th Millenium B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): „Utak a múltba”. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – „Paths into the Past”. *Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 47–50.
- SIKLÓDI Cs. 1982–1983: Kora rézkori település Tiszaföldváron – An Early Copper Age Settlement at Tiszaföldvár. *SzMMÉ* 1982–1983, 11–31.
- ŠÍŠKA, S. 1964: Pohrebisko Tiszapolgárskei kultúry v Tibave – Gräberfeld der Tiszapolgár-Kultur in Tibava. *SlA* 12 (1964) 352–356.
- ŠÍŠKA, S. 1968: Tiszapolgárska kultúra na Slovensku – Die Tiszapolgár-Kultur in der Slowakei. *SlA* 16 (1968) 61–175.
- ŠÍŠKA, S. 1972: Zu Beziehungen des nördlichen Theissgebietes und Südostpolens in Jungneolithikum und älteren Äneolithikum. *Musaica* 12 (1972) 13–21.
- SZABÓ K. 1934: Kecskeméti Múzeum Ásatásai. *ArchÉrt* 47 (1934) 9–34.
- TÁLAS, L.–RACZKY, P. (eds) 1987: *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*. Budapest–Szolnok.
- TASIĆ, N. 1979: Tiszapolgár i Bodrogkeresztúr kultura. *PJZ* III, Sarajevo 1979, 55–85.
- TÁRNOKI J.–SIKLÓDI Cs.–CSEH J. 1988: Tiszafüred-Tiszaszőlős, Alsórétipart és Aszópart. *RégFüz* Ser. I. 41 (1988) 23.
- VLADÁR, J.–KRUPICA, O.: Neskoroľengyelská keramika z Brodzian – Spätlengyel-Keramik aus Brodzany. *SlA* 18 (1970) 353–371.
- VÁRADI A. 1997: Szihalom-Pamlényi-tábla. Rézkori sír a Kr. e. IV. évezredből – Szihalom-Pamlényi-tábla. Burial of the Copper Age from the 4th millennium B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): „Utak a múltba”. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – „Paths into the Past”. *Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 51–53.
- M. VIRÁG, Zs. 2002: Data on the Middle Copper Age Archaeological Topography of Budapest Environs – Adatok Budapest középső rézkorának topográfiájához (A Ludanice kultúra lelőhelyei). *BudRég* 36 (2002) 79–113.
- ZALAI-GÁÁL, I. 1986: Sozialarchäologische Forschungsmöglichkeiten aufgrund spätnéolithischer Gräbergruppen in Südwestlichem Ungarn. *BÁMÉ* 13 (1986) 139–153.

An Early Copper Age settlement and cemetery at Tiszaszőlős-Alsórétipart

The site lies on the southern outskirts of Tiszaszőlős. János Cseh and Judit Tárnoki of the Damjanich János Museum in Szolnok conducted a rescue excavation on the site in 1987, in the course of which they uncovered finds and features from various periods. Three burials and three pits could be assigned to the Early Copper Age. The three burials lay in a roughly north-east to south-west oriented zone. Two lay beside each other, the third some 45 m to their south-west. Three pits of the Tiszapolgár culture were found beside and between the burials.

The pottery finds can be assigned to the Tiszapolgár culture. Most vessels are carefully made and decorated. In addition to impressed and incised patterns and lentil shaped ornaments, black painting was used for decoration on two fragments.

The obsidian finds, the marble bead, the copper bracelet and the *Spondylus* beads indicate the culture's intensive and wide-ranging cultural and trade contacts.

The finds can be assigned to the early Tiszapolgár phase, which can be correlated with the Tiszapolgár A–Petrești–Cucuteni A 3–4–Tripolje B1–Gumelnița A–Kodžadermen–Karanovo VI–Aldeni–Krivodol–Salcuța–Bubanj–Hum Ia–Vinča D3–Sopot IV–Lengyel III horizon.

Kora rézkori depó Hejőkürtről

A Herman Ottó Múzeum munkatársai 2005 nyarán megelőző feltárást végeztek Hejőkürt határában, a Lidl Logisztikai Központ építésénél. Az ásatások során feltárt több hektárt érintő körárkos szarmata temető mellett többek között az újkőkori alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája klasszikus fázisába tartozó településrészletet és sírokat, valamint két, kora rézkori leletanyagot tartalmazó gödört is kibontottunk. E két objektum közül az egyikben rézbaltát és obszidián szilánkok depójára bukkantunk.¹

A lelőhely a Hejőkürtöt ÉK-felé elhagyó autótól jobb oldalán, mintegy 600 méterrel az oszlári és nemesbikki hármass elágazás előtt fekszik, a Hejő folyótól alig 500 méterre ÉK-re, közvetlenül az út mellett, a Hejő-part elnevezésű dombos vidéken. A terület földrajzi jellegét a kelet felől elnyúló Holt-Tisza meder, délről pedig az élő Hejő határozza meg. A víz közelsége ideális megtelepedést nyújtott a part menti dombháton. A két rézkori gödör a közel öt hektáros felszín DNy-i részében helyezkedett el, egymástól viszonylag távol. Az egyik gödörben néhány kisebb cseréptöredék mellett egy csaknem teljesen ép, hegyes bütykökkel díszített, a tiszapolgári kultúrába tartozó poharat találtunk, más kora rézkori jelenséget azonban nem figyeltünk meg a felszínen.

A depót tartalmazó gödör:

Méhkas alakú, kerek gödör (S1118), Á.: 160 cm, Mé.: 45 cm, alja sík, az átmérő itt 170 cm volt. Felső egyharmadán egy gyűrűszerű padka futott körbe. Betöltése viszonylag puha, sötétbarna, paticszemcsékkel kevert humusz, melyből sok patics és rézkori kerámiatöredék került elő. A gyűrűs perem alatt 10 cm-rel egy ép rézcsákány, és több, nagyméretű obszidián szilánk került elő (valószínűleg ugyanahhoz a magkőhöz tartoztak), míg a többi szilánk a gödör keleti részén, a betöltésből származik.

Balta:

Anyaga: réz. H.: 15,6 cm, legnagyobb Szé.: 5,5 cm, legnagyobb V.: 3,4 cm. Furat: kerek, Á.: 2,5 cm. A furat a balta 2/3-ánál helyezkedik el, a kalapács-résznek 1/3 részt hagyva. A kalapács-szerű résznél a balta vége 1,6 cm vastagságú, keresztmetszete lekerekített téglalap alakú. Az ellentétes oldalon a balta szimmetrikusan összefutó függőleges élben végződik, az él M.: 3,4 cm. A nyéllyuk „feletti” 1/3-os rész szabályos, egyenlő szárú trapéz, míg a 2/3-os él egyenlő szárú háromszöget alkot. Az élek lekerekítettek, a furat perem nélküli, mindössze az előállítás közben keletkezett gyűrű figyelhető meg a balta felszínén, amely azonban nem emelkedik ki a síkból. Megtalálásakor zöld patina fedte (1. kép).

¹ Szeretném megköszönni Koós Juditnak (Herman Ottó Múzeum, Miskolc), hogy az újkőkori és rézkori leletanyag feldolgozását számomra átengedte.

Obszidián tömb:

Az obszidián nyersanyag-tömb egy nagyobb, és 11 kisebb-nagyobb méretű, szabálytalanul hasadt szilánkból áll, mely összefüggő tömbbé illeszthető össze.² Szé.: 16 cm, legnagyobb V.: 12 cm. Külső felszínét kéreg borítja. Az összeállított tömb 3 helyen hiányos, ezek a szilánkok nem kerültek elő a feltárással. Sem a teljes tömbön, sem a meglévő töredékeken nem figyelhetők meg szándékos pattintásra utaló jelek (előkészített talonok, ütési pontok, bulbusok, retus, stb.). A tömb feltehetően egyetlen ütés következtében tört el. A látható sérülések alapján valószínűsíthető, hogy ez az ütés nem a rekonstruálható felszínen érte az eredeti darabot, hanem olyan helyen, amely ma a hiányzó részek miatt nem vizsgálható (2. kép).

Bár a rézbaltát, és az obszidián szilánkok zárt leletegyüttest alkotnak, a gödörből semmi egyéb, datáló értékű anyag nem került elő, így a közelben elhelyezkedő, tiszapolgári kultúrához tartozó gödör mellett a balta típusa adhat kronológiai támpontokat. A nemrégiben közölt patvarci rézbaltát után (BÁCSMEGI–TANKÓ 2002) a hejőkürti a tizedik Pločnik-típusba sorolható balta Magyarország területéről (PATAY 1984, 38–39). Patay Pál 8 darabot számít a Pločnik-típushoz, de Blagoje Govedarica tipológiai vizsgálatai szerint ezekből mindössze 5 balta vehető tipikusnak, míg kettőt a Čoka-, egyet pedig a Pločnik- és Čoka-típusok közötti átmenetnek tart (GOVEDARICA 2001, 155).

A hazai példányok közül a Lókútról származó, szörványként előkerült balta a hejőkürti darab legjobban párhuzama (PATAY 1984, 8. t. 153), illetve a budapesti Múzeumban lévő, ismeretlen lelőhelyről származó példány (PATAY 1984, 8. t. 150), melyeket B. Govedarica a típuson belül is a Pločnik-variánsok közé sorol, bár az általa Karbuna-variánsként meghatározott tordosi /Turdaş, RO/ és egyéb erdélyi példányok is lehetnének párhuzamok (GOVEDARICA 2001, 162. t. 2, 7).

A Pločnik-típusú balták kronológiai besorolása ma viszonylag tág időintervallumot ölel át, a Precucuteni III-periódustól a Cucuteni A4-periódusáig, egészen a bodrogkeresztúri kultúra időszakáig (SCHUBERT 1965, 283). Az utóbbi évtizedek nagy rendszerező munkáiban (NOVOTNÁ 1970; VULPE 1975; TODOROVA 1981; PATAY 1984; DERGAČEV 2002) Pločnik-típusként meghatározott balták köre azon-

² A szilánkok összeillesztése elsőként Kalicz Nándornak (MTA Régészeti Intézete) sikerült, a feldolgozáshoz nyújtott segítségét ezúton köszönöm.

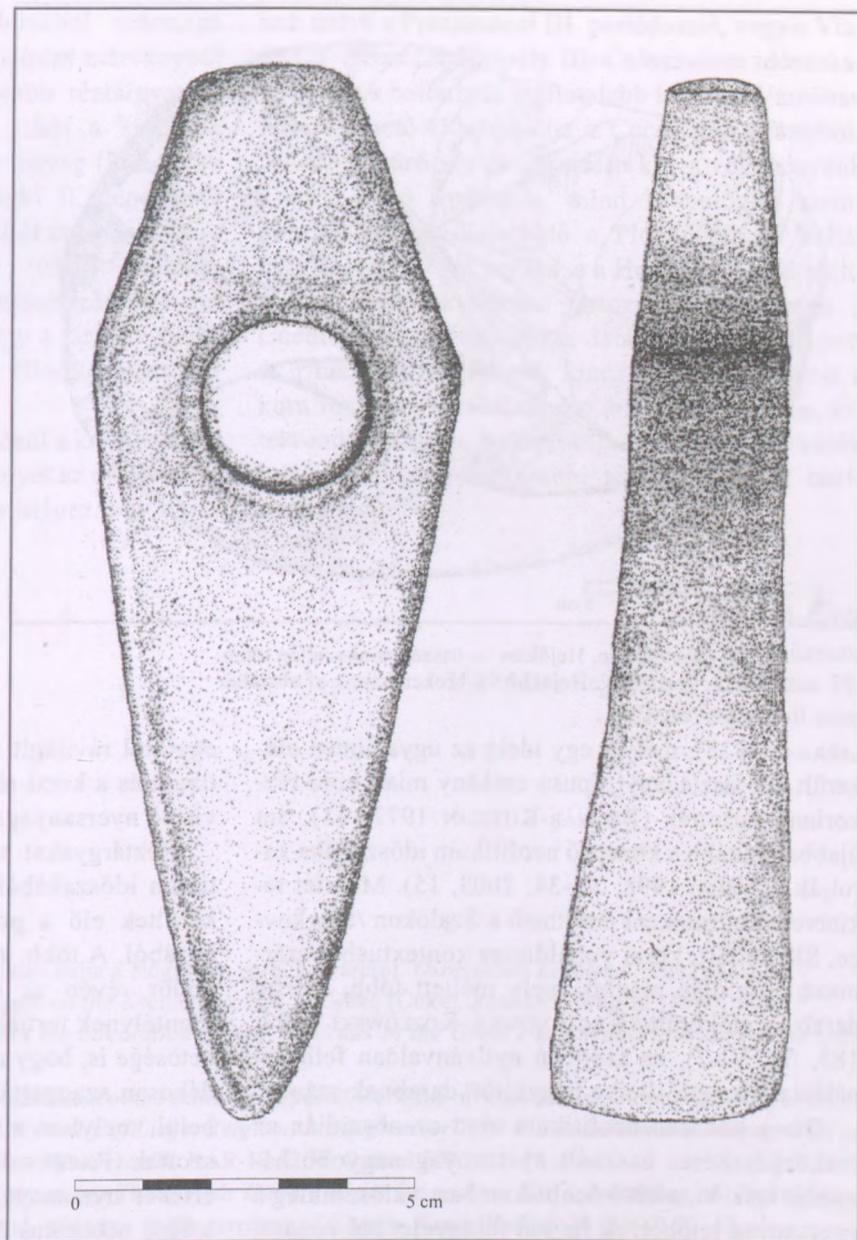
ban B. Govedarica szerint pontosan előírt tipológiai szempontok alapján tovább szűkíthető. B. Govedarica négy kritériumban határozza meg a típus jellemzőit: 1. erősen, olykor enyhébben lekerekített ötszögletű körvonal; 2. sima, kerek, szabályos nyélcső nélküli nyélyluk; 3. egyenes, törés nélküli oldaltengely közel párhuzamos oldalakkal és 4. enyhén lekerekített, ritkán legyezőszerűen elterülő él. A fentiek alapján, az átmeneti darabok kizárásával B. Govedarica a Precucuteni III–Cucuteni A2 időszakra szűkíti a Pločnik-típus használatát (GOVEDARICA 2001, 159), mivel a típushoz sorolt balták között olyan morfológiai eltérések figyelhetők meg, amik sokszor átmeneti példányként értékelendők, tehát a típus legkésőbbi időszakát, illetve már a következő kronológiai fázishoz tartozó típus legkorábbi periódusát képviselik.

A hejőkúrti balta véleményünk szerint biztonsággal tartható a Pločnik-típusú kincsekben előkerült baltákkal azonosnak, s ha elfogadjuk B. Govedarica szigorított tipológiai elképzeléseit, a darab kronológiai elhelyezése is pontosabba válhat.³

A leletgyűttes másik részét képező obszidián szilánkok a deponálás újabb kérdéskörét vetik fel. A szilánkok 8–12 cm szélességű és hosszúságú darabok, s a tömb eredeti méretéből adódóan egy-egy oldalukat kéreg borítja. Alaposabban megvizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy a tömböt úgy törték össze, valószínűleg egyetlen, jól irányított ütéssel, hogy az gyakorlatilag használhatatlan részekre essen szét, és a szilánkok további felhasználását is lehetetlenné tegye. A töm-

³ B. Govedarica lényegében azokat az átmenetinek mondható darabokat zárta ki a Pločnik-körből, melyek a típus kronológiai helyzetét tágabb intervallumban tették csak értékelhetővé. Nélkülük a Pločnik-típus használati ideje „lerövidülne”,

1. kép. Hejőkúrt — kora rézkori balta
Fig. 1. Hejőkúrt — Early Copper Age axe

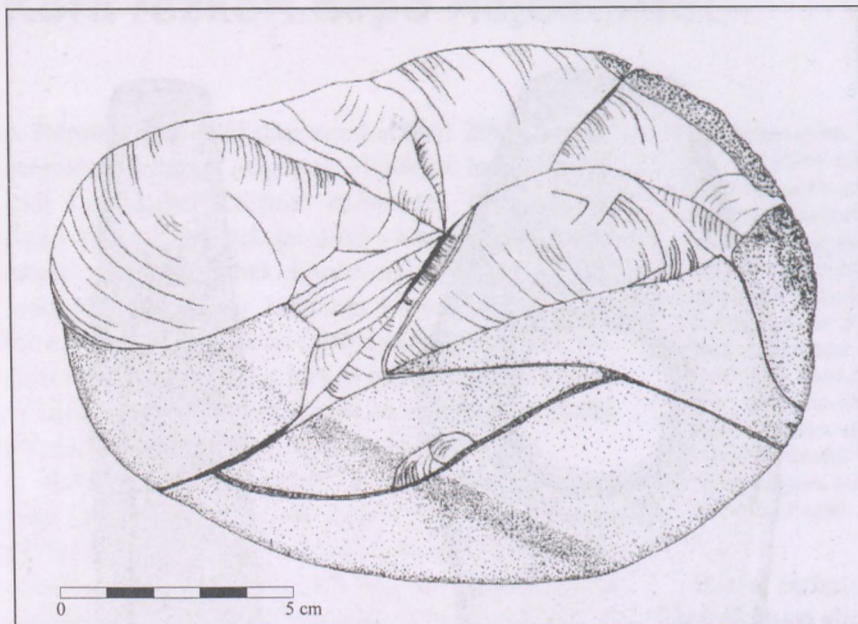

böt ugyanis nem olyan, szisztematikusan kialakított kisebb magkövekre törték, amelyekről pengék, vagy szilánkeszközök választhatók le, hanem éppen ellenkezőleg, a középpontra mért ütéssel olyan, térben csavarodó alakzatok jöttek létre, melyekből később jól használható eszközt már nem lehet készíteni.⁴

Nagy mennyiségű obszidián nyersanyagból álló kincset mindeddig csak Nyírlugosról ismerünk (HIL-

ezáltal pontosabban datálhatóvá válna.

⁴ Ezúton köszönöm Szolyák Péternek az obszidián szilánkok vizsgálatához nyújtott szakmai segítségét.

2. kép. Hejőkürt — összetört obszidián tömb
Fig. 2. Hejőkürt — broken chunk of obsidian

LEBRAND 1928), melyet egy ideig az ugyaninnen előkerült két jászladányi típusú csákány miatt kora rézkorinak tartottak (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 61), ám újabban inkább a középső neolitikum időszakába sorolják (T. BIRÓ 1998, 33–34; 2003, 15). Méretét tekintve párhuzamként említhető a Szalókon /Slavkovce, SK/ feltárt, korai vonaldíszes kontextusból származó obszidián magkő, mely mellett több, kisebb darab is előkerült (KACZANOWKA–KOZŁOWSKI 1997, 183, fig. VI-2), ez azonban nyilvánvalóan felhasználásra félretett, illetve begyűjtött darabnak számít.

Bár a középső neolitikum alatt az obszidián az eszközkészítésre használt nyersanyag nagyobb hányadát teszi ki, a késő neolitikumban, valószínűleg a nyersanyag lelőhelyek fizikai felügyelet alá vonása, illetve egyéb tényezők következtében megváltozik az eszközkészítés és a nyersanyag eloszlása is az egyes telepeken. A kora rézkor időszakában még mindig jelentős szerepet kap, ekkor azonban már főleg kisebb szilánkok formájában, míg megmunkált pengékből kevesebbet találunk, s a domináns szerepet fokozatosan az ún. pruti barna kova veszi át (T. BIRÓ 1998, 33–34).

A középső neolitikumból származó kincsek jobbra csak *Spondylus*-ból állnak (SIKLÓSI 2004, 44), s az ismert példák között mindössze egy olyan esettel számolhatunk, amikor két jade baltát 25 *Spondylus* karperec-törredékkel együtt deponáltak (BURIC 2000).⁵

⁵ Siklósi Zsuzsa szerint az ismeretlen körülmények között talált lelet kincsként kerülhetett a földbe (SIKLÓSI 2004, 45).

együttal rávilágít arra a tényre, hogy a késő neolitikum és a korai rézkor legfontosabb, presztízst képviselő nyersanyaga került egy kincsként gödörbe.

Réztárgyakat tartalmazó kincsek a késő neolitikum időszakából, rendkívül érdekes kontextusból kerültek elő a polgár-csőszalmi tell-település 9. házából. A több, mint száz rézgyöngyöt tartalmazó gödör révén az objektumot feltáró régészek azt szentélynek tartják, s emellett felmerült annak a lehetősége is, hogy a rézgyöngyökből álló láncot szándékosan szaggatták szét, egy olyan rituálé keretein belül, melyben a tűz lángjai is fontos szerepet játszottak (RACZKY 1995; RACZKY ET AL. 1996, 19). Az értékes nyersanyagok szándékos megsemmisítésére a késő neolitikus Diminiből is ismerünk párhuzamot, ahol *Spondylus* gyűrűk és gyöngyök láttak napvilágot törött, átégett állapotban (HALSTEAD 1993).⁶

A zárt leletegyüttesekben előkerült Pločnik-típusú rézbalták közül 15 darab tartozik kincsleletekhez (GOVEDARICA 2001, 157), összesen nyolchoz. Ustra és Tóti /Tăuteu, RO/ lelőhelyéről 3-3 származik, míg a pločniki II. és tordosi kincsek 2-2 baltát tartalmaztak, s a pločniki I., III., és IV., valamint a karbunai kincs egyet-egyet.

A Tordosról ismert depó 3 baltát és egy töredéket tartalmazott (TÉGLÁS 1888), ugyanígy a Tăuteuból származó, szintén 3 baltával (ROSKA 1942, 56). Egyik esetben sem helyeztek mellé más nyersanyag-

⁶ Rituális törésről lásd még CHAPMAN 2001; HORVÁTH 2002, 39.

ból készült tárgyakat. A Karbunából származó kincslelet a csont, *Spondylus*, valamint márványból készült tárgyak mellett két nagyobb réztárgyat és 444 db rézlemezt tartalmazott, tehát a kincsnek csaknem felét teszi ki a fém nyersanyag (DERGAČEV 2002, 11–16, Taf. 1–8). A pločniki II. depóban a rézbalták mellett csiszolt kőbaltákat is találunk (STALIO 1964, 41; JOVANOVIĆ 1971, 108), itt azonban nem is annyira a nyersanyagok különbözőségén van a hangsúly, mint inkább azon, hogy a tárgyak funkciója is eltérhetett egymástól (BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 139).

A legkorábbi időszakra ezek közül a karbunai depó datálható (SZERGEJEV 1963), melyet az orosz kutatás a Tripolje A2 periódus végére helyez, egyidejű-

nek tartva a Precucuteni III. periódussal, vagyis Vinča D1–Tisza III–Herpály III–Csőszhalom időszakával,⁷ míg a baltatípus legfiatalabb leletét a Várnában feltárt temető 43. sírja adja, a Cucuteni A2 fázisból.

A hejőkürti réz és obszidián kincs véleményünk szerint mind tipológiai, mind kronológiai szempontból joggal illeszthető a Pločnik-típusú baltát tartalmazó kincsek sorába, s a Hejőkürtön előkerült, a tiszapolgári kultúrába tartozó gödör alapján a Cucuteni A1–A3 időszakra datálhatjuk. Az elrejtett és rituálisan megrongált kincs betekintést nyújt a kora rézkor időszakában élő ember hitvilágába, értékrendszerébe és bekapcsolja a Felső-Tisza-vidék kora rézkorát a legkorábbi rézkori kincsek horizontjába.

Selján Éva

Herman Ottó Múzeum
3529 Miskolc, Görgey Artúr utca 28.
seljaneva@gmail.com

Irodalom:

- BÁCSMEGI G.–TANKÓ K. 2002: Kora rézkori balta a Nógrád megyei Patvarcról. *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 16–17.
- BANNER, J. 1960: The Neolithic Settlement on the Kremenjak Hill at Csoka (Čoka). *ActaArchHung* 12 (1960) 1–56.
- T. BIRÓ, K. 1998: *Lithic implements and the circulation of raw materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period*. Budapest.
- T. BIRÓ, K. 2003: Tevel flint: a special constituent of the central european LBC lithic inventories. In: Burnez-Lanotte, L. (ed.): *Acts of the XIVth UISPP Congress, University of Liège, Belgium, 2-8 September 2001 9. Production and Management of Lithic Materials in the European Linearbandkeramik*. BAR-IS 1200, Oxford 2003, 11–18.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I. 1972: *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin*. ArchHung 48, Budapest.
- BURIĆ, M. 2000: Findings of nephrite and jade axes on the territory of Croatia. *Krystalinikum* 26 (2000) 39–43.
- CHAPMAN, J. 1981: *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*. BAR-IS 117, Oxford.
- CHAPMAN, J. 2001: Object Fragmentation in the Neolithic and Copper Age of Southeast Europe. In: Biehl, P. F.–Bertemes, F.–Meller, H. (eds): *The Archaeology of Cult and Religion*. Archaeolingua 13, Budapest 2001, 89–107.
- DERGAČEV, V. 2002: *Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien*. PBF XX/9, Stuttgart.
- GOVEDARICA, B. 2001: Zur Typologie der Hammeräxte vom Typ Pločnik. In: Bochmer, R.–Maran, J. (Hrsg.): *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann*. Internationale Archäologie, Studia honoraria 12, Rahden/Westf. 2001, 153–164.
- HALSTEAD, P. 1993: Spondylus shell ornaments from late Neolithic Dimini, Greece: Specialized manufacture or unequal accumulation? *Antiquity* 163 (1993) 603–609.
- HILLEBRAND J. 1928: A nyírlugosi obsidiannucleus-depotleletről – Der Obsidian-Nucleus Verwahrfund von Nyírlugos. *ArchÉrt* 62 (1928) 39–42, 301–303.

⁷ A román kutatás nem fogadja el a Precucuteni III és Tripolje A2 periódus egyidejűségét, hanem utóbbit a Precucuteni III-at követő időszakba helyezi, ezáltal a karbunai kincslelet

korát a Cucuteni A1–A2 időszakba csúsztatva (GOVEDARICA 2001, 158).

- HORVÁTH T. 2002: Késő rézkori agyagmaszk Balatonöszödről. *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 31–40.
- JOVANOVIĆ, B. 1971: *Metalurgija eneolitskog periode Jugoslavie*. Beograd.
- KACZANOWKA, M.–KOZŁOWSKI, J. K. 1997: Lithic Industries. In: Kozłowski, J. K. (ed.): *The Early Linear Pottery Culture in Eastern Slovakia*. Kraków 1997, 177–253.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/14, München.
- PATAY, P. 1984: *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn*. PBF IX/15, München.
- RACZKY, P. 1994: Two late Neolithic „hoards” from Csóka (Čoka)-Kremenyák in the Vojvodina. In: Lőrinczy G. (szerk.): *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged 1994, 161–172.
- RACZKY, P. 1995: New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Internationale kupferzeitliche Konferenz, Veszprém 1994*. *Inventaria Prachistorica Hungariae* 7, Budapest 1995, 51–60.
- RACZKY, P.–MEIER-ARENDT, W.–HAJDÚ, ZS.–KURUCZ, K.–NAGY, E. 1996: Two unique assemblages from the late Neolithic tell settlement at Polgár-Csőszhalom. A late Neolithic settlement in the Upper Tisza region and its cultural connections (Preliminary report). In: Kovács, T. (Hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest 1996, 17–30.
- ROSKA M. 1942: A rézcsákányok — Über die Herkunft der kupfernen Hacken, Axthacken, Hammeräxte und Pickelhacken vom ungarischen Typus. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* 2 (1942) 15–77.
- SZERGEJEV, G. P. 1963: Сергеев, Г. П.: Раннетрипольский клад у с. Карбуна. *СА* 1963/1 135–151.
- SIKLÓSI, ZS. 2004: Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin. Material manifestations of social differentiation. *ActaArchHung* 55 (2004) 1–62.
- STALIO, B. 1964: Novi metalni nalaz iz Pločnika kod Prokupja — Dépôt d'objets métalliques nouvellement mis au jour à Pločnik près de Prokuplje. *ZNM* 4 (1964) 35–41.
- SCHUBERT, F. 1965: Zu den südosteuropäischen Kupferaxten. *Germania* 43 (1965) 274–295.
- TÉGLÁS G. 1888: Rézkori tárgyak az erdélyi medence területéről. *ArchÉrt* 8 (1888) 116–125.
- TODOROVA, H. 1981: *Kupferzeitliche Beile und Äxte in Bulgarien*. PBF IX/14, München.
- VULPE, A. 1975: *Die Äxte und Beile in Rumänien II*. PBF IX/5, München.

An Early Copper Age hoard from Hejőkürt

An Early Copper Age hoard came to light during the exploratory excavation conducted by the archaeologists of the Herman Ottó Museum on the outskirts of Hejőkürt (County Borsód–Abaúj–Zemplén) in summer, 2005. The hoard consisted of a Pločnik type copper axe (*Fig. 1*) and an obsidian block broken into over twelve fragments (*Fig. 2*), some of which lay near the axe, while other fragments were recovered from the fill of the pit. The obsidian block was shattered with a single blow, yielding virtually useless fragments. The hoard recovered from a closed pit can perhaps be dated by another pit yielding finds of the Tiszapolgár culture. No other Early Copper Age features were found on the roughly 5 ha large investigated area. The copper and obsidian hoard from Hejőkürt can be fitted into the series of hoards containing Pločnik type axes both typologically and chronologically. The Tiszapolgár pit assigns the hoard to the Cucuteni A1–A3 period. The concealed and intentionally broken artefacts of this hoard allow a glimpse into the beliefs and thought of the Early Copper Age. This hoard links the Early Copper Age of the Upper Tisza region to the horizon of the earliest Copper Age hoards.

Középső rézkori sír Valkó-Tópartról

2004. szeptemberében Valkón (Pest megye) egy hétvégi telken kerítés ásása közben csepeket találtak. A szóban forgó telek a Gödöllői-dombvidék K-i szélén, a Vácszentlászló és Valkó között elhelyezkedő horgasztótól délre lévő domb D-i lejtőjén, a Kásatető nevű, nagyjából K–Ny-i irányú dombvonulaton helyezkedik el (1. kép). Két ismert régészeti lelőhely, az MRT 20/13. és 20/6. számú lelőhelyek közé esik.¹ Jelenlegi ismereteink szerint nem lehet eldönteni, hogy önálló lelőhelyként kezelendő-e.

A kerítés árkának kiásása során a telektulajdonosok elmondása szerint az árok ÉK-i végében, mintegy 25–30 cm mélységben (közvetlenül a humusz alatt) találták a következő leleteket:²

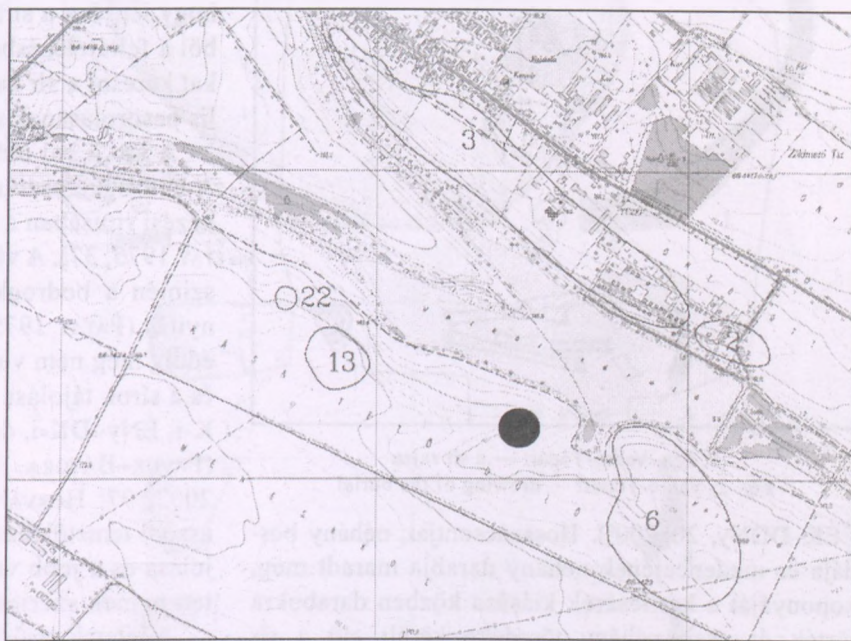
1. Hordó alakú edény darabjai, pereme enyhén kihajló, egyenesre levágott. Pereméből két függőleges állású, négyzetes alakú fül indul, hasvonal alatt két kerek, legömbölyített bütyök található. Pá.: 9,8 cm. Töredékes, ragasztott (3. kép 6).
2. Csőtálcas edény töredéke. Mérfető Ma.: 13,4 cm, mérfető Á.: 15,8 cm. Töredékes, ragasztott (4. kép 1).
3. Harangos csőtálcas edény töredéke. Mérete: 9×8,1 cm (4. kép 3).
4. Oldaltöredék vízszintes állású, ovális bütyökkel. Mérete: 7,8×5 cm (4. kép 4).
5. Oldaltöredék függőleges állású bütyökkel. Mérete: 3,7×3,6 cm (4. kép 5).
6. Ívelt oldalfalú, alig behúzott peremű tál lekerekített peremtöredéke. Mérete: 4,5×2,4 cm (4. kép 6).

A kidobott földből további kerámiatöredékek kerültek elő:

1. Behúzott peremű tál peremtöredéke. Mérfető Pá.: 19 cm, mérete: 5,8×2,8 cm (3. kép 3).

¹ Torma I. (szerk.)–Dinnyés I.–Kővári K.–Kvassay J.–Miklós Zs.–Tettamanti S.: Pest megye régészeti topográfiája (XIII/3). Aszód és gödöllői járás. Magyarország Régészeti Topográfiája. Sajtó alatt. Köszönjük a szerzőknek, hogy a kéziratot idézhettük.

² A kerámiatöredékeket a tulajdonosok átadták az aszódai Petőfi Múzeum számára. A leletek az aszódai Petőfi Múzeum régészeti gyűjteményében találhatók 2005.1.1–16, 2.1–58. leltári számon.

1. kép. Régészeti lelőhelyek elhelyezkedése Valkó-Tóparton, és a középső rézkori sír előkerülésének helye (●)

Fig. 1. Archaeological sites at Valkó-Tópart, and the location of the Middle Copper Age burial (●)

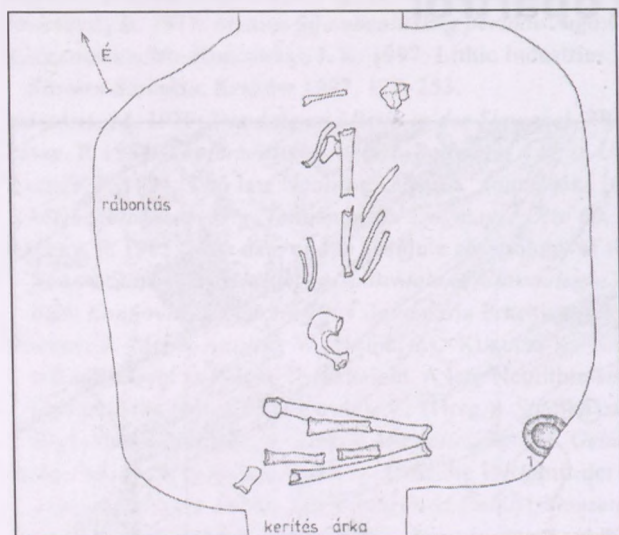
2. Behúzott peremű tál elvékonyodó peremtöredéke. Mérfető Pá.: 23 cm, mérete: 4,4×3,5 cm (3. kép 4).
3. Elvékonyodó, lekerekített peremtöredék, valószínűleg alig behúzott peremű tálból. Mérete 3,8×3,2 cm (3. kép 5).

Ezen kívül néhány emberi koponyatöredéket, valamint állatcsontokat is találtak.

A fentiek alapján feltételezhető volt, hogy temetkezésről van szó, amit az elvégzett leletmentés be is bizonyított (KULCSÁR 2005).³

A kerítés kb. 40 cm széles árkának kiszélesítése és megtisztítása után a sárga altalajban semmilyen értelmezhető elszíneződést sem sikerült megfigyelni, de néhány előbukkant csontot követve sikerült kibontani a teljes sírt (2. kép). A sírgödörben, melynek pontos kiterjedését nem sikerült tisztázni, 34 cm mélyen a bal oldalán feküdt az igen rossz állapotban megmaradt zsugorított csontváz (tájolása

³ A leletmentést Kulcsár Valéria végezte el 2004. októberében. Ezúton is hálásan köszönöm, hogy a leleteket számomra publikálásra átengedte. Munkatárs Jakab Attila régészhallgató (ELTE) volt. A leletanyag restaurálása Bakonyi Viktória munkája, a rajzokat F. Bodnár Katalin, a térképet Érdi Benedek, a képtáblákat Zoltán Sándor Péter készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

2. kép. Valkó-Tópart — a sír rajza
Fig. 2. Valkó-Tópart — drawing of the burial

ÉÉK-DDNy, 20–200°). Hosszúcsontjai, néhány bordája és medencéjének néhány darabja maradt meg, koponyáját a kerítésárok kiásása közben darabokra törték és csak néhány töredéke került elő a sír környékéről.⁴ Egyetlen *in situ* megmaradt melléklete egy tálka volt:

1. Aszimmetrikus testű, behúzott peremű tál, pereme egyenes, hasa ívelt, alja behúzott, profilált. Pereméből kis kerek fül indul (valószínűleg a másik oldalán is volt egy füle). Pá.: 7,6 cm, Ma.: 4,9 cm, Fá.: 3,9 cm. Kiegészített (3. kép 1).
2. A sír földjéből a felső test környékéről egy lapos, korong alakú mészkögyöngy került elő. Á.: 1 cm (3. kép 2).

Az árok bővítése során további cserepek kerültek elő a sír földjéből és az árok falából:

1. Csőtálpas edény 8 db töredéke, a belőlük restaurált csőtálp mérhető Á.: 14 cm (4. kép 2).
2. Csőtálpas edény töredéke. Á.: 8,4 cm, mérhető Ma.: 6,7 cm. Ragasztott (4. kép 7).
3. Egyenesre vágott aljtöredék. Á.: 8,3 cm, mérhető Ma.: 2,7 cm. Ragasztott (4. kép 8).
4. Előkerültek még csőtálpas edényből származó további töredékek, aljtöredék, valamint 59 db oldaltöredék.

Valamennyi kerámiatöredék jól kidolgozott, homokkal, egészen apró kavicsal vagy kerámiazúzával soványított, jól égetett. Többségük sötétszürke színű, ezek közül több esetben polírozás nyomai figyelhetők meg; csak néhány darab volt barna, világosbarna színű.

Mint azt fentebb említettük, a kerítés ásása során a sirt majdnem teljesen szétrombolták. Az ismertetett leletek jellege arra mutat, hogy a temetkezés mellékletei voltak, de ezt biztosan csak a behúzott pere-

⁴ Az antropológiai vizsgálatot Köhler Kitti (MTA Régészeti Intézete) végezte, munkáját ezúton is köszönöm. A rossz

mű tálról (3. kép 1) és a mészkögyöngyről (3. kép 2) jelenthetjük ki. A többi lelet szórványként került elő és leletkörülmények alapján csak valószínűsíthetjük, hogy tényleg a sírhoz tartoztak. A továbbiakban ebből a feltételezésből kiindulva próbálunk támpontokat keresni a sír kronológiai helyzetének és kulturális besorolásának meghatározásához.

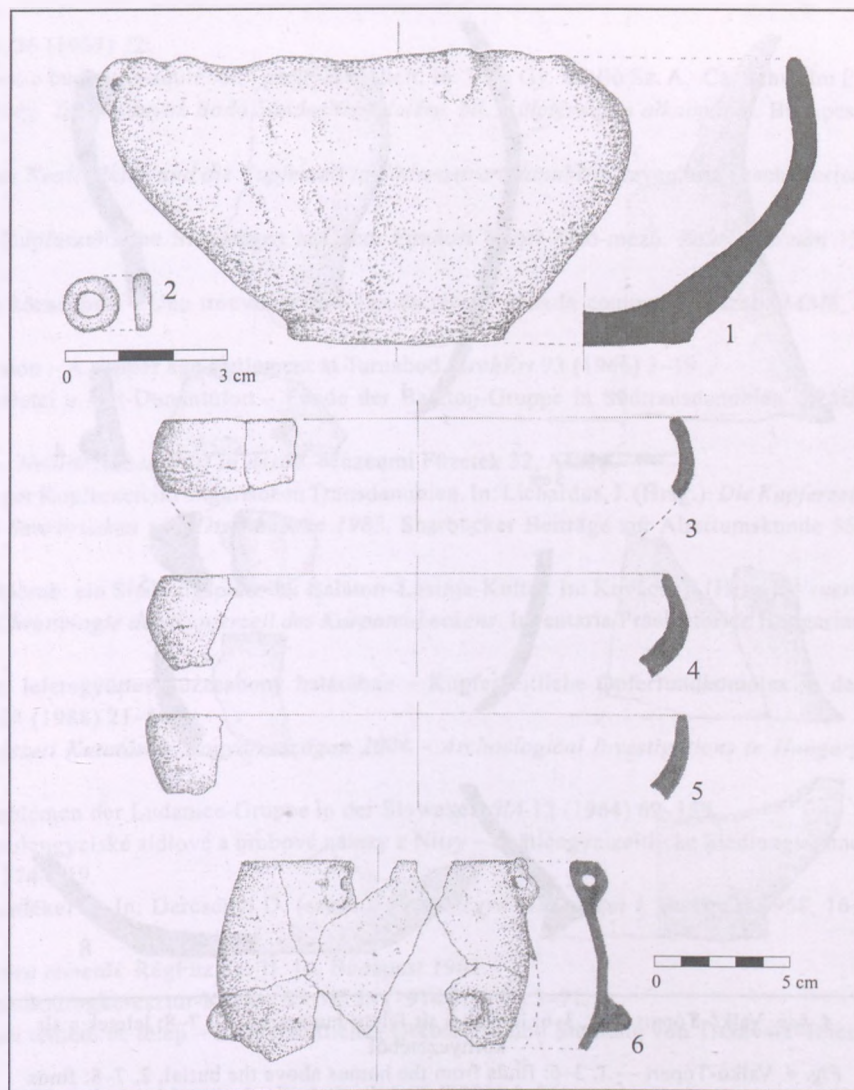
A váz a bal oldalára fektetve, zsugorítva feküdt. A bodrogkeresztúri kultúra szigorúan kötött temetkezési rítusában a nőt a bal oldalukra (PATAY 1975, 37). A váz tájolása ÉÉK-DDNy-i volt, ami szintén a bodrogkeresztúri kultúrára jellemző irányítás (PATAY 1975, 37–38). A Ludanice-kultúrában eddig még nem volt megfigyelhető ilyen kötött rítus és a sírok tájolása is változatos: megtalálható a Ny-K-i, ÉNy-DK-i, de a K-Ny-i, DK-ÉNy-i fektetés is (PAVÚK-BÁTORA 1995, 88–91; M. VIRÁG 1995, 67; 2002, 97; HORVÁTH 2003, 258). A lengyeli kultúra aszódai temetőjében szintén változatos volt a sírok tájolása és a jobb vagy bal oldalra fektetés sem jelentett nemek szerinti elkülönülést (KALICZ 1985, 36).

A leletek elsődleges vizsgálata alapján a sír a késő neolitikumból származónak tűnt (KULCSÁR 2005). A ránk maradt kerámiaanyag kidolgozását és tipológiai jellegzetességeit alaposabban megvizsgálva azonban ezt a datálást pontosítani lehet: a leletek a középső rézkorra jellemző formákat mutatják.

A csőtálpas edények töredékei között előkerült egy harangos csőtálpas edény „harangjának” töredéke (4. kép 3), egy csőtálpas edény tálrészének töredéke (4. kép 7), valamint két ívelten kihajló, elvékonyodó csőtálp is (3. kép 1–2). Harangos csőtálpas edények előkerültek már temetőben és telepeken is: a késő lengyeli (pl. PAVÚK 2000, Abb. 1. 13), a tiszapolgári (KALICZ 1966, 6, 13) és a bodrogkeresztúri (KALICZ 1966, 6, 13; Tiszavalk-Kenderföld: PATAY 1978, 28, Taf. XIII. 1) kultúrák leletegyütteseiben egyaránt ismerünk néhány példányt. Leggyakrabban a Ludanice-kultúra anyagában (Budapest-Aquincumi gázgyár mellett: HORVÁTH 2003, 258–259, 2. ábra 2; Jelšovce: PAVÚK-BÁTORA 1995, Abb. 37. 4, 9, Abb. 39. 1, Abb. 55. 4, Abb. 68. 4; Nagykovácsi-Remete-hegyi zsomboly: M. VIRÁG 1995, Abb. 8. 1; 2002, 97–98, Fig. 4. 9; Nyitra/Nitra, SK/-Leninradská ulica: LICHARDUS-VLADÁR 1964, Abb. 2. 7; PAVÚK 2000, Abb. 3. 11) és a Ludanice-kultúra vonásait mutató bodrogkeresztúri kultúra leletei között (KALICZ 1966, 6, 13; Szihalom-Sóhajtó: MARTON-PATAY 2004, 296–297, 4. kép 2) fordulnak elő. A megtartású, töredékes, hiányos embertani maradványok egy adultus korú (23–40 éves) nőhöz (?) tartoztak.

valkói töredékes kerámia- anyagból még több darab le- hetett csőtálpas edények része.

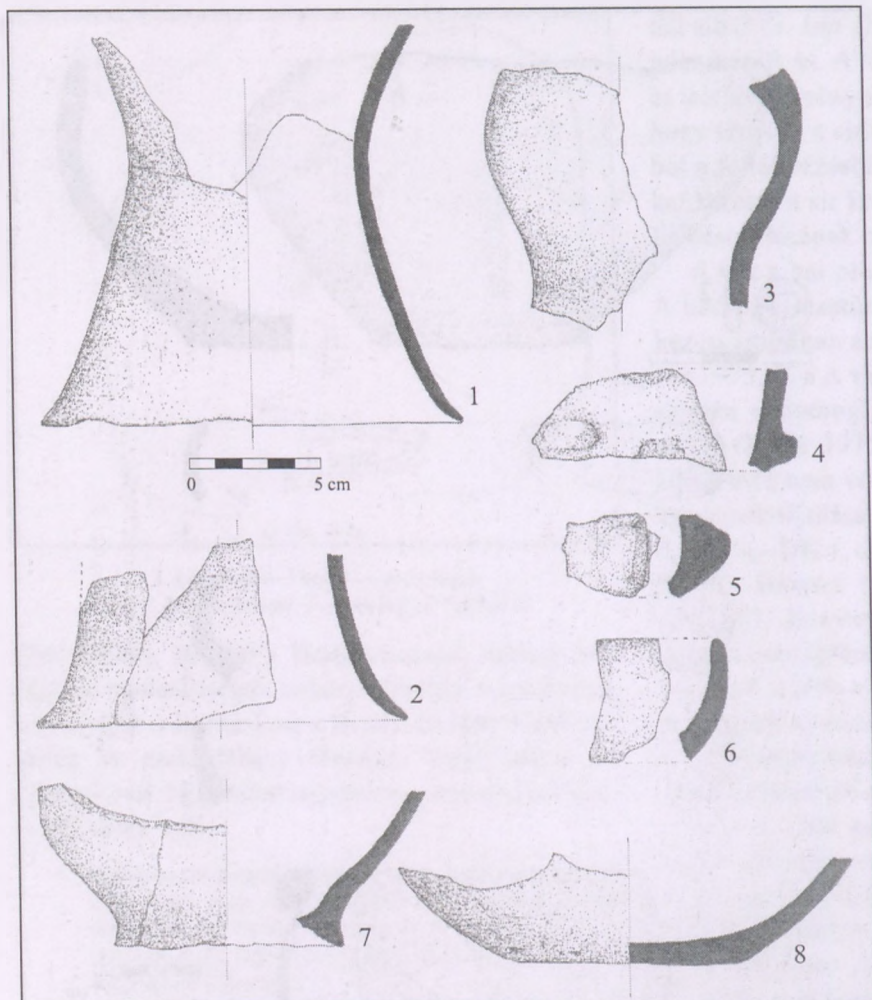
A behúzott peremű tálak (3. kép 1, 3, 4) a Ludanice-kultúra jellegzetes darabjai, megtalálha- tóak Budapest környékén (pl. Nagykovácsi-Remete-hegyi Al- sóbarlang: M. VIRÁG 1997, 8, 10, 2. kép 13–14, 3. kép 1–7; 2002, Fig. 8. 1, 2, 9, Fig. 9. 6, 8; Pilis- szentlélek-Leánybarlang: M. Vi- RÁG 1995, Abb. 3. 2, 4, 6; Pi- liszentlélek-Legénybarlang: M. VIRÁG 1995, Abb. 3. 1, 3, 5), a mai Szlovákia területén (Be- rencs /Branč, SK/: LICHARDUS- VLADÁR 1964, Abb. 41; Nyit- raegerszeg /Jelšovce, SK/: PA- VÚK-BÁTORA 1995, Abb. 55. 1; Nitra-Martinský vrch: LICHAR- DUS-VLADÁR 1970, Obr. 18. 3, 6), de az északkelet-magyarországi, a Ludanice-kultúra jellegzetes- ségeit mutató leletegyüttesekben is megjelennek (Füzesabony- Pusztaszikszó: SZ. KÁLLAY 1988, 29, 36–37, 6. ábra 2–4; Mó- nosbél: PATAY 1961, 59, XXIII. t. 10, 13). A behúzott peremű tálakon a perem alatt ülő kis kerek fül szintén jellegzetes (Nagykovácsi-Remete-hegyi Al- sóbarlang: M. VIRÁG 1997, 8, 4. kép 1–3). Egy hasonló tálból származó töredéken lelőgő, ovális bütyköt találunk (4. kép 5), amely ugyancsak jó párhuzamokkal rendel- kezik a Ludanice-kultúra Budapest környéki lelet- anyagaiban (Pilisszentlélek-Legénybarlang: M. VIRÁG 1995, Abb. 3. 1, 3; Szigetszentmiklós-Üdülősor: M. VIRÁG 1992, 24, 23. kép 14). A behúzott peremű tál a Balaton-Lásinja-kultúrájának is egyik alapvető táltípu- sa (pl.: Dobri-Alsó-mező: HORVÁTH-H. SIMON 2004, 63, Abb. 16. 8, 16, 17, Abb. 17. 1, 2; Gellénháza- Városrét: HORVÁTH-H. SIMON 2003, Abb. 24. 1, 3, 4, 6, 7; Letenye-Szentkereszt-domb: KALICZ 1995, 75, Abb. 1. 1, 5, 8, Abb. 3. 11–13; 1991, Abb. 7), nagyon ritka viszont a lengyeli kultúrában (KALICZ 1985, 43; M. VIRÁG 1997, 10) és a bodrogkeresztúri kultúra anya- gából is csak néhány példányt ismerünk (M. VIRÁG 1997, 10; harangos csőtálpas edény behúzott peremű

3. kép. Valkó-Tópart — 1–2: leletek a sírból, 3–6: leletek a sír feletti humusból
Fig. 3. Valkó-Tópart — 1–2: finds from the burial, 3–6: finds from the humus above the burial

tálrésszel Emődről: PATAY 1961, 20, X. t. 4, és a szil- halom-sóhajtói temetőből: MARTON-PATAY 2004, 296– 297, 4. kép 2). Két peremtöredék (3. kép 5, 4. kép 6) az alig behúzott peremű, csaknem cilindrikus felsőrészű tálaból származik (M. VIRÁG 1997, 8, 2. kép 13, 14, 3. kép 3–6).

A perem alatti átfűrt fülekkel és a hozzájuk ké- pest szimmetrikusan elhelyezett bütykökkel ellátott hordó alakú edény (3. kép 6) pontos párhuzama a tiszavalk-tetesi temetőből ismert (PATAY 1978, 54, 32. ábra 7). A hordó alakú edény a bodrogkeresztúri (pl. PATAY 1975, 28, Taf. 14. 1–4), a Ludanice- (Branč: LICHARDUS-VLADÁR 1964, Abb. 13. 4; VLA- DÁR-LICHARDUS 1968, Abb. 71. 1, Abb. 73. 15, Abb. 78. 7; Füzesabony-Pusztaszikszó: SZ. KÁLLAY 1988, 8. kép 4; Nagykovácsi-Remete-hegyi Alsóbarlang:

4. kép. Valkó-Tópart — 1, 3–6: leletek a sír feletti humuszból, 2, 7–8: leletek a sír környezetéből

Fig. 4. Valkó-Tópart — 1, 3–6: finds from the humus above the burial, 2, 7–8: finds from the vicinity of the burial

M. VIRÁG 1997, 11, 12–13. kép) és a Balaton–Lásinja-kultúrák (KALICZ 1974, 81; Gellénháza-Városrét: HORVÁTH–H. SIMON 2003, Abb. 23. 3) anyagában is jellegzetes, ez a típus a középső rézkor általánosan elterjedt edényformája.

A korong alakú mészkögyöngyök a bodrogkeresztúri kultúra női sírjainak jellemző mellékletei (PATAY 1975, 18–19). A Ludanice-kultúra női sírjaiban szintén előfordulnak kögyöngyök, de formájuk más: nem korong, hanem hasáb alakúak (PAVÚK–BÁTORA 1995, 97–99, Abb. 48. 3, Abb. 51. 7, Abb. 57. a–s, stb.).

A leletek felsorolt párhuzamai arra utalnak, hogy Valkón egy középső rézkori sírt bolygattak meg. A sír egy olyan — a Dunától a Gödöllői-dombságon és az Alföld északi peremén át húzódó — régióban került elő, ahol a bodrogkeresztúri és a Ludanice-kultúrákhoz köthető kulturális hatások egyaránt kimutathatóak. Egyes lelőhelyek anyagában inkább a

bodrogkeresztúri kultúra jellegzetességei ismerhetők fel (Bag-Peresmalom dűlő: PATAY 1961, 5, X. t. 1; Galgahévíz: PATAY 1961, 88; Hatvan: PATAY 1961, 89, XXXIII. t. 2; Pécel-Faiskola: HOLPORT 1983⁵; Tura: PATAY 1958, 18; M. VIRÁG 1995, 87–89, Abb. 10), míg másokat bodrogkeresztúri hatásokat mutató Ludanice-jellegű lelőhelyként tartanak számon (Budapest, XVII-Rákospalota, Újtelep, Hunyadi u.: M. VIRÁG 2002, 96–98, Fig. 12; Budapest, XVII-Csabai u. 50.: M. VIRÁG 2002, 95–96, Fig. 11. 1–2; Budapest-Rákospalota, Kossuth L. u.: M. VIRÁG 2002, 95, Fig. 10. 1–6; Budapest-Rákospalota, Bogács u. 3.: M. VIRÁG 2002, 95, Fig. 10. 7; Nagytarcsa: M. VIRÁG 1995, 89, Abb. 10). Előkerültek olyan sírok is, amelynek anyagában mindkét kultúra hatása nyilvánvaló (Pécel-Thököly u.: KÖVÁRI 1980; M. VIRÁG 1995, 87–89, Abb. 10). A valkói sír ezeknek az összetett, több irányból érkező kulturális hatásokat magukon hordozó lelőhelyeknek a sorát gyarapítja.

Az előkerült és megmentett kerámiaanyag jellegzetességei — a karcolt díszek hiánya, a bütökdíszek sokfélesége, a harangos csőtálas edény és a behúzott peremű tálak megléte — inkább a Ludanice-kultúra irányába mutatnak. A valkói sír az M. Virág Zsuzsanna által leírt, a Duna keleti partján található, a Ludanice-kultúra erőteljes bodrogkeresztúri vonásokat is magukon hordozó lelőhelyei közé tartozhat (M. VIRÁG 1995, 84–85; 1997, 13; 2002, 99).

Patay Róbert

Árpád Múzeum

2300 Ráckeve, Kossuth Lajos utca 34.

patayr@freemail.hu

⁵ A leletek a váci Tragor Ignác Múzeumban találhatóak (Ltsz.: 83.25.1–27.1), közöletlenek. Az antropológiai anyagról lásd: K. ZOFFMANN 1991.

Irodalom:

- HOLPORT Á. 1983: Pécel. *RégFüz* Ser I. 36 (1983) 22.
- HORVÁTH L. A. 2003: Rézkori temetkezés a budapest-aquincumi gázgyár mellett. In: Viga Gy.-Holló Sz. A.-Cs. Schwalm E. (szerk.): *Vándorutak-Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Budapest 2003, 257–265.
- HORVÁTH, L. A.–H. SIMON, K. 2003: *Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien*. Inventaria Praehistorica Hungariae 9, Budapest.
- HORVÁTH, L. A.–H. SIMON, K. 2004: Kupferzeitliche Siedlungen auf dem Fundort Dobri-Alsó-mező. *Zalai Múzeum* 13 (2004) 55–118.
- KALICZ N. 1958: Rézkori lelet Paszab községben – Une trouvaille de l'âge du cuivre dans la commune Paszab. *JAMÉ* 1 (1958) 9–23.
- KALICZ N. 1966: Rézkori lelet Tarnabodon – A copper age settlement at Tarnabod. *ArchÉrt* 93 (1966) 3–19.
- KALICZ N. 1974: A balatoni csoport leletei a Dél-Dunántúlon – Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien. *JPMÉ* 14–15 (1969–70 [1974]) 75–96.
- KALICZ N. 1985: *Kőkori falu Aszódon – Neolithisches Dorf in Aszód*. Múzeumi Füzetek 32, Aszód.
- KALICZ, N. 1991: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 1988*. Saarbücker Beiträge zur Altertumskunde 55, Bonn 1991, 347–387.
- KALICZ, N. 1995: Letenye-Szentkeresztomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Prachistorica Hungariae 7, Budapest 1995, 61–106.
- Sz. KÁLLAY Á. 1988: Rézkori áldozati leletgyűttes Füzesabony határában – Kupferzeitliche Opferfundkomplex in der Gemarkung von Füzesabony. *Agria* 24 (1988) 21–50.
- KULCSÁR V. 2005: Valkó, Tópart. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 – Archaeological Investigations in Hungary 2004*, Budapest 2005, 299.
- LICHARDUS, J.–VLADÁR, J. 1964: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *SIA* 12 (1964) 69–159.
- LICHARDUS, J.–VLADÁR, J. 1970: Neskrolengyeliské sídlové a hrobové nálezy z Nitry – Spätlengyelzeitliche Siedlungs-, und Grabfunde aus Nitra. *SIA* 18 (1970) 374–419.
- PATAY P. 1958: Pest megye régészeti emlékei II. In: Dercsényi D. (szerk.): *Pest Megye Műemlékei I*. Budapest 1958, 16–35.
- PATAY P. 1961: *A bodrogkeresztúri kultúra temetői*. RégFüz Ser II. 10, Budapest 1961.
- PATAY, P. 1975: Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur. *BRGK* 55 (1974 [1975]) 3–71.
- PATAY P. 1978: A tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep – Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes. *FolArch* 29 (1978) 21–57.
- PAVÚK, J. 2000: Das Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit. *SIA* 48 (2000) 1–26.
- PAVÚK, J.–BÁTORÁ, J. 1995: *Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce*. Archacologica Slovaca Monographiae 5, Nitra.
- M. VIRÁG Zs. 1992: Újkőkori és középső rézkori telepnyomok az M0 autópálya szigetszentmiklósi szakaszánál – Neolithische und hochkupferzeitliche Siedlungsspuren an der Autobahntrecke M0 bei Szigetszentmiklós. In: Havassy P.–Selmeczi L. (szerk.): *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. I. – Archäologische Forschungen auf der Strasse der Autobahn M0. I*. BTM Műhely 5, Budapest 1992, 15–60.
- M. VIRÁG, Zs. 1995: Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO-Transdanubien (Das Ludanice-Problem). *ActaArchHung* 47 (1995) 61–94.
- M. VIRÁG, Zs. 1997: Adatok Budapest középső rézkorához – Angaben zur mittlerer Kupferzeit von Budapest. *BudRég* 31 (1997) 5–40.
- M. VIRÁG, Zs. 2002: Data on the Middle Copper Age Archaeological Topography of Budapest Environs (Sites of the Ludanice Culture). *BudRég* 36 (2002) 93–113.
- VLADÁR, J.–LICHARDUS, J. 1968: Erforschung der frühäneolitischen Siedlungen in Branč. *SIA* 16 (1968) 263–352.
- K. ZOFFMANN Zs. 1991: A Bodrogkeresztúri kultúra népességének embertani vizsgálata (Újabb leletek Pest megyéből) – Anthropologische Auswertung der Bevölkerung der Bodrogkeresztúr-Kultur (Neuere Funde aus dem Komitat Pest). *StComit* 21 (1991) 131–148.

Middle Copper Age burial from Valkó-Tópart

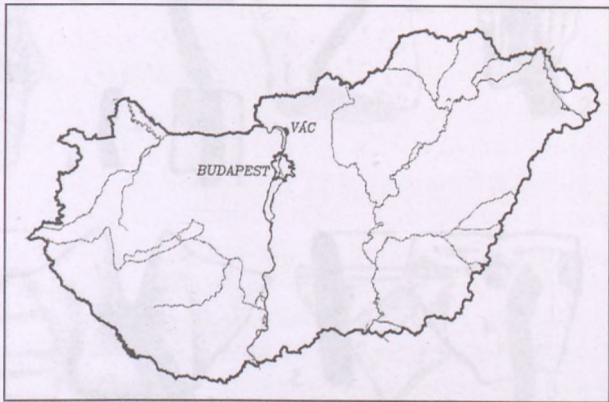
Pottery sherds came to light at Valkó in County Pest from the foundation trench of a fence around a holiday cottage at weekend plot in September, 2004 (*Fig. 1*). The rescue excavation conducted at the site indicated that a burial had been destroyed (*Fig. 2*). Most of the pottery published here comes from the disturbed area and it is therefore only probable that it was part of the grave furniture (*Figs 3–4*). The burial came to light in a region extending from the Danube through the Gödöllő Hills to the northern fringes of the Great Hungarian Plain, in which the cultural impact of both the Bodrogkeresztúr and the Ludanice culture can be noted. The pottery finds reflect these cultural influences from various regions. The distinctive features of the pottery — the lack of incised decoration, the rich variety of knob ornaments, the presence of vessels set on bell shaped pedestals and bowls with indrawn rim — reflect stronger impacts from the Ludanice culture. The burial was found on the eastern bank of the Danube and probably marks a Ludanice site with marked Bodrogkeresztúr traits.

A badeni kultúra idoltöredéke Vácról

Vác-Pláza néven bevásárló- és lakóközpont építését kezdték meg a város É-i szélén, a Szerűskertnek nevezett részen 2000 január végén. A terület régóta ismert régészeti lelőhely; a Dunába folyó kis ér melletti alacsony dombon az 1950-es évek eleje óta kerülnek elő újkőkori, késő rézkori, késő bronzkori, kelta és kvád településre utaló leletek.¹ Az építési terület a lelőhely Ny-i szélére esik.

Az építkezés során csak arra volt lehetőség, hogy figyelemmel kísérjem az alapozási munkákat, az előkerülő leleteket dokumentáljam és összegyűjtsem. A munkát nagyon megnehezítette, hogy az alapozási gödröket kiásásuk után szinte azonnal betöltötték be.

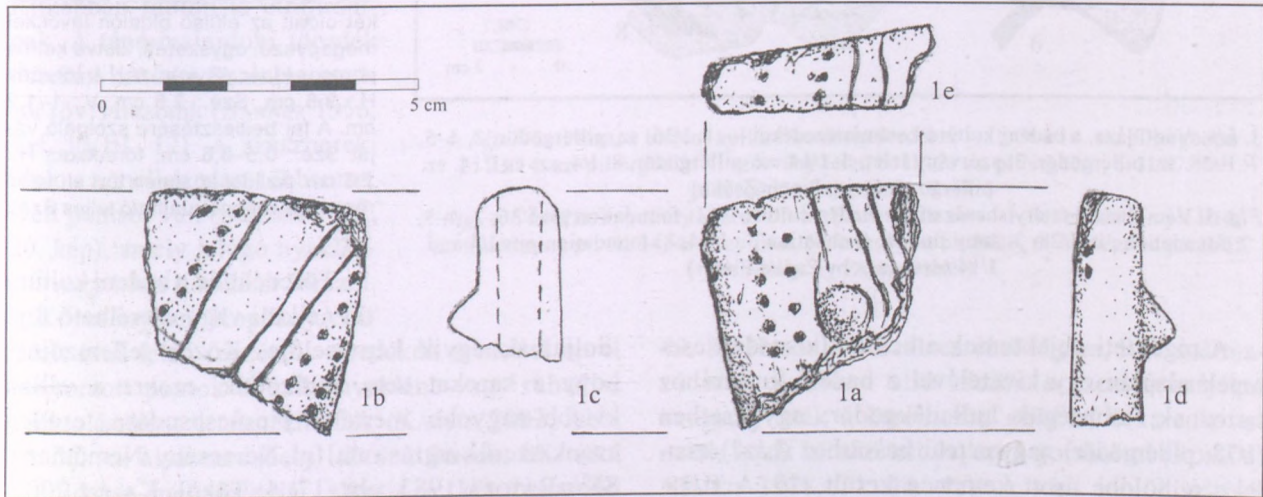
A három, egymással összekapcsolt új épület összesen 8769 m² nagyságú területet foglal el. Az alapozás technológiájából következően azonban — 240 db, átlagosan 2,30×2,30 m nagyságú, négyszögletes pillérgödöröt ástak — ennek csak kis részén folyt földmunka. A talajmechanikai vizsgálatokból kiderült, hogy a területen igen vastag feltöltés van, ezért átlagosan 50 cm vastagságban géppel eltávolították a felső réteget, majd erről a szintről kezdték meg az alapgödörök kiásását 130–140 cm mélységig. Az alapgödörök metszetében még a felső réteg eltávolítása után is 30–80 cm (a legtöbb esetben 60–70 cm) vastagságú, legújabb kori feltöltés mutatkozott (fekete salak, majd durva sóder, utána pedig helyenként fehér, tört mészkő). Ezen feltöltés alatt néhány he-

I. kép. Vác-Pláza — a lelőhely földrajzi elhelyezkedése
Fig. 1. Vác-Plaza — location of the site

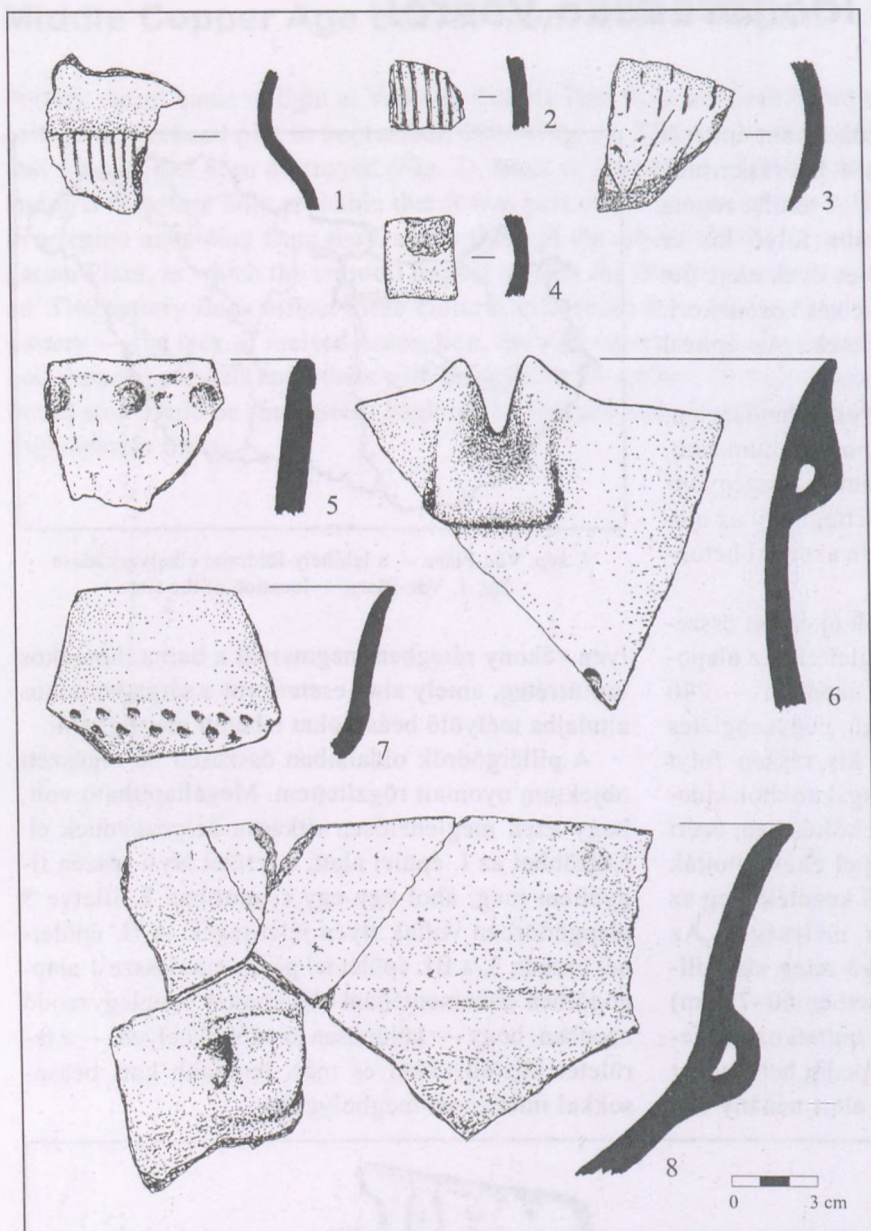
lyen vékony rétegben megmaradt a barna, homokos kultúrréteg, amely alatt esetenként a sárga homokos altalajba mélyülő beásásokat lehetett megfigyelni.

A pillérgödörök oldalaiban összesen 26 régészeti objektum nyomait rögzítettem. Megállapítható volt, hogy ezek meglehetősen ritkán helyezkednek el. Legtöbbet az I. épület alatt, a terület Ny-i részén figyeltem meg, ahol egy-egy csoportban 8, illetve 3 alapgödörben voltak ilyen jelenségek. A II. épületnél csupán 3, a III. épületnél pedig mindössze 1 alapgödörben dokumentáltam objektumot. Megjegyzendő azonban, hogy — különösen az utóbbi helyen — a területet közművekkel és más, legújabb kori beásásokkal intenzíven megbolygatták.

2. kép. Vác-Pláza, I/75. sz. pillérgödör, DK-i oldal, III. sz. objektum — 1a-e: badeni idoltöredék (rajz: Pintér Zsóka)
Fig. 2. Vác-Plaza, foundation pit no. I/75, south-eastern side, Feature III — 1a-e: figurine fragment of the Baden culture (drawings by Zsóka Pintér)

¹ MRT 9, 459–460, 31/11. sz. lh.

3. kép. Vác-Pláza, a badeni kultúra kerámiatöredékei — 1: I/36. sz. pillérgödör, 2, 4–5, 7: II/28. sz. pillérgödör, 3: szórvány lelet, 6: I/14. sz. pillérgödör, 8: I/4. sz. és I/14. sz. pillérgödör (rajz: Pintér Zsóka)

Fig. 3. Vác-Plaza, pottery sherds of the Baden culture — 1: foundation pit I/36, 2, 4–5, 7: foundation pit II/28, 3: stray find, 6: foundation pit I/14, 8: foundation pits I/4 and I/14 (drawings by Zsóka Pintér)

A régészeti objektumok a belőlük kiszedett cserépek alapján egy kivételével a badeni kultúrához tartoznak, többségük hulladékgödör; egy esetben (I/78. pillérgödör) nagyméretű beásáshoz (ház?) csatlakozó, földbe ástott kemence került elő. A II/28. pillérgödörrel megbolygatott hulladékgödör alján zsugorított helyzetű csontváz feküdt.

² A leletanyag a váci Tragor Ignác Múzeumba (VTM) került, az idol leltári száma: 2003.13.5.

Az I/75. pillérgödör DK-i oldalában a sárga homok altalajba ástott, valószínűleg méhkas alakú gödör részlete rajzolódott ki; nagy részét egy újkori beásással elpusztították. Betöltése kevés faszén- és paticsmorzsát tartalmazó barna homok volt. Rábontani sajnos nem volt lehetőség, metszetéből azonban a badeni kultúra idoltöredékét, egy kicsike kvád cserépet, állatcsont töredékét és *Unio* kagylót sikerült kiszedni.

Az idol² leírása:

Lapos testű idol háromszögletű felső részének jobb oldali töredéke (2. kép). Sötétszürke színű, a hátsó oldalán foltosan sárgásra kopott. Csillámos homokkal, apró kavicsdarabkákkal soványított anyagú. A test közepén jól látható a cserélhető fej számára készített függőleges vájat, az idol itt tört el (2. kép 1c). A mellett hegyes bűtyök jelzi (2. kép 2d). Az elülső oldal díszítése: három párhuzamosan bekarcolt ferde vonal, amelyek közül kettő a mell belső oldala mellett halad, és folytatódik a vállon is; a harmadik, kissé elnagyoltan bekarcolt vonal részben megkerüli a mellét. A test jobb szélén függőlegesen beszurkált kettős, apró pontsor látható, ez is felhúzódik a vállra (2. kép 1a, 1e). A hátsó oldalon a bal vállcsücsztől kiinduló három párhuzamos, ferde vonal található, amelyeket két oldalt az elülső oldalon levőkkel megegyező, egyszeres, illetve kettős pontsor kísér (2. kép 1b). A töredék H.: 3,8 cm, Szé.: 3,5 cm, V.: 1–1,2 cm. A fej beillesztésére szolgáló vájat Szé.: 0,5–0,6 cm, töredékes H.: 2,5 cm. Az idol közepén tört el, felső részének rekonstruálható teljes Szé.: 7 cm.

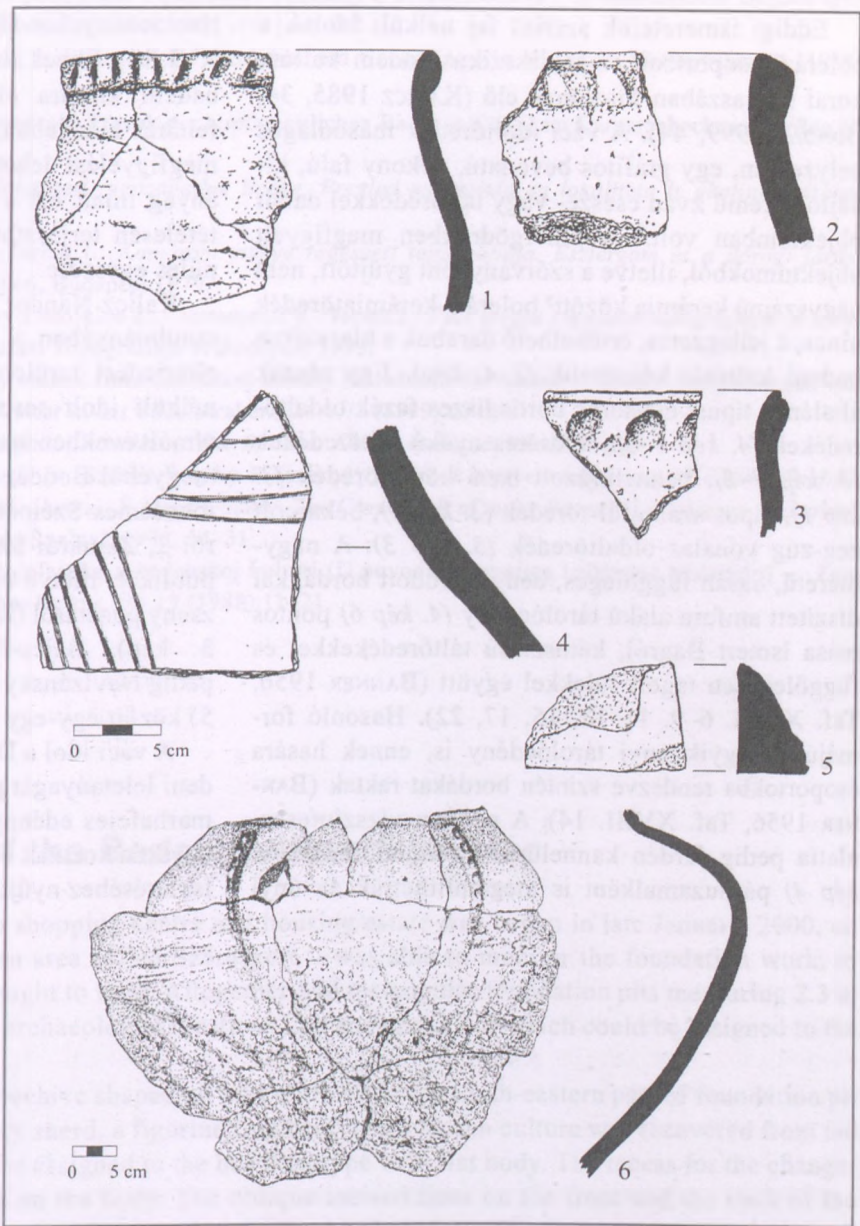
Töredékünk a badeni kultúra fej nélküli vagy cserélhető fejű idoljainak egyik képviselője. Közös jellemzőjük, hogy a karokat nem ábrázolják, ezekre a vállak kisebb-nagyobb mértékű kicsúcsosodása, esetleg csont-szerű kiugrása utal (pl. Nemcsény/Nemčianý, SK/: BATORÁ 1983, obr. 17. 4; Tököl: KALICZ 2002, Abb. 11. 4–5; Vučedol: TEŽAK-GREGL 1988, 14–15). Más esetekben viszont csak a felsőtest egyszerű,

háromszög alakú formázása figyelhető meg.³ Ehhez a típus-hoz tartozik a váci idol is, melynek készítője szintén nem jelzi a karok indulását. Ebből a szempontból darabunk leginkább az egyik pilismaróti (BONDÁR 1999, 2. kép 4) és az esztergomi (MRT 5, 7. t. 4) idokra emlékeztet; de jó párhuzama a Gombos-Disznólegelőről /Bogojevo-Pašnjak, SRB/ ismert darab is (KARMANSKI 1970, Abb. 41. 1).

A váci idol mindkét oldalán látható, átlósan bekarcolt vonalak a badeni idoloikon gyakran megjelenő kereszttszalagra vagy az egyoldalas mellszalagra utalnak. Sajnos töredékes volta miatt nem állapítható meg, hogy melyikről van szó, mindkét változat elképzelhető. Érdekes az idoltöredék apró pontokból álló díszítése, ilyen elrendezésben analógiája a közölt darabok közt nincs. A benyomott, beszúrkált pontsorok azonban igen kedvelt motívumai a badeni kerámiaművészeknek, tálakon, fazekakon, bögréken egyaránt megjelennek. Ritkábban idolon is előfordulnak. A tápé-malajdoki töredék derekán kettős, vízszintes pontsor (öv?) húzódik (BANNER 1956, Taf. LVIII. 12). A szászberekai idolon a mellék alatt többsoros, ívelt pontsor van (SIKLÓDI 1982, 20. kép), amely lelógó nyakláncot vagy talán ruhadíszét ábrázol.

A Kopcsányban /Kopčany, SK/ talált idol felső részének töredékén a mellett apró, benyomott pontok övezik, nyaklánc vagy ruhadísz ábrázolásaként értelmezhetőek (KALICZ 2002, Abb. 15. 3). Az alsószerdahelyi /Dolná Streda, SK/ idol egyoldalas mellszalagját alkotja a két bekarcolt vonal közti kettős pontsor (IŽOF–TOČÍK 1981, obr.

³ Két esetben, az Aparhanton (BONDÁR 1999, 1. kép 1), valamint a Pilismarót-Szobi révnél előkerült egyik töredéken (BONDÁR 1999, 2. kép 3) a váll teljesen legömbölyített, s

4. kép. Vác-Plaza, a badeni kultúra kerámiatöredékei — 1, 3: I/14. sz. pillérgödör, 2: III/14. sz. pillérgödör, 4: szórvány lelet, 5: II/28. sz. pillérgödör, 6: II/67. sz. pillérgödör (rajz: Pintér Zsóka)

Fig. 4. Vác-Plaza, pottery sherds of the Baden Culture — 1, 3: foundation pit I/14, 2: foundation pit III/14, 4: stray find, 5: foundation pit II/28, 6: foundation pit II/67 (drawings by Zsóka Pintér)

49. 8). Hasonló a Szalacsról /Sălacea, RO/ származó idol díszítése: alsó részén a szeméremtájékot hangsúlyozták a háromszög alakban bekarcolt vonalak között kitöltő kettős, apró pontsorral (ROMAN–NÉMETI 1978, Pl. 44. 4a). A váci idol díszítését tekintve a két utóbbi darabhoz áll a legközelebb.

így a felsőtest alakja eltér az általános háromszögformától. Megjegyzendő, hogy a különböző típusok együtt is előfordulnak, erre példa az utóbbi két lelőhely is.

Eddigi ismereteink szerint fej nélküli idolk a bolerázi csoportban és a klasszikus badeni kultúra korai szakaszában fordulnak elő (KALICZ 1985, 34; BONDÁR 1999, 44). A váci idoltöredék másodlagos helyzetben, egy grafitos bevonatú, vékony falú, kihajló peremű kvád csésze- vagy táltöredékkel datált objektumban volt.⁴ A pillérgödrökben megfigyelt objektumokból, illetve a szórványként gyűjtött, nem nagyszámú kerámia között⁵ bolerázi kerámiatöredék nincs, a jellegzetes, értékelhető darabok a klasszikus badeni kultúrát képviselik (3–4. kép). Egy részük általános típus: egysoros bordadiszes fazék oldaltöredékek (4. kép 1–3), tölcsés nyakú táltöredékek (3. kép 7–8), kannelúrozott hasú bögretöredék (3. kép 1), lapos szalagfűl-töredék (3. kép 4), bekarcolt zeg-zug vonalas oldaltöredék (3. kép 3). A nagyméretű, hasán függőleges, benyomkodott bordákkal díszített amfora alakú tárolóedény (4. kép 6) pontos mása ismert Bagról, kétosztású táltöredékekkel és függőlegesen tagolt fülekkel együtt (BANNER 1956, Taf. XXVI. 6–9, 11–12, 15, 17, 22). Hasonló formájú az egyik únyi tárolóedény is, ennek hasára csoportokba rendezve szintén bordákat raktak (BANNER 1956, Taf. XVIII. 14). A nyakon vízszintesen, alatta pedig ferdén kannelúrozott váci töredék (4. kép 4) párhuzamaiként is megemlíthetjük az únyi

tárolóedényeket (BANNER 1956, Taf. XV. 15, Taf. XVI. 14). Ennek alapján a két váci darab a klasszikus badeni kultúra első felére keltezhető.⁶ Azonban feltárás hiányában, az építkezés közbeni korlátozott megfigyelési lehetőségek, valamint a kevés leletanyag miatt ezt a kronológiai besorolást csak feltételelesen terjeszthetjük ki a váci Pláza alatti település egészére.

Kalicz Nándor 2002-ben megjelent összefoglaló tanulmányában a badeni kultúra Kárpát-medencei elterjedési területéről 40 lelőhelyről 91 darab fej nélküli idolt sorol fel (KALICZ 2002, 18–20). Az elmúlt években újabb idolk váltak ismertté. Somogy megyéből Bondár Mária Balatonszárszóról 1, Balatonszemes-Szemesi-berekből 6, Szőlád-Szőlőhegyről 2, Zamárdi-Szamárkő lelőhelyről 1 darab idolt publikál, illetve említ (BONDÁR 2002). Fonyód-Bézsény pusztáról Gallina Zsolt (GALLINA 2004, 34, 36, 3. kép), Bajcs-Farkasról /Bajč-Vlkanovo, SK/ pedig Nevizánsky Gábor (NEVIZÁNSKY 1999, 72, obr. 5) közölt egy-egy töredéket.

A váci idolk a Duna-kanyar vidékének gazdag badeni leletanyagát gyarapítja, s a szintén Vácon talált marhafejes edénnyel (MRT 9, 483–484, 31/65. lh.) együtt a korszak hitvilágának és művészetének megismeréséhez nyújt újabb adalékot.

Kővári Klára

Tragor Ignác Múzeum
2600 Vác, Zrínyi utca 41/A
kovari@pmmi.hu

Irodalom:

BANNER, J. 1956: *Die Péceler Kultur*. ArchHung 35, Budapest.

BÁTORÁ, J. 1983: Výsledky sledovania zemných prác na stavenisku atómovej elektrárne v Mochovciach – Ergebnisse der Verfolgung der Erdarbeiten auf dem Bauplatz des Atomkraftwerkes in Mochovce. *AVANS* 1982 [1983] 43–44.

BONDÁR M. 1999: A badeni kultúra újabb és „elfelejtett” idolkjai – The latest and the „forgotten” idols of the Baden culture. *WMMÉ* 21 (1999) 39–59.

BONDÁR M. 2002: A badeni kultúra emberábrázolásának újabb emlékei Somogy megyéből – The newer remnants of Baden culture human depiction from Somogy county. *SMK* 15 (2002) 41–47.

GALLINA Zs. 2004: Fonyód-Bézsény-puszta (M7 S-33 lelőhely). In: Honti Sz.–Belényesy K.–Fábián Sz.–Gallina Zs.–Hajdú Á. D.–Hansel B.–Horváth T.–Kiss V.–Koós I.–Marton T.–Németh P. G.–Oross K.–Osztás A.–Polgár P.–P. Szeőke J.–Serlegi G.–Siklósi Zs.–Sófalvi A.–Virágos G.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003) Előzetes jelentés III. – Preliminary report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy county. *SMK* 16 (2004) 34–40.

⁴ VTM Ltsz.: 2003.13.6. Érdekes, hogy ezen az egyetlen kis töredéken kívül más kvád leletet nem sikerült gyűjteni az építkezés során.

⁵ VTM Ltsz.: 2003.2.1–2003.20.7.

⁶ Megemlítendő azonban, hogy a lelőhely más részeiről a korábbi gyűjtésekből ismerünk bolerázi cserepeket.

- IŽOF, J.–TOČIK, A. 1981: Archeologické prieskumy a záchranné výskumy v okrese Galanta – Archäologische Begehungen und Rettungsgrabungen in Bezirk Galanta. *AVANS* 1980 [1981] 93–103.
- KALICZ, N. 1985: On the chronological Problems of the Neolithic and Copper Age in Hungary. *MittArchInst* 14 (1985) 21–51.
- KALICZ, N. 2002: Eigenartige anthropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken. *BudRég* 36 (2002) 11–53.
- KARMANSKI, S. 1970: *Bakarnodobni lokaliteti jugozapadne Bačke. Pregled materijala sa lokaliteta iz okoline Odžaka*. Odžaci–Bačka Palanka.
- MRT 5: Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 5, Budapest 1979.
- MRT 9: Dinnyés I.–Kövari K.–Kvassay J.–Miklós Zs.–Tettamanti S.–Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 9, Budapest 1993.
- NEVIZÁNSKY, G. 1999: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na Južnom Slovensku – Neuere Ausgrabungen von Siedlungen der Träger der Badener Kultur in der Südslowakei. *SIA* 47/1 (1999) 67–89.
- ROMAN, P.–NÉMETI, I. 1978: *Cultura Baden în România – Die Badener Kultur in Rumänien*. București.
- SIKLÓDI Cs. 1982: Rézkor – Copper Age. In: Szerk.: Raczky P. (szerk.): „Szolnok megye a népek országútján”. *Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében – „Szolnok County: The Crossroads of many Races”. The History of Szolnok County through Archaeological Finds*. Szolnok 1982, 24–31.
- TEŽAK-GREGL, T. 1988: O problemu idolplastike u badenskoj kulturi (U povodu najnovijeg nalaza na Vučedolu) — Zum Problem der Idolplastik in der Badener Kultur. *OA* 13 (1988) 11–21.

A figurine fragment of the Baden culture from Vác

The construction of the Vác-Plaza shopping centre and housing estate was begun in late January, 2000, on the town's northern outskirts, in an area called Szerűskert. I was able to monitor the foundation work, to document and collect the finds brought to light. Altogether 240 rectangular foundation pits measuring 2.3 m by 2.3 m were dug. I identified 26 archaeological features in these pits, 25 of which could be assigned to the Baden culture.

A part of what was probably a beehive shaped pit was outlined in the south-eastern part of foundation pit I/75. Together with a Quadric pottery sherd, a figurine fragment of the Baden culture was recovered from the pit (Fig. 1. a–e). The figurine can be assigned to the headless type with flat body. The recess for the changeable head can be clearly made out on the body. The oblique incised lines on the front and the back of the body represent the band across the chest (and perhaps over the shoulder). The decoration of punctates arranged into rows recall the similar ornamentation of the figurines from Alsószerdahely/Dolná Streda in Slovakia and Szalacs/Sălacea in Romania.

The pottery finds from the foundation pits and their area can be assigned to the classical Baden period (Figs 3–4). The figurine cannot be dated more precisely within the Baden sequence owing to the secondary position it was found in.

Oszlopszerkezetes épület Salgótarján-Pécskőről

Salgótarján határában, a Tarján-patak völgyének keleti oldalán emelkedő Pécskö 543 m magas csúcsán található Északkelet-Magyarország egyik jelentős őskori lelőhelye. Az észak–déli irányú hegyvonulat két eltérő jellegű tájegység határán húzódik. A Pécskö nyugati lábánál, a Tarján-pataknak a Cserhát vidékére jellemző széles, termékeny völgye fekszik. A hegy keleti oldala azonban rendkívül meredek, mély völgyekkel, szakadékokkal tagolt, és alatta a ma is sűrű erdővel borított Zabari-dombság terül el. A csúcs meredek oldalai miatt kényelmesen csak dél felől egy keskeny nyergen, vagy északról, az enyhén emelkedő és helyenként kiszélesedő gerincen közelíthető meg (1. kép). A Pécskö tetején az 1920-as években indult kőbányászat előtt a korábbi vulkáni tevékenység emlékeként kb. 30 méter magas bazaltszikla emelkedett (Pécskö-szikla), kiváló kilátóhelyet biztosítva az alatta elterülő, általa uralt tájra.

Az 1920-as évek elején a város gyors fejlődése miatt bányászni kezdték a hegy tetején emelkedő sziklatömböt. 1926-ban a bazaltcsúcs tövében végzett kőfejtés közben őskori tárgyakra bukkantak. A munkát irányító mérnök a bányagazgatóság gyűjteménye számára gyűjtötte be az első leleteket. Dornyay Béla, a hírről értesülve folyamatosan figyelemmel kísérte a kőbánya művelését. Ma neki köszönhető, hogy számos régészeti emlék megmenekült a kőbányászat pusztításától, és közléseivel hozzájárult ezek széles körű megismertetéséhez (DORNYAY 1926, 5–6; 1929, 59). A Dornyay B. által gyűjtött leletek később a Salgótarjáni Szénbányák Vállalat gyűjteményét gazdagították, amely az 1951-es államosítást követően a Balassagyarmati Palóc Múzeumba került. A tárgyakat leltározó Patay Pál hamar felismerte az őskori település jelentőségét, és 1961-ben Korek Józseffel közösen régészeti kutatásba kezdtek az akkor már felhagyott kőfejtő körül. A bányagödör oldalában nyitott szelvényekben a késő rézkori Baden- és a kora bronzkori Makó-kultúra rétegei, illetve gödrei kerültek feltárára (BÖKÖNYI 1968, 59–100; KOREK 1968, 37–58). Az

¹ Itt kell megjegyezni, hogy a Dornyay B. által több helyről gyűjtött leletanyag szintén a Salgótarjáni Szénbányák Vállalat Igazgatóságának gyűjteményébe került. 1951-ben, a Vállalat államosítása után a gyűjteményt átadták a Balassagyarmati Múzeumnak (a régészeti gyűjtemény később a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba került, ma is ott található). A hivatalos átadás során a tárgyakról tételes lista készült azok

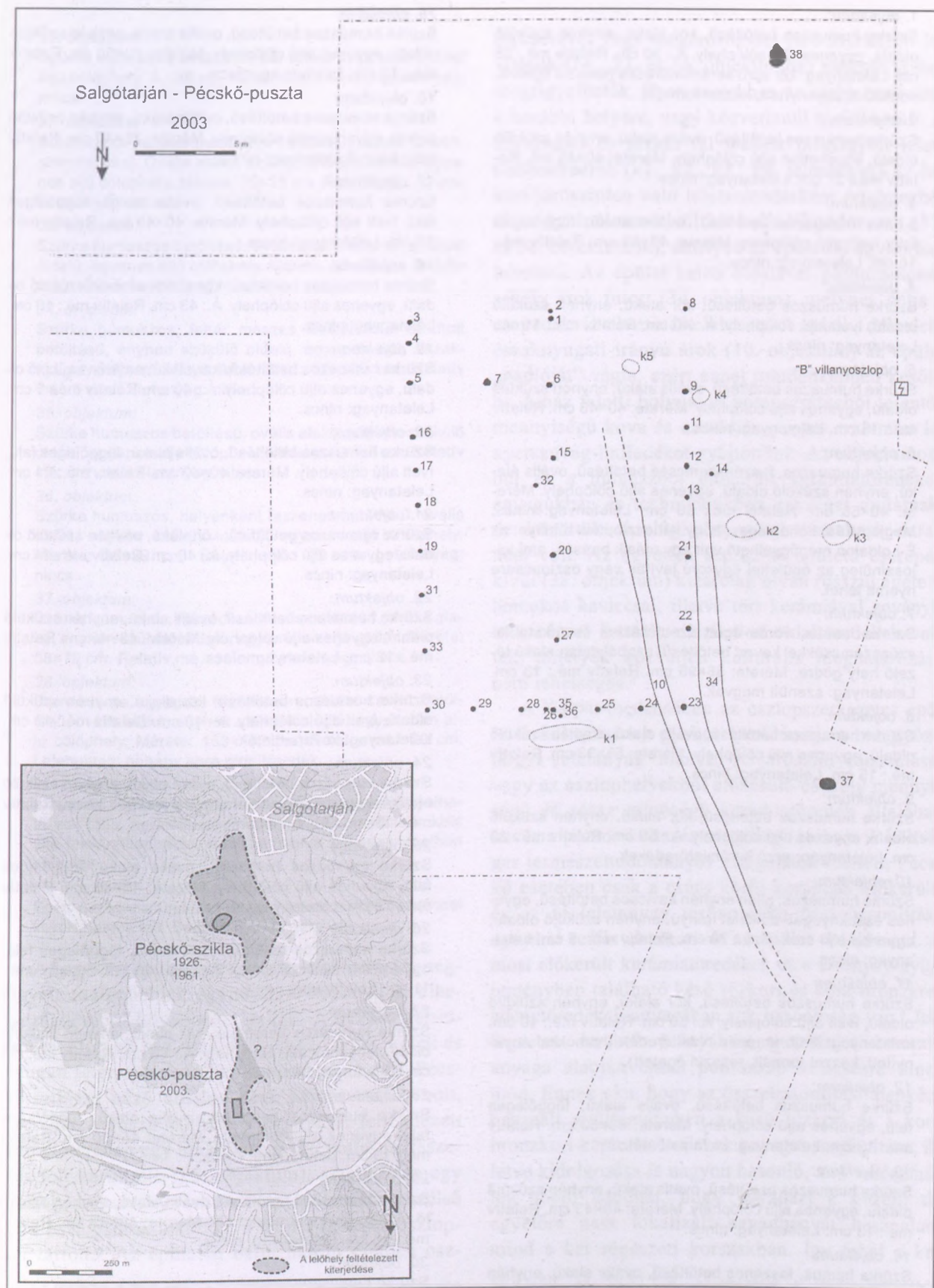
ásatás egyik lényeges eredménye annak megfigyelése volt, hogy az egymást követő badeni és makói rétegek folyamatos fejlődést tükröztek, ami a késő rézkori népesség kora bronzkori továbbélését feltételezi a lelőhelyen (KOREK 1968, 42; PATAY 1999, 52). Másrészt a kora bronzkori település érdekessége, hogy a Makó–Kosihy–Čaka-kultúra eddig ismert legmagasabban fekvő lelőhelye található Pécskőn (KALICZ 1968, 79; 1984, 94). A Pécskö-szikla a későbbi korokban is jelentős hely lehetett. Néhány textildíszes kerámiatöredék alapján a Hatvan-kultúra megtelepülése feltételező a szikla körül (KALICZ 1968, 121), illetve a Dornyay-gyűjteményben a Piliny-kultúra kerámiatöredékei is megtalálhatóak (KEMENCZEI 1984, 107).¹ A számos kultúra által lakott őskori lelőhelyen a mészhabarcsos falmaradványok esetleg egy, az oklevelek által nem említett középkori erődítésre is utalhatnak (MAJCHER 2002, 243).

A lelőhely kutatástörténetének összefoglalása után most bemutatjuk, és az ismert analógiák alapján értékeljük a 2003-ban végzett ásatás eredményeit. 2003-ban a Salgótarjáni Erőműhöz csatlakozó nagyfeszültségű földkábel tervezett nyomvonalán megelőző régészeti feltárára került sor.² A kutatás kezdetben a nyomvonalban nyitott 2 m széles árokban folyt. Az első cölöphelyek kirajzolódása után a vezeték védősávjának teljes szélessége (2×15 m) lehumuszosításra került. Ennek során nyilvánvalóvá vált, hogy a plató tetején a természetes úton képződött barna erdőtalaj mára jórészt erodálódott, vastagsága 10–15 cm között változott. A fokozott talajpusztulásra utalt az is, hogy a szántás már a löszös altalajt is elérte, mivel annak nyesett felszínén párhuzamosan futó vonalként jelentkező művelési nyomok voltak megfigyelhetők. Így a lelőhely 2003-ban feltárt részén a humuszréteg eróziója és a talajművelés bolygatása jelentősen csökkentette a dokumentálható régészeti adatok számát.

A megnyitott felületen egy 13×19 méteres (247 m²), három oszlopsoros, észak–déli tájolású épület alapozása került feltárára (1. kép).

lelőhely-meghatározásával, ám a többszöri költöztetés miatt nem zárható ki az adatok keveredése. Több esetben előfordult, hogy a Dornyay-gyűjteményből korábban ismert leletek elkallódtak, nem kerültek be a múzeumba.

² A 2003. június 17–27. között folyt megelőző feltárást felelős vezetője Bácsmegi Gábor volt, akinek betegsége miatt az ásatást Gall Simon és Tankó Károly irányította.

1. kép. Salgótarján-Pécskő pusztá — a lelőhely földrajzi elhelyezkedése és a feltárt oszlopszerkezetes ház
 Fig. 1. Salgótarján-Pécskő pusztá — location of the site and the post-framed building

1. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 30 cm. Relatív mé.: 23 cm. Leletanyag: két apró kerámiatöredék (rosszul égetett, homokkal soványított, kézzel formált).

2. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenetlen aljú cölöphely. Mérete: 40×45 cm. Relatív mé.: 31 cm. Leletanyag: nincs.

3. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, ívelt aljú cölöphely. Mérete: 40×45 cm. Relatív mé.: 16 cm. Leletanyag: nincs.

4. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, ívelt aljú cölöphely. Á.: 40 cm. Relatív mé.: 11 cm. Leletanyag: nincs.

5. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×48 cm. Relatív mé.: 16 cm. Leletanyag: nincs.

6. objektum:

Szürke humuszos, faszénzemcsés betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×58 cm. Relatív mé.: 30 cm. Leletanyag: nincs. Megjegyzés: Lehetséges, hogy két oszlopnak a helye: az É-i oldalon megfigyelhető volt egy másik beásás, ami valószínűleg az épülettel egykorú javítás vagy oszlopcseré nyoma lehet.

7. objektum:

Szürke hamus, vörös égett szemcsékkel és fekete faszénzemcsékkel kevert betöltésű, szabálytalan alakú tűzelő hely gödre. Mérete: 56×95 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: szenült magvak.

8. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 55×33 cm. Relatív mé.: 15 cm. Leletanyag: nincs.

9. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 50 cm. Relatív mé.: 33 cm. Leletanyag: apró kerámiatöredékek.

10. objektum:

Szürke humuszos, alján enyhén kavicsos betöltésű, egyenes északnyugat–délkelet irányú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú árok. Szé.: 70 cm. Relatív mé.: 5 cm. Leletanyag: nincs.

11. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, ívelt aljú cölöphely. Á.: 50 cm. Relatív mé.: 10 cm. Leletanyag: 1 db kerámia oldaltöredék (homokkal soványított, kézzel formált, rosszul égetett).

12. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 60×50 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: kova pattinték.

13. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×43 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: nincs.

14. objektum:

Szürke hamus, faszén betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×35 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: nincs.

15. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×50 cm. Relatív mé.: 12 cm. Leletanyag: nincs.

16. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 35×40 cm. Relatív mé.: 5 cm. Leletanyag: nincs.

17. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, ívelt aljú cölöphely. Mérete: 40×45 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: nincs.

18. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 43 cm. Relatív mé.: 16 cm. Leletanyag: nincs.

19. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 40 cm. Relatív mé.: 9 cm. Leletanyag: nincs.

20. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, ívelt aljú cölöphely. Mérete: 40×43 cm. Relatív mé.: 21 cm. Leletanyag: nincs.

21. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 40 cm. Relatív mé.: 14 cm. Leletanyag: nincs.

22. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 43×45 cm. Relatív mé.: 12 cm. Leletanyag: nincs.

23. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, ívelt aljú cölöphely. Á.: 40 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: kovapattinték.

24. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 30×33 cm. Relatív mé.: 15 cm. Leletanyag: nincs.

25. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×45 cm. Relatív mé.: 12 cm. Leletanyag: nincs.

26. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, függőleges falú, egyenetlen aljú cölöphely. Átmérő: 40 cm. Relatív mé.: 11 cm. Leletanyag: nincs.

27. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Á.: 40 cm. Relatív mé.: 14 cm. Leletanyag: nincs.

28. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, függőleges falú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 45×50 cm. Relatív mé.: 19 cm. Leletanyag: nincs.

29. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, ívelt aljú cölöphely. Mérete: 40×43 cm. Relatív mé.: 16 cm. Leletanyag: nincs.

30. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 40×45 cm. Relatív mé.: 15 cm. Leletanyag: nincs.

31. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, kör alakú, ívelt oldalú, ívelt aljú cölöphely. Á.: 39 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: nincs.

32. objektum:

Sötétszürke hamus, humuszos betöltésű, fekete faszén-szemcsékkel. Ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 20×25 cm. Relatív mé.: 13 cm. Leletanyag: nincs.

33. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 33×40 cm. Relatív mé.: 19 cm. Leletanyag: nincs.

34. objektum:

Szürke humuszos, fehér meszes kiválásokkal tarkított betöltésű, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú, északnyugat–délkelet irányú árok. Szé.: 90–100 cm. Relatív mé.: 5 cm. Leletanyag: nincs.

35. objektum:

Szürke humuszos betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 53×58 cm. Relatív mé.: 19 cm. Leletanyag: nincs.

36. objektum:

Szürke humuszos, helyenként faszenes betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenes aljú cölöphely. Mérete: 28×39 cm. Relatív mé.: 22 cm. Leletanyag: nincs.

37. objektum:

Szürke humuszos, faszén-szemcsés betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenetlen aljú gödör. Mérete: 58×79 cm. Relatív mé.: 11 cm. Leletanyag: nincs.

38. objektum:

Barnássárga agyagos, faszén-szemcsékkel kevert betöltésű, ovális alakú, enyhén szűkülő oldalú, egyenetlen aljú cölöphely. Mérete: 163×142 cm. Relatív mé.: 29 cm. Leletanyag: néhány apró oldaltöredék.

k1–k4. objektum:

A nyelés során a vékony humusrétegben megfigyelhető volt több, kerámiatöredékekből és kovapattintékokból álló leletkoncentráció. Beásás nyoma egyetlen esetben sem volt.

k5. objektum:

Égett paticszemcsékkel, fekete korommal és faszénrel kevert hamus folt. Beásás nyoma nem volt.

Az egykori épület szerkezetére elsősorban a megfigyelt oszlophelyek egymáshoz viszonyított elhelyezkedéséből következtethetünk. A nyesett felszínen megfigyelt ház oszlophelyei az északi, keleti és nyugati felén egy vonalban sorakoztak. A déli, Pécskő-sziklára néző oldalon csak három oszlop volt, ezért ide valószínűsíthető a bejárat. A feltételezett ajtó előterében egy alakatlan, égett, paticsos, faszenes folt került elő (k5. objektum), amely talán egy tűzhely maradványa lehetett. Az épület falát a szélső sűrű oszlopsorok alkották, a tetőt a középső oszlopsor tartotta. Az épületen belül három esetben osz-

lopccserével vagy megerősítéssel járó szerkezeti javítások (14., 32. és 36. objektumok) nyomai voltak megfigyelhetők. Ilyen esetekben az újabb tartóelem a korábbi helyére, vagy közvetlenül mellé került. A délnyugati és északi fal mellett megfigyelt leletkoncentrációk (k1., k2., k3., k4. jelenségek) az őskori járószinten való leletszóródásként értelmezhetők. Az épületen kívül két hulladékgödör volt (37. és 38. objektumok), amelyek az épülettel egykorúak lehetnek. Az épület keleti oldalával párhuzamosan sekély árok futott (34. objektum), melynek célja a csapadékvíz elvezetése lehetett. A másik, délkelet–északnyugati irányú árok (10. objektum) az épület „padlóját” vágta, ezért annál mindenképpen későbbi. A ház feletti bolygatott humusrétegből jelentős mennyiségű kova és obszidián pengét, valamint kő nyersanyag-hulladékot gyűjtöttünk. Az objektumokból és a humuszból előkerült kerámiatöredékek anyagukban és technikájukban egységet mutatnak, de közöttük tipológiailag meghatározható darab nem volt. Az egyetlen seprűzött felületű cserépen kívül (38. objektum) kizárólag olyan rosszul égetett, homokos kavicssal, illetve tört kerámiával soványított, kézzel formált, díszítetlen oldaltöredékek voltak, amelyek közvetlen kulturális meghatározása nem lehetséges.³

A Kárpát-medencében az oszlopszerkezetes épületek keltezésének gyakori problémája a meggyőző tárgyi leletanyag hiánya. A járószint pusztulása, vagy az oszlophelyekből előkerülő csekély mennyiségű és rossz minőségű kerámiatöredék általában kevés a pontos keltezés megállapításához. A költséges természettudományos vizsgálatok mellett, Pécskő esetében csak a csúcs körül korábban előkerült, és az új leletanyag technológiai összehasonlítása nyújthat reális alternatívát az épület datálásánál. A most előkerült kerámiatöredékek és a Dornyay-gyűjteményben található késő rézkori és kora bronzkori edénytöredékek anyagában sok hasonlóság van.⁴ Jellegetes darabok hiányában, pusztán a kerámia anyaga alapján ennél pontosabb keltezésre nincs mód. Ennek oka, hogy az összehasonlítási alapként használt gyűjteményben a késő rézkori és a kora bronzkori kerámiatöredékek anyaga, soványítása, illetve kidolgozása is nagyon hasonló, ami valószínűleg abból adódhat, hogy ugyanazt a közeli, de egyelőre nem lokalizált agyagbányát használták mind a két régészeti korszakban. Így tehát a ke-

51.47–52. és 55.32.1–6. bejegyzései a Baden-kultúrához sorolják a Dornyay B. által gyűjtött, a jelen összehasonlítás alapjául szolgáló leletanyagot.

³ A leletek a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba kerültek.

⁴ A szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum leltárkönyvének

rámiaanyagra támaszkodva valószínűsíthető, hogy a Pécskö északi oldalán (Pécskö-pusztá) feltárt oszlopszerkezetes épület a Pécskö-sziklánál előkerült késő Baden- (ózd-pilinyi csoport),⁵ vagy a Makó-kultúra rétegével egyidejű.

A keltezés másik fogódzóját a Kárpát-medencéből ismert késő rézkori és kora bronzkori épületek szolgáltatják. A Baden-kultúra hazai településeinek a Banner János által korábban leírt gödörházakat (BANNER 1956, 145) a későbbi kutatás részéről már számos kritika érte (erről részletesebben: BONDÁR 2002, 12).⁶ Ma széles körben elfogadott az a nézet, hogy a késő rézkori népesség elsősorban földfelszíni oszlopszerkezetes, tapasztott falú házakban élhetett, ám ilyen épület ebből az időszakból eddig nem került feltárássra (BONDÁR 2002, 12; M. VIRÁG–BONDÁR 2003, 129). Ugyanakkor a Kárpát-medence kora bronzkorából két, a pécsköihez hasonló oszlopszerkezetes épület ismert. Arányaiban eltérő (37×7 m), de megközelítőleg azonos alapterületű (259 m²) és szerkezetiileg megegyező a Makó-kultúra csongrád-Vidre-szigeti háza (KALICZ 1984, Taf. XXIII. 1). Ennél lényegesen kisebb (15×5 m; 75 m²) és félig földbe mélyített, döngölt padlójával egyedülálló az Abda határában feltárt oszlopszerkezetes épület (Abda-Hármasok: FIGLER 1996, 9, 1. ábra). Utóbbi leletanyaga a salgótarjánihoz hasonlóan kevés, hiszen a ház fölötti humuszrétegben csak egy rézkori kerámia töredéke, a ház betöltésében pedig néhány apró, jellegtelen kerámiatöredék mellett egyetlen biztosan keltezhető makói töredék volt (FIGLER 1996, 9). Tény, hogy a Makó–Kosihiy–Čaka-kultúra eddig ismert településrészeire a viszonylag nagy területen elszórtan elhelyezkedő néhány gödör a jellemző. Néhány kutató azonban úgy véli, hogy az eddig közölt telepek inkább átmeneti szállások, mintsem a tartós megtelepedést szolgáló lakóhelyek lehettek (TÓTH 2001, 27; SZALONTAI–TÓTH 2003, 84–85; TÓTH 2004, 83–84). Másrészt nem zárható ki, hogy a már feltárt lelőhelyeken az egymástól jól elkülönülő gödör csoportok között olyan sekélyre alapozott épületek álltak, melyek

nyomait az újkori intenzív mezőgazdasági művelés mára elpusztította (TÓTH 2003, 67). Ezekre a kérdésekre azonban csak a jövőbeni kutatások adhatnak választ. Az eddigi eredményeket összegezve tény, hogy míg késő rézkori oszlopszerkezetes házat egyelőre nem tártak fel, addig a kora bronzkorból két, a pécsköihez hasonló épület is ismert. Így a rendelkezésünkre álló adatok és tárgyi analógiák alapján úgy tűnik, hogy a salgótarjáni Pécskö északi lejtőjén feltárt épület inkább a kora bronzkori Makó–Kosihiy–Čaka-kultúrához, mintsem a késő badeni kultúra időszakához köthető. Fontos azonban kiemelni, hogy mind az előkerült leletanyag csekély információértéke, mind a párhuzamként felhozható épületek hasonlóan problematikus keltezése további vizsgálatokat igényel a pontos datálás meghatározásához.

Végezetül, további kutatásokat kíván a salgótarjáni Pécskö északi oldalán (Pécskö pusztá) feltárt épület és a Pécskö-szikla tövében található rétegek településszerkezeti értelmezése. Az egymástól kb. 400 méterre megfigyelt településnyomok közel azonos korúak lehetnek és azonos geográfiai egységben találhatók, így nem zárható ki annak lehetősége, hogy egyazon település-komplexumhoz tartozhatnak: az északi gerincen újonnan feltárt oszlopszerkezetes épület a korábban kutatott lelőhely egyik perifériális része lehetett és hasonló településnyomok előkerülése más teraszon és laposabb platón is várható.

Tankó Károly

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
csiszar@freemail.hu

Simon Gall

81. Winchelsea Str. Pialba
Hervey Bay QLD 4655
Australia
simontgall@yahoo.com

⁵ A Baden-kultúra legfiatalabb szakaszába tartozó ózd-pilinyi területi csoportot Patay P. különítette el, részben a pécsköi leletanyag alapján: PATAY 1999, 45–56.

⁶ Megjegyzendő, hogy a közelmúltban modern ásátási megfigyelésekkel is tártak fel gödörházként meghatározott objektumokat: BELÉNYESY–HORVÁTH 2004, 23.

Irodalom:

- BANNER, J. 1956: *Die Pécelér Kultur*. ArchHung 35, Budapest.
- BELÉNYESY K.–HORVÁTH T. 2004: Balatonöszöd-Temetői-dűlő (M7/S-10 lelőhely). In: HONTI SZ.–BELÉNYESY K.–FÁBIÁN SZ.–GALLINA ZS.–HAJDÚ Á. D.–HANSEL B.–HORVÁTH T.–KISS V.–KOÓS I.–MARTON T.–NÉMETH P. G.–OROSS K.–OSZTÁS A.–POLGÁR P.–P-SZEŐKE J.–SERLEGI G.–SIKLÓSI ZS.–SÓFALVI A.–VIRÁGOS G. 2004: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). Előzetes jelentés III. – Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy County. *SMK* 16 (2004) 23–25.
- BÖKÖNYI, S. 1968: Wierbertierfauna der Siedlung von Salgótarján-Pécskö. *ActaArchHung* 20 (1968) 59–100.
- BONDÁR M. 2002: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon – Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn. *MFME–Studia Archaeologica* 8 (2002) 7–30.
- DORNYAY B. 1926: *Salgótarján és vidéke őskorához*. Salgótarján.
- DORNYAY B. 1929: *Salgótarján és a Karancs-Medves-vidék részletes kalauza*. Salgótarján.
- FIGLER A. 1996: Adatok Győr környékének bronzkorához – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. *Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 7–29.
- KALICZ, N. 1968: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. ArchHung 45, Budapest.
- KALICZ, N. 1984: Die Makó-Kultur. In: Tasić, N. (Hrsg): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordostbalkans*. Beograd 1984, 93–109.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- KOREK, J. 1968: Eine Siedlung der Spätbadener Kultur. *ActaArchHung* 20 (1968) 37–58.
- MAJCHER T. 2002: Salgótarján, Pécskö-szikla. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1999 – Archaeological Investigations in Hungary* 1999, Budapest 2002, 243.
- PATAY P. 1999: A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei – Höhensiedlungen der Spätbadener Ózd-Piliny Gruppe. *HOMÉ* 37 (1999) 45–56.
- SZALONTAI CS.–TÓTH K. 2003: Szeged-Kiskundorozsma-Subasa. In: Szalontai Cs. (szerk.): *Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán – On the Road. Museum research the intended route of the M5 motorway*. Szeged 2003, 83–96.
- TÓTH K. 2001: Előzetes jelentés a Csongrád-Sertéstelepen feltárt kora bronzkori településrészletről – Preliminary report on the Bronze Age settlement fragment unearthed at Csongrád-Sertéstelep. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary* 1998, Budapest 2001, 25–36.
- TÓTH K. 2003: A kora bronzkor kutatásának helyzete Magyarországon – Die Lage der Frühbronzezeitforschung in Ungarn. *NyJAMÉ* 45 (2003) 65–112.
- TÓTH K. 2004: A Makó-Kosihy-Čaka-kultúra településeiről – On the Settlements of the Makó-Kosihy-Čaka Culture. In: Nagy E. Gy.–Dani J.–Hajdú Zs. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete*. Debrecen, 2000. november 6-8. Debrecen 2004, 79–92.
- M. VIRÁG ZS.–BONDÁR M. 2003: Települések – Settlements. In: Visy Zs. (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 2003, 127–129.

A post-framed building at Salgótarján-Pécskö

Preliminary research indicates that the remains of a 13 m by 19 m (247 m²) structure located in 2003 during exploratory excavations at Salgótarján-Pécskö in Nógrád County, Northern Hungary can be tentatively dated to the Early Bronze Age period (Fig. 1). The Salgótarján-Pécskö site was located within a section of a proposed high voltage cable route situated on a prominent elevated terrace on Pécskö's northern side, a mere 400 metres to the north of the Pécskö-Szikla site where archaeological material was first discovered in 1926 following quarrying of the 30-metre high basalt cliff face. Subsequent excavations conducted at the Pécskö-Szikla quarry site by Pál Patay and József Korek in 1961 resulted in the location of cultural layers dating from the Late Copper Age Baden and Early Bronze Age Makó-Kosihy-Čaka cultures.

The most important discovery to emerge from the 2003 Salgótarján-Pécskö excavations were the remains of a large structure consisting primarily of three rows of postholes following a north-south alignment and measuring approximately 19 metres in length and 13 metres in width. Initial indications are that the structure

was enclosed on the north, east and west sides while the southern extremity appears to have remained open and probably functioned as an entrance. Although no evidence of internal walls were noted, concentrations of ash, charcoal and burnt soil found within the disturbed humus layer in both the southern and eastern sections of the structure's interior may indicate the remains of fireplaces or hearths. The nature and context of Features 14, 32 and 36 suggest that a number of structural repairs and/or modifications were performed during the lifetime of the structure. External features included the remains of two pits (Features 37 and 38) and a shallow ditch (Feature 34) running parallel with the western wall. Feature 10 is considered to be from a later period as it dissects the interior of the structure. Areas of artefact concentration noted during initial removal of the overlying humus layer (Features K1–K5) have been attributed to the disturbed remains of the original walking surface.

Artefactual material uncovered during the 2003 excavation included pottery sherds, primarily from the disturbed humus layer, in conjunction with a significant quantity of both worked and un-worked lithic material. Unfortunately, apart from a single sherd exhibiting 'brushed' decoration (Feature 38), the ceramic material consisted entirely of undecorated sherds exhibiting uniformly poor firing combined with a coarse sand temper. While in isolation the ceramic material cannot be relied upon to provide a clear chronological date for the site, initial comparisons between the Salgótarján-Pécskö ceramic finds and those collected from the nearby Pécskö-Szikla quarry site by Béla Dornyay have indicated a high degree of technical and physical similarities. When combined with the close proximity of the two sites, these similarities suggest that the Salgótarján-Pécskö and Pécskö-Szikla material may be contemporary and that, like the Dornyay material, this new material can also be placed within the Late Baden (Ózd–Piliny Group) or Makó–Kosihy–Čaka culture period. The only comparable Early Bronze Age structures located to date within the Carpathian Basin are that of a 259 m² (37×7 m) Makó culture house from Csongrád that is comparable structurally but differs dimensionally, along with a much smaller 15×5 m (75 m²) post structure exhibiting a semi-subterranean, beaten clay floor located on the outskirts of the town of Abda. If indeed contemporary, the close proximity of the 2003 Salgótarján-Pécskö and the Pécskö-Szikla sites indicate that the settlement may be larger than initially thought, extending beyond the base of the cliff-face to incorporate nearby elevated terraces.

Bronzkori kőbalta Hajdúnánás határából

Hajdúnánás Mályvás nevű határrészen 1992-ben került elő szántás közben egy közelebről meg nem határozott anyagú, nefrit vagy serpentin kőbalta (1. kép). A tárgy a találótól, Csujá Imrétől 2000 novemberében került Bacska István gyűjteményébe. A gyűjtő és Bocz Péter amatőr régész a szórvány lelet találási helyeként feltüntetett területet átvizsgálva, attól mintegy 250–300 m-re ÉNy-ra bronzkori cserepeket gyűjtött. Ezek azonban a telep közelebbi korának meghatározását nem tették lehetővé, illetve nem bizonyították a vizsgált tárgy eredeti kontextusát — mely a párhuzamokat figyelembe véve —, ép volta miatt inkább temetkezésből származhat.

A kalapácscsákányok típusába tartozó kőbalta (H.: 14 cm, Szé.: 5,8 cm) enyhén aszimmetrikus (bár ez a tárgy egyediségének és nem a típus jegyének tekintendő), nyaka enyhén ívelt, kalapácsszerűen kiképzett cilindrikus fejrésze profilálatlan, lapos, vállai enyhén duzzadtak. Elülső oldala egyenes kiképzésű, míg hátoldalának közepén, az alsó harmadban enyhe borda fut végig, így a tárgy ezen a részen lekerekített ötszög átmetszetű. A kör alakú átfúrás (Á.: 2,1–2,3 cm) a vállrész közepén alakították ki. A balta éle enyhén ívelt (H.: 4,5 cm), két helyen sérült. Ez, valamint a fokrészt kopottsága használatra utalhat. Az elülső oldal nyélluk alatti részén egymással párhuzamos, finom karcolások figyelhetők meg, ezek feltehetően a nem rendeltetésszerű használat nyomai. A nyéllukra átlósan futó sérülések egyaránt értelmezhetők nyelezésből származó kopásnyomokként, vagy anyaghibaként. A kimart részek a finoman polírozott felületen az utólagos elváltozás tényét erősítik.

A balta Kárpát-medencei párhuzamait Erdélyben és a Kárpátok délkeleti előterében a Glina III–Schneckenberg- és Wietenberg-kultúra leletanyagában találjuk meg. Az Odaia Turcului és Vacsárcsi / Văcărești, RO/ lelőhelyeken előkerült példányok a kora bronzkorra (FB II a–b, Kr. e. 2200–1900: SCHUSTER 1997, 279–280, Fig. 34. 2–3), míg a segesvári /Sighișoara-„Dealul Turcului”, RO/ (HOREDT 1960, Abb. 14. 1) és torockógyertyánosi /Vălișoara-„Pleașa Cornii”, RO/ balták (BOROFFKA 1994, Taf. 141. 8) a középső bronzkorra keltezhetők. További párhuzamokat találunk a nyugat-hercegovinai kora bronzkori lelőhelyeken (Pit kod Gorice: Čović 1983, Sl. 11. 1), illetve a zsinórdíszes kerámia kultúrájának morvaországi anyagában (Brno-Staré Lískovce: Čiz-MÁROVÁ 1984, 208–215, obr. 2. 6).

¹ A típust a kutatók tipológiai rendszereikben az alábbi megnevezésekkel jelölik: 4. típus (KRAJNOV 1963), 3.b típus (BRJUSZOV–ZIMINA 1966), SD3a típus (BOROFFKA 1994), L. típus I. variáns (KAISER 2003).

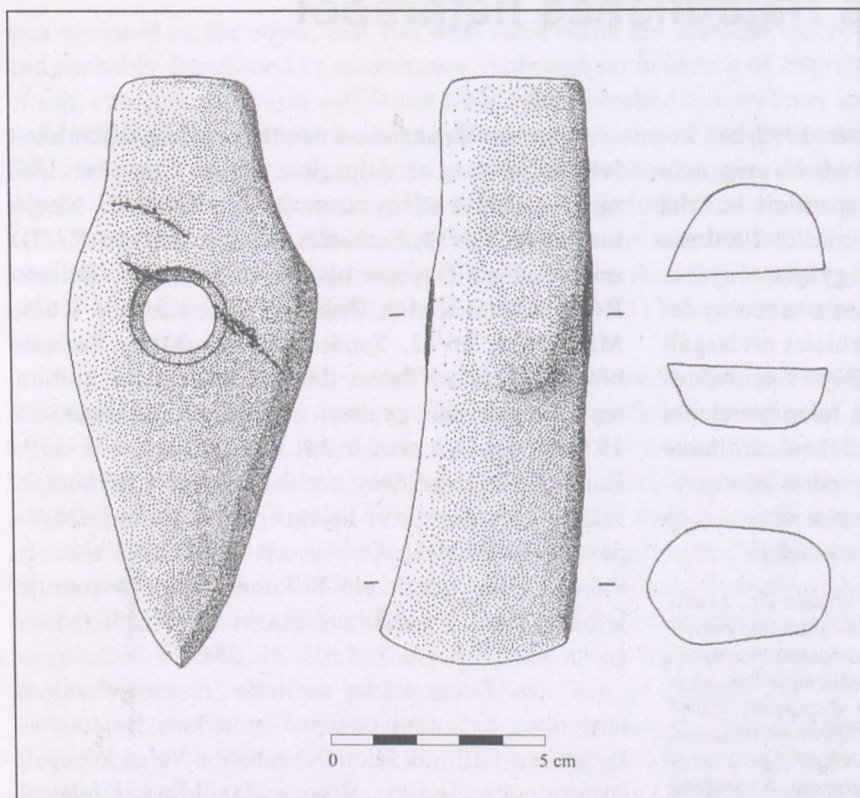
Jelentősebb számban azonban a Kárpátoktól keletre leljük meg az e típushoz tartozó tárgyakat. Ukrajnában mind a Dnyeszter (Hadzsider 8. sír, Novie raszkajeci K1/12, Serbanka K1/28, Tiraszpo K3/7), mind pedig a Dnyeper alsó folyása mentén (Belinec K6/1, K10/1, K14/3, Golovkovka I. K3/3, V. K6/6, Majorovka K6/12, Sendorovka III. K3/4, Verhnehortika K1/19, Vilsana K1/5) a katakombák kultúra temetkezéseinek gyakori melléklete (ARTEMENKO 1976a, 164–167, risz. 6. 14; KAISER 2003, 178–179, Karte 23). Egy példány azonban ismert a strelicai 2. számú kora bronzkori halomsírból is (Közép-Dnyeper-vidéki-kultúra; ARTEMENKO 1976b, 70, risz. 1. 9). Két balta került elő Prikubanje és Stavropolje lelőhelyekről a Kaukázus északi előteréből (MARKOVIN 1960, 34, ris. 5. 5, ris. 31. 25).

A mai Oroszország területén is megjelenik e tárgytípus az ottani középső bronzkori Balanovo–Fatjanovo-kultúrák leletanyagában: a Volga középső (Andrejevka, Anasztii, Bikovo, Jangidino, Edalakov, Kadom, Kanas, Ljazz-Vertino, Penza, Szibircsi) és felső folyása mentén (Rosztova, Velikoje), a Don felső szakaszán (Jaszna Poljana, Tavrovo), az Oka mentén (Bezvernikova, Koltovo) és Novgorod környékén (Jonovo, Selony). Ezen kívül előfordulnak példányai Lettország (Aubrikjaj, Vilkavikjaj) és Észtország (Kuusalu, Chaipsipja, Chelie) vidékén is (BRJUSZOV–ZIMINA 1966, Tab. 3; további párhuzamok: BAIHER–KRAJNOV–KOSAREV 1987, 67–68, Karta 9–10).

A típus¹ közel áll az ék alakú baltákhoz, de az alsó résztől elkülönülő, kalapácsszerűen kiképzett, cilindrikus fokrésze egyértelműen megkülönbözteti az utóbbiaktól (BRJUSZOV–ZIMINA 1966, 24). További jellegzetessége a kalapácscsákányok e csoportjának, hogy a nyak és a központi lyuk között a test kiszélesedik, ily módon eredményezve a típusra jellemző enyhén duzzadt vállakat (BOROFFKA 1994, 217). Az oldalak íveltsége vagy épp egyenessége alapján mutatkoznak bizonyos különbségek. A balták mérete kis eltéréseket mutat: H.: 10,3–16,2 cm, Szé.: 5,8–6,7 cm, él H.: 3,2–4,9 cm; lyuk Á.: 2,2–2,7 cm.

A Fatjanovo-típusú balták² szélesebb összefüggéseit A. J. Brjusov és M. P. Zimina mellett első-

² A legtöbb példány a Fatjanovo-kultúra anyagából ismert, ezért ez a típus (elsősorban a szovjet/országi szakirodalomban) elterjedt elnevezése.

1. kép. Hajdúnánás-Mályvás — kőbalta
Fig. 1. Hajdúnánás-Mályvás — stone axe

ként M. Zápotocký vizsgálta. A harci baltákról írt tanulmányában három megjelenési horizonttal számolt. A legkorábbi, késő neolit-kora rézkori (Lengyel-, Tiszapolgár-, Rössen-, Stichband-kultúra), illetve a kora eneolit-középső eneolit (Ludanice-, Bodrogkeresztúr-, Baden-kultúra) mellett elkülönített egy késő rézkori-kora bronzkori időszakot is (zsinórdíszes, gödörsíros kultúrák és harang alakú edények kultúrája: ZÁPOTOCKÝ 1966, 178). M. Zápotocký az általa elkülönített „A típusra” (csónak alakú csákány, *Bootsaxt*) vezette vissza a Fatjanovo-típusú kalapáccsákányokat, ennek előfordulását pedig a Schneckenberg-Karanovo VII-Cernavoda-kései Baden-Jevisšovice-körben határozta meg (ZÁPOTOCKÝ 1966, 196–198).

Az orosz kutatók mellett a magyarországi régészek, elsősorban Mozsolics Amália és Patay Pál foglalkoztak a köcsákányok, illetve rézfokosok leletkörével. Utóbbi szerző a bodrogkeresztúri és hunyadi-halmi rézcsákányok vizsgálata kapcsán a réz- és kő-eszközök viszonyát tisztázta. Patay P. megjegyzései alapján a tárgytypus formai előzményeinek tekinthetjük a középső rézkori rézfokosokat. A nyéllel párhuzamos élben, illetve kerek átmetszetű fokban végződő, kétkarú csákányok főbb ismérveik alapján kö-

zel állnak a későbbi kalapáccsákányokhoz. A kerepesi egyenes tengelyű, a nyéllyuknál kiszélesedő testű példány pedig egyértelműen azok réz előfutáraként magyarázható (PATAY 1968, 9–10). Szintén Patay P. vetette fel, hogy a kő- és réztárgyak között kimutatható esetleges eltérések, aránymódosulások az eltérő nyersanyag adta lehetőségekből adódhatnak. Ezt bizonyítja a fényeslitkei középső rézkori temető két sírjából előkerült, alakra hasonló kő-, illetve rézcsákány összehasonlítása is. Mivel a rézeszközök kőből való utánzása elterjedt jelenségnek tekinthető a rézkorban (öntési varratokat utánzó bordák a balták testén, a fokrész peremes kiképzése, a nyéllyuk süllyesztett peremkiképzése: PATAY 1968, 14–16), így a rézfokosokat a kalapáccsákányok

előképeinek tekinthetjük.

Mozsolics A. a dadi példány 1964-es publikálása kapcsán felvázolta azt a széleskörű, teljességében a kora és középső bronzkor idején létező kultúrkomplexumot, melyet a maga sokszínűségében a következő évtized szovjet kutatásai vizsgáltak. E. N. Černychhez hasonlóan a területen belül négy régió fontosságát hangsúlyozta: a Fekete-tenger vidéke, a Kaukázus és a mükénéi világ kapcsolatrendszerébe emelte a Kárpát-medence és az Al-Duna régióját a vizsgált lelettypusok (kalapáccsákány, kőbuzogány, csontgomb) intenzív jelenlétének bizonyításával (MOZSOLICS 1964, 219–225).

Funkciójukat illetően egyaránt feltételezhető a balták harci- és munkaeszközként való használata (KRAJNOV 1963, 28). Az előbbi a sírokból előkerült, kontextusuk alapján presztízstárgyként értelmezhető példányok, az utóbbit a telepekről származó szórványok támasztják alá. M. Zápotocký a kalapáccsákányok nem munkaeszköz volta mellett az él tompaságát, a fokrész konvex voltát és a balta díszítettségét, gondos felületkezelését, valamint szimmetriáját hozta fel érvként (ZÁPOTOCKÝ 1966, 174). A hajdúnánási példány esetében azonban mind a díszítettség, mind a szimmetria tényét figyelmen

kívül kell hagynunk. Ugyanakkor a polírozottság a munkaeszközként való interpretálás ellen, míg a fentebb leírt használati nyomok mellett szólnak. A tárgy épsége azonban, figyelembe véve a telepről ismert balták töredékességét, temetkezésből való származását támasztja alá. A késő rézkor végére és a kora bronzkor elejére datálható halmos temetkezések közül néhány ismert Hajdúnánás határában. Méreteik alapján erre az időszakra keltezhetőek a Fekete-, Fürj-, Vidi-, Bródy-, Hrasa-halmok, a Kajánszék és a Király-domb is (1787. évi katonai felmérés XXIII–XVI., XXIII–XVII. térképszelvény). Így feltételezhetjük, hogy Hajdúnánás-Mályvás területén is egy, már jóval korábban szétszántott kurgán emelkedett egykor, s a balta egy ebből származó temetkezési melléklet lehetett.

Összefoglalásként a vizsgált tárgytípus tér- és időbeli elterjedését illetően az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. A késő rézkor–kora bronzkor időszakában megjelenő tárgytípust egyes területeken (elsősorban a Balanovo-kultúra hordozói) a középső bronzkorban is készítették.

2. A legkorábbi példányok a Kr. e. 2100-ra datált vácăreștii telepről (Glină III–Schneckenberg-kultúra: SCHUSTER 1997, 279–280), továbbá a Jamnaja- és Katakomba-kultúrák átmeneti periódusára keltezhető Gomolovka V. K6/6. sírból kerültek elő³ (KAISER 2003, 66, Abb. 19), míg legkésőbbi előfordulásként a Fatjanovo–Balanovo-kultúra fiatalabb leleteit (Kr. e. 1750: ČERNYCH ET AL. 1991, 596) és Belinec K10/1. sír kalapácscsákányát (Kr. e. 1750) említhetjük (ARTEMENKO 1976, 175).

3. A Morvaország, Magyarország, Erdély, Bosznia-Hercegovina területén és a Baltikumban is fellelhető balták koncentrációja elsősorban a kelet-európai sztyeppén és erdős sztyeppén (Dnyeper, Dnyeszter, Don, Volga, Oka folyók mentén) figyelhető meg, de néhány tárgy előkerült a Kaukázus északi előteréből is.

4. A balták leletkontextusait illetően szembeötlő, hogy néhány kivételtől eltekintve (ezek elsősorban

az erdélyi példányok) általában temetkezésekből kerültek elő (vö. ČERNYCH ET AL. 1991, 616: a kelet-európai és Kárpát-medencei térség bronz leleteinek előkerülési körülményeiről összeállított táblázat), amit elsősorban a sztyeppén a kora és középső bronzkor folyamán uralkodóvá vált nagyállattartó, gyakori helyváltoztató életmóddal magyarázhatunk (ČERNYCH ET AL. 1991, 596).

A felvázolt leletcsoportot az 1970-es években E. N. Černych által rekonstruált Pontusz-vidéki fém-művészeti tartomány (CMP) földrajzi és kulturális keretein belül értelmezhetjük. Az elsősorban fém-tárgyak (főként fegyverek, eszközök) morfológiai egységessége, valamint a felhasznált technológia hasonlósága/azonossága révén egy komplexumba sorolt régészeti kultúrák — melyek területe több millió km²-t ölel fel (Balkán, Kárpát-medence, Kelet-Európa, Észak-Kaukázus, Transzkaukázus, Kisázsia) — két nagy körre oszthatók. Míg a déli részen telltelepeket és sík temetőket létrehozó kultúrák a jellemzőek, addig északon a sztyepei állattartó életmódnak megfelelően alig ismertek települések, s a kultúrák leletanyagát elsősorban a kurgán típusú temetkezésekből ismerjük (vö. ČERNYCH ET AL. 1991; ČERNYCH 1992).

A fegyverként, vagyis hatalmi szimbólumként⁴ és feltehetőleg eszközként egyaránt használt kalapácscsákányok főként a CMP északi felén terjedtek el, s a fémeszközök mellett egy újabb bizonyítékát jelentik a kora és középső bronzkorban a Kárpát-medence, Kelet-Európa és az Észak-Kaukázus területén megvalósuló technokomplexum létezésének, az érintett kultúrák gazdasági–társadalmi–kulturális egymásra hatásának.

Füzesi András

egyetemi hallgató

ELTE Régészettudományi Intézet

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

fuzesi@freemail.hu

³ A Gomolovka K6. kurgánra vonatkozó ¹⁴C adatok 3970±55 BP–3880±55 BP (KAISER 2003, 66, Abb. 19).

⁴ E balták hatalmi szimbólumként való értelmezhetőségét támasztja alá az a tény is, hogy kizárólag felnőttek sírjaiból (a

meghatározott nemű csontvázak mindig férfiak), általában más eszköz-, fegyver-, valamint edénymelléklettel együtt kerülnek elő (vö. ARTEMENKO 1976a; 1976b; ČERNYCH 1991, 612).

Irodalom:

- ARTEMENKO, I. I. 1976a: = Артаменко, И. И.: Бельнецкий могильник (Раскопки 1970–1971 гг.). In: Колцов, Л. В.–Зими́на, М. П.–Гадзяцкая, О. С. (ред.): *Восточная Европа в эпоху камня и бронзы*. Москва 1976, 155–175.
- ARTEMENKO, I. I. 1976b: = Артаменко, И. И.: Могильник среднеднепровской культуры урочище Стрелица. In: Березанская, С. С.–Отроменко, В. В.–Телегин, Д. Я. (ред.): *Энеолит и бронзовый век Украины*. Киев 1976, 69–96.
- BANDER, O. N.–KRAJNOV, D. A.–KOSAREV, M. F. (red.) 1987: = Бадер, О. Н.–Крайнов, Д. А.–Косарев, М. Ф. (ред.): *Эпоха бронзы лесной полосы СССР*. Археология СССР, Москва.
- BOROFFKA, N. G. O. 1994: *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa Teil 1*. Universitätsforschungen aus Prähistorischen Archäologie 19, Bonn.
- BRJUSZOV, A. J.–ZIMINA, M. P. 1966: = Брюсов, А. Й.–Зими́на, М. П.: *Каменные боевые топоры на территории Европейской части СССР*. Археология СССР Свод археологических источников, В 4-4, Москва.
- ČERNÝCH, E. N.–AVILOVA, L. I.–BARČEVA, T. B.–ORKOVSKAJA, L. B.–TENEJŠVILI, T. O. 1991: The Circumpontic Metallurgical Province as a System. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55, Saarbrücken 1991, 593–612.
- CHERNYKH, E. N. 1992: *Ancient metallurgy in the USSR. The Early Metal Age*. Cambridge.
- ČIŽMÁŘOVÁ, J. 1984: Hroby kultury s keramikou šňůrovou z Brna-Starého Liskovice – Corded Ware culture graves from Brno-Starý Liskovec. *AR* 36 (1984) 208–215.
- ČOVIĆ, B. 1983: Regionalne grupa ranog bronzanog doba. In: Čović, B. (red.): *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja IV. Bronzano doba*. Sarajevo 1983, 114–190.
- HOREDT, K. 1960: Die Wietenberg-Kultur. *Dacia* 4 (1960) 107–137.
- KAISER, E. 2003: *Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut*. Archäologia in Eurasien 14, Mainz.
- KRAJNOV, D. A. 1963: = Крайнов, Д. А.: *Памятники фатьяновской культуры московская группа*. Археология СССР, Свод археологических источников, В 1-19, Москва.
- MARKOVIC, V. I. 1960: = Маркович, В. И.: *Культура племени северного Кавказа в эпоху бронзы (II. тыс. до н.э.)*. Материалы и Исследования по Археологии СССР 93, Москва.
- MOZSOLICS, A. 1964: Die Steinaxt von Dad. *ActaArchHung* 16 (1964) 217–225.
- PATAY P. 1968: A tiszavalki rézfokos — Copper Battle-Axe from Tiszavalk. *FolArch* 19 (1968) 9–23.
- SCHUSTER, C. F. 1997: *Perioada Timpurie a Epocii Bronzului în Bazinle Argeşului şi Ialomiţei Superioare*. Bibliotheca Thracologica 20, Bucureşti.
- ZÁRÓTOSKÝ, M. 1966: Streitaxte und Streitaxtkulturen. *PA* 57 (1966) 172–209.

A Bronze Age stone axe from Hajdúnánás

A stone axe of the hammer-axe type made from nephrite or serpentinite was turned up by the plough in 1992 in an area called Mályvás on the outskirts of Hajdúnánás (Fig. 1). The axe is intact, suggesting that it probably came from a burial. It is possible that the axe was one of the grave goods of a burial under a burial mound at Hajdúnánás-Mályvás, which had been earlier destroyed by ploughing.

The earliest finds of this artefact type, appearing in the Late Copper Age/Early Bronze Age, is known from the Văcăreşti settlement of the Glina III–Schneckenberg culture, dated to 2100 BC, and Grave K6/6 of Gomolovka V, dated to the Yamna/Catacomb transition. Its latest occurrences can be cited from the late Fatjanovo–Balanovo culture (1750 BC) and Grave K10/1 of the Belinec site (1750 BC).

The distribution of axes in Hungary, Transylvania, Bosnia-Herzegovina and the Baltics shows a concentration on the eastern European steppe and the forested steppe (along the Dnieper, the Dniester, the Don, the Volga and the Oka rivers), although a few pieces have also been reported from the northern Caucasian foreland. With a few notable exceptions (mostly from Transylvania), these axes are usually recovered from burials.

Used as weapons and symbols of power, these hammer-axes were mostly distributed in the northern half of the Pontic metallurgical province. In addition to various metal artefacts, the presence of these axes is yet another indication of a large technocomplex in the Carpathian Basin, Eastern Europe and the northern Caucasus during the Early and Middle Bronze Age, as well as of the socio-economic and cultural interaction between the cultures of this technocomplex.

Bronzkori zabla oldaltag Kisterenye-Hársasról

A lelet előkerülésének körülményei

Az alábbiakban bemutatni kívánt zabla oldaltag a Nógrád megyei Kisterenye-Hársas, vagy másnéven — a kincskeresők évszázados megélhetésére is utaló — Aranyhegy elnevezésű bronzkori lelőhelyről, rablóásatás során került elő.¹

A lelőhely a Kisterenyéről Ózdra vezető műút bal oldalán, a Maconkai víztározóval szemben található, környezetéből karakteresen kiemelkedő, széles, lapos platóval rendelkező dombon (1. kép). Bár az Aranyhegy az egyik legrégebb óta ismert, a régészeti szakirodalomban is bőven idézett lelőhelyek közé tartozik, pontos rétegvizsnyairól és teljes kiterjedéséről keveset tudunk. A Magyar Nemzeti Múzeumba (továbbiakban MNM), utóbb a balassagyarmati, majd a szécsényi múzeumba majdnem 170 éve folyamatosan, több alkalommal kerültek be leletek, ugyanakkor a tudománytörténeti szempontból is jelentős lelőhelyen modern szemléletű feltárás, illetve hitelesítés a mai napig nem történt.

Kubinyi Ferenc 1832-es, „terennei” ásátása alkalmával bronzkori telepjelenségeket és leleteket talált (KUBINYI 1861). A jelenlegi ismereteink és az eddig előkerült leletanyag alapján az első megtelepedés a Hársason a középső bronzkori Hatvan-, illetve Füzesabony-kultúrákhoz köthető (KEMENCZEI 1967, 260; BONA 1975, 144). Patay Pál egy kiszállása alkalmával több csontvázas bronzkori sírt figyelt meg, melyeket szintén a Füzesabony-kultúra hagyatékának határozott meg. A sírok a Hársas K-i lábánál, a homokbányából kerültek elő, melyek leletmentése a leomló bányafal miatt nem volt lehetséges (PATAY 1958, 15) (2. kép 1).

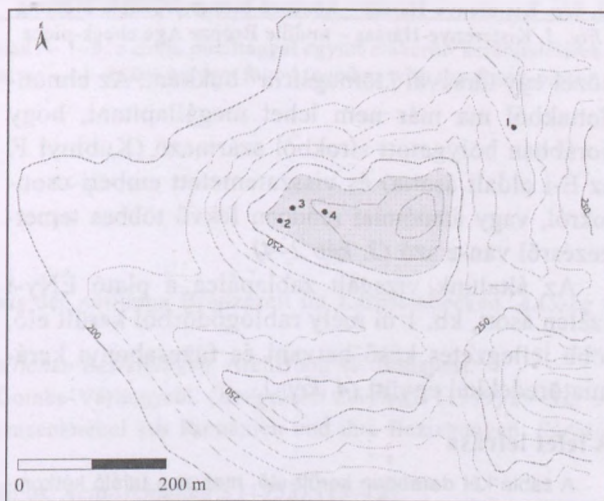
A késő bronzkorból nemcsak telep-, hanem temetőanyagot is ismerünk (JANKOVICH 1828), több alkalommal pedig feltehetően több depó bronztárgyai kerültek a MNM gyűjteményébe (KEMENCZEI 1984, 101).

A Hársas története az utóbbi száz évben sajnos a kincskeresők és vadászatok tevékenységével forrt össze. Az itt bemutatásra kerülő zablapálca találója, Csuhay János is több alkalommal a platón ásott; részben a középső bronzkori településhez köthető jelenségeket (nagymeretű, profilált paticstörödékek, kemence ros-

télyának töredéke, csontárák és -tűk stb.), szórvány bronztárgyakat (tű, sarló) talált, de előkerült egy deréktól felfelé bolygatatlan csontváz is, melynek egyetlen megmaradt melléklete egy bronz *Noppenring* volt.² Csuhay J. elmondása szerint egy más alkalommal, szintén a platón, annak északi oldalához

1. kép. Kisterenye-Hársas (Aranyhegy) látképe nyugatról
Fig. 1. View of Kisterenye-Hársas (Aranyhegy) from the west

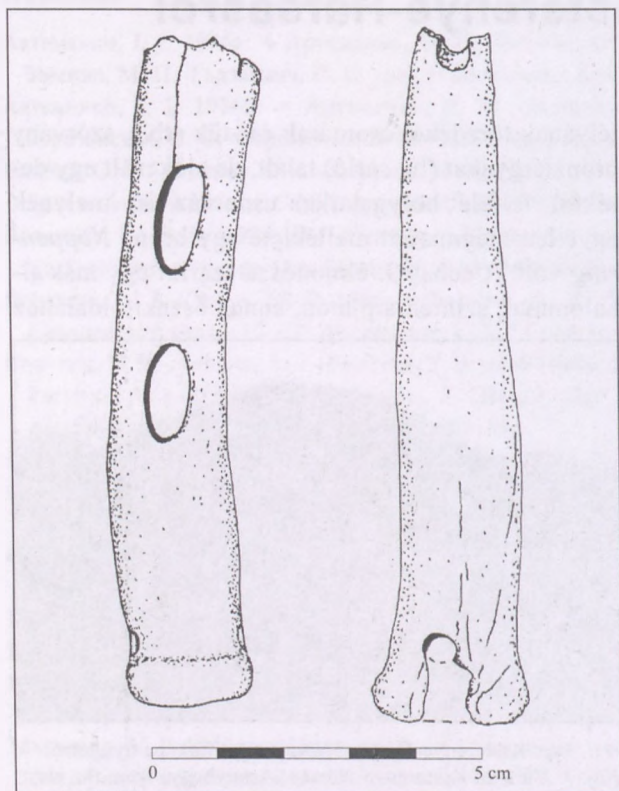
2. kép. Kisterenye-Hársas, a leletek lokalizálása (M: 1:5000)
— 1: Patay Pál által megfigyelt sírok, 2: Csuhay János rablógödre, a zabla oldaltag előkerülésének helye, 3: Csuhay J. által talált csontvázas sír, 4: Csuhay J. és társa által talált „tömegsír”

Fig. 2. Kisterenye-Hársas, find spot of the finds (1:5000)
— 1. the burials investigated by Pál Patay, 2. János Csuhay's robber pit, the find spot of the cheek-piece 3. the inhumation burial found by J. Csuhay, 4. the "mass grave" found by J. Csuhay

¹ A leletanyag még az 1980-as években került napvilágra, egy részét Csuhay János, kisterenyei lakos gyűjtötte, melyeket később a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumnak ajándékozott. A teljes leletgyűjtést (bronz ékszerek, idolk, edények), valamint

a lelőhely részletes kutatástörténetét egy nagyobb terjedelmű dolgozatban kívánjuk közzétenni.

² 2006. márciusi helyszíni bejárásunk lehetővé tételéért és a hasznos információkért e helyen Csuhay Jánosnak tartozom köszönettel.

3. kép. Kisterenye-Hársas – középső bronzkori zabla oldaltag
Fig. 3. Kisterenye-Hársas – middle Bronze Age cheek-piece

közel egy társával „tömegsírra” bukkant. Az elmondottakból ma már nem lehet megállapítani, hogy korábban bolygatott sírokból származó (Kubinyi F. az É-i oldalt ásatta) és visszatemetett emberi csontokról, vagy anatómiai rendben fekvő többes temetkezésről van-e szó (2. kép 2–4).

Az általunk vizsgált zablapálca a plató ÉNy-i szélén ázott, kb. 1 m mély rablógödörből került elő, több jellegzetes késő hatvani és füzesabonyi kerámiatöredékkel együtt (4. kép).

A lelet leírása

A zabla két darabban került elő, melyet a találó kétkomponensű ragasztóanyaggal rögzített. A tárgy enyhén ívelt, közepén két ovális lyukkal. Ezekre merőlegesen, a tárgy alsó és felső végén egy-egy kisebb lyuk található. A felső lyuk mentén a tárgy törött, felső része hiányos, az alsó lyuknál szintén hiányzik egy kisebb darab.

A zablát szarvasagancs egy ágából készítették: először a gyökénél körbevették, majd letörték, a teljes külső felületét egy csiszolt kővel elsimították. A zabla felülete erősen kopott, amely többéves használatra utal.³ A tárgy alkalmazásának pontos módja (szíjazás, jobb vagy bal oldali használat) a kopásnyomok alapján nem meghatározható. H.: 10,5 cm; KFM ltsz.: 92.62.32. (3. kép).

³ A tárgy archaeozoológiai vizsgálatát Alice Choykenak köszönöm.

⁴ A kutatás rövid összefoglalását lásd legutóbb Kiss 1999.

⁵ A töredékes zablaoldaltagok késő hatvani jellegű

A tárgy tipológiai meghatározása és kronológiai helyzete

Az agancsból készült zablák tipológiai besorolása minden esetben azok alakjától, de elsősorban a rajtuk megtalálható, megfelelő számú és méretű furatok elhelyezkedésétől függ. Bár a kisterenyei darab töredékes, tipológiailag azonban jól beilleszthető a Mozsolics Amália által elkülönített Tószeg-típusba. Közvetlen párhuzamait a Tószegről (Mozsolics 1953, Pl. XIV. 9, 11) és Tiszafüredről (Mozsolics 1953, Pl. XIV. 4) előkerült zablák alkotják.

A bronzkori, agancsból készült zablák időbeli helyzete — annak ellenére, hogy a legtöbb szórványként vagy hiányos rétegtani leírással került a múzeumokba — viszonylag jól ismert.⁴ Néhány darab kopásnyomainak vizsgálata a készség használatára is következtetni enged (BÖKÖNYI 1953, 6; szíjelosztóknál: BÁNDI 1963, 14. kép; BOLEGA 1999, 3. kép). Kevés azonban a zablák készítésére vonatkozó megfigyelés; újabban Nikolaus Boroffka foglalkozott e kérdéssel (BOROFFKA 1998, 87), aki a csákyai /Cetea, RO/ leletek alapján a Wietenberg-kultúra egyik csontmegmunkáló műhelyének leletanyagát közölte.

Nógrád megyéből eddig bronzkori zablapálcát csak Palotás-Homokosról ismertünk (Mozsolics 1960, 126). Ezért is tekinthető jelentősnek a 2005-ben Szurdokpuszpöki-Hosszúdülő lelőhelyen folytatott feltárás, mely során több, hatvani típusú kerámiát tartalmazó objektumból (gödör) három, agancsból készített zablapálca is előkerült.⁵

Annak ellenére, hogy az itt bemutatott zabla előkerülésének körülményei ma már nehezen rekonstruálhatóak a hiteles rétegtani megfigyelés hiánya és a kísérőleletek összetételének bizonytalansága miatt, a tárgy tipológiai besorolását alapul véve a középső bronzkorra való keltezését valószínűsíthetjük. Az eddig nem nagy számban képviselt tárgytípus ezzel, egy újabb fontos lelőhellyel gyarapodott.

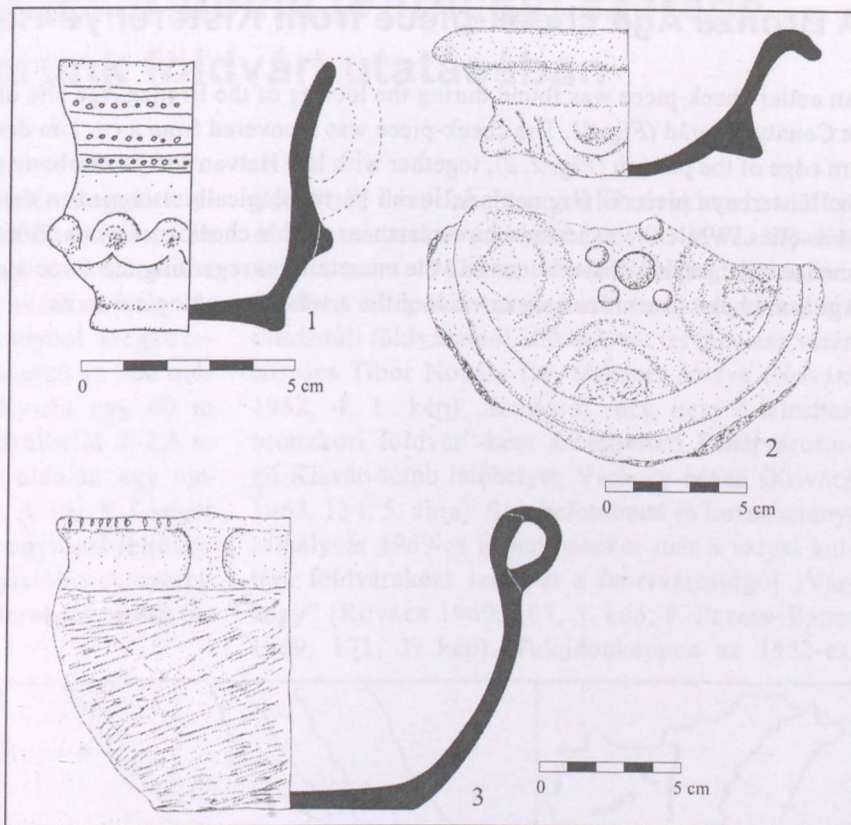
A zablapálcával együtt előkerült leletanyag pontosabb meghatározásához szükséges a Hársas rétegvizszoynainak modern szemlélettel és módszerekkel történő szondázása illetve hitelesítése. Elengedhetetlen e feladat annak tükrében is, hogy a környékbeliek megélhetési és a távolabbról (nemegyszer külföldről) érkezők turizmus-jellegű kincskeresése nyomán a lelőhely pusztulása folyamatos.

kerámiával együtt kerültek elő. Az egyik töredékes példányon pontkörös díszítés található. Bácsmegi Gábor szíves közlését ezúton is köszönöm.

Hasonlóan fontos a Szurdokpüspökiben újabban előkerült, hiteles régészeti megfigyelésekkel dokumentált zablapálcák mielőbbi közzététele, mely újabb adatokkal szolgálhat a tárgytypus pontosabb megismeréséhez.

Guba Szilvia

Kubinyi Ferenc Múzeum
3170 Szécsény, Ady Endre utca 7.
guba.szilvia@freemail.hu

4. kép. Kisterenye-Hársas — 1–3: a zabla oldaltaggal együtt előkerült kerámialeletek
Fig. 4. Kisterenye-Hársas — 1–3: the pottery found together with the cheek-piece

Irodalom:

- BÁNDI, G. 1963: Pferdegeschirre mit Knochenbestandteilen aus der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. *AASzeg* 8 (1963) 87–95.
- BÓNA, I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung 49, Budapest.
- BOLEGA E. 1999: Középső bronzkori csont szíjelosztó korong Gomba-Várhegyről. *Ősrégészeti Levelek* 1 (1999) 29–32.
- BOROFFKA, N. 1998: Bronze- und früheisenzeitliche Geweihtrensenknebel aus Rumänien und ihre Beziehungen. *Eurasia Antiqua* 4 (1998) 81–134.
- BÖKÖNYI, S. 1953: Reconstruction des mors en bois de cerf et en os. *ActaArchHung* 3 (1953) 113–121.
- FOLTINY, S. 1965: Bronze- und Urnenfelderzeitliche Hirschhorn- und Knochentrensen aus Niederösterreich. *MAG* 95 (1965) 243–249.
- HÜTTEL, H.-G. 1981: *Bronzezeitliche Trensens in Mittel- und Osteuropa. Grundzüge ihrer Entwicklung*. PBF XVI/2, München.
- JANKOVICH M. 1828: Nőgrád vármegye nevezetes Hársashegyéről s annak hajdani esméretlen és aranyműves lakosairól – Bronze- und Goldfunde am Hársas-Berg im Kom. Nőgrád. *Tudományos Gyűjtemény* 1 (1828) 20–31.
- KEMENCZEI, T. 1967: Die Zagyvapálfalva-Gruppe der Pilinyer Kultur. *ActaArchHung* 19 (1967) 229–305.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- KISS, V. 1999: A new antler horse-bit from Transdanubia. *Ősrégészeti Levelek* 1 (1999) 33–36.
- KOVÁCS, T. 1969: Prehistoric Horse-bits of Antler found in the Carpathian Basin recently. *Alba Regia* 10 (1969) 161–165.
- KUBINYI F. 1861: A Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. *ArchKözl* 2 (1861) 81–113.
- MOZSOLICS, A. 1953: Mors en bois de cerf sur le territoire du Bassin des Carpathes. *ActaArchHung* 3 (1953) 69–111.
- MOZSOLICS, A. 1960: Die Herkunftsfrage der ältesten Hirschgeweihtrensen. *ActaArchHung* 13 (1960) 125–135.
- PATAY P. 1958: Kisterenye. *RégFüz* Ser. I. 9 (1958) 15.

A Bronze Age cheek-piece from Kisterenye-Hársas

An antler cheek-piece was found during the looting of the Bronze Age site of Kisterenye-Hársas (or Aranyhegy) in County Nógrád (*Fig. 3*). The cheek-piece was recovered from a ca. 1 m deep robber pit dug by the north-western edge of the plateau (*Fig. 2. 2*), together with late Hatvan and Füzesabony pottery sherds (*Fig. 4*). Even though the Kisterenye piece is fragmentary, it can be typologically assigned to the Tószeg type as defined by Amália Mozsolics. While the exact find circumstances of this cheek-piece can no longer be reconstructed in the lack of precise stratigraphic observations and the uncertainties regarding the associated finds, a date in the Middle Bronze Age nonetheless seems certain in view of the artefact's typological traits.

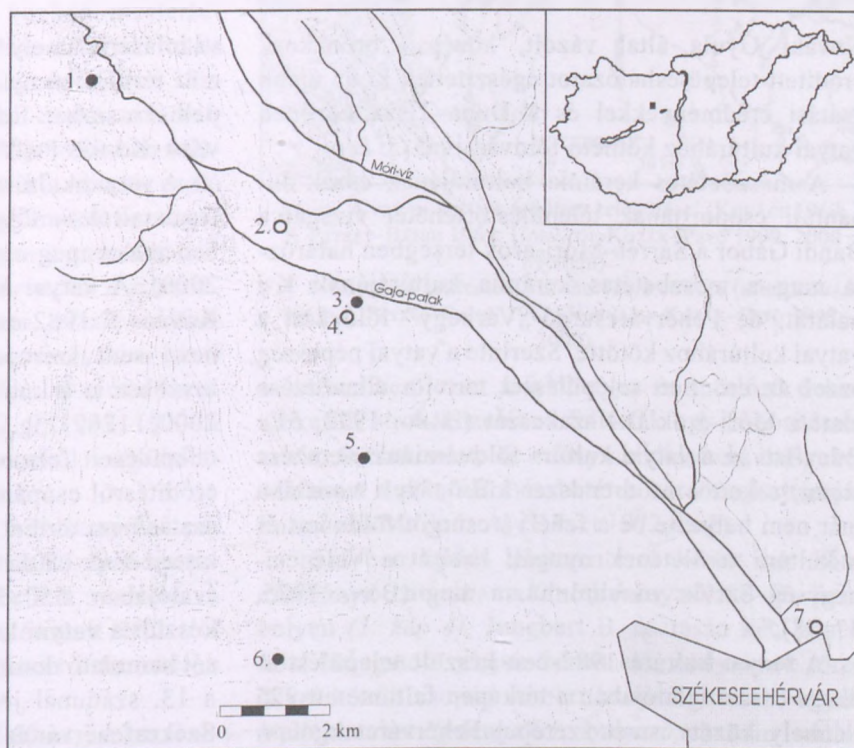
Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb (Várhegy) szerepe középső bronzkorunk földvárkutatókban

A Kisvár-domb Fehérvárcsurgó (Fejér megye) településtől közel 3 km-re ÉNy-ra fekszik a Gaja-patak völgyének Ny-i peremén (1. kép 1). A Bakony K-i oldalából kiugró, meredek, helyenként sziklás oldalakkal határolt, csupán Ny-i irányból megközelíthető plató mintegy 550 méter hosszú és 300 méter széles. Az erődített telepet Ny-ról egy 60 m hosszú és jelenlegi állapotában körülbelül 2–2,5 m magas sánc védi, melynek külső oldalán egy természetes, vízmosta árok húzódik. A vár K-i végét alkotó nyeret egy 30 m hosszú, nagyrészt feltöltődött árok választja el a nagyobb platótól. A nyereg K-i, meredek peremét három mesterséges terasz tagolja (2. kép).

Az erődített települést Pesty Frigyes mutatta be elsőként, Fehérvárcsurgó-Várhegy néven (PESTY 1864–65, 55), és ez az elnevezés a későbbi kutatásban is elfogadott maradt, annak ellenére, hogy a térképeken „Kisvár-domb” vagy ritkábban „Kisvárhegy” nevekkkel jelölik a platót. Csupán a 2003-as felmérés közlésekor tér vissza Nováki Gyula az eredeti — „Kisvár-domb” — elnevezéshez (NOVÁKI 2004). A pontos megnevezés fontos, mert az erődített településtől körülbelül 1,7–1,8 km-re ÉNy-ra fekszik a Várhegy nevű hegytető, melyen régészeti lelőhelyet nem ismer a kutatás.

A Kisvár-domb első régészeti felmérésekor, 1952-ben, Nováki Gy. is Fehérvárcsurgó-Várhegy néven határozta meg az erődített települést (NOVÁKI 1952, 14–15, 16. kép). A lelőhely leírásakor megemlíti, hogy a felszínen kerámiát nem talált, de szerkezete és a szomszédos halomsírok¹ alapján Sopron-

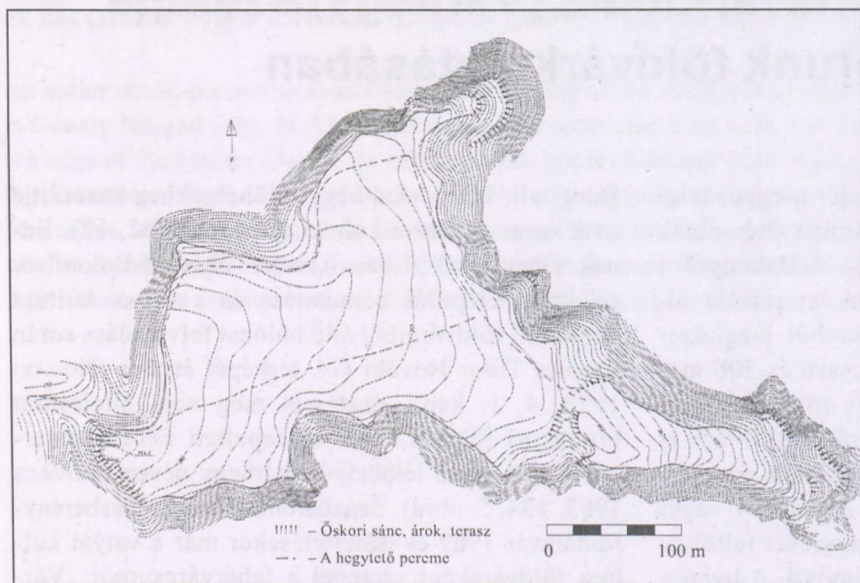
Burgstall, Pécs-Jakabhegy lelőhelyekhez hasonlítja és a korai vaskorra keltezi (NOVÁKI 1952, 17). Ennek ellenére 1963-ban Aba-Belsőbáránd-Bolondvár erődített település bemutatása és a vatyai kultúra dunántúli földváraiból álló hálózat felvázolása során Kovács Tibor Nováki Gy. térképét átvéve (NOVÁKI 1952, 4, 1. kép) „ásatással még nem hitelesített bronzkori földvár”-ként szerepelteti Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb lelőhelyet, Várhegy néven (KOVÁCS 1963, 134, 5. ábra). Százhalombatta és Lovasberény-Mihályvár 1969-es ismertetésekor már a vatyai kultúra földváraként szerepel a fehérvárcsurgói „Várhegy” (KOVÁCS 1969, 167, 5. kép; F. PETRES-BÁNDI 1969, 171, 1. kép). Tulajdonképpen az 1952-es,

1. kép. A Móri-árok déli szakaszának ismert, középső bronzkori lelőhelyei —
1: Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb, 2: Fehérvárcsurgó-Bakonykúti-Közép-dűlő,
3: Kincsesbánya-Bittó, 4: Kincsesbánya-Bittó II., 5: Iszkaszentgyörgy-Zsidóhegy,
6: Csór-Felsőmerítőpuszta, 7: Székesfehérvár-Fecskepart

Fig. 1. The known Middle Bronze Age sites along the southern section of the Mór Trench — 1: Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb, 2: Fehérvárcsurgó-Bakonykúti-Közép-dűlő, 3: Kincsesbánya-Bittó, 4: Kincsesbánya-Bittó II., 5: Iszkaszentgyörgy-Zsidóhegy, 6: Csór-Felsőmerítőpuszta, 7: Székesfehérvár-Fecskepart

¹ Fehérvárcsurgó-Eresztvényi erdő lelőhely vaskori halomsírajáról: JUNGEBERT 1986, 184–185; 1987, 275; 1990, 215, 217, 219.

2. kép. Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb felmérési rajza (NOVÁKI 2004 nyomán)
Fig. 2. Plan of the Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb site (after NOVÁKI 2004)

Nováki Gyula által vázolt, középső bronzkori, erősített településhálózatot egészítették ki az újabb ásatási eredményekkel és a Duna–Tisza közének vatyai kultúrához köthető földvéraival (3. kép).

A mészbetétes kerámia kultúrájának észak-dunántúli csoportjának településtörténetét vizsgálva Bándi Gábor a Sárrét–Móri-árok térségben határozta meg a mészbetétes kerámia kultúrájának K-i határát, de Fehérvárcsurgó-„Várhegy” földvárát a vatyai kultúrához kötötte. Szerinte a vatyai népesség ezzel az erősített településsel tartotta ellenőrzése alatt a Móri-árok D-i szakaszát (BÁNDI 1972, 51). Bóna István a vatyai kultúra földvárainak elemzése során, a kettős erőrendszer külső, Ny-i vonalába már nem helyezte be a fehérvárcsurgói földvárat és a kultúra területének nyugati határát a Velencei-hegység–Sárvíz vonallal húzta meg (BÓNA 1975, 57–58).²

A vatyai kultúra 1982-ben készült településtörténeti összefoglalójában a térképen feltüntetett 225 lelőhely között ismét szerepel Fehérvárcsurgó (4. kép) (KOVÁCS 1982, 281, Abb. 1). Kovács T. a vatyai kultúra földvárjai és a korszideri típusú kincsleletek szóródása közötti kapcsolatok vizsgálata során szintén feltüntette a fehérvárcsurgói magaslati települést, mint a vatyai kultúra legnyugatibb erősítését (KOVÁCS 1982, 283, Abb. 3).

² Bóna I. szerint a vatyai kultúra I–II. fázisában a Vértes jelenti a kultúra északnyugati határát, és csak a III. fázisban, az erőrendszer kiépülésével húzódik vissza a kultúra településterülete a Lovasberény–Pákozd–Aba-Belsőbáránd vonalra.

A vatyai kultúra földvárhálózatának 1998-as összefoglalásában Kovács T. továbbra is a kultúrához köti a fehérvárcsurgói erősített települést, 13. számmal jelölve azt (KOVÁCS 1998, 489, Abb. 7). Soroksár-Várhegy vatyai földvárának közlése során Endrődi Anna visszatért Kovács T. 1969-ben közölt térképéhez és ennek megfelelően Fehérvárcsurgó-„Várdomb” is megtalálható a vatyai kultúra erősített településeinek a sorában, 17. számmal (ENDRŐDI–GYULAI 1999, 5, Fig. 1). Bölske-Vörösgyír tell-település kőanyagának vizsgálata során is sor került a vatyai kultúra erőrendszerének a fel-

vázolására, amely feladatnál szintén az 1969-ben közölt térképhez nyúltak vissza a szerzők, így szerepelhet a sorban Fehérvárcsurgó-„Várhegy” is (HORVÁTH–KOZÁK–PETŐ 1999, 97, 7. kép; 2000, 229, 6. t.).

A vatyai kultúra erősített településeinek régészeti adatairól — főként kutatástörténetükről — 2000-ben jelent meg egy összefoglaló tanulmány (VICZE 2000). A vatyai kultúra lelőhelyeit bemutató ábra Kovács T. 1982-es vaktérképe, melyen egy lelőhely neve sem szerepel és Fehérvárcsurgó-„Várhegy” továbbra is a kultúra legnyugatibb földvéra (VICZE 2000, 126, Fig. 1). A vatyai kultúra erősített településeit felsoroló táblázatban a fehérvárcsurgói erősítésről csupán annyi információ szerepel, hogy ásatás nem történt a lelőhelyen, irodalma nincs és a kiterjedése 150×110 m (VICZE 2000, 121, Tab. 1) (valójában: 550×300 m). Az összefoglalásban elkészült a vatyai kultúra földvárainak elhelyezkedését bemutató domborzati térkép is, bár ezen az ábrán a 13. számmal jelölt Fehérvárcsurgó-„Várhegy” a Székesfehérvár és Szabadbattyán közötti területen, a Sárvíz bal partján lett feltüntetve (VICZE 2000, 127, Fig. 2). A vatyai kultúra fémművességének legutolsó összefoglalása során készült térképen „A vatyai kultúra fontosabb települései” között már nem szerepel Fehérvárcsurgó-Várhegy, bár az ábrához tartozó jegyzékben — 37. számmal, „Fehérvárcsurgó”

A vatyai kultúra területvesztésének okaként a mészbetétes kerámia kultúrájának keleti irányú terjeszkedését jelölte meg (BÓNA 1992, 24).

néven — mégis megtalálni (HORVÁTH 2004, 12–13, 1. kép). A Kárpát-medencei teltek és többretegű települések kialakulásával és elterjedésével foglalkozó tanulmányában — a fentiekben bemutatott adatokra támaszkodva — Florin Gogáltan is a vatyai kultúra többretegű telepei közt említi Fehérvárcsurgó-Kisvár-dombot (GOGÁLTAN 2005, 162, Abb. 1).

Annak ellenére, hogy Nováki Gy. az első — 1952-es — ismertetés során sem sorolta Fehérvárcsurgó-Kisvár-dombot (Várhegyet) a vatyai kultúra erődített települései közé, és azóta sem ismerünk a lelőhelyről a vatyai kultúrához köthető leletanyagot, mégis, a kutatás négy évtizeden keresztül egyértelmű adatként kezelte az 1960-as években, az erőd-hálózatról készült térképvázlatokat. Ugyanakkor, az 1992 után született munkák figyelmen kívül hagyták a Fehérvárcsurgó-Kisvárhegyen végzett ásatásokról készült jelentéseket.

Jungbert Béla 1989-ben kezdett a földvárban ásatást. Az erődítés K-i peremén húzódó, mesterséges teraszokon két kora vaskori házat tártak fel és átvágták a település bejáratánál húzódó, Ny-i sáncot, amelyet szintén a vaskor korai szakaszára kelteztek (JUNGBERT 1991, 9; 1997, 188). 1990-ben folytatódott az ásatás és a földvárat két részre osztó „belső sáncot” vágták át, amely ugyancsak kora vaskorinak bizonyult. A vaskori leletanyag mellett „... a telepen szórványosan középső bronzkori, a mészbetétes kultúra hagyatékába tartozó, felszíni előfordulású cseréptöredékek, az urnamezős kultúra késői bronzkori edénymaradványai, valamint római kerámia is található.” (JUNGBERT 1992, 9; 1997, 191). A vatyai kultúrába sorolható objektumról vagy leletanyagról az ásató nem tesz említést.

Az érintett területnek, vagyis a Bakony K-i peremének, a Móri-árok Ny-i oldalának középső bronzkori településtörténete nem tartozik a részletesen feldolgozott mikrorégiók közé. Az érintett területről csupán az ásatási jelentésekből ismert információk állnak rendelkezésünkre.

Az első hiteles adat Bóna I. 1960-as, iszkaszentgyörgyi terepbejárásához köthető: az Iszkaszentgyörgy-Zsidóhegy melletti homokbányából (1. kép 5) említ mészbetétes edénytöredékeket (BÓNA 1960). Az első ásatási adat M. Soós Ágnes 1969-es leletmentése nyomán Kincsesbánya-Bittó lelőhelyről származik (1. kép 3), ahol egy bányaművelésre kijelölt területen 8 urnás és szórthamvasztásos temetkezést tárt fel. A mellékletek alapján a sírokat a középső bronzkori dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához kötötte (BÁNKI 1971, 165). 1970-ben újabb lelet-

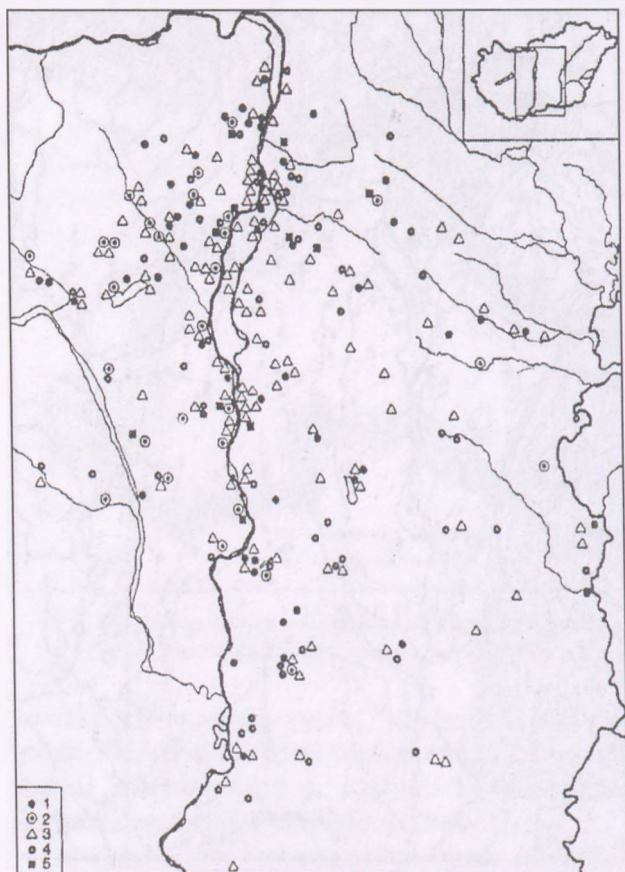

3. kép. A vatyai kultúra erődített települései (KOVÁCS 1969; F. PETRES-BÁNDI 1969; HORVÁTH-KOZÁK-PETŐ 1999; 2000 nyomán)
Fig. 3. Fortified settlements of the Vátya culture (after KOVÁCS 1969; F. PETRES-BÁNDI 1969; HORVÁTH-KOZÁK-PETŐ 1999; 2000)

mentésre került sor a lelőhelyen és az előző évben előkerült sírok közelében feltártak egy körborításos, urnás temetkezést, 6 edénymelléklettel, melyeket szintén a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához sorolt M. Soós Á. (BÁNKI 1972, 282).

1980-ban újabb leletmentésre került sor Kincsesbánya határában, Kincsesbánya-Bittó II. lelőhelyen (1. kép 4). Jungbert B. ásatásán két, gépek által bolygatott urnasír került elő, melyeknek töredékei között csupán emberi hamvakat talált, egyéb mellékleteket (edényeket, bronzokat) nem tartalmaztak a sírok. Az ásató a két sírt a vatyai kultúrához kapcsolta (JUNGBERT 1983, 279). 1981-ben Bakonykúti és Fehérvárcsurgó között, a Közép-dűlőn (1. kép 2) került sor egy középső bronzkori gödör leletmentésére, amely Jungbert B. meghatározása szerint a vatyai kultúrára jellemző kerámiát rejtett (JUNGBERT 1984, 285).

A leletmentések jellege és a leletek száma alapján csupán csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, de az egymással szomszédos kultúrák kis területen

4. kép. A vátyai kultúra ismert lelőhelyei (KOVÁCS 1982; VICZE 2000 nyomán)

Fig. 4. Known sites of the Vátya culture (after KOVÁCS 1982; VICZE 2000)

belüli együttes jelenléte arra enged következtetni, hogy a Móri-árok Ny-i peremét a dunántúli mészbetétetes kerámia kultúrája és a vátyai kultúra egyaránt birtokba vette és az említett régióban nem húzható meg egy éles határvonal a két kultúra elterjedési területe között.³ Ugyanakkor az eddig ismert régészeti adatok alapján az állapítható meg, hogy a dunántúli mészbetétetes kerámia kultúrájának legközelebbi ismert, nagyméretű lelőhelye Csór-Felsőmerítőpuszta (1. kép 6) (MAROSI 1937; BÁNDI 1972, 47, 2. térkép; BÓNA 1975, 204), míg a vátyai kultúra legközelebbi lelőhelye — temetője — Székesfehérvár-Fecskeparton (1. kép 7) került elő (BÁNKI 1972, 282). A Móri-árok D-i szakaszát a két középső bronzkori kultúra közötti „határterületnek” tekinthetjük (BÁNDI 1972, 51) és a régészeti adatok alapján — kiegészítve a felsorolt lelőhelyekről említett leletekkel⁴ — Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb lelőhelyet a térség középső bronzkori településtörténetében a dunántúli mészbetétetes kerámia kultúrájához kapcsolhatjuk.

Váczai Gábor

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
vaczigabor@freemail.hu

Irodalom:

- BÁNDI G. 1972: A mészbetétetes edények népe észak-dunántúli csoportjának kialakulása és elterjedése – Die Entstehung und Verbreitung der nord-transdanubischen Gruppe des Volkes der inkrustierten Keramik. *VMMK* 11 (1972) 41–58.
- BÁNKI Zs. 1971: Régészeti kutatások. *Alba Regia* 11 (1971) 163–166.
- BÁNKI Zs. 1972: Régészeti kutatások. *Alba Regia* 12 (1972) 280–285.
- BÓNA I. 1960: Iszkaszentgyörgy. *RégFüz* Ser. I. 14 (1960) 49.
- BÓNA, I. 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. ArchHung 49, Budapest.
- BÓNA, I. 1992: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, W. (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Main 1992, 9–39.
- ENDRÖDI, A.–GYULAI, F. 1999: Soroksár-Várhegy. A fortified Bronze Age Settlement in the outskirts of Budapest, Plant cultivation of middle Bronze Age fortified Settlements. *CommArchHung* 1999, 5–34.
- GOGÁLTAN, F. 2005: Der Beginn der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken: Chronologische Probleme. In: Horejs, B. et al. (Hrsg.): *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie 121, Bonn 2005, 161–179.
- HORVÁTH T.–KOZÁK M.–PETŐ A. 1999: Bölske-Vörösgyőr bronzkori tell-település köanyagának komplex (petrográfiai, régészeti) feldolgozása – Summary. *WMMÉ* 21 (1999) 61–107.

³ Közölt leletanyag hiányában korábban csupán feltételezhető volt, hogy a dunántúli mészbetétetes kerámia kultúrája keleti irányú terjeszkedése során települt be Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb (Kiss 2001, 77).

⁴ A felsorolt lelőhelyek leltározott leletanyagai a következők: Iszkaszentgyörgy-Zsidóhegy (SzIKM 60.35.1), Kincsesbánya-Bittó (SzIKM 969.31.1–39.1), Kincsesbánya-Bittó II. (SzIKM 80.4.7–8).

- HORVÁTH T.–KOZÁK M.–PETŐ A. 2000: Újabb adatok a középső bronzkor köiparához: Bölske-Vörösgyír bronzkori tell-település kőanyagának komplex (petrográfiai, régészeti) feldolgozása – Neue Angaben über die Steinverarbeitung in der mittleren Bronzezeit. Die Aufarbeitung des Komplexes des Steinmaterials der bronzezeitlichen Hügelsiedlung von Bölske-Vörösgyír (petrographisch-archäologisch). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 7 (2000) 187–235.
- HORVÁTH T. 2004: Néhány megjegyzés a vatyai kultúra fémművességéhez – Technologiai megfigyelések a kultúra kőeszközein – Die Metallkunst der Vatya-Kultur. Technologische Beobachtungen an ihren Steingeräten. *CommArchHung* 2004, 11–64.
- JUNGBERT B. 1983: Kincsesbánya-Bittó II. *Alba Regia* 20 (1983) 279.
- JUNGBERT B. 1984: Bakonykúti. *Alba Regia* 21 (1984) 285.
- JUNGBERT B. 1986: Fehérvárcsurgó. *Alba Regia* 22 (1986) 184–185.
- JUNGBERT B. 1987: Fehérvárcsurgó-Eresztvényi erdő. *Alba Regia* 22 (1987) 275.
- JUNGBERT B. 1990: Fehérvárcsurgó-Eresztvényi erdő *Alba Regia* 24 (1990) 215, 217, 219.
- JUNGBERT B. 1991: Fehérvárcsurgó-Kisvárhegy. *RégFüz* Ser. I. 43 (1991) 9.
- JUNGBERT B. 1992: Fehérvárcsurgó-Kisvárhegy. *RégFüz* Ser. I. 44 (1992) 9.
- JUNGBERT B. 1997: Régészeti kutatások 1989–1992. *Alba Regia* 26 (1997) 188, 191.
- KISS V. 2001: *A mészbetétes kerámia kultúrája telepei és temetői a Közép- és Dél-Dunántúlon*. PhD disszertáció. Budapest, 2001.
- KOVÁCS T. 1963: Jelentés az Aba-Belsőbáránd-Bolondváron végzett 1960. évi ásatásról – Report on the excavations carried out on the Bolondvár at Aba-Belsőbáránd in 1960. *Alba Regia* 2–3 (1961–62 [1963]) 131–136.
- KOVÁCS T. 1969: A százhalombattai bronzkori telep – The Bronze Age Settlement at Százhalombatta. *ArchÉrt* 96 (1969) 161–169.
- KOVÁCS, T. 1982: Befestigungsanlagen um die Mitte des 2. Jahrtausends v.u.Z. in Mittelungarn. In: Chropovsky, B.–Herrmann, J. (Hrsg.): *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*. Berlin–Nitra 1982, 279–291.
- KOVÁCS, T. 1998: Siedeln in der Tiefebene–Das Problem der bronzezeitlichen Nutzung der Überschwemmungsgebiete an der Theiß. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas – Man and Environment in Bronze Age Europe*. Kiel 1998, 481–492.
- MAROSI A. 1937: Bronzkori urnatemető Csór-Felsőmerítő pusztán. *SzSz* 1937/I–II, 23–24.
- NOVÁKI GY. 1952: Fejér megye őskori földvárjai – Старинные земляные фортификационные сооружения в комитате Феер. *ArchÉrt* 79 (1952) 3–19.
- NOVÁKI GY. 2004: Fehérvárcsurgó, Kisvár-domb. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003–Archaeological Investigations in Hungary 2003*, Budapest 2004, 211–213.
- PESTY F. 1864–65: *Helységnévtár. Fejér vármegye*. Budapest.
- F. PETRES É.–BÁNDI G. 1969: Ásatás Lovasberény-Mihályváron – Excavations at Lovasberény-Mihályvár. *ArchÉrt* 96 (1969) 170–177.
- M. SOÓS Á. 1970: Kincsesbánya. *RégFüz* Ser. I. 23 (1970) 8.
- M. SOÓS Á. 1971: Kincsesbánya-Bittói homokbánya. *RégFüz* Ser. I. 24 (1971) 8.
- VICZE, M. 2000: Background information to the field-survey. In: Poroszlai, I.–Vicze, M. (eds): *Százhalombatta Archeological Expedition Annual Report 1–Field Season 1998*. Százhalombatta 2000, 119–129.

The Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb (Várhegy) site in the research of the Middle Bronze Age hillforts of Hungary

Located on the eastern fringes of the Bakony Mountains, on the western side of the Mór Trench, the Fehérvárcsurgó-Kisvár-domb site in County Fejér lies on a limestone plateau bordered by steep mountainsides on three sides (Figs 1–2).

Gyula Nováki assigned the site to the Iron Age Hallstatt culture in view of the structure of the fortified settlement and the nearby burial mounds. Tibor Kovács listed the Fehérvárcsurgó hillfort among the hillforts of the Vatyá culture in his 1963 study. His cultural attribution remained accepted in Middle Bronze Age studies. István Bóna was the single prehistorian to challenge the site's attribution to the Vatyá culture.

The studies published after 1992 failed to take note of the preliminary reports on the site's excavation, which clearly stated that the hillfort's defence works should be dated to the Early Iron Age Hallstatt period. The Hallstatt occupation was preceded by a Middle Bronze Age and an Urnfield occupation. The Middle Bronze Age finds can be dated to the Transdanubian Incrusted Pottery culture. There is no indication of a Vatyá occupation on the site.

Adatok az urnamezős kultúra fémművességéhez és deponálási szokásaihoz

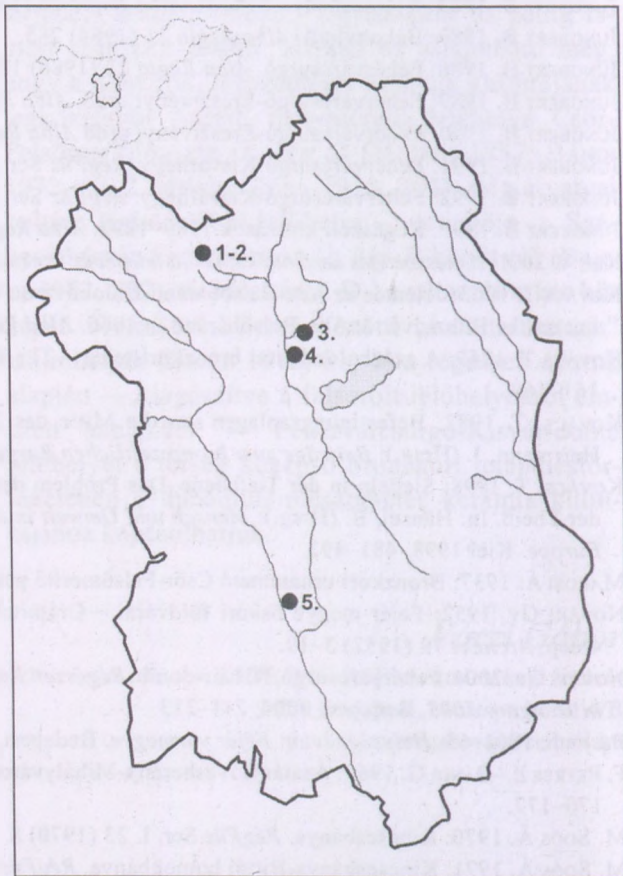
A székesfehérvári Szent István Király Múzeum őskori gyűjteményébe 1911 és 1943 között négy, kis darabszámú bronzlelet került be (1. kép). A kincsleletek közül elsőként a Csákberény I. kincs vált ismertté 1912-ben (MAROSI 1912, 17). Az adományozó a Csákberénytől DK-re fekvő, elmocsarasodott Öreg-tó partján találta a két tokos lándzsahegyből és egy rovátkolt karperecből álló leletegyüttest¹ (2. kép 1). Öt évvel később újabb bronzok kerültek elő az Öreg-tó partjáról; egy tokos lándzsahegyből, egy bronz gombból és egy bunkós fejű tűből (*Keulenkopfnadel*) álló együttest vittek be a Szent István Király Múzeumba² (2. kép 2). 1921-ben Pátkától D-re — Körakáspusztán —, a Császár-víz partján találták a harmadik kincsleletet, amely két tokos baltából áll (4. kép). Soponya-Nagyláng-Kispusztá lelőhelyéről 1943-ban került be a székesfehérvári múzeum gyűjteményébe két tokos lándzsahegy.³ A kincsleletet a Sárvíz mocsaras völgyétől K-re fekvő Sós-tó partján találták (5. kép). Az ismertetett kincsleleteket egy ötödik együttesel egészíthetjük ki, melyet az 1960-as években találtak Pátka belterületén, a Tiszta-víz partján (3. kép). Az együttest egy kardpenge töredéke (KEMENCZEI 1991, Taf. 70. 436) és egy kisméretű tokos balta alkotja. Az ismertetett kincsleletek közül Soponya-Nagyláng-Kispusztá lelőhely anyaga szerepel Kőszegi Frigyes összefoglaló munkájának katalógusában, Soponya-Nagyláng-Domba nevezéssel (KŐSZEI 1988, 181), de a pátkai kardpengetöredék kivételével egyikről sem ismerünk leírást és ábrázolást. Az öt kincsleletben szereplő tárgyak a következők:

Csákberény I. (Öreg-tó) (2. kép 1)

1. Kör átmetszetű, nyitott végű rovátkolt díszítésű, bronz karperec. Ltsz.: SzIKM 1377. (Elveszett.)
2. Ívelt élű, széles bordával ellátott, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 7,1 cm, Szé.: 3,7 cm, Á.: 2,5 cm, Ltsz.: SzIKM 1378. (6. kép 10)
3. Homorú élű, erősen kiugró bordával ellátott, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 17,7 cm, Szé.: 2,9 cm, Á.: 2,5 cm, Ltsz.: SzIKM 1379. (6. kép 9)

¹ A SzIKM 1377. leltári számú rovátkolt díszítésű, nyitott végű karperecet csak a leltárkönyvi leírás alapján ismerjük.

² Mozsolics Amália egyetlen leletegyüttest említi a csákberényi Öreg-tó nyugati partjáról. Egy kinsként kezeli a három lándzsahegyet, a tűt és a nyitott végű karperecet, de a kinshez sorol egy, a leltárkönyvben nem szereplő tételt, egy félhold alakú borotvát, ugyanakkor a bronz gombról nem tesz említést (MOZSOLICS 1985, 108). 1906-ban Csákberényből ke-

1. kép. 1: Csákberény I, 2: Csákberény II, 3: Pátka-Belterület, 4: Pátka-Körakáspusztá, 5: Soponya-Nagyláng-Kispusztá

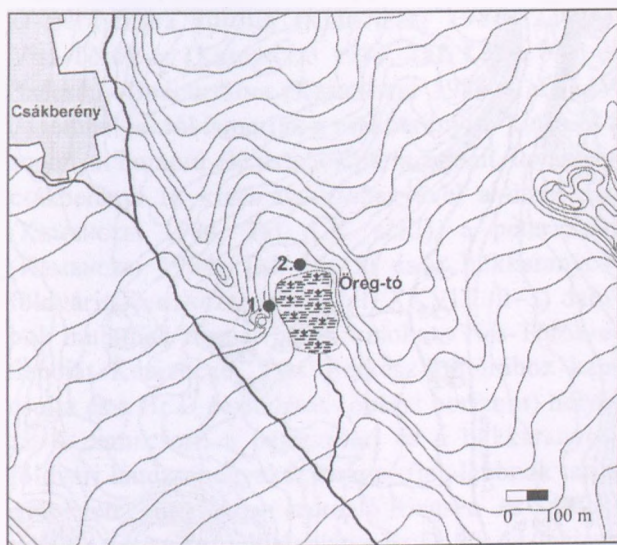
Fig. 1. 1: Csákberény I., 2: Csákberény II., 3: Pátka-Belterület, 4: Pátka-Körakáspusztá, 5: Soponya-Nagyláng-Kispusztá

Csákberény II. (Öreg-tó) (2. kép 2)

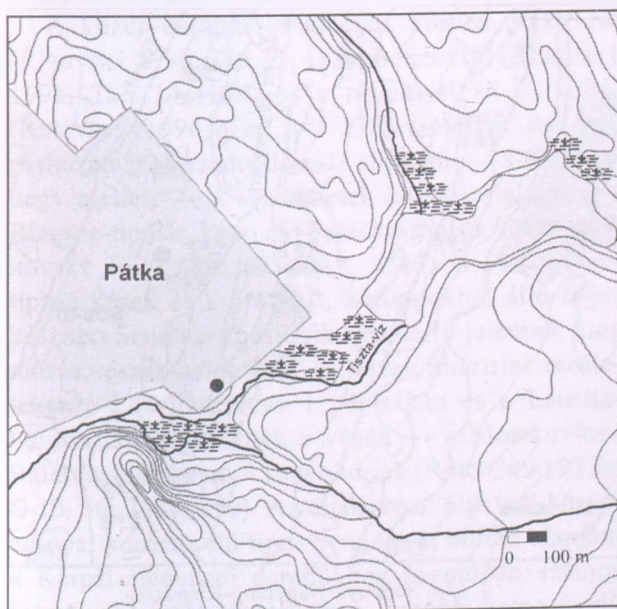
1. Homorú élű, élesen kiugró gerincű, bordázott pengéjű, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 21,5 cm, Szé.: 3,6 cm, Á.: 2,6 cm, Ltsz.: SzIKM 4454. (6. kép 4)
2. Bunkósfejű, egyenes záródású bronz tű (*Keulenkopfnadel*), fejének felső, 1,5 cm-es szakaszát vésett, függőleges zeg-zug minta díszíti, melyet felülről és alulról egy-egy körbefutó vonal zár le. A zeg-zug mintás sáv alatt vízszintes zeg-zug minta fut körbe. H.: 12,6 cm, Á.: 0,45 cm, Ltsz.: SzIKM 4455. (6. kép 3)

rült be a Magyar Nemzeti Múzeumba egy nyílhegyből, egy áttört csüngőből, egy sarló töredékéből és két lándzsahegyből álló együttes, de a kincslelet pontos lelőhelyét nem ismerjük (PATEK 1968, 123, Taf. LXVIII. 1–4, 6). Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a három kincslelet eredetileg egyetlen nagyobb depót alkotott.

³ A SzIKM 9252. leltári számú lándzsahegyet csak leírás alapján tudjuk bemutatni, mert a gyűjteményből ez a darab eltűnt.

2. kép. 1: Csákberény I, 2: Csákberény II
Fig. 2. 1: Csákberény I, 2: Csákberény II

3. kép. Pátka-Belterület
Fig. 3. Pátka-Belterület

3. Kúpos bronz gomb, alján kettő darab félkörös füllel. Á.: 2,4 cm, V.: 0,5 cm, Ltsz.: SZIKM 4456. (6. kép 5)

Pátka-Belterület (Tiszta-víz) (3. kép)

1. Lekerekített, díszítetlen, bronz kardpenge töredéke. H.: 15,3 cm, Szé.: 4,2 cm, V.: 0,8 cm, Ltsz.: SZIKM 68.22.5. (6. kép 2)
2. Ívelt élű, V-alakú bordákkal díszített, kisméretű, bronz, tokos balta (füle letört). H.: 6,4 cm, Szé.: 2,7 cm, Á.: 1,7 cm, él H.: 3,1 cm, Ltsz.: SZIKM 68.22.6. (6. kép 1)

Pátka-Körakáspusztá (Császár-víz) (4. kép)

1. Homorú élű, élesen kiugró gerincű, bordázott pengéjű, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 23,3 cm, Szé.: 5,6 cm, Á.: 2,5 cm, Ltsz.: SZIKM 5675. (6. kép 6)

2. Homorú élű, élesen kiugró gerincű, bordázott pengéjű, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 19,9 cm, Szé.: 4,1 cm, Á.: 2,1 cm, Ltsz.: SZIKM 5676. (6. kép 7)

Soponya-Nagyláng-Kispusztá (Sós-tó) (5. kép)

1. Homorú élű, élesen kiugró gerincű, bordázott pengéjű, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 19,5 cm, Ltsz.: SZIKM 9252. (Elveszett.)
2. Homorú élű, élesen kiugró gerincű, bordázott pengéjű, bronz, tokos lándzsahegy. H.: 14,5 cm, Szé.: 3,0 cm, Á.: 2,2 cm, Ltsz.: SZIKM 11653. (6. kép 8)

A leletanyag túlnyomó többségét a lándzsahegyek alkotják, a Csákberény I., a soponyai és a pátka-körakáspusztai kincsek kizárólag ebből a tárgy-típusból állnak (6. kép 6–10). Tipológiai alapon három változatot különböztethetünk meg: egy lapos középbordás, ívelt élű változatot, egy élesen profilált középbordával készített, bordázott, homorú élű (vagy lángnyelv alakú) variánst és egy, az előzőeknél nagyobb méretű, élesen kiugró bordával készített, bordázott, homorú élű típust.

A három típus közül a Csákberény I. kincs lapos középbordás, törött darabját (6. kép 10), a kevés párhuzam miatt nehéz keltezni. Magyarországi párhuzamait a búkkaranyosi II. kincsben (MOZSOLICS 1985, Taf. 4. 3), a sióagárdi II. kincsben (MOZSOLICS 1985, Taf. 43. 12) és a mároki bronzdepóban (MOZSOLICS 1985, Taf. 91. 25) találjuk meg, bár a felsorolt darabok szára hosszabb, mint a csákberényi lándzsahegyé, de a penge és a borda mind a négy esetben azonos technikával készült. A búkkaranyosi II. kincsleletből bemutatott párhuzam alapján annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a csákberényi lándzsahegy nem ívelt élű pengével, hanem homorú éllel készült. MOZSOLICS Amália a búkkaranyosi és a sióagárdi kincseket a B Va periódusba (aranyosi horizont) sorolta (MOZSOLICS 1985, 105–106), míg a mároki depót a B Vb fázisra (kurdi horizont) keltezte (MOZSOLICS 1985, 146–149).

A csákberényi, lapos középbordás lándzsahegy Kárpát-medencén kívül is előforduló típusnak számít, de leggyakrabban szórványként, egyedüli leletként ismert, depóleletekben ritka. A křenovicei leletanyag (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 11. 102), továbbá a Nemojany-i depó (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 7. 61, Taf. 36.B) szárnyas baltái és sarlói alapján a Drslavice I. horizont végétől kezdik gyártani, de a Přestavlky-horizont alatt is gyakori típusnak számít morva területen (ŘÍHOVSKÝ 1989, 60–61; 1996, 52–53, 65–67). Ez a keltezés megegyezik MOZSOLICS A. időrendi besorolásával és a kevés ismert darab alapján a típust a Br D–Ha A1 időszakra keltezhettük, vagyis

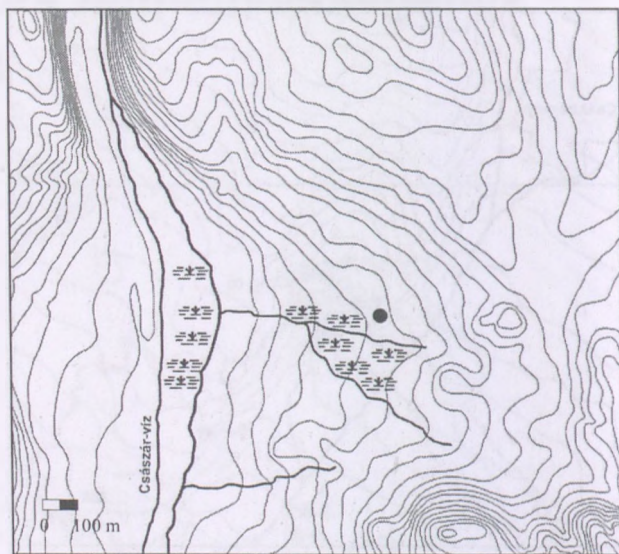
földbe kerülésük az aranyosi és a kurdi horizontok időszakára tehető.⁴

A homorú élű (vagy lán nyelv alakú), profilált gerincű lánzsahegyeket bordázatuk és pengéjük formája alapján további altípusokra lehetne bontani, de keltezésükön ez a tipológiai osztás nem változtat. Mozsolics A. több variánst különböztet meg a típuson belül, de a legtöbb esetben nehezen keltezhető egy-egy forma kizárólag egy fémhorizontra. Csúpan az állapítható meg, hogy a gyártásuk az ópályi horizont alatt indul, de csak az aranyosi és a kurdi horizontok alatt terjedtek el széles körben (MOZSOLICS 1985, 21–24). A Kárpát-medencei kincsleletekben ez a lánzsahegy-típus fordul elő a leggyakrabban,⁵ de bajor és morva területen is gyakorinak számít (HANSEN 1994, 62–63, Abb. 34).

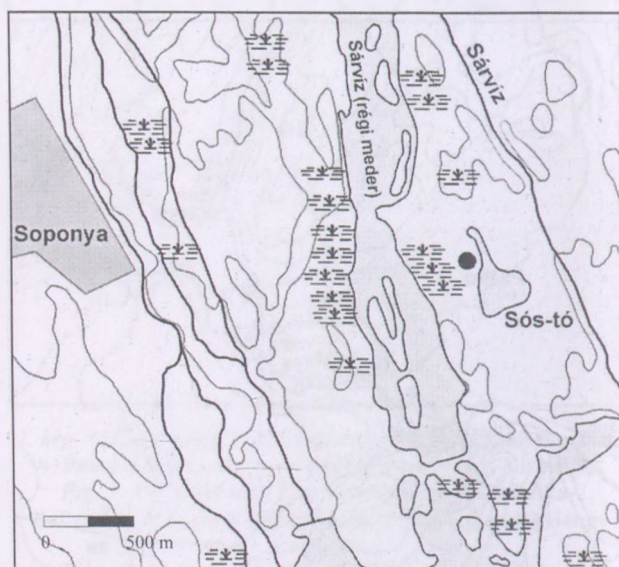
Legidősebb példányai a Bakony-vidéki, késői halomsíros–korai urnamezős korú halmok temetkezéseiből kerültek elő. A csabrendeki „D” sírból, Bakonybél-Válból (KEMENCZEI 1990, 210, 212, Abb. 2. 12, Abb. 4. 1–2), Bakonyszűcs-Százhalom VIII. halmából (JANKOVITS 1992, 8–9, Abb. 3. 2, 3, Abb. 4. 4) ismert darabok alapján a típus gyártásának kezdetét a Br D fázisra, az idősebb Velatice–Baierdorf időszakra keltezi a kutatás (JANKOVITS 1992, 70), bár Kemenczei Tibor szerint ÉK-Magyarországon csak a Ha A1 periódusban jelennek meg a homorú élű lánzsahegyek (KEMENCZEI 1990, 223). Ugyanakkor a legidősebb, Bakony-vidéki darabokat nem tekinthetjük közvetlen párhuzamoknak, mert pengéjük még nem a széles körben elterjedt, lépcsőzetes profillal készült, hanem élesen kiugró bordák erősítik a pengét.

A bemutatott kincsekben szereplő darabok legkorábbi, közvetlen párhuzamait az abaujszántói (MOZSOLICS 1973, Taf. 51. 4) és a felsőzsolcai (MOZSOLICS 1973, Taf. 57. A/5) kincsekben találjuk meg, melyeket Mozsolics A. a B IVb periódusra (ópályi horizont) keltezi (MOZSOLICS 1973, 34, 116, 136). Fiatalabb darabokat találunk a bükkaranyosi I. és II. kincsekben (KEMENCZEI 1984, 238, Taf. XXVIII. 2; MOZSOLICS, 1985, Taf. 1. 12–13, Taf. 3. 9), melyeket Kemenczei T. és Mozsolics A. is a Br D fázisba (aranyosi horizont) sorolt (KEMENCZEI 1984, 22–23; MOZSOLICS 1985, 104–106), továbbá a mároki depóban (MOZSOLICS 1985, Taf. 91. 34), amely a B Vb periódusban (kurdi horizont) került a földbe

⁴ A cozlai depóban szereplő, lapos közép bordás lánzsahegy mutatja, hogy a típus hosszabb pengével is készülhetett, bár a típusra jellemzően a penge hossza ritkán haladja meg a szár hosszának a kétszeresét (SÁCÁRIN 1979, 110, Fig. 2. 2; SOROCEANU 1995, 19. 2. 5). C. Sácárin a depóban szereplő tárgyak alapján a kincsleletet a Ha A1 és Ha B1 közötti időszakra keltezi, az

4. kép. Pátka-Körakáspusztá
Fig. 4. Pátka-Körakáspusztá

5. kép. Soponya-Nagyláng-Kispusztá
Fig. 5. Soponya-Nagyláng-Kispusztá

(MOZSOLICS 1985, 146–149). A lapos bordával meg erősített típushoz hasonlóan a homorú élű lánzsahegyek is a Br D–Ha A1 periódusban jelennek meg nagy számban a Kárpát-medencében, vagyis a Ha A1 fázisban kerül a legtöbb ismert darab — kincsleletek részeként — a földbe. Kemenczei T. idősebbnek keltezi ennek a lánzsahegy-típusnak a megjelenését, az első észak-magyarországi darabokat a Br említett lánzsahegyet a kincslelet idősebb, Ha A1 korú tárgyai közé helyezi (SÁCÁRIN 1979, 114).

⁵ A homorú élű (vagy lán nyelv alakú) lánzsahegyek nagy száma miatt csak a közvetlen formai párhuzamok bemutatására kerül sor. A típus ismert példányainak elterjedését lásd: HETESI 2004, 58–59.

D periódusba sorolja (KEMENCZEI 1984, 22–24). Viss-Török-ér (KEMENCZEI 1984, Taf. LXV. b/2) és Szécsény-Bencúrfalva (KEMENCZEI 1984, Taf. LIV. 7) lelőhelyekről ismerjük a csákberényi I. kincs és a soponyai homorú élű darabok párhuzamait, továbbá a csákberényi II. kincs lándzsahegyével a demecseri (KEMENCZEI 1984, Taf. LX. a/12), a pétervásári (KEMENCZEI 1984, Taf. LI. 5) és a bükkaranyos-földvári (KEMENCZEI 1984, Taf. XXVIII. 2–3) darabok mutatnak formai párhuzamokat. Viss-Török-ér depóját Kemenczei T. a Berkesz-kultúrához kapcsolja és a Br D periódusra (ópályi horizont) helyezi. A demecseri, a pétervásári és a bükkaranyos-földvári lándzsahegyeket viszont fiatalabbnak tartja és a leletegyüttesekben szereplő Riegsee- és Sprockhoff IIa típusú kardok alapján a Br D–Ha A1 fázisok váltására, vagyis az ópályi horizont végére és az aranyosi horizont kezdetére (Uriu–Domănești-horizont) keltezi (KEMENCZEI 1984, 22–23, 31–32).

A közép-európai urnamezős körben Náklo-ról (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 13. 115), Bouzovról (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 14. 128) és a nezamyslicei I. sírból (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 14. 130) ismerjük egy-egy párhuzamát. Nezamyslice I. sírjában — a lándzsahegy mellett — a mellékletek között találunk egy Riegsee-típusú kést és Senička-típusú tüket (ŘÍHOVSKÝ 1979, Taf. 49. 1219, 1220) is. A Riegsee-típusú kések és a profilált, korongokból álló fejfel készített Senička-típusú tük egyszerre jelennek meg morva, észak-szlovákiai és észak-ausztriai területeken a Lausitz-kultúra I. fázisában és a Lausitz-kultúra korai fázisának a végén — a Mostkovice–Baierdorf fázisban — is gyakoriak (ŘÍHOVSKÝ 1972b, 8–10, 56; 1979, 159). Az általánosan elterjedt közép-európai homorú élű típus pengéje és bordái alapján, a Kárpát-medencei darabokhoz hasonlóan számos formai variációt mutat, de a legtöbb homorú élű lándzsahegyet a Mostkovice–Baierdorf fázisban, a Drslavice-horizont időszakában (Br D periódus vége) készítették (ŘÍHOVSKÝ 1996, 79–80).

A kőrákáspusztai együttes nagyméretű, éles bordával profilált gerincű lándzsahegye (6. kép 6) a három típus között a legritkábban gyártott változat. Nagy méretével, élesen kiugró, profilált bordáival eltér az előzőekben bemutatott, lépcsőzetes profilú típusoktól. Közvetlen párhuzamát Tényőről (PATEK 1968, Taf. XLVIII. 23) és Balassagyarmatról (KEMENCZEI 1984, 253, Taf. XLIII. b/1) ismerjük. A balassagyarmati darabot Kemenczei T. a Br D–Ha A1 időszakra keltezte (KEMENCZEI 1984, 25), ugyanakkor Patek Erzsébet a tényői lándzsahegyet a Ha A2–Ha B korszakhoz

kötötte (PATEK 1968, 80). A Szombathely–Jáki úton előkerült depó lándzsahegyei között találunk egy, a kőrákáspusztai darabhoz hasonlóan bordázott, törött darabot, de profilja alapján nem lehet közeli párhuzamnak tekinteni (ILON 2004, 214, XXX. t. 2).

Jiří Říhovský a kevés ismert párhuzama ellenére Kárpát-medencei típusnak tekinti (ŘÍHOVSKÝ 1996, 86–87), de legtávolabbi analógiái morva és osztrák területekre mutatnak. Drslavice II. kincsből ismert párhuzamát (ŘÍHOVSKÝ 1996, Taf. 19, 188) a Ha A1 időszakra (Drslavice-horizont vége–Přestavlky-horizont kezdete) keltezi. A felső-ausztriai Straning-Grafenberg lelőhelyen előkerült párhuzamának (LOCHNER 1991, Taf. 98, 10) gyártását Michaela Lochner az urnamezős kultúra korai időszakára (Br D–HaA1–HaA2) helyezi (LOCHNER 1991, 208). Romániában Draja de Jos depójából került elő egy ép pengéjű, törött szárú darab, amely az egyik legközelebbi párhuzama a kőrákáspusztai lándzsahegynek (PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977, 217, Pl. 93. 1). A balassagyarmati, a pátkai, a szombathelyi és a straningeri darabok esetében egyaránt megfigyelhető, hogy a penge ugyanazon a szakaszon tört ketté. A tényői (ép) lándzsahegy pengéjének élén hasonló gyűrődések figyelhetők meg, mint a pátkai fegyver élén. Lehetséges, hogy a hosszított pengék kevésbé bírták a használat során keletkező terhelést, mint a rövidebb típusok.

A Pátka belterületén talált kincseletet egy tokos balta (6. kép 1) és egy kardpenge töredéke alkotja, de a leletegyüttest inkább a tokos balta alapján lehet keltezni. Mária Novotná közép-Duna-vidéki formának tekinti (NOVOTNÁ 1970, 85–87), bár nem nagy darabszámban készített típus, de egy-egy példánya előfordul Magyarországon és a szomszédos országokban is. Hazai analógiái megtalálhatók a mároki (MOZSOLICS 1985, Taf. 90. 12–13), a peterdi (MOZSOLICS 1985, Taf. 60. 2, 4, 6), a palotabozsoki (MOZSOLICS 1985, Taf. 70. 8) és a tab-csabapusztai (MOZSOLICS 1985, Taf. 116. 6) leletanyagokban, bár testük hosszabb és élük íveltebb. Mozsolics A. a B Vb időszakra (Ha A1), a kurdi horizontra keltezi a tokos baltáknak ezt a típusát (MOZSOLICS 1985, 32–36). Sarkított peremű, nyújtottabb testű, Br D–Ha A1 időszakra keltezhető változatait ismerjük a jevičkoi depóból (ŘÍHOVSKÝ 1972a, Taf. 39. B.26) és a prievidzai leletből (NOVOTNÁ 1970, Taf. 34. 610), de ezeket a darabokat nem tekinthetjük a pátkai tokos balta közvetlen párhuzamainak. Szorosabb párhuzamait megtaláljuk az augsdorfi depóban (SCHAUER 1971, Taf. 140. A.31; MAYER 1977, Taf. 76. 1050), melynek

a legidősebb darabjait a Riegsee–Baierdorf fázisra lehet keltezni, de a legfiatalabb tárgyak csak a Velatice–Oblekovice fázisok fordulóján (Ha A1 vége) készültek (SCHAUER 1971, 143–144). Legközelebbi párhuzama a Marefy depóból ismert (ŘÍHOVSKÝ 1972a, Taf. 33. B.2), melyet egy Marefy-típusú kés alapján a Riegsee–Baierdorf időszak végére és a Velatice fázis kezdetére, vagyis a Br D–Ha A1 fordulójára lehet keltezni (ŘÍHOVSKÝ 1972a, 19).

A díszítetlen, lekerekített középbordás kardpengének (6. kép 2) a nyélnyújtványos és a tömör markolatos kardok között is megtaláljuk a párhuzamait. A legidősebb párhuzamai a Duna dunaujvárosi szakaszáról (KEMENCZEI 1991, Taf. 70. 436), Rimaszombatról /Rimavska Sobota, SK/ (NOVÁK 1975, Taf. 9. 64, Taf. 10. 65–66) és a drslavicei depóból (NOVÁK 1975, Taf. 37. B.10) ismertek. A dunaujvárosi tömör markolatos darabot a Mozsolics B IVb–Br D idősakra lehet keltezni (KEMENCZEI 1991, 22) és a nyélnyújtványos kardok közé sorolt rimaszombati és drslavicei példákat is a Br D–Ha A1 perióduson belül készítették (NOVÁK 1975, 18–20). Ugyanakkor a pátkai pengetördékhez hasonlóan profilált kardpengéket a Br D–Ha A1 időszakot követően is gyártottak. Főként a tömör markolatos kardok között találjuk meg a párhuzamait (NyerGESÚJFALU: KEMENCZEI 1991, Taf. 20. 92; Hajdúböszörmény: KEMENCZEI 1991, Taf. 40. 176). Nyélnyújtványos változatát ismerjük Tiszabezdéről (KEMENCZEI 1988, Taf. 41. 367). A felsorolt példákat Kemenczei T. a középső urnamezős idősakra (Ha A2) keltezte (KEMENCZEI 1988, 69; 1991, 31, 45). Legfiatalabb — Ha B1 korú — analógiáit a hajdúböszörményi (MOZSOLICS 1984, 86, 88, Abb. 3. 6, Abb. 5. 2) és a hajdúdorogi (KEMENCZEI 1991, Taf. 51. 221) kincsletekben találjuk meg. A felsorolt példák alapján látható, hogy a díszítetlen penge-tördéket, csupán a profilja alapján nem lehet keltezni, a Br D és Ha B1 periódusok által határolt időszakon belül bármikor készülhetett. A kardpenge-tördékét csupán a tokos balta alapján tudjuk a Br D–Ha A1 periódusra helyezni.

A csákszerényi II. kincsletben található bunkósfejű tűnek (*Keulenkopfnadel*) (6. kép 3) számos hazai párhuzamát ismerjük. Legmagasabb számban az urnamezős kultúra velemi településéről kerültek elő. A díszítetlen darabok mellett a csákszerényi II. kincs díszített darabjának számos párhuzamát megtalálni a magaslati településen (ŘÍHOVSKÝ 1983, Taf. 13. 294, 300, 302, 304, Taf. 14. 310, 328), melyeket az idősebb urnamezős idősakra keltezhe-

tünk (ŘÍHOVSKÝ 1983, 19). Egy-egy darabot ismerünk Szombathely-Reiszig-erdő alatti dűlő (ILON 2004, 241, LVII. t. 4), Szombathely-Zanat I. (ILON 2001, 267, Taf. XIV. 3) és Vál-Pogányvár (F. PETRES 1960, 18, Taf. XVIII. 2) lelőhelyekről is. A Szombathely-Reiszig-erdő lelőhelyről ismert tűt Ilon Gábor a késő bronzkori urnamezős kultúrához köti, de pontosabb időrendi meghatározást nem ad meg (ILON 2004, 68). A vál-pogányvári temető 2. sírjában talált bunkósfejű tűt — a sír kerámiamellékletei alapján — a Ha A2 idősakra (Vál I. fázis) keltezték (F. PETRES 1960, 32). Szombathely-Zanat I. 32 sírjából előkerült bunkósfejű tűt a sír proto Kalenderberg-típusú tálja keltezi a Ha B2 idősakra (ILON 2001, 251). A tű legfiatalabb, Ha C1–D korú példánya Sé-Doberdó lelőhelyről került elő (ILON ET AL. 2001, 75, 2. t. 1), bár a tűt a lelőkörmények alapján a település késő bronzkori periódusához is kapcsolhatjuk (ILON ET AL. 2001, 65).

Elterjedése alapján Rastko Vasić nyugat-Kárpát-medencei, alpokaljai típusnak tekinti és a sírokból előkerülő darabokat női temetkezésekhez próbálja kötni (VASIĆ 2003, 85). Felső-ausztriai és morva területen egyaránt előfordul. Thunau am Kamp erődített településről ismerjük a csákszerényi tű közeli párhuzamát (ŘÍHOVSKÝ 1979, Taf. 47. 1146), de ez a tű-típus a legtöbb esetben temetkezésekből, urnákból kerül elő. Gemeinlebern 59. sír, Großhöflein 2. sír és Marefy 2. sír kerámiamellékletei alapján a Baierdorf–Drslavice periódusra keltezhetők (ŘÍHOVSKÝ 1979, 151), bár Klentnice 86. sírjában talált tű (ŘÍHOVSKÝ 1965, Taf. XXIII) jelzi, hogy még a Klentnice I. fázisban (Ha A2/Ha B1 fázisok fordulója) is gyártják ezt az egyszerű technológiával előállítható tűt (ŘÍHOVSKÝ 1965, 49). A Steinkirchen-Steinfeld lelőhelyen feltárt urnasíros temetőből előkerült, díszített, bunkósfejű tűt (MÜLLER-KARPE 1975, 176, Abb. 4. A) és az azonos díszítésű, kör átmetsetű karpercet (MÜLLER-KARPE 1975, 177, Abb. 5. B) a Kr. e. XII–XI. század fordulójára (Ha A1) keltezték (MÜLLER-KARPE 1975, 181). Mocsári kincslet részeként egyetlen párhuzamát ismerjük Schechen-Marienbergből (KNITL 2003, 97, Abb. 20. 70), melyet a Br D–Ha A1 periódusra kelteznek (KNITL 2003, 16).

A Szerémség és a Bánát térségében Gomolaváról (VASIĆ 2003, Taf. 32. 575), egy antalfai /Kovačica, SRB/ urnasírból (VASIĆ 2003, Taf. 33. 591) továbbá a šimanovci (VASIĆ 2003, 33, 611) és privina glavai (VASIĆ 2003, 33, 607) depókból ismerünk bunkósfejű tüket. R. Vasić a Br D–Ha A1 idősakra keltezi a gyártásukat, bár szerinte a legtöbb darab csak a Ha

A1 periódus végén kerül a sírokba és a kincsleletekbe (VASIĆ 2003, 85–86). Ezt az időrendi elhelyezést támasztja alá a privina glavai depó Ha A1 fázisra keltezett Čaka-típusú fibulája is (VASIĆ 1999, 19, Taf. 2. 31–32). Az urnamezős kultúra Kalnik-Igrišće lelőhelyén előkerült tűt (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998, 256, Abb. 7. 4) is a Br D–Ha A1 időszakra keltezték, bár a telep megéli a Ha A2 időszakot is (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1998, 252). A romániai Cornuțelban talált tűt szintén a Br D–Ha A1 fázisra keltezhettük (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, Taf. 26. A/7), bár ez a darab jóval keletebbre került elő, mint a típus tényleges elterjedési területe.

A bunkós fejű tűk elterjedését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy legnagyobb számban a Dunántúl északnyugati térségében, továbbá morva területen fordulnak elő, így a készítésük helyét is ebben a körzetben kell keresni. Koncentráltan, legnagyobb mennyiségben Velem-Szt. Viden kerültek elő, ezért az erősített teleppel, mint gyártási központtal is számolnunk kell. A legtöbb bemutatott párhuzamot a Br D–Ha A1 periódusra keltezi a kutatás és csak kisebbik hányaduk került elő Ha A2–Ha B2 korú anyagok kíséretében, vagyis gyártásuk kezdetét — az elterjedési terület egészét nézve — a Br D–Ha A1–Baierdorf–Mostkovice időszakra keltezhettük, míg a fiatalabb darabokat a Ha B2 időszakban is viselték.

A Csákberény II. kincs két füllel készített, bronzgombjának (6. kép 5) párhuzamait a tálljai (KEMENCZEI 1984, 398, Taf. CLXXXVIII. 39–40; MOZSOLICS 1985, 402, Taf. 164. 16–17), a regölyi III. (MOZSOLICS 1985, 268, Taf. 30. 2–3) és a lengyeltóti II. (MOZSOLICS 1985, 345, Taf. 107. 37) kincsekben találjuk meg. A felsorolt kincsleletek alapján a csákberényi példányt a kurdi horizontra (Mozsolics B Vb) keltezhettük (KEMENCZEI 1984, 26; MOZSOLICS 1985, 142–143, 181–182, 200–201).

A bemutatott kincsleletek tárgyait nehéz pontosan keltezni, mert megjelenésükkel ellentétben az egyes típusok gyártásának megszűnése bizonytalan. Az erősen kopott, csorba élű lándzsahegyek, a kopott felületű balta és tű egyaránt jelzik, hogy sokáig használt darabokkal állunk szemben, ezért földbe kerülésük ideje nehezen meghatározható. Az öt

⁶ A Br D–Ha A1 időszak előtti és az azt követő periódusok deponálási szokásainak összehasonlításakor általában a kincsleletek számát vizsgálják. A módszer problémája, hogy az elemzés során az 1–3 darabból álló kincsleletek ugyanúgy egy egységként szerepelnek, mint a nagyobb darabszámú (nagyobb bronzmennyiséget hordozó) raktárleletek. Célravezetőbb módszer az egyes korszakokat a kincsleletek bontásával, a teljes darabszámmal, tárgytípusonként kiértékelni.

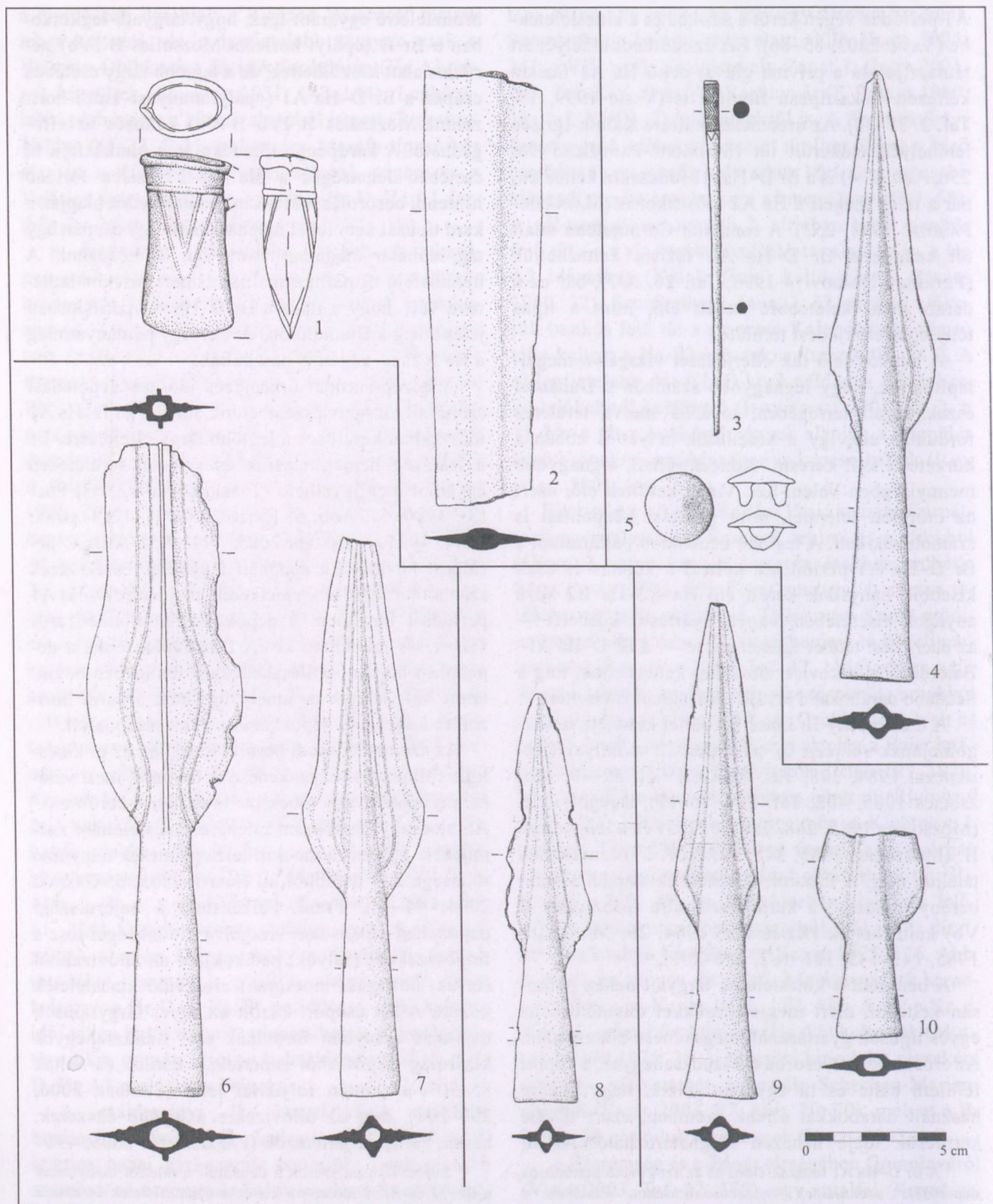
bronzleltre egyaránt igaz, hogy tárgyaik legkorábban a Br D (ópályi horizont/Mozsolics B IVb) periódus alatt készülhettek, de a legtöbb tárgy esetében csupán a Br D–Ha A1 (ópályi/aranyosi–kurdi horizontok/Mozsolics B IVb–B Vb) keltezés az elfogadható. A kardpenge töredéke és a bunkósfejű tű esetében lehetséges a Ha B1–2 fázisba történő időrendi besorolás, bár a kardpengetöredék alapján a kard típusát nem lehet meghatározni, így csupán egy tárgy időhatár megállapítására van lehetőségünk. A bunkósfejű tű párhuzamainak ismertetésekor láthatóvá vált, hogy a típus a Br D–Ha A1 periódusban jelent meg a Dunántúlon, de egy-egy példányát még a Ha B fázis végén is használták.

A közép-európai urnamezős időszak deponálási szokásait vizsgálva szembevetendő, hogy a Br D–Ha A1 időszakban került sor a legtöbb tárgy elrejtésére. Ez a jelenség német, osztrák és szlovén területeken egyaránt megfigyelhető (TORBRÜGGE 1972, 83; POLLAK 1986, 57, Abb. 5; KNITL 2003, 11–12; GASPARI 2004, 40; FALKENSTEIN 2005, 494–495). A Br C periódust követően a deponált fegyverek és ékszerek száma többszörösére emelkedik, majd a Br D–Ha A1 periódust követően, a depók számát illetően erős visszaesés mutatható ki.⁶ A Dunántúlon ebbe a deponálási hullámba illeszkednek a fentiekben bemutatott kincsleletek is, amely folyamat a kurdi horizontra keltezhető depókkal érte el a csúcspontját.⁷

Az azonos időrendi besorolás mellett az öt kincslelet földrajzi elhelyezkedése is hasonló, mert valamennyi patak vagy mocsaras tó partjáról került elő.⁸ Az alacsony darabszám ellenére kincsleletnek számítanak, ugyanis a mocsári leletegyüttesek túlnyomó többsége 2–3 darabból áll (KNITL 2003, 6; GASPARI 2004, 44–48). Frank Falkenstein a bajorországi deponálási szokásokat vizsgálva különbséget tesz a folyóvizekből (folyók, patakok) és az állóvizekből (tavak, holtágak, mocsarak) előkerülő kincsleletek között. A két csoport között az egyes tárgytípusok más-más arányban fordulnak elő. Lándzsahegyek kizárólag folyóvízből ismertek, a kardok és balták 85–90%-a szintén folyóvízi lelet (SPERBER 2006, 200–208), míg az állóvizekre a kisebb ékszerek, kések, sarlók a jellemzők (FALKENSTEIN 2005, 496–

⁷ Svend Hansen szerint a dunántúli területről hiányoznak a Br C2 és Br D időszakra keltezhető kincsleletek és csak a Ha A1 periódusban rejtik el az első, kurdi típusú bronzokat (HANSEN 2005, 221).

⁸ A vízparti vagy mocsári kincsleletek meghatározását nehezíti, hogy a modern mezőgazdaság megjelenésével a kisebb patakmedrek és elmocsarasodott tavak jelentős részét művelés alá vonták, így az egykori domborzati és hidrológiai viszonyok nehezen rekonstruálhatók.

6. kép. 1–2: Pátka-Belterület, 3–5: Csákberény II, 6–7: Pátka-Körakáspusztá, 8: Soponya-Nagyláng-Kispusztá, 9–10: Csákberény I
 Fig. 6. 1–2: Pátka-Belterület, 3–5: Csákberény II, 6–7: Pátka-Körakáspusztá, 8: Soponya-Nagyláng-Kispusztá, 9–10: Csákberény I.

497). A tük a Br D időszakban inkább folyóvízi leletnek számítanak, de a Ha A1 periódusban már az állóvizek jellegzetes leletei (FALKENSTEIN 2005, 498). A folyók, patakok esetében a torkolatok környékén, partszakadásoknál kerül elő a legtöbb kincslelet (ERBACH-SCHÖNBERG 1985; POLLAK 1986; HANSEN 1997; GASPARI 2004), mocsaraknál a vízenyős terület peremén, tavak esetében gyakran a vízfelület teljes területén szóródnak a leletek (TORBRÜGGE 1972; KNITL 2003).

A bemutatott kincsleletek közül négy esetben a lándzsahegyek a meghatározó tárgytípusok. A bajorországi és ausztriai mocsári és vízparti leletek esetében a kardokból és a tükből kerül elő a legtöbb és darabszámban csak ezt a két tárgytípust követik a lándzsahegyek és a balták (ERBACH-SCHÖNBERG 1985, 164–166; KNITL 2003, 12; FALKENSTEIN 2005, 493–494, Abb. 1), ugyanakkor Észak-Németországban a balták és a lándzsahegyek a leggyakoribb tárgyai az áldozati együtteseknek (LAUX 2000, 147–148). Szlovéniában a Ljubljanica folyó völgyéből előkerült kincsleletekben a tük száma a magasabb, melyet a lándzsahegyek csoportja követ, ugyanakkor kardokból és baltákból csak kevesebbet ismerünk (GASPARI 2004, 39–40).

Biba Teržan összetételük alapján a kincsleleteket három csoportba osztotta, mert szerinte a fegyvereket, szerszámokat tartalmazó kincseket férfiak, az ékszerekből álló együtteseket nők helyezhették el, míg a vegyes összetételű, félkész vagy törött darabokat, esetleg nyersanyagokat is magába foglaló depók votív vagy profán jellege nem dönthető el (TERŽAN 1996, 258).⁹ B. Teržanhoz hasonlóan F. Falkenstein is a kardokat/lándzsahegyeket férfiak, a tüket nők által elhelyezett áldozati együttesekként kezeli (FALKENSTEIN 2005, 493–494). Ebben az esetben a tüt és lándzsahegyet egyaránt tartalmazó, csákberényi II. kincs jellege kérdéses. A Berchtesgarden-Ainring melletti mocsarakból előkerült kincslelet (KNITL 2003, 19) vagy a Ljubljanica folyó kamini és japljevei szakaszairól ismert kincsek (GASPARI 2004, 46, Abb. 8) szintén tartalmazznak tüket, kardokat és lándzsahegyeket, így a tárgytípusok

szerinti nemi különbségek vizsgálata nem tekinthető megalapozottnak. Inkább számolhatunk azzal az egyszerűbb értelmezéssel, hogy a legelterjedtebb tárgytípusokból került ki a legtöbb áldozati együttes.

A csákberényi I., a soponyai és a körakápusztai kincsek párban előkerülő lándzsahegyei földbe kerülésük előtt is egy-egy készletet alkothattak.¹⁰ Eredetileg karddal vagy késsel egészülhetett ki a teljes fegyverzet vagy vadászfelszerelés (MOZSOLICS 1973, 20). Ilyenformán a kettesével elhelyezett lándzsahegyek csökkentik annak az elképzelésnek a lehetőségét, hogy elhagyott tárgyakként kellene kezelni ezeket a darabokat (TERŽAN 1996, 254–255). A készletben, párosával elhelyezett lándzsahegyek ritkán szerepelnek karddal vagy kardokkal egy leletanyagban, ezért nem zárható ki annak a lehetőségét sem, hogy egyes esetekben a kardot helyettesítették ezekkel az egyszerűbb, könnyebben előállítható tárgyakkal.

Svend Hansen a dunántúli kincsleleteket közösség által összegyűjtött, votív együtteseknek tekinti, míg a fegyveres arisztokrácia vezetőihez a kelet-magyarországi, fegyverekből és edényekből álló készleteket köti (HANSEN 2005, 226). A dunántúli urnamezős kultúra területén előkerülő, kis darabszámú leletek alapján nem csak közösséghez köthető áldozati együttesekkel, hanem az egyén által elhelyezett kincsleletekkel is számolnunk kell. Ezek az egy-két fegyverből álló leletek csak darabszámuk (gazdagságuk?) alapján térnek el a kelet-magyarországi fegyverkészletektől.

A magas darabszámú, sok sérült vagy meghajlított darabot tartalmazó kincsleleteket értelmezhetjük egy közösség által összegyűjtött, majd szertartásosan megrongált áldozati együttesnek is. Ezekben a depókban elsősorban a fegyvereket ártalmatlanították (NEBELSICK 2000, 163–165). Az esetek többségében egy-egy tárgytípusra jellemző rongálási nyomokat lehet megfigyelni: eltört, elhajlított vagy elkalapált gerincű lándzsahegyek, kicsorbított élű balták, rövid darabokra tört kardpengék, eltört kések.¹¹ B. Teržan hangsúlyozza, hogy a kis darabszámú, törött tárgyakat is tartalmazó kincsek esetében a votív és a profán jelleg nehezen megkülönböztethető,

Fig. 50–51, Fig. 64–65, Fig. 67–69; TERŽAN 1997, 662–664, Abb. 6–8; KRAUSS 2005, 202, 206, Abb. 3. 1–5, Abb. 7; TURK 2005, 39, Fig. 58. 1).

¹¹ A szakrális háttérű rongálás lehetősége mellett egyéb tényezők is eredményezhetnek hasonló sérüléseket: gazdagság kifejezéséként értékes tárgyak (vagy a felesleg) tönkretételé és „eldobása”, zsákmányolt tárgyak bronzmennyiség alapján történő elosztása, raktározott, újrahasznosításra váró töredékek felhalmozása (NEBELSICK 2000, 170–171).

⁹ Kemenczei T. összetételüktől függetlenül, valamennyi kincsleletnek és raktárleletnek votív jelleget tulajdonít; az egyes időszakok és depók összetételében jelentkező eltéréseket a kulturális különbségek okozzák (KEMENCZEI 1996, 471–477).

¹⁰ Az urnamezős kultúra időszakát követő kora vaskori periódusban, a Hallstatt-kultúra temetkezéseiben és szituláin, továbbá az égeikumi, geometrikus korú edények ábrázolásain a támadófegyverzet részeként a legtöbb esetben a kard mellett két lándzsa szerepel. Ennek a fegyverzetnek a hagyományai a késő bronzkorig nyúlhatnak vissza (KASTELIC 1965, Fig. 27,

az egyedüli leletek között pedig csak az ép kardokról lehet kijelenteni, hogy vízbe/mocsárba helyezésük votív jellegű (TERŽAN 1996, 256). Ezzel ellentétben Lothar Sperber szerint a Roxheim térségében, folyómedrekből előkerült, törött kardok és lándzsahegyek rituális rongálás nyomait viselik. A rövid darabokra törött, egyes estekben megégett fegyverek vízi áldozat vagy szórthamvasztásos temetés során kerülhetnek a mederbe (SPERBER 2006, 208–212).

Az ismertetett kincsleletek közül a Csákberény I. és a két pátkai leletegyüttes törött lándzsahegyei és kardpengetőredéke kapcsán merülhet fel a rituális rongálás lehetősége. A Csákberény I. és Pátka belterületén talált kincsek esetében ennek a rítusnak a nyomait nem lehet kizárni, viszont a kőrákáspusztai, törött lándzsahegynél inkább profán sérüléssel vagy szerkezeti problémával kell számolnunk, ugyanis a korábban bemutatott párhuzamoknál is azonos szakszon figyelhető meg a törés.

A votív együttesek egy előkelő ember vagy csoport szellemi (vallásos) életét jelzik, ugyanakkor a felajánlott tárgyak a felajánló személy vagy személyek közösségen belül elfoglalt pozícióját erősí-

teni vagy emelni is hivatottak voltak (HANSEN 2005, 211–212). Elrejtésük okai között számolhatunk egy-egy közösség által bemutatott áldozattal ugyanúgy, mint egyéni felajánlásokkal. Walter Torbrügge szerint a kincsleletekben szereplő támadófegyverek — elsősorban a kardok — az esetek többségében az előkelő fegyveres arisztokrácia áldozati tárgyai lehetnek (TORBRÜGGE 1972, 83–85). Az alacsony darabszámú kincsek általában jól körülhatárolható helyekről kerülnek elő (gázlók, mocsarak, sziklafalak, barlangok), az együttesekben egyszerű használati tárgyak (ékszerek, szerszámok) szerepelnek, így a legtöbb esetben a földbe kerülésük profán jellege kizárható. A két–három tárgyból álló depók a Br D–Ha A1 korszakban a leggyakoribbak, a Ha B periódusban már a nagy darabszámú (nagy összsúlyú) kincsleletek a jellemzőek.

A bemutatott kincsleletek lelőköörülményei miatt nehéz a felsorolt kategóriák bármelyikébe is pontosan beilleszteni a leletegyütteseket, de a mocsár vagy a vízpart közelsége és összetételük alapján a vízi/vízparti, kis darabszámú, áldozati együttesek csoportjába illeszthetők.

Váczai Gábor

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
vaczigabor@gmail.com

Irodalom:

- ERBACH-SCHÖNBERG, M.-C. 1985: Bemerkungen zu urnenfelderzeitlichen Deponierungen in Oberösterreich. *AKorr* 15 (1985) 163–178.
- FALKENSTEIN, F. 2005: Zu den Gewässerfunden der älteren Urnenfelderzeit in Süddeutschland. In: Horejs, B. et al. (Hrsg.): *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 121, Bonn 2005, 491–504.
- GASPARI, A. 2004: Bronzezeitliche Funde aus der Ljubljana. Opfer, Überreste von Bestattungen oder zufällige Verluste? *AKorr* 34 (2004) 37–50.
- HANSEN, S. 1994: *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 21, Bonn.
- HANSEN, S. 1997: Sacrificia ad flumina – Gewässerfunde im bronzezeitlichen Europas. In: Hänsel, B.–Hänsel, A. (Hrsg.): *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*. Berlin 1997, 29–34.
- HANSEN, S. 2005: Über bronzezeitliche Horte in Ungarn – Horte als soziale Praxis. In: Horejs, B. et al. (Hrsg.): *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 121, Bonn 2005, 211–230.
- HETESI SZ. 2004: Késő bronzkori lándzsacsúcs Csenéről (Cenci, Románia) – Late Bronze Age spearhead from Csene (Cenei, Romania). *Ősrégészeti Levelek* 6 (2004) 58–61.
- ILON, G. 2001: Siedlungswesen und Bestattungssitten in Gőr. Zum Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit. In: Lippert, A. (Hrsg.): *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78, Bonn 2001, 243–267.

- ILON G. 2004: *Szombathely őskori településtörténetének vázlata – Outline of the Prehistoric Settlement of Szombathely*. Szombathely.
- ILON G.–SOSZTARITS O.–OROSS K.–MOLNÁR A. 2001: Előzetes jelentés a Sé-Doberdón végzett 1998. évi leletmentésről – Preliminary report of the rescue excavations conducted at Sé-Doberdó in 1998. *Régészeti Kutatások Magyarországon 1998 – Archaeological Investigations in Hungary 1998*, Budapest 2001, 63–75.
- JANKOVITS, K. 1992: Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *ActaArchHung* 44 (1992) 3–81.
- KASTELIC, J. 1965: *Situla Art. Ceremonial bronzes of Ancient Europe*. London.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit in Nordostungarn*. ArchHung 51, Budapest.
- KEMENCZEI, T. 1988: *Die Schwerter in Ungarn I. (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter.)* PBF IV/6, München.
- KEMENCZEI, T. 1990: Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräberbronzezeit. In: Furmánek, V.–Horst, F. (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit*. Berlin–Nitra 1990, 207–228.
- KEMENCZEI, T. 1991: *Die Schwerter in Ungarn II. (Vollgriffschwerter.)* PBF IV/9, Stuttgart.
- KEMENCZEI, T. 1996: Zur Deutung der endbronze- und früheisenzeitlichen Depotfunde Ungarns. In: Schauer, P. (Hrsg.): *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 2, Regensburg 1996, 451–480.
- KNITL, A. 2003: Die Moorfunde der Bronze- und Urnenfelderzeit im oberbayerischen Alpenvorland. In: Keller, E.–Schauer, P. (Hrsg.): *Beiträge zu Kult und Religion der Bronze- und Urnenfelderzeit*. Materialien zur Bronzezeit in Bayern 3, Regensburg 2003, 1–105.
- KÖSZEGI, F. 1988: *A Dunántúl története a későbronzkorban – The history of Transdanubia during the Late Bronze Age*. BTM Műhely 1, Budapest.
- KRAUSS, R. 2005: Der Depotfund von Ovča Mogila, Kreis Svišov (Bulgarien): Zur Datierung der Bronzchorte von der Donau über mykenische Schwerter. In: Horejs, B. et al. (Hrsg.): *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie 121, Bonn 2005, 199–210.
- KUBACH, W. 1985: Einzel- und Mehrstückdeponierungen und ihre Fundplätze. *AKorr* 15 (1985) 179–185.
- LAUX, F. 2000: Bronzezeitliche Funde aus Mooren, fließenden Gewässern und auf festem Boden. In: Busch, R.–Capelle, T.–Laux, F. (Hrsg.): *Opferplatz und Heiligtum. Kult der Vorzeit in Norddeutschland*. Neumünster 2000, 131–151.
- LOCHNER, M. 1991: *Studien zur Urnenfelderkultur im Waldviertel – Niederösterreich*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 25, Wien.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1998: Einige Anmerkungen über neue Siedlungsforschungen in Nordwestkroatien. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas – Man and Environment in Bronze Age Europe*. Kiel 1998, 249–256.
- MAROSI A. 1912: A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum őskori gyűjteménye. *MKE* 6 (1912) 14–19.
- MAYER, E. F. 1977: *Die Äxte und Beile in Österreich*. PBF IX/9, München.
- MOZSOLICS, A. 1976: Ein Achtkantgriffschwerter von Dunaújváros. *Alba Regia* 15 (1976) 9–23.
- MOZSOLICS, A. 1973: *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1984: Rekonstruktion des depots von Hajdúböszörmény. *PZ* 59 (1984) 81–93.
- MOZSOLICS, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- MÜLLER-KARPE, H. 1975: Zur urnenfelderzeitlichen Besiedlung der Gegend von Steinkirchen, Niederbayern. *Monogr. RGZM* 1 (1975) 171–186.
- NEBELSICK, L. 2000: Rent asunder: ritual violence in Late Bronze Age hoards. In: Pare, C. F. E. (ed.): *Metals Make The World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*. Oxford 2000, 160–175.
- NOVÁK, P. 1975: *Die Schwerter in der Tschechoslowakei I*. PBF IV/4, München.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3, München.
- PATEK, E. 1968: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. ArchHung 44, Budapest.
- F. PETRES, É. 1960: Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vál. *Alba Regia* 1 (1960) 17–42.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977: *Depozitele de bronzuri din România*. București.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978: *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumaniens*. PBF XVIII/1, München.
- POLLAK, M. 1986: Flußfunde aus der Donau bei Grein und den oberösterreichischen Zuflüssen der Donau. *ArchA* 70 (1986) 1–85.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1965: *Das Urnengräberfeld von Klentnice*. Fontes Archaeologici Pragenses 8, Praha.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1972a: *Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet*. PBF VII/1, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1972b: *Význam moravských bronzových nožů pro chronologii mladší a pozdní doby bronzové – Die Bedeutung der Mährischen Bronzemesser für die Chronologie der jüngeren und späten Bronzezeit*. Studie Archeologického Ústavu

- Československé Akademie Věd v Brně 5, Brno.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1979: *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*. PBF XIII/5, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1983: *Die Nadeln in Westungarn I*. PBF XIII/10, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1989: *Die Sicheln in Mähren*. PBF XVIII/3, München.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1992: *Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren*. PBF IX/17, Stuttgart.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1996: *Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren*. PBF V/2, Stuttgart.
- SĂCĂRIN, C. 1979: Depozitul de bronzuri de la Cozla (Jud. Caraş-Severin). *Banatica* 5 (1979) 107–114.
- SCHAUER, P. 1971: *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter.)* PBF IV/2, München.
- SOROCEANU, T. 1995: Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten. In: Soroceanu, T. (Hrsg.): *Bronzefunde aus Rumänien*. Prähistorischen Archäologie in Südosteuropa 10, Berlin 1995, 15–75.
- SPERBER, L. 2006: Bronzezeitliche Flussdeponierungen aus dem Altrhein bei Roxheim, Gde. Bobenheim-Roxheim, Lkr. Ludwigshafen – ein Vorbericht. *AKorr* 36 (2006) 195–214.
- TERŽAN, B. 1996: Sklepna beseda – Conclusion. In: Teržan, B. (ed.): *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem – Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Age in Slovenia II*. Ljubljana 1996, 243–258.
- TERŽAN, B. 1997: Heros der Hallstattzeit. Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriac. In: Becker, C. et al. (Hrsg.): *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Internationale Archäologie, Studia honoraria 1, Espelkamp 1997, 653–669.
- TORBRÜGGE, W. 1972: Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde. Zur Ordnung und Bestimmung einer Denkmälergruppe. *BRGK* 51–52 (1970–1971 [1972]) 1–146.
- TURK, P. 2005: *Images of life and myth*. Ljubljana.
- VASIĆ, R. 1999: *Die Fiebeln im Zentralbalkan. (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien.)* PBF XIV/12, Stuttgart.
- VASIĆ, R. 2003: *Die Nadeln im Zentralbalkan. (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien.)* PBF XIII/11, Stuttgart.

A note on the metallurgy and hoards of the Urnfield culture

Several hoards containing a few artefacts only are known from eastern Transdanubia, from the streams and paludified lakes of the Sárköz drainage (*Figs 1–5*). Most of these hoards are made up of pairs of spearheads, socketed axes, and various simple jewellery articles (pins, bracelets) (*Fig. 6*). These artefacts can be dated to the Br D/Ha A1 period and their best parallels can be quoted from the hoards of the Kurd horizon.

The number of weapons and jewellery items deposited in hoards during the Br D/Ha A1 period increased significantly compared to the preceding period and was followed by a visible decline. The hoards presented in the study can be fitted into this hoard deposition tendency. The Kurd horizon can be regarded as a peak in this process.

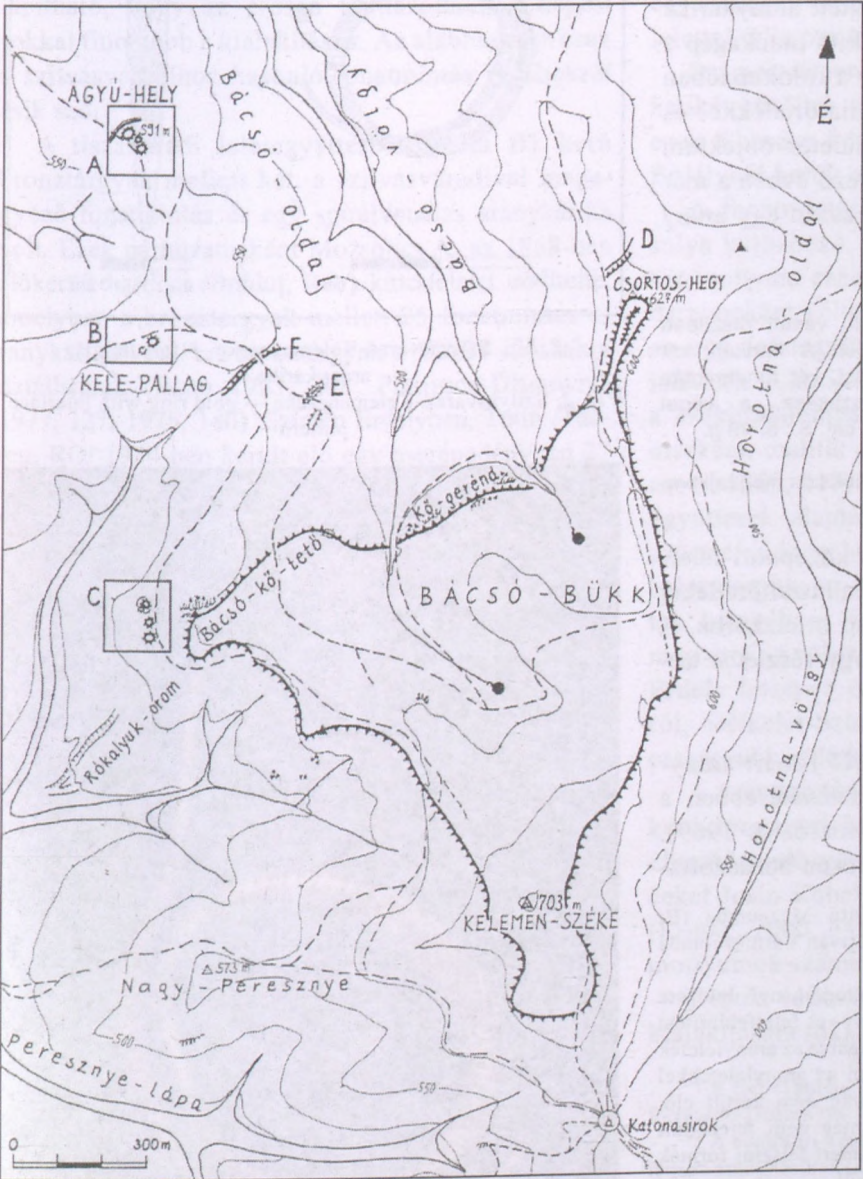
Késő bronzkori aranyelet Szilvásvár-Kelemenszéken

A délnyugati Bükk peremén Bélapátfalva és Szilvásvár között található a Szilvásvár-Kelemenszéke, vagy Töröksánc néven ismert késő bronzkori magaslati erődített telep (1. kép). A közel százhektáros, sánccal körbevett település legmagasabb

pontja a Kelemenszéke (702,8 m), legalacsonyabb a nyugati oldalon a Kő-gerénd alatti sáncszakasz (575 m). Két nagy mellékvölgy tagolja a telepet, ezek között — a település teljes méretéhez képest — viszonylag kevés a belakható sík terület. Több helyen

teraszokat alakítottak ki, ezek nyoma ma is pontosan megfigyelhető. A belső területen két forrás található.

Salamon Ágnes 1962-es és Patek Erzsébet 1963-as kis felületet érintő ásatásának eredményét D. Matuz Edit közölte (D. MATUZ 1999, 5–84). A két ásatási szezonban több helyen is nyitottak szelvényeket, a sáncot a keleti oldalon vágták át. Gödröket, tűzhelyeket azonosítottak, gazdag kerámiaanyaggal és néhány fémtárggyal. Az ekkor készült felmérés a későbbiekben többször is módosításra szorult. Az utóbbi tíz év felszíni megfigyelései újabb felmérés elkészítését teszik szükségessé. Ismertté váltak a telep közelében fekvő halomcsoportok, az északi oldalon különálló sáncszakaszok, árkok, valamint egy belső sánc, amely a telepet kettéosztja. A déli oldalon több hektárnyi, sánccal megerősített terület kapcsolódik a telephez, alatta külső teraszok helyezkednek el, amelyeken leletanyag is megfigyelhető (NOVÁKI-BARÁZ 2000, 9–10; D. MATUZ–NOVÁKI 2002, 10–11; NOVÁKI 2002, 357–364).² A telep belső területén, a felszínen — hasonlóan a többi erődített telephez — itt is sok kerámiatöredék, örlőkö található. A Bácsó-völgybe vezető dőzerúton, amely a nagyobb forrás völgye felett ve-

1. kép. Szilvásvár-Kelemenszéke (Töröksánc) — A–C: halomcsoportok, D–F: külső sáncok, árkok (NOVÁKI 2002 nyomán)

Fig. 1. Szilvásvár-Kelemenszéke (Töröksánc) — A–C: mound groups, D–F: external ramparts and ditches (after NOVÁKI 2002)

¹ A felmérés jelzéseit részben módosítottam.
² Az eddig közöletlen felszíni formákat Baráz Csaba, Pap László, Regős József és a szerző azonosította.

zet, csapadékos időszakban az egykori gödrök feltjai is megfigyelhetők. Betöltésük általában égett, faszenes, sok kerámiatöredéket, paticсот, őrlőkövet, állatcsontot tartalmaznak. Ezen az úton az elmúlt években közel ötven bronztárgy töredéke (tokosbalta, fűrész, tű, gombok stb.) került elő.³ Gyakoriak az illegális „kutatásokra” utaló nyomok is, a rablógödrök általában a Bácsó-kert zárt fenyvesében a legelterjedtebbek (DOMBORÓCZKI 2004, 276).

2002 nyarán a Kukucsó-cseres keleti oldalában a dózerút szélesítése után egy díszített aranykarika került elő (2–3. kép). Az utat kialakító munkagép a földet egy helyre deponálta, ebben a földkupacban volt az aranytárgy,⁴ néhány kerámiatöredékkel és állatcsonttal együtt. A legyalult felületen objektum feltja nem rajzolódott ki. A következő évben a már említett Bácsó-völgyi út felső szakaszán egy arany huzaltöredék került elő.

1. Díszített aranykarika⁵
Kör átmetszetű, hurokba hajlított, vésett díszítésű aranykarika elkeskenyedő véggel. A karikán két különböző motívum váltja egymást, két fonatmintás és három sűrűn bordázott szakasz, a végei díszítetlenek. H.: 1,23 cm, V.: 0,3 cm, S.: 5, 49 g.
2. Arany huzaltöredék⁶
Díszítetlen aranyhuzaltöredék, többször meghajlítva. Becsült H.: 4 cm.

A Kelemenszéken késő avar és középkori leletanyag is előkerült, ezért a díszítetlen huzaltöredéket csak feltételelesen sorolhatjuk a késő bronzkorba. A datálás bizonytalansága miatt a tárgy részletes tárgyalását nem tartjuk indokoltnak.⁷

A késő bronzkori raktárleletekből ismert aranykarikákról Mozsolics Amália írt részletesebben a tiszakarádi II. lelet közzétételében (MOZSOLICS 1969). Három fő típust különített el: az erősen bordázotta-

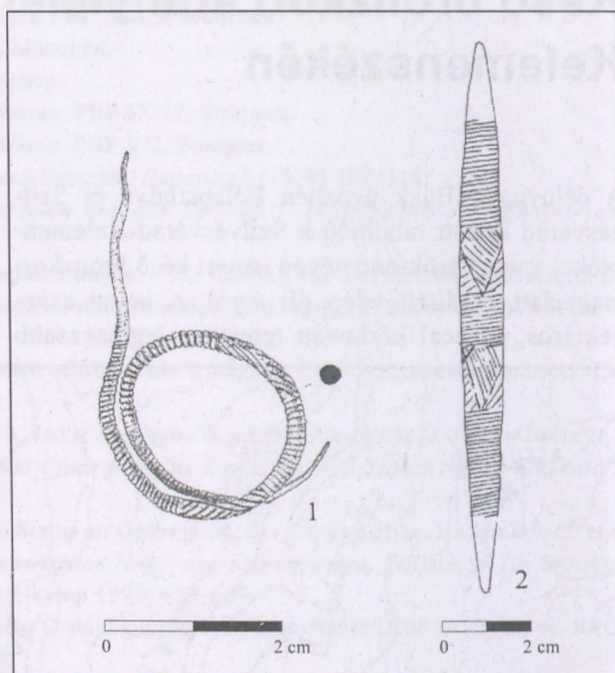
³ A tárgyak a miskolci Herman Ottó Múzeumba (B. HELLEBRANDT 2002, 353) és az egri Dobó István Vármúzeumba kerültek.

⁴ 2006 tavaszán az ELTE Régészettudományi Intézete Szabó Gábor vezetésével műszeres lelőhely- és leletfelderítést végzett Szilvásvár-Kelemenszéken, vizsgálva az aranyleletek előkerülési helyét is. Ezeken a területeken az aranyleletekkel közvetlenül kapcsolatba hozható leletanyag nem került elő. Mivel a vizsgálat a kézirat leadásakor még nem fejeződött be, ezért a lelőhelytérképen csak a már ismert felszíni formák vannak jelölve, a leletek pontos helye nélkül.

⁵ A tárgy leltározatlan, a Dobó István Vármúzeum gyűjteményében található.

⁶ Az aranyhuzal időközben eltűnt, csak egy kiskép film maradt róla.

⁷ Köszönettel tartozom Szabó Gábornak a kézirat áttekintéséért és tanácsaiért, Baráz Csabának a lelőhelytérképért, Tanyi Sándornak a rajz és Lónyainé Nagy Évának a fotó elkészítéséért.

2. kép. Szilvásvár-Kelemenszék — fonatmintás aranykarika

Fig. 2. Szilvásvár-Kelemenszék — gold ring with interlace pattern

3. kép. Szilvásvár-Kelemenszék — fonatmintás aranykarika

Fig. 3. Szilvásvár-Kelemenszék — gold ring with interlace pattern

kat az ópályi horizontba sorolta,⁸ a váltakozó fonat- és spirális motívummal (Mozsolics 1969, 3. kép a, c), valamint a csak bevésett spirálissal díszített darabokat (Mozsolics 1969, 3. kép b) fiatalabbnak határozta meg (Mozsolics 1969, 65).⁹ Az aranykarikákat tartalmazó leletegyüttesekben a fonatmintákkal együtt gyakran előfordul a spirálissal díszített típus is, ezt nehéz elkülöníteni a korábbiak meghatározott erősen bordázottaktól, annyi azonban a rövid tárgyleírások és rajzok hiányában is megállapítható, hogy az erősen bordázottakhoz képest sokkal finomabb a kialakításuk. Az alábbiakban csak a szilvásváradihoz hasonló fonatmintás darabokról esik szó.

A tiszakarádi leletegyüttesben a Ha B1 korú bronztárgyak mellett két, a szilvásváradival megegyező fonatmintás és egy spirálvonalas aranykarika volt. Ezek párhuzamaként Mozsolics A. az 1858-ban előkerült bardoci /Brăduț, RO/) kincsleletet említette, amelyben a bronztárgyak mellett 25 fonatmintás aranykarika volt.¹⁰ A bronztárgyak a Ha B1 időszakra datálhatóak (RUSU 1963, 208; PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977, 127; 1978, 140). Szintén Erdélyben, Tótin /Tăuteu, RO/ 1934-ben került elő egy cserépedényben 27 darab bronztárgy, valamint egy kisebb kerámiaedényben 5 db aranykarika. Ezek közül kettő körbefutó spirálvonalas, három fonatmintás volt.¹¹ A leletegyüttes a fentiekkel megegyező korú (RUSU 1963, 208; PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977, 127; 1978, 140).

Önálló leletként Északkelet-Magyarországon (Rakamaz-Szilajkúti dűlő: ALMÁSSY-ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1997, 54, 42. kép), Délkelet-Szlovákiában (Somotor /Somotor, SK/: PASTOR 1958, Tab. III. 2; Tab. VII. 11–19; Kassa /Košice, SK/: KEMENCZEI 2000, Kat. 48, 36. kép), Kárpátalján (Beregszász /Berehove, UA/: MOZSOLICS 1969, 65) és Erdélyben (Nagyapold /Apoldu de Sus, RO/: ROSKA 1942, 186; BURDA 1979, cat. 22; FLORESCU 1980, 119, cat. 459; Nagyszeben /Sibiu, RO/: MOZSOLICS 1969, 65) ismertek hasonló karikák. Ezek közül késő bronzkori településhez csak a szilvásváradi és a somotori

/Somotor, SK/ darabokat köthetjük. Szilvásváradi Kelemenszéke erődített telepét D. Matuz E. a Ha A1 és Ha B3 időszakok közé datálta (D. MATUZ 1999, 49–50). A délkelet-szlovákiai Somotoron a Ha A-tól egészen a Ha C időszakig keltezhető telepjelenségeket tártak fel (PASTOR 1958, 333), azonban az aranyleletek régészeti kontextusa nem ismert (PASTOR 1958, 326).¹² Mária Novotná az aranykarikák keltezéséhez, Mozsolics Amáliához hasonlóan, a bardoci raktárleletet vette alapul, ő is egykorúnak vélte a bardoci és a Tiszakarádi II. lelettel (NOVOTNÁ 1989, 179).

Számos ismeretlen lelőhelyről származó aranykarikát közöltek már a XIX. század végétől kezdve, ezek többsége feltehetően Kelet-Magyarországról és Erdélyből került elő.¹³

A fonatmintás karikáknak nem csak a mérete, súlya különböző, hanem a díszítésükben váltakozó két motívum száma is eltérő. A díszítés finomsága darabonként változik. Ezek a sajátosságok gyakran az egy leletegyüttesbe tartozó karikákon is megjelennek. A karikák rendeltetése még nem tisztázott, a szakirodalomban gyűrűként, karperecként, ruhadíszként, említik őket (DUMITRESCU 1938, 232; FLORESCU 1980, 119). A tiszakarádi, tóti, bardoci leletegyüttesek alapján használatuk idejét a hajdúböszörményi kincshorizont idejére, a Ha B1 időszakra helyezhetjük; az önálló leletek korát — kísérőleletek hiányában — csak feltételelesen határozhatjuk meg erre az időszakra. Az ismert lelőhelyű darabok Erdély középső és nyugati területéről, Kárpátaljáról, Délkelet-Szlovákiából és Északkelet-Magyarországról kerültek elő.

A fonatmintás aranykarikák díszítése feltűnik a késő bronzkori karpereceken is. Ezeket a nyitott, elkeskenyedő végű, kör átmetszetű bronz karpereceket Josip Kobal' a 2. típus B4 variánsába sorolta (KOBAL' 2000, 54). E típusnál a spirális és a fonatmotívumok száma — hasonlóan az aranykarikákhoz — szintén változó, azonban a fonatminta szabályos kialakítására sokkal jobban ügyeltek az egykori mes-

⁸ Mozsolics A. az erősen bordázott karikák meghatározásakor nem tett különbséget a bordák finomsága szerint. Az oláhkeceli /Meseșenii de Sus, RO/ és a szarvaszói /Sarasău, RO/ leletek karikáin azonban megfigyelhető, hogy igen eltérő a kialakításuk (Mozsolics 1966, Abb. 6. 9).

⁹ Mozsolics A. a szilvásváradihoz hasonló díszítésű karikákra a rovátkolt illetve a bekarcolt kifejezést használta, én a továbbiakban az idegen nyelvű publikációkból átvett fonatmintás megnevezést használom.

¹⁰ A bardoci kincsleletre vonatkozó irodalmat ld. PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977, 127; 1978, 140, cat. 215.

¹¹ A tóti /Tăuteu, RO/ kincsleletre vonatkozó irodalmat ld. PETRESCU-DIMBOVIȚA 1977, 137; 1978, 146, cat. 239.

¹² A somotori késő bronzkori–kora vaskori telepfeltárásról ismert aranykarikák láncként összefűzve jelennek meg az újabb illusztrációkon. Jan Pastor előzetes közleményéből azonban kiderül, hogy nem tartoznak össze. Egy bordázott karika az 5. számú félig földbe mélyített népvándorlás kori ház betöltéséből került elő, nyolc darab pontosabb helyleírás nélkül rigolirozás során, egy darab szintén földmunka alkalmával a Somotorhoz közeli szőlőhegyen.

¹³ Ezek felsorolását lásd Roska Márton és Mircea Petrescu-Dimbovița hivatkozott munkáiban Bardoc címszó alatt.

terek. Ennek a bronz karperec típusnak az elterjedési területe, egy boszniai darab kivételével, megegyezik a fonatmintás aranykarikáéval. Többségük raktár-

leletekből ismert, amelyeket a Ha A1, ritkább esetben a Ha B1 időszakra helyezhetünk.¹⁴

Biró Péter

egyetemi hallgató

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

biro72@freemail.hu

Irodalom:

- ALMÁSSY K.–ISTVÁNOVITS E.–KURUCZ K. (szerk.) 1997: *Aranyak a Jósa András Múzeumban. Aranytárgyakat tartalmazó régészeti leletegyüttesek a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében*. Nyíregyháza.
- BURDA, ȘT. 1979: *Tezaure de aur din România*. București.
- DOMBORÓCZKI L. 2004: Szilvásvár–Török-sánc. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002 – Archaeological Investigations in Hungary 2002*, Budapest 2004, 276–277.
- DUMITRESCU, V. 1938: Le dépôt de la fin l'âge du bronze, découvert à Tauteni. *Dacia* 5–6 (1935–1936 [1938]) 225–234.
- FLORESCU, R. 1980: *Preistoria Daciei, Strămoșii Românilor. Vestigii milenare de cultură și artă*. Meridiane, București.
- B. HELLEBRANDT M. 2002: Régészeti kultúrák és lelőhelyek I. In: Baráz Cs. (szerk.): *A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Eger 2002, 341–356.
- KEMENCZEI, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest.
- KEMENCZEI T. 2000: A kiállított tárgyak katalógusa. In: Kovács T.–Raczky P. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. V. 18–VII. 16*. Budapest 2000, 119–127.
- KOBAL', J. V. 2000: *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*. PBF XX/4, Stuttgart.
- KÖNIG, P. 2004: *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und Herzegowina*. PBF XX/11, Stuttgart.
- D. MATUZ E. 1999: A Kyjatice-kultúra földvára Szilvásvár–Töröksánc – Der Erdwall der Kyjatice-Kultur in Szilvásvár–Töröksánc. *Agria* 35 (1999) 5–84.
- D. MATUZ, E.–NOVÁKI, GY. 2002: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. Inventaria Praehistorica Hungariae 10, Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1966: Die Goldfunde von Nyíregyháza und Szarvasszó. (sic!) *ActaArchHung* 18 (1966) 16–33.
- MOZSOLICS A. 1969: Tiszakarádi bronzleletek – Bronzefunde von Tiszakarád (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). *ArchÉrt* 96 (1969) 62–66.
- MOZSOLICS, A. 1985: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizont von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- MOZSOLICS, A. 2000: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Romád und Bükkzentlászló*. (Zusammengetragen und bearbeitet von Emily Schalk) *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 17, Kiel.
- NOVÁKI GY. 2002: Őskori várak. In: Baráz Cs. (szerk.): *A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Eger 2002, 357–364.
- NOVÁKI GY.–BARÁZ Cs. 2000: Őskori és középkori erődített telepek, várak Heves megye Mátrán kívüli területén – Befestigte

¹⁴ Magyarország: Demecser (KEMENCZEI 1984, Taf. LX. 14), Edelény (MOZSOLICS 1985, Taf. 157. 11–14), Kántorjánosi (MOZSOLICS 2000, Taf. 42. 20), Kemecse-Orvosdomb-dűlő (KEMENCZEI 1984, Taf. LX. 7a–b), Tállya (KEMENCZEI 1984, Taf. CLXXXVIII. 31, Abb. 29. 4), Rohod-Podmaniczky III. (MOZSOLICS 2000, Taf. 81. 11). Szlovákia: Nagycse /Žbince/ (NOVOTNÁ 1970, Taf. XXVI), Sárosmező /Blatná Polianka/ (NOVOTNÁ 1970, Taf. XLI), Szőlőske /Viničky/ (NOVOTNÁ 1970, Taf. LI). Ukrajna: Bárdháza /Borodovka/ (KOBAL' 2000, Taf. 55. B2, 3, 7), Beregdiskfalud /Sel'co/ II (KOBAL' 2000, Taf. 69. B1), Csapolc /Čopovka/ (KOBAL' 2000, Taf. 71. 1–4, 6–7),

Dunkófalva /Obava I/ (KOBAL' 2000, Taf. 62. B4), Maszárfalva /Negrovo/ (KOBAL' 2000, Taf. 11. B1), Nagybégány /Velikaja Began/ vagy Kigyós /Zmcevká/ (KOBAL' 2000, Taf. 94. B4), Sárosoroszi /Orosievo/ (KOBAL' 2000, Taf. 89. 2), Szőlősegres /Olešnik/ III. (KOBAL' 2000, Taf. 67. 3), Szőlősegres /Olešnik/ V. (KOBAL' 2000, Taf. 72. E2). Románia: Komjátszeg /Cernești/ (PETRESCU-DIMBOVIȚA 1998, Taf. 38. 383), Barcánfalva /Birsana/ (PETRESCU-DIMBOVIȚA 1998, Taf. 38. 379–382), Ördökgút /Trežnea/ (PETRESCU-DIMBOVIȚA 1998, Taf. 40. 408), Valea Someșului (PETRESCU-DIMBOVIȚA 1998, Taf. 71. 895). Bosznia-Hercegovina: Vidovice (KÖNIG 2004, Taf. 6/A. 21–22).

urzeitliche und mittelalterliche Siedlungen, Burgen im Komitat Heves außerhalb des Mátragebirges. *Agria* 36 (2000) 5–46.

NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*. Bratislava.

NOVOTNÁ, M. 1988/89: Jungbronzezeitliche Goldfunde aus der Ostslowakei. *MAGW* 118–119 (1988/89) 175–180.

PASTOR, J. 1958: Sídlišťový výskum na Somotorskej horer 1955 – Siedlungsforschung auf der Somotorská hora im Jahre 1955. *SlA* 6 (1958) 314–346.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1977: *Depozitele de bronzuri din România*. București.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978: *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. PBF XVIII/1, München.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1998: *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*. PBF X/4, Stuttgart.

ROSKA M. 1942: *Erdély régészeti repertórium I. Őskor*. Kolozsvár.

RUSU, M. 1963: Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. *Dacia* 7 (1963) 178–210.

A Late Bronze Age gold hoard from Szilvásvárad-Kelemenszéke

One of the largest Late Bronze Age fortified settlements in the Northern Mountain Range can be found at Szilvásvárad-Kelemenszéke (Töröksánc) (*Fig. 1*). Similarly to other upland sites, the site has not been systematically explored. Aside from two smaller excavations, our knowledge of the settlement comes from surface collections and field observations. In addition to the pottery fragments and broken bronze artefacts found during the past few years, two small gold articles too came to light (*Figs 2–3*). The gold rings decorated with an interlace pattern are rare finds in the assemblages from contemporaneous settlements and they have their best parallels among similar finds from central and western Transylvania, south-western Slovakia and north-eastern Hungary. Their use falls into the Ha B1 period. The ornamental pattern also appears on bronze bracelets, whose manufacture can be dated to the preceding Ha A1 period.

Kerámiatechnológiai tradíció és az idő koncepciója a bronzkorban

"Potting involves a number of changes. It takes formless matter and shapes it. It transforms, through the operation of heat, from wet to dry, soft to hard, raw to cooked, natural to cultural, impure to pure. Broken pot can be reground and incorporated into new pots to show the reversal of time. Pots lend themselves to abrupt fracture to mark isolation, destruction, 'a clean break'. They are above all vessels and so may be used to refer to all manner of bodily cavities – heads, wombs, bellies, rectums. They lend themselves readily to discussion of spirit, conception, essence and the like" (BARLEY 1984, 99).

Bevezetés

A régészeti kerámiák soványítóanyagainak természettudományos vizsgálata és leírása egyre nagyobb teret kap a hazai régészetkutatásban. A dolgozat célja, hogy gazdagítsa a kerámiákról készült természettudományos vizsgálatok számát, valamint az eredmények felhasználásával bepillantást nyújtson a kerámiatechnológia funkcionális és kulturális vonatkozásaiba, hozzájárulva ezzel a kerámiakészítéshez felhasznált nyersanyagok és a technológiai tradíció viszonyának jobb megértéséhez. A kerámia készítésének módja és a felhasznált alapanyagok a kulturális tradíció részei egy-egy közösségben, így ezek vizsgálata nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megértsünk társadalmi és kulturális kapcsolatokat, amelyek a kerámiatechnológiában öltenek testet (KREITER in press).

A dolgozat mikroszkópos és petrológiai vizsgálatok segítségével a százhalombatta-földvári telltelepülés Nagyrév- és Vátya-kultúrákba tartozó tárolóedényeit¹ vizsgálja az urnákra, valamint a hordó alakú edényekre helyezve a hangsúlyt.² Ezeknek az edényeknek a készítéséhez a leggyakrabban fel-

használt soványítóanyag a tört kerámia (KREITER 2005, 209).

A vizsgált minták az 1989–1992 között feltárt leletanyagból származnak. A feltárás során öt kora és középső bronzkori réteget lehetett megkülönböztetni. A 2–4. rétegek a Vátya-, míg az 5–6. rétegek a Nagyrév-kultúrához tartoznak (POROSZLAI 2000). A mintavételezés során a teljes rendelkezésre álló leletanyagot átvizsgáltam és 514 mintát választottam ki részletes mikroszkópos és petrológiai vizsgálatra. A kiválasztásnál a fő szempont a lehető legnagyobb technológiai változatosság volt, amely reprezentatív a leletanyagban található összes urna és hordó alakú edény tekintetében. A kiválasztott 514 mintából 415-ben lehetett tört kerámiát megfigyelni más, szándékosan hozzáadott soványítóanyag nélkül. Az 1. kép a vizsgált tárolóedény-típusok megoszlását mutatja Százhalombattáról a 415 mintán belül, melyekből 73 darab vékonycsiszolat készült.³

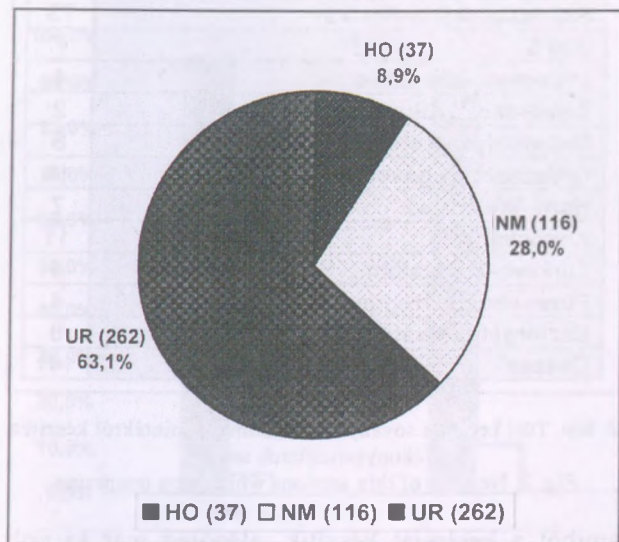
Annak érdekében, hogy összetettebb képet kapjunk a tört kerámia soványítóanyagként való használatáról, a százhalombattai eredményeket össze-

¹ A minták vizsgálatra bocsátásáért köszönettel tartozom Poroszlai Ildikónak és Vicze Magdolnának.

² Arról, hogy miért a tárolóedényekre esett a választás a finom kerámiával szemben ld. KREITER in press. A tárolóedény fogalma tisztázatlan, a hazai kutatás nem határozza meg egyértelműen, hogy milyen típusú edények tartoznak a tárolóedények körébe. A kora és középső bronzkorból feltárt hordó alakú edényeket, és a településeken előkerült urna formájú edényeket gyakran tárolóedényeknek tekinti a hazai kutatás. A hordó alakú edény alatt azon típusokat értem, amelyeknek tölcéséres vagy ívelt nyakuk van kihajló peremmel, illetve rövid nyakuk kihajló perem nélkül. A hazai szakirodalom fazéknak (PATAY-PATAY 1965, 164, 3–4. képek; BONA-NOVÁKI 1982, 67, 13. t. 14; POROSZLAI 1990, 203, 3. kép 5), hordó alakú fazéknak (TARI 1992, 20, 12. t. 5), tojástestű fazéknak (TÓTH 2003, 102, 2. kép 6) nevezi ezen típusokat, de hordó alakú csoport néven is előfordul (KOVÁCS 1974, 40, 3. ábra 6). Az urnák alatt a településeken feltárt nagyméretű, urna formájú tárolóedényeket

értem (PATAY-PATAY 1965, 163, 1–2. kép; SZÉNÁSZKY 1977, 19, 19. kép 6–7; BONA-NOVÁKI 1982, 67, XLI. ábra 1–2, 3).

³ A vizsgálat során az urnákhoz illetve a hordó alakú edényekhez tartozó mintákat megfelelően nagy töredékekből távolítottam el, így, ha az edény teljes formája nem ismert, az edény típusa igen. Kisebb töredékek esetében a díszítés is segített a töredékek különböző típusokba való besorolásában, mert bizonyos díszítések (például sraffozott háromszögek, girlandok, háromszög alakú bekarcolások) hordó alakú edényeken nem fordulnak elő. Az NM kategóriába azok a minták tartoznak amelyekről nem lehetett eldönteni, hogy melyik tárolóedény-típusba tartoznak, hiszen profiljuk alapján tartozhatnak mind a hordó alakú edényekhez, mind az urnákhoz. Ennek ellenére mégis a vizsgálat részét képezik, mert a mintagyűjtés során a legnagyobb technológiai variabilitás volt a fő szempont, és ezen minták kihagyásával nem kapnánk teljes képet a vizsgált kerámiatradíciókról.

1. kép. A vizsgált tárolóedények típusának megoszlása Százhalombattán (HO = hordó alakú edény, NM = nem meghatározható, UR = urna)

Fig. 1. Relative distribution of the examined storage vessel types from Százhalombatta (HO = squat vessel, NM = indeterminate, UR = urn)

használatát más kora és középső bronzkori kultúrák településeiről származó mintákkal, amelyekben szintén megfigyelhető tört kerámia. A dolgozat összehasonlítja a tört kerámia soványítóanyagként való használatát a Makó- (Üllő 5), Somogyvár- (Ordacsehi-Kis-töltés, Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő), Nagyrév- (Dunaföldvár-Kálvária), Kisapostag- (Ordacsehi-Bugaszeg, Harta-Weierhivl), Ottomány-Gyulavarsánd- (Túrkeve-Terehalom), Füzesabony-kultúráknál (Füzesabony-Öregdomb), továbbá a mészbetétes kerámia (Kaposvár 61/1), és a halomsíros kultúra (Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta) anyagában (2. kép).⁴ A vizsgálat törzsét a százhalombattai leletanyag képviseli, ezért ezeket a vizsgálati eredményeket grafikusán is ábrázolom. A többi kora és középső bronzkori településről vizsgált minták száma kevesebb, ezért grafikus ábrázolásuk nem mutatna statisztikailag releváns összefüggéseket.

Elméleti háttér

A kerámiakészítés során a fazekasnak számos döntést kell hoznia. A rendelkezésre álló jelentős szakirodalomban több szerző funkcionális modelleket dolgozott ki, hangsúlyozva, hogy a technológiai döntéseket az edények funkciója és a rendelkezésre

álló nyersanyagok határozzák meg (pl. RYE 1981; ARNOLD 1985; RICE 1987; SINOPOLI 1991). Ezen vizsgálatok azt az álláspontot alakították ki, hogy a fazekasnak nincs „lehetősége” kifejezni kulturális jellegeket, hiszen a döntések sorozata be van határolva az edény funkciója és a rendelkezésre álló nyersanyagok által. Az utóbbi években azonban az a vélemény alakult ki, hogy ugyanazt a típusú, tökéletesen funkcionáló edényt számtalan módon el lehet készíteni, és a fazekasok azokat a módozatokat választják, amelyeket a tradíciójuk diktál (VAN DER LEEUW 1993). A fazekasoknak tehát megvan a lehetőségük a választásra, és a sok rendelkezésre álló lehetőség közül (mind a nyersanyag, mind a készítési mód tekintetében) azokat választják, amelyeket a kerámiakészítés tanulása során elsajátítottak és a technológiai hagyományuk része. A cselekvőknek van választásuk, ennél fogva szerepet játszanak az anyagi kultúra kialakításban, így a tárgyaknak aktív szerepet kell tulajdonítanunk a társadalmi kapcsolatok alakításában, hiszen a társadalmi kapcsolatok (nemek, korosztályok, társadalmi rétegek között) az anyagi kultúrán keresztül materializálódnak. A tárgyak készítésének a tudása, illetve a tárgyak birtoklása jelzi a társadalom többi tagja számára a birtokló társadalmi helyzetét (HODDER 1982, 58–74; LEMONNIER 1990). Tehát az anyagi kultúra és a technológiai folyamatok a társadalom működésének szerves részét képezik, az anyagi kultúra létrehozásában az egyének gondolatai, cselekedetei és társadalmi hátterük összefonódik. A rendelkezésre álló eszközök, nyersanyagok és a technológiai tradíció együttesen részei a kulturális tradíciónak (LONGACRE 1991; MACEachern 1992; SILLAR 1996; 1997; 2000; LINGACRE–XIA–YANG 2000). Az edények formája, funkciója valamint az elkészítésük során hozott technológiai döntések között komplex kapcsolat lehet.

Funkcionalista megközelítés

A funkcionalista szemléletben írt tanulmányok azért fontosak, mert elméleti és gyakorlati keretet adnak a vizsgálódásnak azáltal, hogy méréseken és antropológiai megfigyeléseken keresztül elemzik a kerámiák tulajdonságait és azt, hogy a különböző nyersanyagok és soványítóanyagok milyen hatással vannak a késztermékre (HALLY 1983; 1986; HENRICKSON–MCDONALD 1983; WOODS 1986; RICE 1987;

Kulcsár Gabriellának (Ordacsehi-Kis-töltés), Kustár Rozáliának (Harta-Weierhivl), Patay Róbertnek (Üllő 5), Szabó Gézának (Dunaföldvár-Kálvária) és Szathmári Ildikónak (Füzesabony-Öregdomb).

⁴ A minták vizsgálatra bocsátásáért köszönettel tartozom Csányi Mariettának (Túrkeve-Terehalom), Horváth Lászlónak (Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta), Kiss Viktóriának (Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Ordacsehi-Bugaszeg, Kaposvár 61/1),

SMITH 1988; SINOPOLI 1991, 9–42; SKIBO 1992, 33–37; LESURE 1998; KILIKOGLU–VEKINIS 2002; DEL RII–SANJUAN–PEREZ ET AL. 2005; PIERCE 2005). Mivel a funkcionalizmus nagyon fontos részét képezi a kerámiákról szóló szakirodalomnak, a dolgozat első része funkcionalista modellek alapján vizsgálja a tört kerámia soványítóanyagként való használatát. Ezek segítségével azt vizsgálom, hogy a tört kerámia használata egyértelműen magyarázható-e funkcionális okokkal a vizsgált települések kerámiatechnológiájában. A kerámiakészítéshez felhasznált nyersanyagokat gyakran módosítani kell. A soványítóanyagok mérete és mennyisége meghatározza a termék tulajdonságait a száradás, kiégetés és használat során (RYE 1981, 31–36; RICE 1987, 226–231, 366–367). Ezért a soványítóanyagokat gondosan kell kiválasztani és feldolgozni a felhasználás előtt. A soványítóanyag mennyisége függ a nyersanyag minőségétől, és attól, hogy mennyire csökken a térfogata száradás és kiégetés közben. Az edény funkciója és az azt érő mechanikai hatások is befolyásolják, hogy milyen és mekkora soványítóanyagot kell felhasználni. Az edény erőssége és fizikai ellenálló képessége növelhető a soványítóanyag méretének szabályozásával, mivel a kis szemcseméret erősíti az edényt, míg a nagy szemcsék gyengítik a nyersanyagot, hiszen jobban tágnak, mint a kisebb szemcsék, ezért repedéseket okozhatnak (RICE 1987, 104; KREITER 2005, 211–212, Figs 63–64). A megnövelt fizikai ellenállóképesség előnyére válik a nagyméretű tárolóedényeknek, hiszen ki kell bírniuk a tárolt anyagok súlyát és nyomását. Az edény ellenállóképessége attól is függ, hogy az agyag és a soványítóanyagok között milyen mértékű kémiai kapcsolat létesült. Ez a kapcsolat kedvezően befolyásolható a soványítóanyagok szögletességével és kis méretével (RICE 1987, 104).

Régészeti és antropológiai kutatások gyakran számolnak be a tört kerámia soványítóanyagként való használatáról (SARASWATI–BEHURA 1966, 80; RYE 1981, 33; RICE 1987, 229; WOODS 1991, 34, 36; CASE 1995, 64; CLEAL 1995, 188, FIG. 16. 2; PARKER PEARSON 1995, 97; HAMILTON 2002, 45–46; FITZPATRICK–DICKINSON–CLARK 2003, 1175). Preindusztriális társadalmakban a fazekasok a tört kerámiát gyakran a legjobb soványítóanyagnak tekintik, mert erőssé teszi a kerámiát (WOODS 1984, 305). A kerámiák funkcióját vizsgáló kísérleti régészeti megfigyelések alátámasztani látszanak ezt az álláspontot. A tört kerámia hasonlít ahhoz a nyersanyaghoz, mint

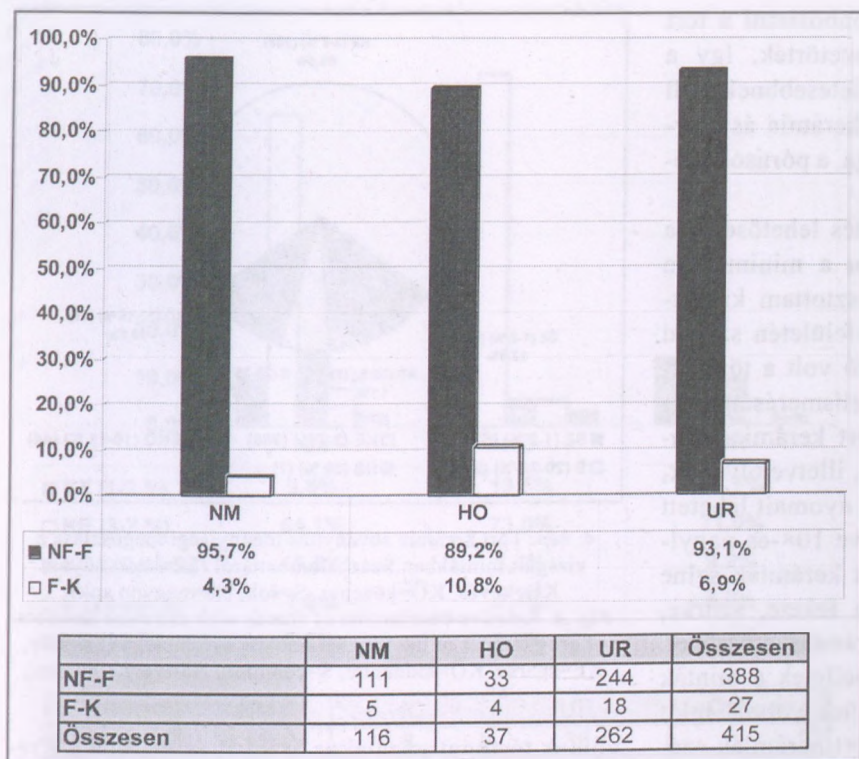
Százhalombatta-Földvár	73
Üllő 5	7
Ordacsehi-Kis-töltés	4
Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő	2
Dunaföldvár-Kálvária	8
Ordacsehi-Bugaszeg	10
Harta-Weierhiwl	7
Kaposvár 61/1	11
Túrkeve-Terehalom	6
Füzesabony-Öregdomb	4
Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta	6
Összes	141

2. kép. Tört kerámia soványítást tartalmazó mintákról készített vékonycsiszolatok száma

Fig. 2. Number of thin sections with grog tempering.

amiből a kerámiát készítik, előzőleg már ki volt égetve, hőtágulási és kémiai tulajdonságai nagyjából megegyeznek annak az anyagéval, amelybe újra belekeverik (RICE 1987, 229). Ennek ismeretében a tört kerámia használatát a kutatók gyakran funkcionálisnak tekintik. Több kutató szerint a tört kerámia használata, mivel a szemcsék felülete szögletesebb, mint például a koptatott kavicsoknak, erősebb készterméket eredményez (SHEPARD 1965, 27, 131; BRAUN 1983, 123; BRONITSKY–HAMER 1986, 94–97). Például M. A. Neupert azt az álláspontot alakította ki, hogy a Cibola régió fehér kerámiájában (Amerikai Egyesült Államok délnyugati része) változás figyelhető meg a soványítóanyagok használatában, amely során a homokos soványítást felváltotta a tört kerámia használata (NEUPERT 1994). Szerinte ez nagymértékben módosította a kerámiák fizikai tulajdonságait és az edények fizikai ellenállóképessége kb. 70 %-kal nőtt (NEUPERT 1994, 719).

Ahhoz, hogy a soványítóanyagok kedvezően befolyásolják a késztermék minőségét, megfelelő mennyiségben kell belőlük a nyersanyaghoz adni. O. S. Rye több különböző agyagtípus vizsgálatát összevetve arra az álláspontra jutott, hogy a 10 %-nál kevesebb soványítóanyag nem elegendő ahhoz, hogy megváltoztassa a nyersanyag tulajdonságait száradásnál és kiégetésnél, vagyis nem javítja a késztermék minőségét (RYE 1981, 39). Tehát, ha a nyersanyagot soványítani kell, akkor a soványítóanyag mennyisége több kell, hogy legyen mint 10 %, hiszen a 10 %-nál kevesebb soványítóanyag rossz eloszlása esetén az agyag a soványítóanyagokkal nem tud megfelelő, az egész edényre kiterjedő kémiai kapcsolatot létrehozni. A kerámia fizikai ellenálló képessége függ a soványítóanyag elosz-

3. kép. Nyersanyagok használatának viszonya a tárolóedények típusához
Százhalombattán (NF-F=nagyon finom–finom (< 0,1–0,25 mm) nyersanyag,
F-K=finom–közepes (0,25–1 mm) nyersanyag)

Fig. 3. Relationship between raw materials and storage vessel types from
Százhalombatta (NF-F=very fine to fine (< 0,1–0,25 mm) raw material, F-K=fine to
medium (0,25–1 mm) raw material)

lásától, hiszen az agyag összetevői kémiai kapcsolatba lépnek a soványítóanyaggal (BRAUN 1983, 122–123). Tehát, ha 10 %-nál kevesebb a soványítóanyag, akkor az agyag valószínűleg a soványítóanyag nélkül is megfelelő tulajdonságokkal rendelkezik ahhoz, hogy kerámia készüljön belőle. O. S. Rye (RYE 1981, 39) szerint az a mennyiségű soványítóanyag, amely befolyásolja a késztermék minőségét 20–50 % között változik.

A tört kerámia funkcionális alapon való használatát néhány antropológiai példával szeretném szemléltetni. A *shipibo-conibo* (Peru) fazekasok különböző típusú nyersanyagokat használnak a főzőedények különböző részeihez. A főzőedények alsó részének szánt nyersanyagot két rész fakéreghamuval és egy rész tört kerámiával soványítják, míg az edény felső részének szánt különböző nyersanyagot egy rész fakéreghamuval és két rész tört kerámiával soványítják. A nem főzőedényeket két különböző agyagtípusból készítik, amelyeket egyenlő arányban kevernek össze, majd ehhez két rész tört kerámiát és egy rész fakéreg hamut adnak (DEBOER–LATHRAP 1979, 116–117). A *mande* (Nyugat-Afrika) fazekasok

30–40 % tört kerámiát használnak soványítóanyagként, hogy javítsák a kerámiájuk minőségét (FRANK 1988, 83). A *kpeenbele senufo* fazekasok (Elefántcsontpart) 30–50 % tört kerámiát használnak soványításra (SPINDEL 1989, 69). Namibia Kavango régiójában élő *gciriku* fazekasok pedig két rész tört kerámiát kevernek három rész agyaghoz (WOODS 1984, 305).

A fenti példák azt bizonyítják, hogy ha a fazekasok a soványítóanyagot azért használják, hogy javítsák az edények minőségét, akkor a soványítóanyag mennyisége minden esetben meghaladja a 20–30 %-ot. Ezen vizsgálatok figyelembevételével a következőkben elemzem a tört kerámia soványítóanyagként való használatát a vizsgált kora és középső bronzkori települések kerámiáiban.

Metodológia

A soványítóanyagok meghatározása az egyik alapvető feladata a petrográfiai vizsgálatoknak, hiszen a felhasznált soványítóanyagok információt hordozhatnak azok származásáról, az edények funkciójáról és arról, hogy az edények készítői milyen technológiai döntéseket hoztak annak érdekében, hogy javítsák az edények minőségét. A tört kerámia — amelyre ez a dolgozat koncentrálni fog — felismerése vékonycsiszolatban nem mindig könnyű feladat, hiszen összetéveszthető az agyagban lévő agyagpelletekkel (kis agyagrögök, amelyek az agyag fazekas általi megmunkálása során nem estek szét), valamint agyagos közettörmelékkel (WHITBREAD 1986, 79). Az agyagpelleteknek és az agyagos közettörmeléknek polarizációs mikroszkóp alatt a tört kerámiához hasonlóak lehetnek az optikai tulajdonságaik.

I. K. Whitbread megfigyelte, hogy az alapvető különbség a tört kerámia és az agyagpelletek között az, hogy az agyagpelletek jobban kerekítettek, mint a tört kerámiák, de a közettörmelékek a tört kerámiához hasonlóan szabálytalan alakúak és szögletesek is lehetnek (WHITBREAD 1986, 80–83). Az

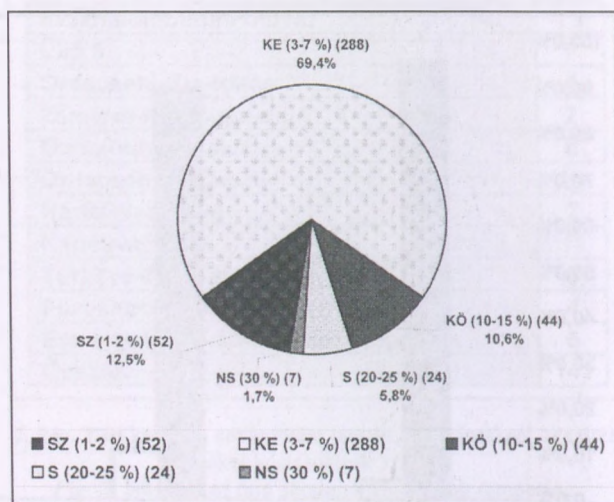
agyagpelleteket könnyebb megkülönböztetni a tört kerámiától, mivel a kerámiát összetörték, így a szemcsék formájának elvileg szögletesebbnek kell lenniük. Véleménye szerint a tört kerámia ásványösszetétele, az ásványok irányultsága, a pórusok mérete és irányultsága is különböző.

Annak érdekében, hogy a tévedés lehetőségét a tört kerámiák felismerését illetően a minimálisra csökkentsem, olyan mintákat választottam ki petrológiai vizsgálatra, amelyek törésfelületén szabad szemmel egyértelműen felismerhető volt a tört kerámia. Segítette a tört kerámiák felismerését a törésfelületen, hogy voltak olyan tört kerámiaszemcsék is, amelyek tűzfoltosak voltak, illetve olyanok, amelyeken simítás illetve fényezés nyomait lehetett megfigyelni szabad szemmel, illetve 10×-es nagyítással. A vizsgált mintákban a tört kerámiák színe nem volt egységes, megfigyeltem fekete, szürke, barna illetve világosbarna tört kerámiaszemcséket. A vizsgált mintákban lévő agyagpelletek a minták törésfelületén általában olyan színűek voltak, mint az őket körülvevő mátrix, míg a tört kerámiák számos esetben sötétebbnek bizonyultak. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a tört kerámiák kétszer voltak kiégetve.

Előfordult, hogy 10×-es nagyítás alatt a kerámia törésfelületén színéről is jól beazonosítható tört kerámia vékonycsiszolati képe azt mutatta, hogy a tört kerámia nem mindig szögletes, hanem féloldalasan, vagy néha minden sarkán enyhén kerekített. Ez a jelenség nem meglepő, hiszen a kerámiakészítésről szóló szakirodalom gyakran említi, hogy a soványítóanyagokat őrlés után szelektálni kell, és ki kell választani a megfelelő méretű soványítóanyagot. Ehhez gyakran használnak szűrőket, illetve szitákat (RICE 1987, 118; FRANK 1998, 82, Fig. 84–85). Ezen munkafolyamat által a szemcsék egymáshoz ütődve lekophattak, így nem minden esetben olyan szögletesek, mint ahogyan azt I. K. Whitbread megfigyelte. A tört kerámiák legnagyobb része 1–3 mm vagy ennél kisebb méret között változott, és ennél nagyobb szemcseméret nem volt jellemző a vizsgált mintákra (KREITER 2005, 212–214, Fig. 65). Úgy tűnik, hogy a fazekasok gondosan, méret szerint szelektálták a tört kerámiát, és mivel a válogatás nehezen kivitelezhető kézzel, feltételezhető valamilyen eszköz használata.

A petrológiai elemzés során a kerámiák összetete-

⁵ Térfogatszázalékos arány = SZ: szórványos (1–2%), KE: kevés (3–7%), KÖ: közepes (10–15%), S: sok (20–25%), NS: nagyon sok (30%), B: bőséges (40–50%). Méretkategória =

4. kép. Tört kerámia soványítás mennyiségi megoszlása a vizsgált mintákban Százhalombattáról (SZ=szórványos, KE=kevés, KÖ=közepes, S=sok, NS=nagyon sok)

Fig. 4. Relative distribution of sherds with different amounts of grog temper in the Százhalombatta assemblage (SZ=rare, KE=sparse, KÖ=moderate, S=common, NS=very common)

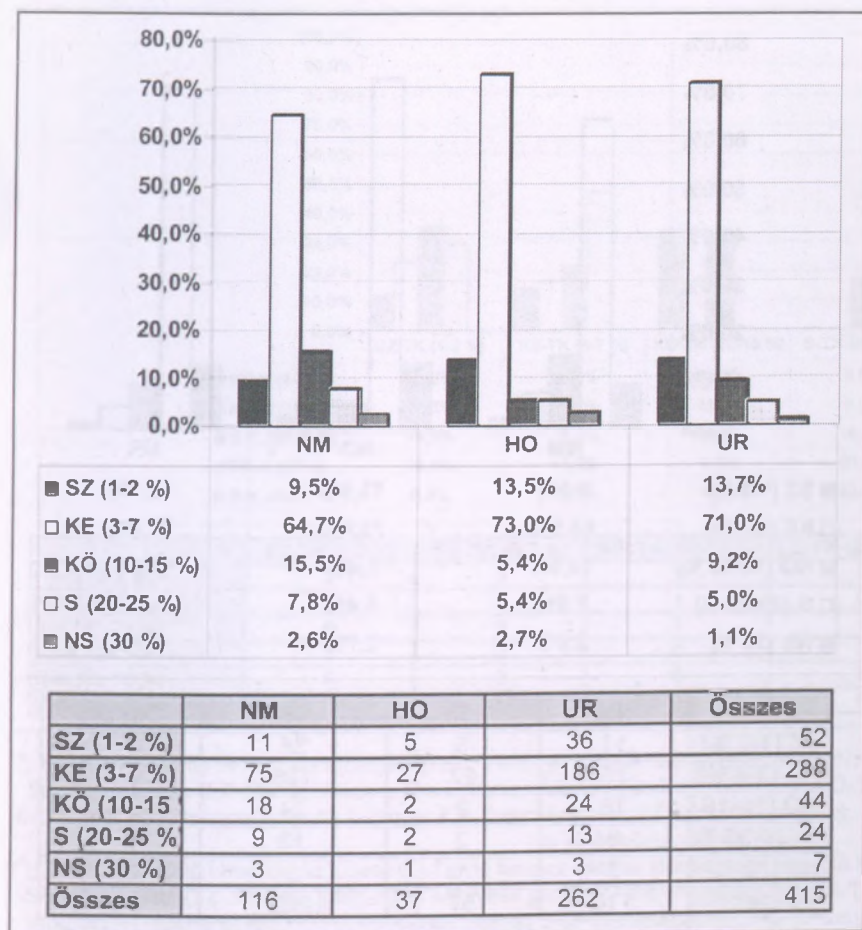
vőinek térfogatszázalékos arányát és méretét a *Pre-historic Ceramic Research Group* (PCRG 1997) iránymutatásai alapján végeztem (KREITER 2005, 88–93, 101–102).⁵

Vizsgált anyag

Ezen dolgozat csak azoknak a mintáknak a tárgyalására szorítkozik, amelyekben a tört kerámián kívül nem fordul elő más, egyértelműen a fazekas által hozzáadott soványítóanyag, mert a különböző soványítóanyagok kombinációjának a nyersanyagra gyakorolt hatásai komplexebb vizsgálatokat igényelnek, amelyekre nem volt mód ezen dolgozat keretein belül.

Minden vizsgált településen, a kerámiák alapvetően két nyersanyagtípusból készültek. Nagyon finom–finom nyersanyagból (NF–F) és finom–közepes nyersanyagból (F–K). Fontos megjegyezni, hogy a dolgozatban a nyersanyagok betűjelei (NF–F, F–K) nem jelentenek egységes összetételt, és a nyersanyagok összetétele minden településen jellemző az adott régió geológiájára (KREITER 2005, 131, 139, 147, 153, 159, 167, 175, 179, 188, 198). Például a nagyon finom és finom nyersanyag (NF–F) arra utal, hogy nagyon finom (< 0,1 mm) és finom (0,1–0,25 mm) szemcsemérettel jellemezhető, ami többnyire kvarc és muszkovit, de a vizsgált telepü-

NF: nagyon finom (< 0,1 mm), F: finom (0,1–0,25 mm), K: közepes (0,25–1 mm), D: durva (1–3 mm), ND: nagyon durva (> 3 mm).

5. kép. Tört kerámia soványítás mennyiségének viszonya a felhasznált nyersanyagokhoz Százhalombattán (a rövidítések feloldásához lásd 3–4. képek feliratát)
 Fig. 5. Relationship between the amounts of grog temper and raw materials from Százhalombatta (for the key to the abbreviations see captions of Figs. 3–4)

lések különböző földrajzi elhelyezkedése miatt, a mintákban más, eredetileg az agyagban lévő összetevők is megjelennek (pl. biotit, plagiokláz, amfibol, gránit) elsősorban szórványosan és kis mennyiségben, de ettől függetlenül az összetevők nagy részének mérete a nagyon finom–finom méretkategóriákba esik. A finom–közepes (F–K) nyersanyag pedig főleg finom (0,1–0,25 mm) és közepes (0,25–1 mm) szemcsemérettel jellemezhető. Tehát itt nem arról van szó, hogy a kora és középső bronzkorban a fazekasok egyforma nyersanyagot használtak, hanem arról, hogy a legtöbb településen belül voltak olyan fazekasok, akik finomabb (NF–F), míg mások durvább (F–K) nyersanyagot használtak hasonló

⁶ A kerámia vékonyecsiszolatok petrológiai elemzése során nem dönthető el egyértelműen, hogy közepes szemcsemérettel jellemezhető homokot hozzáadtak-e a nyersanyaghoz, mert a minták nagy részét szeriális szemcseméret és egyenletes szemcseeloszlás jellemzi, valamint a finom és a közepes szemcsék koptatottsága is hasonló. Ez inkább arra utal, hogy a legtöbb

tárolóedények elkészítéséhez. Fontos megemlíteni, hogy az F–K csoportnál az a lehetőség is felmerülhet, hogy közepes szemcseméretű homokot adtak a nyersanyaghoz, ezt azonban a rendelkezésre álló vizsgálati módszerekkel sem megerősíteni, sem pedig cáfolni nem tudtam.⁶

Az edények funkcióját tárgyaló szakirodalom gyakran hangsúlyozza, hogy hasonló edénytípusok készítéséhez felhasznált hasonló nyersanyagokat hasonlóféleképpen kell soványítani, mivel bizonyos funkciókhoz bizonyos soványítóanyagok jobbak, mint másokhoz (RICE 1987, 208–210, 226–232, 237–240). Például egy tárolóedénynek erősebbnek, fizikailag ellenállóbbnak kell lennie, mint az étkezésnél, kinnálásnál használt edényeknek. Ezeket a tulajdonságokat a felhasznált nyersanyagokkal és soványítóanyagokkal lehet kedvezően befolyásolni (RICE 1987, 208–210, 226–232, 237–240). Ha ez így van, és a bronzkori fazekasokat csak a

funkcionalizmus motiválta, akkor egy-egy településen belül nagyfokú következetességet kell felismernünk bizonyos nyersanyagok (NF–F, F–K) és a hozzájuk adott tört kerámia mennyiségét illetően.

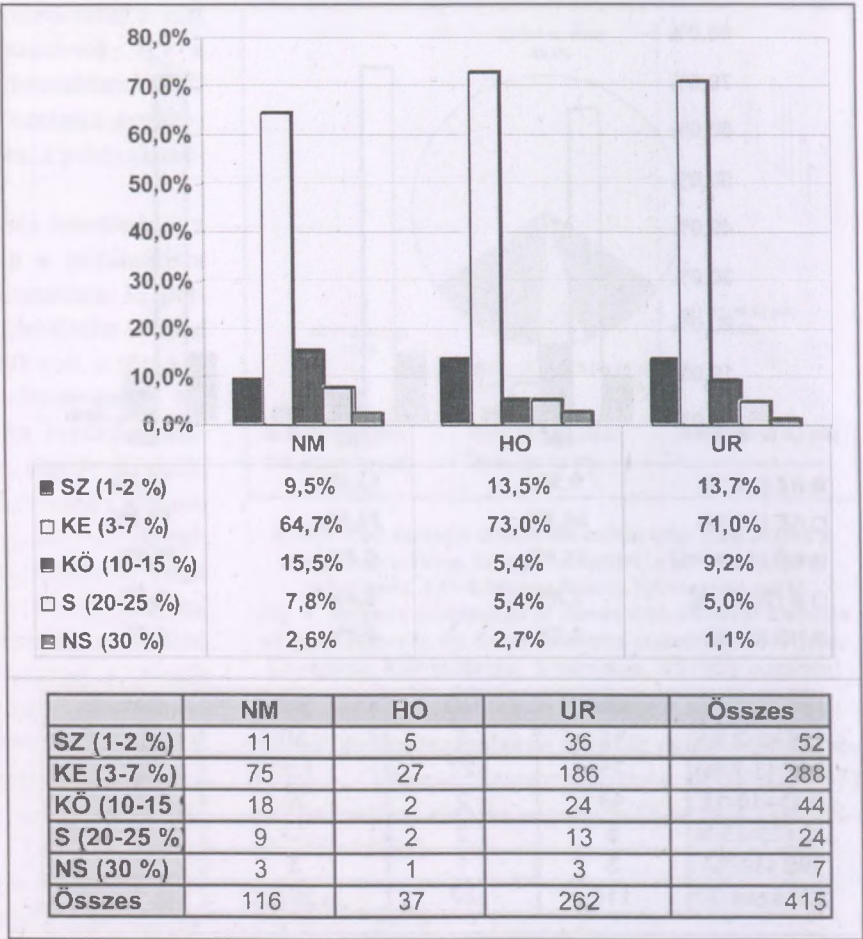
A következőkben azt vizsgálom, hogy egy-egy településen belül megfigyelhető-e szabályosság bizonyos tárolóedény-típus (hordó alakú edény vagy urna) és bizonyos nyersanyag (NF–F, F–K) használata között, illetve megfigyelhető-e összefüggés bizonyos nyersanyagok és a tört kerámia mennyisége között. Bizonyos nyersanyaghasználat (NF–F, F–K) és a tárolóedény-típusok közötti összefüggéseket vizsgálva a százhalmattai mintákban van összefüggés, hiszen a fazekasok elsősorban a NF–F esetben a közepes méretű összetevők természetes úton vannak jelen a mintákban. Ez azért is feltételezhető, mert a települések környékén olyan nyersanyagok is előfordulnak, amelyek természetes állapotukban közepesen homokos anyagúak (KREITER 2005, 125–126, Appendix C).

nyersanyagot használták mindkét edénytípuson belül. Mindazonáltal az NF–F nyersanyag használata nem volt kizárólagos, mert mindkét tárolóedény-típuson belül megfigyelhető az F–K nyersanyag típus használata is (3. kép). Hasonló jelenség figyelhető meg a vizsgált telepeken. Kivételt képez a Makó- (Üllő), Somogyvár- (Ordacsehi-Kis-töltés, Zamárdi) és a halomsíros (Esztergályhorváti) kultúrák leletanyaga, ahol a fazekasok a F–K nyersanyagot részesítették előnyben (KREITER 2005, 201–203).

A Százhalombattáról vizsgált minták főleg szórványos (1–2 %) és kevés (3–7 %) tört kerámiát tartalmaznak. Ebbe a két mennyiségi kategóriába eső minták száma 81,9 %-át teszi ki a vizsgált anyagnak (4. kép). Közepes (10–15 %), sok (20 %) és nagyon sok (30 %) tört kerámia kevésbé használt (18,1 %) soványítási gyakorlat, míg a 30 % fölötti tört kerámia soványítás nem volt megfigyelhető. Sőt, hasonló mennyiségű tört kerámia soványítás az NF–F és F–K nyersanyagban is előfordul (5. kép), tehát következetesen nem figyelhető meg összefüggés a felhasznált nyersanyag és a tört kerámia mennyiségét illetően. Ezen kívül nem figyelhető meg összefüggés bizonyos tárolóedény-típus és a tört kerámia mennyisége között sem, mindkét tárolóedény-típusban különböző mennyiségű tört kerámia fordul elő (6. kép).

Az összehasonlító minták esetében elmondható, hogy a vizsgált települések anyagában szintén azok a soványítási csoportok figyelhetők meg a leggyakrabban, amelyek szórványos (1–2 %) és kevés (3–7 %) tört kerámiát tartalmaznak (KREITER 2005, 207–209, Appendix B, T. 22b–d). Ez a tendencia érvényesül az általam vizsgált Makó- (Üllő), Somogy-

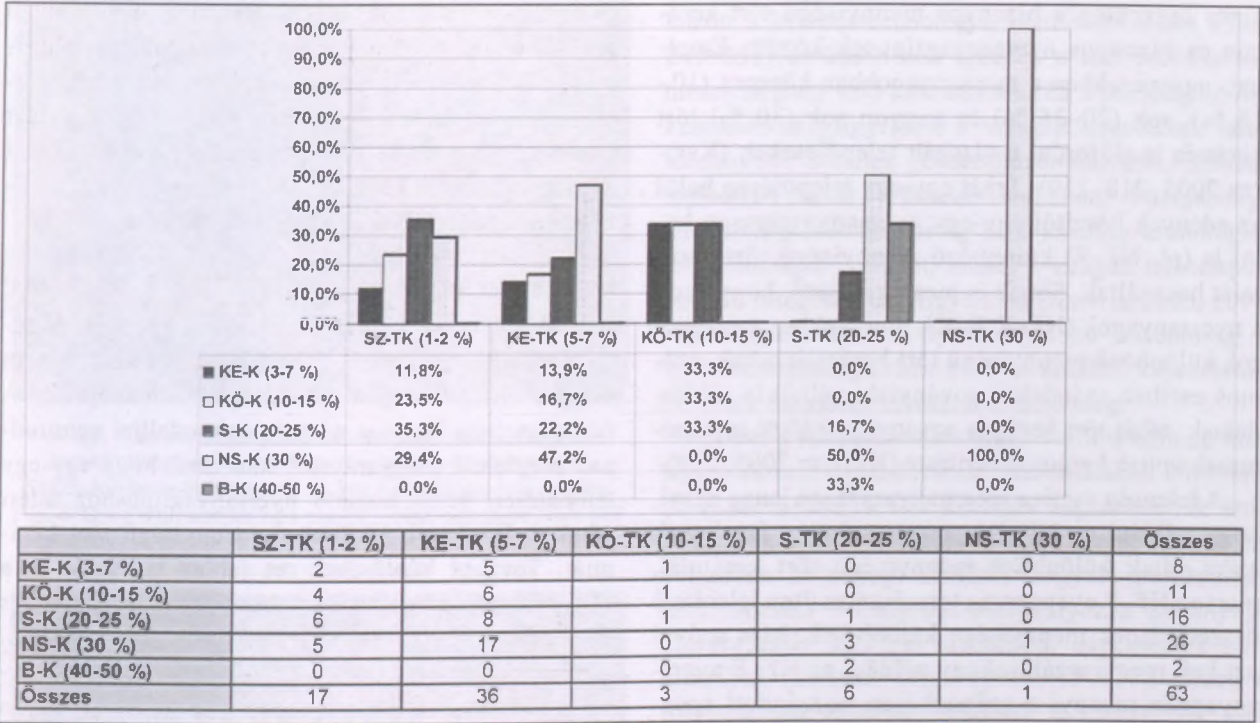
⁷ A csoportok petrológiai leírását lásd KREITER 2005, 110, 116, 119, 121, 128, 132–138, 141, 148–149, 154, 159–160, 164, 167–168, 176, 179–182, 192–193, 195–196.

6. kép. Tört kerámia soványítás mennyiségének viszonya a tárolóedények típusához Százhalombattán (a rövidítések feloldásához lásd 1. és 4. képek feliratát)
Fig. 6. Relationship between the amounts of grog temper and storage vessel types from Százhalombatta (for the key to the abbreviations see captions of Figs. 1. and 4)

vár- (Ordacsehi-Kis-töltés, Zamárdi), Kisapostag- (Ordacsehi-Bugaszeg, Harta), Nagyrév- (Dunaföldvár), Ottomány-, Gyulavarsánd- (Türkeve) és Füzesabony-kultúrák (Füzesabony), illetve a mészbetétes kerámia kultúrája (Kaposvár) mintáiban.⁷ Kivételt képeznek a halomsíros kultúrába (Esztergályhorváti) tartozó minták, itt ugyanis csak a vizsgált minták kis része tartalmaz tört kerámiát, így a tört kerámia a legkevesbé használt soványítóanyag (KREITER 2005, 209).

Egy-egy településen belül a különböző mennyiségű tört kerámia használata hasonló nyersanyag-típusokon belül (NF–F vagy F–K) különböző minőségű edényeket eredményezett, azért, mert a hasonló nyersanyagok, különböző módokon soványítva különbözőféleképpen viselkednek száradáskor és

7. kép. Tört kerámia soványítás mennyiségének viszonya a kvarc mennyiségéhez az NF-F (nagyon finom–finom) nyersanyagban Százhalombattán (SZ-TK=szórványos tört kerámia, KE-TK=kevés tört kerámia, KÖ-TK=közepes tört kerámia, S-TK=sok tört kerámia, NS-TK=nagyon sok tört kerámia; KE-K=kevés kvarc, KÖ-K=közepes kvarc, S-K=sok kvarc, NS-K=nagyon sok kvarc, B-K=bőséges kvarc)

Fig. 7. Relationship between the amounts of grog temper and the amounts of quartz in NF-F (very fine to fine) raw material from Százhalombatta (SZ-TK=rare grog, KE-TK=sparse grog, KÖ-TK=moderate grog, S-TK=common grog, NS-TK=very common grog; KE-K=sparse quartz, KÖ-K=moderate quartz, S-K=common quartz, NS-K=very common quartz, B-K=abundant quartz)

kiegészítéskor. Tehát, a különböző döntések a tört kerámiát illetően minőségileg különböző tárolóedényeket eredményeztek. Az is megfigyelhető, hogy egy-egy településen belül a különböző nyersanyagokat (NF-F vagy F-K) hasonló módon is soványították, így például egy-egy telepen belül előfordul, hogy mindkét nyersanyagot szórványos (1–2 %) vagy kevés (3–7 %) tört kerámiával soványították (5. kép). Mivel a különböző nyersanyagoknak (NF-F, F-K) különbözőek a tulajdonságaik, funkcionális szempontok alapján különbözőféleképpen kellene őket soványítani.

Megfigyelhető tehát, hogy minden vizsgált településen egy-egy tárolóedény-típuson belül (urna vagy hordó alakú edény) is van különbség a nyersanyag és soványítás tekintetében. Éppen ezért, úgy tűnik, hogy egy-egy településen belül a különböző technológiai döntések a tört kerámia használatát illetően kulturálisan egyformán elfogadottak és használatosak voltak a tárolóedények készítéséhez.

Kulturális antropológiai példákban gyakran megfigyelhető, hogy a fazekas egy adott edénytípust azonos módon készít, és azonos típuson belül nem

váltogatja a nyersanyagokat, valamint a soványítóanyag mennyiségét (PLOG 1980, 86–87; TOBERT 1984, 226–227). Mivel a vizsgált mintákban változatosság figyelhető meg a nyersanyagok és a felhasznált tört kerámia mennyiségét illetően, feltételezhető, hogy különböző személyek készítették őket. Ezért a különböző technológiai döntéseket fazekasok vagy fazekascsoportok tradícióinak tekintem egy-egy településen belül.

A vizsgálatok eredményei a funkcionalizmus tekintetében nincsenek összhangban a kulturális antropológiai és kísérleti régészeti eredményekkel, hiszen mint láttuk, O. S. Rye álláspontja szerint a 10 %-nál kevesebb soványítóanyag használata nem befolyásolja az edények tulajdonságait (Rye 1981, 39). Így a tört kerámia különböző módokon való használatának megmagyarázása a funkcionalista paradigmában nehézségekbe ütközik. A vizsgálatok eredményei alapján nehézséget jelent annak magyarázata, hogy a szórványos (1–2 %) illetve kevés (3–7 %) tört kerámia mennyiben módosította egy nagyméretű (olykor 70–80 cm magas) tárolóedény fizikai tulajdonságait. A kérdés azért is releváns, hiszen

nincs összefüggés bizonyos mennyiségű tört kerámia és bizonyos nyersanyagtípusok között. Emellett, ugyanezekben a nyersanyagokban közepes (10–15 %), sok (20–25 %) és nagyon sok (30 %) tört kerámia is előfordul a vizsgált településeken (KREITER 2005, 218–219). Tehát egy-egy településen belül az edények készítői egy-egy nyersanyagtípuson belül is (pl. NF–F) különböző mennyiségű tört kerámiát használtak. Sőt az is megfigyelhető, hogy azok a nyersanyagok (NF–F, F–K), amelyekhez a fazekasok különböző mennyiségű tört kerámiát adtak, számos esetben szándékos soványítás nélkül is előfordulnak, tehát tört kerámia soványítás nélkül is alkalmasak voltak kerámiakészítésre (KREITER 2005, 219).

A jelenség esetleg megmagyarázható lenne azzal, hogy például az NF–F nyersanyaghoz a fazekasok azért adtak különböző mennyiségű tört kerámiát, mert az NF–F nyersanyag természetes úton jelenlévő összetevőinek mennyisége különbözik. Más szóval azt kell megvizsgálni, hogy például az NF–F nyersanyagban mennyi a szándékosan hozzáadott soványítóanyagon (tört kerámián) kívül a nyersanyagban természetes úton jelenlévő összetevők térfogat-százaléka. Az NF–F nyersanyag, elsősorban nagyon finom (< 0,1 mm) és finom (0,1–0,25 mm) szemcsemérettel jellemezhető. Ennek a csoportnak minden település esetében a fő összetevője a kvarc (KREITER 2006, 110–115, 119–122, 124, 126–133, 136–137, 151, 154–161, 163–185, 189–192, 197–198). Ezért itt csak a kvarc és a tört kerámia mennyiségének esetleges kapcsolatát mutatom be a százhalombattai mintákban. Az NF–F nyersanyagból készült kerámiákról, amelyekben csak tört kerámia soványítás figyelhető meg, 63 vékonycsiszolat készült. A kvarc és a tört kerámia viszonyának ábrázolása a 63 százhalombattai mintában az mutatja, hogy a vékonycsiszolatokban a kvarc mennyisége nagy változatosságot mutat, kevés (3–7 %), valamint bőséges (40 %) között változik. Nincs összefüggés bizonyos mennyiségű kvarc és bizonyos mennyiségű tört kerámia között, hiszen minden kvarc térfogat-százalékos kategóriában (keves–bőséges) különböző mennyiségű tört kerámia (keves–nagyon sok) figyelhető meg (7. kép). A nagyon sok tört kerámiát (NS–TK) tartalmazó mintában a kvarc mennyisége szintén nagyon sok, de ebbe a kategóriába csak egy minta esik, ezért a grafikonon megfigyelhető összefüggés statisztikailag nem releváns. Hasonló tendencia fi-

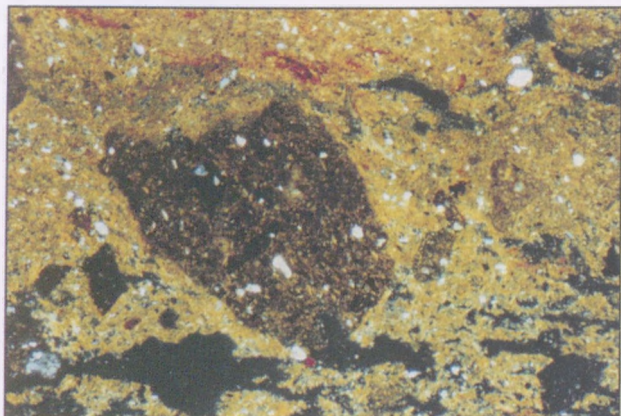
gyelhető meg a többi vizsgált településről származó mintákban is, ahol a vékonycsiszolatokban megfigyelhető összetevők mennyisége szintén nagy változatosságot mutat, így nincs összefüggés a tört kerámia és a többi összetevő mennyisége között (KREITER 2005, 132–138, 141–142, 148–149, 155–158, 160–166, 168–170, 176–182, 187, 192–193).

Interpretáció

A tört kerámia használatának különböző módozatai gondolatébresztőek, és véleményem szerint nem magyarázhatók csupán az edények funkciójával. A funkcionális irányzat adaptációs modelljei nem tudnak megfelelő magyarázatot adni arra, hogy egy-egy településen belül hasonló nyersanyagtípushoz miért adtak a fazekasok különböző mennyiségű tört kerámiát. További kérdéseket vet fel az is, hogy ez a tendencia miért van jelen a különböző kultúrákban, és miért nem jellemző csak egy településre vagy kultúrára. Ez a kérdés azért is fontos, mert a preindusztriális társadalmakban a kerámiatechnológiai tradíció átadása hosszú, akár tíz éves tanulási folyamat is lehet, amely gyermekkorban (5–6 éves korban) kezdődik (ARNOLD 1985, 206). Ebből kifolyólag a kerámiatechnológia a tanulás során annyira az egyén részévé válik, hogy motorikus lesz (ARNOLD 1985, 147, 206; WALLAERT-PÊTRE 1999). A motorikus tudás olyan mélyen gyökerezik az egyének személyiségében, hogy az identitásuk részévé válik, és a technológiai tradíció konzervatív alapját képezi, amely nehezen változik meg (GOSSELAINE 2000, 192). Nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy a különböző kultúrák fazekasai másolták a máshonnan, kereskedelem útján hozzájuk érkezett edények soványítását, már csak azért sem, mert a tört kerámia nem látszik a készterméken csak az edények törésfelületén, hiszen simítás, fényezés vagy seprűzés elfedi azt. Tehát itt egy olyan technológiai döntésről van szó, amely nem látható, csak úgy terjedhetett, ha azok, akik tört kerámiát használtak soványítóanyagul megosztották azt más közösségek fazekasaival. Afrikában általános, hogy kulturális, kereskedelmi vagy házassági kapcsolatok révén személyek vagy családok költöznek egyik közösségből a másikba. Ha házassági, vagy kulturális kapcsolatok útján egy fazekas átköltözik egy másik közösségbe, akkor az új közösségben is folytathatja a kerámiakészítést (CULWICK 1935, 166; MACÉACHERN 1992, 219).⁸ A vizsgálataim eredményei nagyfokú hasonlóságot mutatnak a különböző kultúrák

⁸ Attól függ, hogy a fazekas folytathatja-e a saját kerámia tradícióját az új közösségben, hogy az a társadalom, amelybe beköltözött nyitott vagy zárt-e. A zárt közösségek

közvetett vagy közvetlen módon arra kényszerítik az idegen közösségből érkező fazekast, hogy átvegye az új közösség kerámiatradícióját.

8. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Százhalombatta-Földvár, +N. A kép hosszabb oldala 3,4 mm
 Fig. 8. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Százhalombatta-Földvár, XPL. Viewable area 3,4 mm

9. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Üllő-5., +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm
 Fig. 9. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Üllő-5., XPL. Viewable area 6,8 mm

10. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Ordacsehi-Kis-töltés, +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm
 Fig. 10. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Ordacsehi-Kis-töltés, XPL. Viewable area 6,8 mm

között a kerámiatechnológiát illetően (KREITER 2005, 249–251) és különösen igaz ez a tört kerámia kis mennyiségben való használatára. Ez a jelenség következetesen megfigyelhető a vizsgált települések tárolóedényein, a tellek (Dunaföldvár-Kálvária, Százhalombatta-Földvár, Túrkeve-Terehalom, Füzesabony-Öregdomb) esetében pedig ez a jelenség kronológiai folytonosságot is mutat, hiszen a vizsgált tell-telepek minden rétegében megfigyelhető (KREITER 2005, 209). Véleményem szerint ilyen nagyfokú hasonlóság a kerámiatechnológiákban csak társadalmi kapcsolatok komplex hálózatán keresztül érthető meg.

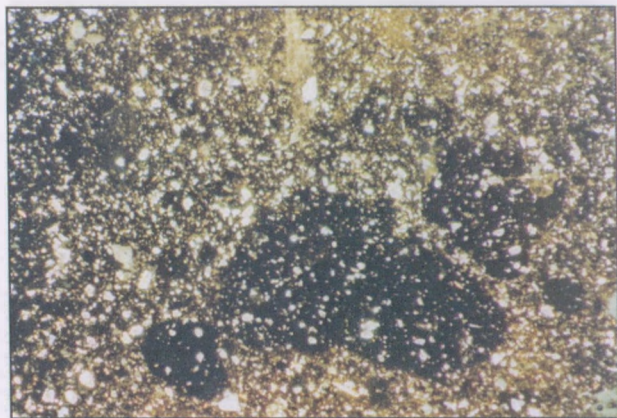
Mivel a funkcionalista megközelítés nem ad kielégítő választ a tört kerámia használatának különböző módozataira, a tört kerámia használatának kulturális okai felé fordítom a figyelmem. Az utóbbi évtizedek az anyagi kultúrát tárgyaló nemzetközi szakirodalma erőteljesen hangsúlyozza az anyagi kultúra aktív szerepét társadalmi kapcsolatok alakításában (SHANKS–TILLEY 1987, 79–117). Ebben a folyamatban azonban nemcsak a tárgyaknak van szerepük, hanem a technológiának is, amely a tárgyakat létrehozza (DOBRES–HOFFMAN 1994, 215–216). A technológia nem létezik önmagában mint egy funkcionáló termékhez vezető egyetlen megoldás, hiszen ugyanazt az edényt (mind formáját és funkcióját tekintve) számos módon el lehet készíteni, de a sok rendelkezésre álló lehetőség közül a fazekasok azokat az eljárásokat választják, amelyeket a kulturális hagyományaik diktálnak (VAN DER LEEUW 1992; 1993).

A soványítóanyagok funkcionális előnyeit tárgyaló szakirodalom mellett számos antropológiai példa van arra, hogy a technológiai döntések nem feltétlenül függnék össze az edények funkciójával. Például a *mohavék* és *hopik* (Amerikai Egyesült Államok délnyugati része) tört kerámiát használnak soványítóanyagként minden edénytípushoz, kivétel a főzőedény (PLOG 1980, 86–87). Célszerűbb lenne tört kerámiát használniuk a főzőedények soványítására, hiszen a tört kerámiának kicsi a hőtágulása, tehát a folyamatosan hőnek kitett edényben csökkenne a mikrореpedések kialakulásának esélye. Ehelyett homokkővel soványítják a főzőedényeket, amelynek nagyobb a hőtágulása a tört kerámiánál, így az edény előbb-utóbb elreped (PLOG 1980, 86–87). Ez a példa felhívja a figyelmünket arra, hogy a soványítóanyagok használatának kulturális okai is lehetnek. Még egy példát szeretnék említeni, ami a tört kerámia használatának kulturális beágyazottságát szemlélteti. N. Barley arról számol be, hogy a

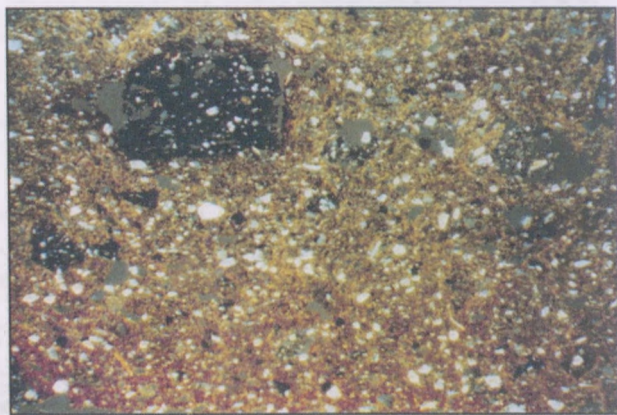
dowayóknál a tört kerámiának fontos szerepe van a körülmetélési rítusokban (BARLEY 1984, 98). Ebben az esetben nem a tört kerámia mennyisége a fontos, hanem az, hogy a tört kerámia mint egy előző edény töredéke, tehát „ösi anyag” belekerüljön az újba. Ezek a példák arra hívják fel a figyelmünket, hogy a nyersanyagok és soványítóanyagok azon részei a technológiának, amelyeknek fontos szerepük lehet az adott tárgy társadalmi kategorizálásában, illetve használatában. Mind régészeti (CLEAL 1995, 191–193; GIBSON 1995, 29; 2002, 35; PARKER PEARSON 1995, 98), mind pedig kulturális antropológiai (SILLAR 1997, 5–6; GOSSELAIN–LIVINGSTON SMITH 2005, 39) példák alátámasztják, hogy kulturális döntések miatt bizonyos nyersanyagok illetve soványítóanyagok olykor jobban preferáltak más nyersanyagoknál illetve soványítóanyagoknál.

Véleményem szerint az egy-egy településen belül megfigyelhető technológiai változatosság a tört kerámiát illetően jobban megérthető, ha kulturális döntéseknek tekintjük, amelyek a fazekasok vagy fazekascsoportok hagyományainak részei egy-egy településen belül. Amikor azt mondom, hogy bizonyos technológiai döntések nem magyarázhatók meg csak a funkcionalizmussal, az nem jelenti azt, hogy elvetem a funkcionalizmust, hiszen ezeknek az edényeknek tárolóedényként be kellett tölteniük mindennapi funkciójukat, azaz nagy mennyiségű élelmiszert vagy folyadékot kellett tárolniuk biztonságosan különböző időszakokon keresztül. Ha a vizsgált tárolóedények formáját összevetjük antropológiai példákkal, ezen példák azt mutatják, hogy azok az edények, amelyeknek a súlypontja alacsonyan van, valamint a szájuk sokkal szűkebbek mint a hasuk, könnyebben és biztonságosabban lezárhatók, elsősorban hosszútávú tárolásra szolgálnak (HENRICKSON–McDONALD 1983, 632–633). Ilyen edények például a településeken feltárt urnák. Azok az edények viszont, amelyeknek a szája közel olyan széles, mint a legnagyobb átmérője, inkább rövidtávú tárolásra szolgálnak, hiszen a viszonylag széles szájon keresztül az edény tartalma könnyen hozzáférhető (HENRICKSON–McDONALD 1983, 632–633). Ilyenek például a hordó alakú edények. Tehát a vizsgált bronzkori edények elkészítésekor a fazekas figyelembe vette azt, hogy mit és mennyi ideig lehet tárolni az általa készített edényben.

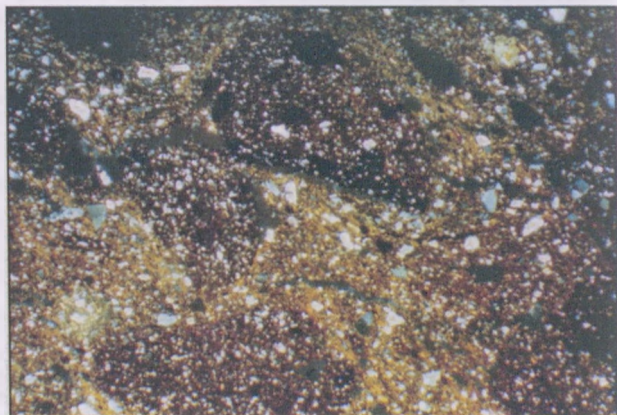
Megítélésem szerint akkor juthatunk közelebb a múlt társadalmainak jobb megértéséhez, ha nem választjuk szét a funkcionalizmust a kulturális hagyományokból fakadó tudatos választásoktól, hiszen a

11. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Dunaföldvár-Kálvária, +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm
Fig. 11. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Dunaföldvár-Kálvária, XPL. Viewable area 6,8 mm

12. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Ordacsehi-Bugaszeg, +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm
Fig. 12. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Ordacsehi-Bugaszeg, XPL. Viewable area 6,8 mm

13. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához. Kaposvár-61/1., +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm
Fig. 13. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Kaposvár-61/1., XPL. Viewable area 6,8 mm

cselekvők (fazekasok), a társadalom részét képezik, és termékeik hordozzák az adott közösség kulturális jegyeit. Ezek a jegyek azonban nemcsak a formára és díszítésre szorítkozhatnak, hanem a készítés módjára is, hiszen a cselekvők tudatosan hozzák meg a döntéseiket, és ezen döntések kulturálisan meghatározottak (DOBRES 2000, 127–128; SILLAR 2000, 57). Az egyének hite és cselekedetei a társadalmi valóság szerves részét képezik, hiszen a társadalom, és annak kulturális képe, identitása az egyének hitéből és cselekedeteiből épül fel (BARRETT 1994, 164–171). Az egyén cselekedeteit meghatározza az a társadalmi rendszer, amelyben él, bizonyos cselekedetei azonban megváltoztathatják a fennálló társadalmi rendet (SALISBURY 1962, 205; HODDER 1982, 73). Vagyis a társadalmi rend által a kultúra mind tárgya, mind pedig végeredménye az emberi cselekedetnek. Tehát a kerámiakészítés során hozott technológiai döntések nemcsak a készítők elképzeléseit tartalmazzák, hanem a társadalomét is, amelyben élnek. Ennek ismeretében a tárgyak készítésének módját nem választhatjuk el a közösség társadalmi és kulturális berendezkedésétől. Így a cselekvés szándékos manipulálása eszközzé válik a cselekvő kezében, amellyel befolyásolhatja társadalmi helyzetét (LONGACRE ET AL. 2000). Például, N. Barley arról számol be, hogy a *dowayóknál* a fazekasok társadalmi szerepe azért fontos, mert az általuk hozott technológiai döntések (különösen a tört kerámia használatát illetően) összefüggnek életciklus-ritusokkal (BARLEY 1984, 98). Afrikában nagyon gyakori jelenség, hogy a kerámiatechnológia kulturális jellegeket hordoz (pl. DAVID–STERNER–GAUTA 1988; STERNER 1989; MACEachern 1992; GOSSELAIN 1999). Ez az egyik oka annak, hogy a kerámiatechnológia a tradíció konzervatív ágát képviseli, hiszen ha a fazekasok megváltoztatnák a kerámiakészítés technikáját, akkor az új technológia nem töltené be kulturális szerepét (BARLEY 1994, 85–96).

Vizsgálataim eredményei, valamint a fentebb említett példák megerősítik azon álláspontomat, hogy a soványítóanyagok használatának lehetnek kulturális okai, még akkor is, hogy ha a soványítóanyag mennyisége elegendő ahhoz, hogy pozitívan befolyásolja a kerámia tulajdonságait. Ezért a funkcionalizmust és a kulturális döntéseket a kerámiatechnológiában csak a kettő szimbiózisában érthetjük meg, és a kettő nem választható el egymástól.

Számos tanulmány vizsgálta a funkcionalizmus és kulturális döntések közötti kapcsolatot. Ezen ku-

tatások arra a megállapításra jutottak, hogy nem lehet különbséget tenni a funkcionális és kulturális döntések között, mert a kettő együttesen alkotja a kulturálisan elfogadott készterméket (SHANKS–TILLEY 1987, 92). Ha a kerámiatechnológián belül együtt vizsgáljuk a funkcionális és kulturális döntéseket, ez lehetőséget ad számunkra, hogy a technológiai döntések hátterében társadalmi kapcsolatok hálózatát fedezzük fel, mely kapcsolatok aktívan részt vesznek az anyagi kultúra alakításában. Továbbá a funkcionalizmus szintén kulturális konstrukció, hiszen azok a technológiai döntések, amelyek egy funkcionálisan „működő” edényt hoznak létre, lehet, hogy egy másik közösségben nem felelnek meg a kulturális elvárásoknak (McLEOD 1984; MACEachern 1992). Jó példa erre a szudáni *zaghawa* és *berti* etnikumok kerámia tradíciói. A *zaghawák* köles pelyvájával és számartrágyával soványítják a kerámiájukat, míg a *bertik* tehéntrágyát használnak soványítóanyagként (TOBERT 1984, 226–227). A tehéntrágya azonban kevésbé jó soványítóanyag, mint a számartrágya, és nem lehet belőle olyan nagy tárolóedényt készíteni, mint a számartrágyából, mert a tehéntrágya felhasználásával készített nagyméretű edény nem képes megtartani a súlyát és összeesik. Ennek következtében a *bertik* nem tudnak nagyméretű tárolóedényeket készíteni, ezért azokat a *zaghawáktól* kell megvásárolniuk (TOBERT 1984, 226–227). Amiért fontos ez a példa, az az, hogy a *bertik* tudják, hogy a számartrágya felhasználásával hogyan lehet nagyméretű, jó minőségű tárolóedényeket készíteni, de nem változtatják meg a készítéstechnikát, mert az nem illene bele a kulturális tradíciójukba. Ez a példa világosan mutatja a kulturális döntések fontosságát a kerámiatechnológiában, valamint az is kiderül, hogy a közösségek nem másolják le egy másik közösség kerámiatechnológiáját azért, hogy jobb minőségű edényt készítsenek.

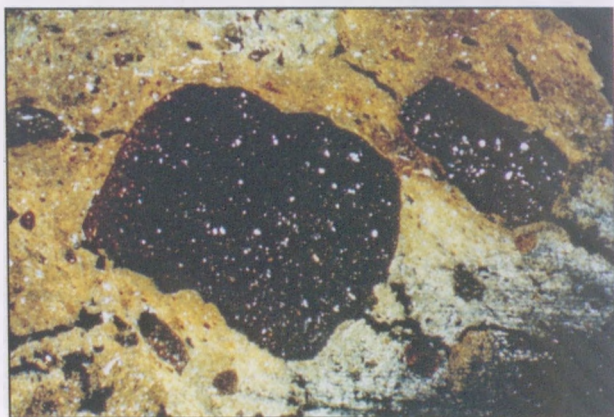
Számos vizsgálat rávilágított arra, hogy a technológiai tudás nem terjed kontrollálatlanul társadalmi határokon (törzs, nyelvcsalád, etnikum) keresztül, mert a technológia, mint már az előbb említettem, összefonódik kulturális eseményekkel, tehát kulturális jelentést hordoz. Ezért a technológia ismerői nem adják tovább a tudást kontrollálatlanul. R. J. Ibigbami jól érzékelteti a technológia társadalmi beágyazottságát a *yorubáknál* (Nigéria), ahol azok a személyek, akik nem tagjai a fazekas közösségnek, nem tanulhatnak meg kerámiát készíteni (IBIGBAMI 1984, 107). A fazekas közösségek bizonyos edénytípusok készítésére specializálódnak, és amely edény-

típusokra nem specializálódnak, azokat nem készíthetik el. Ennek következtében a fazekasközösségek tradíciói fennmaradnak és a tudás átadása a közösségeken belül szigorúan meghatározott.

A hasonlóságok a vizsgált bronzkori kultúrák között a kerámiatechnológia tekintetében úgy jöhetett létre, hogy ha a különböző közösségek, így a fazekasok is kapcsolatban álltak egymással. A bronzkori kultúrák közötti kapcsolatrendszerre számos bizonyíték van, hiszen a különböző kultúrák kerámiái megtalálhatók más kultúrák településein (KREITER 2005, 252–256). Vizsgálataim eredményei alapján kiderül, hogy a kultúrák között tipológiai alapon megfigyelt kapcsolatrendszert kiterjeszthetjük a kerámiatechnológiára is.

A technológiai eljárások mellett a felhasznált nyersanyagoknak is fontos szerepük van, hiszen a nyersanyagok kapcsolatot mutatnak azzal a tájjal, ahol a közösségek élnek. A processzuális régészetben a kutatók a tájat ökológiai racionalitással vizsgálták (pl. MATSON 1966). Eszerint a fazekasok olyan nyersanyagokat használnak, amelyek a rendelkezésükre állnak és ezekből a nyersanyagokból a legjobban funkcionáló terméket készítik el. Ez a nézet a tájat alapvetően kulturálisan semlegesnek tartja, és minden cselekedetre úgy tekint, mint ami minimalizálja a befektetett munka mennyiségét. Ez a szemlélet mára nem tartható fenn és számos munka bizonyítja, hogy a kulturális döntéseknek is fontos szerepük van a nyersanyagok kiválasztásában (GOSSELAIN 1999). A vizsgált településeken — és különösen igaz ez a tell-településekre — a fazekasok kapcsolatot alakítottak ki a településüket körülvevő tájjal, ahonnan nyersanyagaikat szerezték be, így a táj mintegy kultúrájuk részévé vált (KREITER 2005, 236–239). Az anyagi kultúra reprodukciója magában foglalja a helyszín történetét, hiszen a tárgyak készítése kötődik egy bizonyos helyhez (nyersanyaglelőhely, település) és bizonyos embercsoportokhoz (készítő-felhasználó). Ezért, a bizonyos helyen való élés, valamint a cselekvések kulturális jelentőséggel ruházzák fel a tájat (CHAPMAN 1997a, 141; 1997b, 32–33). Emellett J. Chapman azt az álláspontot alakította ki, hogy különböző embercsoportok különböző módokon hozzák létre bizonyos helyekhez való tartozásukat (CHAPMAN 1997a, 141).

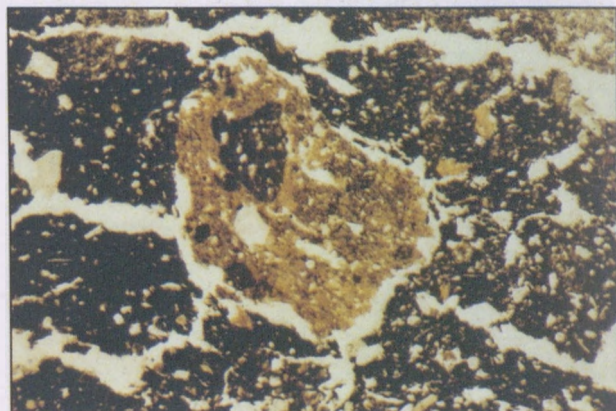
Egy bizonyos helyhez való tartozás kifejezésének számos módja lehet. Ezek közül az egyik mód az, hogy a nyersanyagok, amelyeket a cselekvők használnak kötődnek ahhoz a helyhez, ahol élnek. Ezek a nyersanyagok azért fontosak, mert az előző

14. kép. Hasonló összetételű tört kerámia (típus, méret és kerekítettség) az azt körülvevő nyersanyag mátrixához.

Túrkeve-Terehalom, +N. A kép hosszabb oldala 6,8 mm

Fig. 14. Grog with similar non-plastic inclusions (type, size and angularity) to the clay matrix. Túrkeve-Terehalom, XPL. Viewable area 6,8 mm

15. kép. Tört kerámia tört kerámiában. Százhalombatta, 1N. A kép hosszabb oldala 3,4 mm

Fig. 15. Gron in grog. Százhalombatta, PL. Viewable area 3,4 mm

generációk is ezen a területen éltek, és az ősök földjéről származó nyersanyagból készülnek a tárgyak az adott jelenben. Ebben a folyamatban a múlt és jelen összekapcsolódik, a jelenben készült tárgy magába zárja a múlt egy részét. Ez a megközelítés különösen gondolatébresztő a tellek esetében, hiszen azok több száz éven keresztül fennálltak és az emberek emlékezetében élhetett a múlt és az ősök tisztelete (CHAPMAN 1997b, 37). A települések környezetében több nyersanyaglelőhely van, ám a fazekasok bizonyos lelőhelyeket előnyben részesítenek másokkal szemben, és ez a tudatos választás a tájat kulturális jelentőséggel ruházza fel (GOSSELAIN–LIVINGSTON SMITH 2005, 39).

Mivel a közösségekben él a múlt és az ősök tisztelete, a cselekvés a tájat felruhazza az idő érzésével (JONES 1999, 56). Ha a táj kulturális jelentést

hordoz, az magában foglalja az idő gondolatát, hiszen a közösségek tisztelik az őseiket, számon tartják a generációk számát, a beavatási és életciklus-szertartások idejét, valamint az állatállománnyal és a mezőgazdasági munkákkal járó termelési körforgás is megköveteli az idő múlásának követését (EVANS-PRITCHARD 1940 [1969], 94–138). Az idő és a táj kulturális jelentősége úgy illik a vizsgálódásunkba, hogy fontos kapcsolatot mutatnak a tört kerámiával, hiszen a tört kerámia nem egyszerű nyersanyag, amely egy előzőleg eltört edény töredéke, hanem része egy olyan tárgynak, amely egy régebbi edényből származik, a múltat hordozza.

Az időszemlélet vizsgálata azért fontos, mert az időkonceptió anyagi formát is ölthet, cselekvésekben, tárgyakban is kifejeződhet, így az idő számtalan módon megnyilvánulhat, de az, hogy mely közösség hogyan tekint illetve viszonyul az idő múlásához, vagyis az idő társadalmi kifejeződése kulturálisan meghatározott (pl. GOSDEN 1994; GELL 1996; LUCAS 2005). Az időszemlélet vizsgálatával bepillantást nyerhetünk kora és középső bronzkori közösségek szemléletébe és megfigyelhetjük a közöttük lévő különbségeket és hasonlóságokat a kerámiatechnológiáik és az azokhoz kapcsolódó kulturális kép tekintetében. Ebben a dolgozatban nem konkrétan az idővel és annak mérésével foglalkozom, hanem azal, hogy az idő mint társadalmi konstrukció hogyan nyilvánul meg az anyagi kultúrában, és hogy hogyan vizsgálható régészeti leletanyagban.

Az idő koncepcióját elsőként Émile Durkheim (DURKHEIM 1912 [2001], 11–12) vizsgálta, aki felvette azt, hogy az emberek időkonceptiója társadalmi eredetű. Véleményét többek között arra alapozta, hogy az időt úgy képzeljük el, hogy figyelembe vesszük annak különböző pillanatait, tehát kis részekre, periódusokra bontjuk. E. Durkheim szerint ezek a viszonyítási pontok társadalmilag meghatározottak, és függnek a különböző szertartások periodikus ismétlődésétől. A naptár például kifejezi egy közösség számára, hogy mit mikor kell csinálni. Ezzel mintegy szabályszerűséget vezet be a társadalomba, amit társadalmi időnek nevez, tehát az adott időkonceptió mindenkire vonatkozik aki abban a társadalomban él. Ezekhez az időpontokhoz kötött szabályok hozzájárulnak a társadalom életéhez.

Edward Evan Evans-Pritchard (EVANS-PRITCHARD 1940 [1969], 94) továbbvitte E. Durkheim elméletét és a *nuerek* (Szudán) között végzett antropológiai kutatások alapján két részre választotta szét az idő koncepcióját: ökológiai időre, amely a környezet

megfigyelésén alapult és mindig érvényben volt, valamint társadalmi időre, amely a vallási és a politikai életben kapott szerepet, és nem volt mindig érvényben. A kettős idő-észlelésnek a kifejeződése ebben az esetben is társadalmilag meghatározott.

Robert H. Barnes az indonéziai *kedangok* vizsgálata során rámutatott arra, hogy az időről olyan kollektív képzetek vannak, amelyek ismétlődő eseményekből állnak, rendszeresen bekövetkeznek, ezért ezek köré az események köré társadalmi tevékenységeiket megszervezhetik, de az idő maga nem ismétlődik (BARNES 1974, 125–142). A *kedangok* társadalmi időrendje számos esemény időrendbe sorolásából áll (évszakok, mezőgazdasági tevékenységek, rituálék). Ezek az események jelennek meg időről időre a megismételhetetlen időben.

Ezek a példák azt hangsúlyozzák, hogy az idő kifejeződése társadalmi konstrukció, amely kulturálisan beágyazott, így különböző kultúrákban különbözőképpen nyilvánul meg. Az idő tulajdonságai abból adódnak, hogy képzeink vannak a világról, amely előrehalad. A különböző kultúrák eltérő időkonceptiókkal rendelkeznek, és ebben az értelemben egy általuk felépített sajátos időkonceptióval rendelkező világban élnek (GELL 2000, 19). Általános nézet, hogy a preindusztriális társadalmakat ciklikus időkonceptió jellemzi, amikor az idő közvetlen tapasztalatát a természet örök körforgása, a napszakok, az évszakok, az életfenntartást biztosító tevékenységformák rendszeres visszatérése jelenti (FEJŐS 2000, 9–10). A. Gell szerint a ciklikus időkonceptió nem azt jelenti, hogy az idő örök körforgásban van, és a megtörtént események újra megtörténnek, hanem arról, hogy vannak olyan események, amelyek évről évre bizonyos időpontban ismétlődnek, de nem zárják ki az időbeli előrehaladást (GELL 1996, 33–36).

A tárgyak részei a társadalomnak, jelentésük használatukból fakad. A tárgyakat a társadalom ennél fogva olyan minőséggel ruházza fel, amely túlmutat a tárgyak fizikai anyagságán. Így az időbeliség jellemzi, és jelentéssel ruházza fel a tárgyakat (GOSDEN–MARSHALL 1999).

A tárgyak részei az emberi tevékenységnek, használatuk kontextusa változatos, ezért biográfiájuk, élettörténetük is változatos. Az idő így jellemezheti a tárgyakat, illetve a tárgyak információt adhatnak az időről. Az idő „lerakódik” a tárgyakon. Jól ismert példa a tárgyak és az idő kapcsolatáról a *Kula*, amely 18 sziget lakosságát magába foglaló ceremoniális cserekereskedelem Melanéziában. A

kereskedelem elsősorban többféle tengeri kagylóból készült nyakláncra és karláncra összpontosul. A kereskedelem célja, hogy a résztvevők társadalmi helyzetét növelje, tehát presztízs tárgyak kereskedelméről van szó (MALINOWSKI 1922 [1999], 91–94; LEACH 1983). A kagylók értéke attól függ, hogy mennyit utaztak, milyen régóta vannak a cserekereskedelem körforgásában, tehát mennyi biográfiát halmoztak fel. Ez onnan ismerhető fel, hogy a kagylón vörös barázdák alakulnak ki azáltal, hogy miután a kagyló sok kézen átmegy, a tapogatás során a felső szövete lekopik (ROWLANDS 1993, 149). A kagylón lévő kopásnyomok jelzik, hogy a kagyló régi és sok „élettörténetet” halmozott fel, ezért értékes.

A tárgyak biográfiája — mivel a tárgyak a társadalom részei — társadalmi jellegekkel van felruházva, szorosan kapcsolódik emberek illetve egy-egy közösség életéhez (KOPYTOFF 1986). Ezért a tárgyak biográfiája szorosan összefügg emberi cselekvésekkel, hiszen a tárgyak élettörténete a használatukból, társadalomban betöltött szerepükből származik. A tárgyak szerepének megértésében nem szemlélhetjük őket passzívan, mert emberi kapcsolatok, társadalmi határok, nemek közötti kapcsolatrendszer materializálódnak az anyagi kultúrán keresztül, és az emberek a tárgyakon keresztül élik meg és változtatják a társadalmi szerepeiket (MILLER 1985, 184–196; APPADURAI 1986). A tárgyak anyagsága kiterjed a múltra és a jövőre, amely folyamat túlmutat az évszázadok ciklusán vagy akár az egyes személy életén is (ADAM 2002, 518).

Mivel a tárgyaknak van biográfiájuk, múltképpel rendelkeznek, hiszen formájuk, díszítésük, technológiájuk (valamelyik vagy mindegyik) legalább részben kapcsolódik a múlthoz, mert a múltban is készültek hasonló tárgyak. A tárgyak biográfiájában fontos szerepet játszik a kulturális emlékezet. A kapcsolatrendszer a tárgyak biográfiája és a kulturális emlékezet között azért fontos, mert a kulturális emlékezet társadalmi konstrukció, amely túlmutat az egyéni emlékezeten (COLE–GAY 1972; MIDDLETON–EDWARDS 1990; WHITEHOUSE 1992; 1996). Vagyis az emberek tudatosan döntenek el, hogy milyen cselekvések (technológiák, rítusok, tárgyak, stb.) maradnak részei, illetve foglaltatnak bele vagy kerülnek ki a kulturális tradícióból. Mivel a kulturális emlékezet társadalmi konstrukció, akkor azok a

tradíciók, amelyek fennmaradtak és régészetiileg is konzekvensen vizsgálhatók,⁹ fontosak voltak a vizsgált közösségek számára. Ha fontosak voltak, akkor azt kell feltételeznünk, hogy jelentést is hordoztak. A tárgyak készítése és használata ezért nem vonatkoztatható el az adott közösség társadalmi szerveződésétől. Az általam vizsgált kerámiatechnológiákban konzekvensen előfordul a tört kerámia, még hozzá elsősorban szórványos (1–2 %) és kevés (3–7 %) mennyiségben. Mivel ez a jelenség nem magyarázható meg funkcionális okokkal, azt kell feltételeznünk, hogy ez a cselekedet fontos volt és jelentést hordozott a cselekvők számára. E jelenség alól csak a halomsíros kultúra leletanyaga képez kivételt, ahol bár megfigyelhető kis mennyiségű tört kerámia használata, ez a legkevésbé használt technológiai megoldás.

Az adott település és az azt körülvevő táj kulturális jelentéséhez az is hozzájárul, hogy a cselekvők az általuk jelentéssel felruházott tájból szerzik be a nyersanyagait. Ebben a tekintetben a tört kerámia egy olyan, előző edény töredéke, amely az ősök „földjéből” készült. Nagyon érdekes jellemzője a vizsgált tört kerámiáknak, hogy vékonycsiszolatban a tört kerámia nagyon hasonló összetevőkből áll, mind az ásványok típusát, mennyiségét, méretét és kerekítettségét tekintve, mint az őket körülvevő nyersanyag mátrixa alapján (8–14. kép).¹⁰ Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az előző kerámia — ami eltört és aztán a fazekas felhasználta soványítóanyagként — hasonlóan készült, mint az a kerámia amibe belekerült. Mivel a régi és az új kerámia nagyon hasonló recept alapján készülhetett, azt a következtetést lehet levonni, hogy a fazekas az általa készített edényeket használta fel újra, és nem a más fazekasok által készített edényeket. Ez a jelenség minden vizsgált településen megfigyelhető, még a halomsíros kultúrában is, ahol a kerámiáknak csak kis része tartalmaz tört kerámiát. Az a jelenség, hogy a fazekasok csak a saját edényeiket használják fel soványításra, antropológiai példákban is megfigyelhető (SILLAR 1997, 12). Ez a cselekvés azért fontos számunkra, mert kitűnő bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a fazekasok a kerámiakészítés receptjét nagyon hűen reprodukálták, ami világosan megmutatja a technológiai tradíció fenntartásának fontosságát. Néhány esetben azt is meg lehet figyelni, hogy a kerámiában

⁹ Itt a kerámiakészítés művelési sorrendjén belül következetesen ismétlődő technológiai döntésekre gondolok.

¹⁰ Hasonló jelenség figyelhető meg középső és késő bronzkori, valamint vaskori kerámiákban is (GHERDÁN 1999, 45: Németbánya, 47: Nagydém, 48: Lovászpata, 54: Gó, 55: Sé).

lévő tört kerámia feltételezhetően további tört kerámiát tartalmaz, vagyis három generációs kerámiát figyelhetünk meg (15. kép).¹¹ A tört kerámiában lévő tört kerámia is hasonló összetétellel jellemezhető, mint amibe belerakták.

Felmerül a lehetőség, hogy az a tört kerámia, ami belekerült az új kerámiába nem „ösi”, hanem például az előző napi kiégetés egyik selejtje, amit a fazekas összetört és újra felhasznált. Ez arra a jelenségre is magyarázatot adhatna, hogy ezek az edények egy „keverésből” származnak, és a tört kerámia összetétele azért olyan hasonló az új kerámiához amelybe belerakták. Ez a racionális megközelítés azonban számos tévutat rejt magában. Ennek a problémának a megértéséhez nem hagyhatjuk figyelmen kívül az anyagi kultúra aktív szerepét a társadalomban, valamint figyelembe kell vennünk a technológiai tradíció kapcsolatát a kulturális tradícióval (VAN DER LEEUW–PAPOUSEK 1992; SILLAR 1997; GOSSELAIN 1999; 2000), és a preindusztriális társadalmak koncepcióját az időről (GELL 1996, 314–328). Ezen kívül a vizsgált településekről származó mintákból összesen 141 darab vékonycsiszolat készült, ezek mind tört kerámia soványítást tartalmaznak és legnagyobb részükben a tört kerámia hasonlít az őket körülvevő mátrixra. Mivel a vizsgált településekről származó mintákról készült vékonycsiszolatok legnagyobb részében meg lehet figyelni olyan tört kerámiát, amely hasonlít az azt körülvevő mátrixra, nem tartom valószínűnek hogy ezek mindegyike az előző napi „keverésből” származna.

E. T. Pritchard az indiánok időkonceptióját vizsgálva azt figyelte meg, hogy a *micmac* nyelvben nincs szó az időre (PRITCHARD 2001, 11–21). Ha megkérdezzük tőlük, hogy valami mikor történt, nem számszerű választ kapunk, ahogy mi, a Gergely-naptár használói várnánk, hanem képekkel és metaforákkal válaszolnának, abszolút idő nincs. Az idő nincs kifejezve események nélkül. A napokat sem jelölik. „A *micmac*oknak nincs vasárnapjuk. Ha ma tartod a ceremóniát, akkor ma lesz vasárnap neked és a közösség többi tagjának is” (PRITCHARD 2001, 13). Ha valamit csinálnak, az addig tart, amíg el nem készül, és ha egyszer kész van, az megtörtént, nem számít hogy mikor történt, vagy hogy mennyi ideig tartott (PRITCHARD 2001, 17–18). Itt tehát a tőlünk eltérő időszemléletről kapunk képet, amikor is a dolgok vagy a cselekvés fontosabb, mint

¹¹ Hasonló jelenség figyelhető meg késő bronzkori, kora vaskori kerámiában Velem-Szentviden (GHERDÁN 1999, 1. fo-

az, hogy mikor történt. Sokkal közelebb áll az itt tárgyaltakhoz a *kapsikik* (Kamerun) esete, mivel a tört kerámia társadalmi beágyazottságára hívja fel a figyelmet. A *kapsikiknél* minden fiú kap egy kerámia edényt, amikor elérte a felnőtt kort. Az edény fel van vértézve az ősök erejével. Ha azonban az edény valamilyen okból eltörik, a darabokat vissza kell vinni a kovácsnak, aki megörli a töredékeket, majd pedig belekerülnek az új edénybe, amit a fiú ismét megkap (BARLEY 1994, 157, note 51). Ebben a példában látjuk a tradíció körforgását, amely során a korábbi edény belekerül az új edénybe. Ez a példa az időkonceptióról is képet ad, hiszen az edények, amelyeket a fiúk kapnak, a számukra készül, tehát nem régi. Ami fontos, az az, hogy hisznek abban, hogy az edények az ősök erejével vannak felruházva. Tehát nem az a fontos, hogy az edény mikor készült, hanem az, hogy milyen jelentést tulajdonítanak neki. Afrikában széles körben elterjedt a kerámiák szimbolikus jelentéssel való felruházása, legyen szó ceremóniákon használt edényekről vagy pedig a mindennapi életben használt kerámiákról, sőt, a kettő nem is különíthető el egymástól (DAVID–STERNER–GAVUA 1988; STERNER 1989; 1992; MAC–EACHERN 1998).

Véleményem szerint a vizsgált kerámiák esetében a tört kerámia hordozhat kulturális jelentést attól függetlenül, hogy a kerámia — amiből tört kerámia soványítás lett — mikor készült és milyen mennyiségben került az új kerámiába. Számos munka rávilágított arra, hogy az anyagi kultúra tárgyainak készítéséhez felhasznált nyersanyagoknak fontos szerepe lehet társadalmi kapcsolatok formálásában (TAÇON 1991; JONES 2002, 86–89; BOIVIN 2004). A tört kerámiát úgy is tekinthetjük, mint közvetítő médiumot a múlt és a jelen összekapcsolásában. Ebben a gyakorlatban a materiális és a kulturális aspektus megerősíti egymást egy olyan folyamatban, amely összeköti a múltat a jelennek. Egy példával szeretném ezt alátámasztani. *Fulani/gurma* fazekasok Yacoutában (Burkina Faso), *nama/somono* fazekasok Diában (Mali) és *songhay* valamint *zarma* fazekasok Nigerben úgy nyilvánítják ki a tiszteletüket az ősök iránt, hogy a településeik közelében lévő régészeti lelőhelyekről gyűjtenek kerámiát, amit aztán megőrzölnek, és soványítóanyagként használnak fel. Így az új edények és az ősök edényei között kapcsolat jön létre. A fazekasok ezzel garantálják a tradíció fenntartását (GOSSELAIN–

tó); továbbá a bronzkori *Deverel-Rimbury* kerámiában (Anglia) (ALLEN 1991, 5).

LIVINGSTON SMITH 2005, 41). Ez a példa azt mutatja, hogy a kerámiakészítéshez felhasznált anyagok tulajdonságainak fontos szerepe van abban, hogy hogyan épülnek be a társadalmi életbe, és tulajdonságaik meghatározzák, hogy hogyan épülnek be a szimbolikus rendszerekbe.

Már említettem, hogy az időről való gondolkodást a társadalmi cselekvés folyamatához kell kötni, így az időt úgy vizsgáljuk mint társadalmilag beágyazott koncepciót, amely kifejezhet cselekvéstípusokat és kapcsolatrendszereket. A tört kerámia használata úgy is tekinthető, mint amely a társadalmi élet időkonceptiójáról ad képet. A tört kerámia felhasználása egy új edény készítéséhez egy teljes életciklust jelöl (kerámia → nyersanyag → új kerámia), amely közvetíti a tradíció fenntartását és körforgását. A tört kerámia nemcsak olyan termék része, amely a múltban készült, hanem materializálásánál fogva kapcsolatot is teremt a múlttal. Mivel az időkonceptiót a kultúra részének tekintjük, az emberi cselekvések megnyilvánulása ennek reprezentálásában társadalmilag beágyazott. Más szóval, az időkonceptió az egyéni cselekvésen keresztül nyilvánul meg és így tölti be kulturális szerepét. A tárgyakat ezért úgy is tekinthetjük, mint a társadalmi folytonosság hordozóit. Mivel az időkonceptió materializálódik a tört kerámián keresztül az idő nem tisztán mennyiségi fogalom, hanem minőségi is, mert a cselekvés (tört kerámia használat) nem mennyiségi kategóriát teremt, hanem minőségi értelemben viszonyul az időhöz, ciklikusságot hozva létre azáltal, hogy összeköti a múltat a jelennel. Így a vizsgált közösségek kerámiatechnológiáján keresztül körforgás figyelhető meg a technológiai tradíciók fenntartásában, valamint ciklikusság a közösségek időkonceptiójában.

Összefoglalás

Ez a dolgozat azt taglalja, hogy a kerámiakészítés több, mint egy edény elkészítéséhez szükséges technológiai megoldás. Természettudományos vizsgálatokon keresztül bemutattam, hogy a kerámiatechnológia kulturális jellegeket hordoz, és a vizsgált mintákban lévő tört kerámia használata nem fel-

tétlenül függ össze funkcionális okokkal. Rávilágítottam arra, hogy a bronzkori kerámiatechnológiák információt hordoznak az adott társadalmakról és a közöttük lévő kapcsolatrendszerekről, valamint felhívtam a figyelmet a kerámiatechnológia aktív szerepére a társadalmi kapcsolatok formálásában. A tört kerámia használata kapcsolatot mutat a tradíció körforgásával és fenntartásával, valamint a vizsgált közösségek időfelfogásával, amely feltételezhetően ciklikus időkonceptió lehetett. A vizsgálatok eredményei arra is engednek következtetni, hogy a (térben és időben) különböző kultúrákban élő fazekasok hasonló kulturális koncepcióval rendelkeztek a kerámiakészítésről (KREITER 2005, 249–250) és ezen belül a tört kerámia használatáról. Ez alól csak a halomsíros kultúra kerámiatechnológiája képez kivételt, ahol csak esetenként figyelhető meg a tört kerámia használata, de ezen esetekben hasonló módon történt a többi kora és középső bronzkori településeken megfigyeltekhez.¹² Az alapvető különbség a halomsíros kultúra és a többi vizsgált kora és középső bronzkori kultúra kerámiatechnológiái között az, hogy míg a tört kerámia használata (elsősorban kis mennyiségben) a leggyakrabban előforduló soványítási megoldás a kora és középső bronzkori kultúráknál, a halomsíros kultúránál ez a legritkábban használt módszer. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a halomsíros kultúra vizsgált településén a tört kerámia és annak kulturális jelentése különbözik a többi vizsgált bronzkori közösségben tapasztaltaktól.

Vizsgálataim eredményei előzetes eredményként értékelhetők, a hasonlóságok elemzéséhez és értelmezéséhez további vizsgálatok szükségesek. Mindazonáltal kutatásaim eredményei arra engednek következtetni, hogy a kultúrák között komplex kapcsolatrendszer állt fenn. A dolgozat felhívja a figyelmet arra, hogy a kerámiatechnológiai vizsgálatokon keresztül információt kaphatunk közösségek kulturális koncepcióiról, és a kultúrák között fennálló komplex kapcsolatrendszerekről, ami hozzájárul a technológiai vizsgálatokban rejlő lehetőségek jobb megértéséhez a kulturális tradíciók és társadalmi kapcsolatok vizsgálatában.

Kreiter Attila

Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat
1036 Budapest, Dugovics Tivadar tér 13–17.
kreiterhu@yahoo.com

¹² Szintén előfordul kis mennyiségű tört kerámia, valamint vékonycsiszolatban a tört kerámia összetétele itt is hasonló az azt körülvevő mátrixal. Tehát a fazekasok itt is a saját edényeiket használták fel újra.

Irodalom:

- ADAM, B. 2002: Perception of time. In: Ingold, T. (ed.): *Companion encyclopedia of anthropology*. London: Routledge 2002, 503–526.
- ALLEN, C. S. M. 1991: Thin sections of Bronze Age pottery from the East Midlands of England. In: Middleton, A.–Freestone, I. (eds): *Recent developments in ceramic petrology*. British Museum Occasional Paper 81, London 1991, 1–15.
- APPADURAI, A. 1986: Introduction: commodities and the politics of value. In: Appadurai, A. (ed.): *The social life of things: commodities in cultural perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, 3–63.
- ARNOLD, D. E. 1985: *Ceramic theory and cultural process*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARLEY, N. 1984: 'Placing the West African potter'. In: Picton, J. (ed.): *Earthenware in Asia and Africa*. London: Percival David Foundation 1984, 93–105.
- BARLEY, N. 1994: *Smashing pots: feats of clay from Africa*. London: British Museum Press.
- BARNES, R. H. 1974: *Kédang. A study of collective thought of an eastern Indonesian people*. Oxford: Clarendon Press.
- BARRETT, J. C. 1994: *Fragments from antiquity: an archaeology of social life in Britain, 2900-1200 BC*. Oxford: Blackwell.
- BOIVIN, N. 2004: Mind over matter? Collapsing the mind-matter dichotomy in material culture studies. In: DeMarrais, E.–Gosden, C.–Renfrew, C. (eds): *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research 2004, 63–71.
- BONA I.–NOVÁKI Gy. 1982: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára – Alpár. Eine bronzzeitliche und mittelalterliche Burg. *Cumania* 7 (1982) 17–118.
- BRAUN, D. 1983: Pots as tools. In: Moore, J. A.–Keene, A. S. (eds): *Archaeological hammers and theories*. New York: Academic Press 1983, 107–134.
- BRONITSKY, G.–HAMER, R. 1986: Experiments in ceramic technology: the effects of various tempering materials on impact and thermal shock resistance. *AmAnt* 51 (1986) 89–101.
- CASE, H. 1995: Beakers: loosening the stereotype. In: Kinnes, I.–Varndell, G. (eds): *'Unbaked urns of rudely shape'. Essays on British and Irish pottery for Ian Longworth*. Oxford: Oxbow 1995, 55–67.
- CHAPMAN, J. 1997a: The origins of tells in Eastern Hungary. In: Topping, P. (ed.): *Neolithic landscapes*. Neolithic Studies Group Seminar Papers 2. Oxbow Monograph 86. Oxford: Oxbow 1997, 139–164.
- CHAPMAN, J. 1997b: Places as timemarks - the social construction of prehistoric landscapes in Eastern Hungary. In: Nash, G. (ed.): *Semiotics of landscape: archaeology of mind*. BAR-IS 661, Oxford 1997, 31–45.
- CLEAL, R. M. J. 1995: Pottery fabrics in Wessex in the fourth to second millennia BC. In: Kinnes, I.–Varndell, G. (eds): *'Unbaked urns of rudely shape'. Essays on British and Irish pottery for Ian Longworth*. Oxford: Oxbow 1995, 185–194.
- COLE, M.–GAY, J. 1972: Culture and memory. *AmAnthr* 74 (1972) 1066–1084.
- CULWICK, G. M. 1935: Pottery among the Wabena of Ulanga, Tanganyika territory. *Man* 35 (1935) 165–169.
- DAVID, N.–STERNER, J.–GAVUA, K. 1988: Why pots are decorated? *CA* 29 (1988) 365–389.
- DEBOER, W.–LATHRAP, D. 1979: The making and breaking of Shipibo-Conibo ceramics. In: Kramer, C. (ed.): *Ethnoarchaeology: implications of ethnography for archaeology*. New York: Academic Press 1979, 102–138.
- DEL RÍO, A. P.–SANJUAN, L. G.–PEREZ, V. H.–ARNEDO, M. J. H. 2005: Bronze Age ceramics in Southwest Spain: an exploratory archaeometric study of technology and function. *Geoarchaeology - an International Journal* 20 (2005) 263–284.
- DOBRES, M. A. 2000: *Technology and social agency*. Oxford: Blackwell.
- DOBRES, M. A.–HOFFMAN, C. R. 1994: Social Agency and the Dynamics of Prehistoric Technology. *Journal of Archaeological Method and Theory* 1 (1994) 211–258.
- DURKHEIM, E. 1912 [2001]: *The elementary forms of religious life*. Oxford: Oxford University Press.
- EVANS-PRITCHARD, E. E. 1940 [1969]: *The Nuer: a description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Oxford University Press.
- FEJŐS Z. 2000: Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak. In: Fejős, Z. (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Tabula Könyvek 2, Budapest: Néprajzi Múzeum 2000, 7–22.
- FITZPATRICK, S. M.–DICKINSON, W. R.–CLARK, G. 2003: Ceramic petrography and cultural interaction in Palau, Micronesia. *JAS* 30 (2003) 175–1184.
- FRANK, B. E. 1998: *Mande potters and leather workers. Art and heritage in West Africa*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- GELL, A. 1996: *The anthropology of time*. Oxford: Berg.
- GELL, A. 2000: Idő és szociálintropológia. In: Fejős, Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó 2000, 13–34.
- GHERDÁN K. 1999: *Északnyugat-magyarországi bronzkori és vaskori kerámiák archeometriai vizsgálata*. Szakdolgozat (Közettan–Geokémiai Tanszék, ELTE). Kézirat. Budapest.

- GIBSON, A. 1995: First impressions: a review of Peterborough Ware in Wales. In: Kinnes, I.–Varndell, G. (eds): *'Unbaked urns of rudely shape'. Essays on British and Irish pottery for Ian Longworth*. Oxford: Oxbow 1995, 23–39.
- GIBSON, A. 2002: Aspects of manufacture and ceramic technology. In: Woodward, A.–Hill, J. D. (eds): *Prehistoric Britain. The ceramic basis*. Oxford: Oxbow 2002, 34–37.
- GOSDEN, C. 1994: *Social being and time*. Oxford: Blackwell.
- GOSDEN, C.–MARSHALL, Y. 1999: The cultural biography of objects. *WA* 21 (1999) 169–178.
- GOSSELAIN, O. P. 1999: In pots we trust: the processing of clay and symbols in Sub-Saharan Africa. *Journal of Material Culture* 4 (1999) 205–230.
- GOSSELAIN, O. P. 2000: Materializing identities: an African perspective. *Journal of Archaeological Method and Theory* 7 (2000) 187–217.
- GOSSELAIN, O. P.–LIVINGSTON SMITH, A. 2005: The source: clay selection and processing practices in Sub-Saharan Africa. In: Livingston Smith, A.–Bosquet, D.–Martineau, R. (eds): *Pottery manufacturing processes: reconstitution and interpretation*. Acts of the XIVth UISPP Congress, University of Liège, Belgium, 2–8 September 2001. BAR-IS 1349, Oxford 2005, 33–47.
- HALLY, D. J. 1983: Use alteration of pottery vessel surfaces: an important source of evidence for the identification of vessel function. *North American Archaeologist* 4 (1983) 3–26.
- HALLY, D. J. 1986: The identification of vessel function: a case study from Northwest Georgia. *AmAnt* 51 (1986) 267–295.
- HAMILTON, S. 2002: Between ritual and routine: interpreting British prehistoric pottery production and distribution. In: Woodward, A.–Hill, J. D. (eds): *Prehistoric Britain. The ceramic basis*. Oxford: Oxbow 2002, 38–53.
- HENRICKSON, E.–MCDONALD, M. 1983: Ceramic form and function: an ethnographic search and an archaeological application. *AmAnthr* 85 (1983) 630–643.
- HODDER, I. 1982: *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IBIGBAMI, R. I. 1984: Some socio-economic aspects of pottery among the Yoruba peoples of Nigeria. In: Picton, J. (ed.): *Earthenware in Asia and Africa*. London: Percival David Foundation 1984, 106–117.
- JONES, A. 1999: The world on a plate: ceramics, food technology and cosmology in Neolithic Orkney. *WA* 31 (1999) 55–77.
- JONES, A. 2002: *Archaeological theory and scientific practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KILIKOGLU, V.–VEKINIS, G. 2002: Failure prediction and function determination of archaeological pottery by finite element analysis. *JAS* 29 (2002) 1317–1325.
- KOPYTOFF, I. 1986: 'The cultural biography of things: commoditization as process'. In: Appadurai, A. (ed.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, 64–91.
- KOVÁCS T. 1974: Bronzkori urnatemető Törtelen – Bronze Age urn cemetery at Törtel. *FolArch* 25 (1974) 33–47.
- KREITER, A. 2005: *Technological choices and material meanings: analyses of Early and Middle Bronze Age ceramics from Hungary*. University of Southampton, Department of Archaeology. Unpublished Phd thesis.
- KREITER A. IN PRESS: Bronzkori kerámia technológiai vizsgálata Százhalombatta-Földváról – Examination of Bronze Age Ceramic Technology from Százhalombatta-Földvár. In: *ΜΩΜΟΣ Őskoros Kutatók IV. Összejövedele*, Debrecen: Déri Múzeum.
- LEACH, E. 1983: The Kula: an alternative view. In: Leach, J. W.–Leach, E. (eds): *The Kula. New perspectives on Massim exchange*. Cambridge: Cambridge University Press 1983, 529–538.
- LEMONNIER, P. 1990: Topsy turvy techniques. Remarks on the social representation of techniques. *Archaeological Review from Cambridge* 9 (1990) 27–37.
- LESURE, R. G. 1998: Vessel form and function in an early formative ceramic assemblage from coastal Mexico. *JFA* 25 (1998) 19–36.
- LONGACRE, W. A. 1991: Sources of ceramic variability among the Kalinga of Northern Luzon. In: Longacre, W. A. (ed.): *Ceramic ethnoarchaeology*. Tucson: University of Arizona Press 1991, 95–111.
- LONGACRE, W. A.–XIA, J. F.–YANG, T. 2000: I want to buy a black pot (Philippine Techniques). *Journal of Archaeological Method and Theory* 7 (2000) 273–293.
- LUCAS, G. 2005: *The archaeology of time*. London: Routledge.
- MACEachern, S. 1992: Ethnicity and stylistic variation around Mayo Plata, Northern Cameroon. In: Sterner, J.–David, N. (eds): *An African commitment. Papers in honour of Peter Lewis Shinnie*. Calgary: University of Calgary Press 1992, 211–230.
- MACEachern N, S. 1998: Scale, style, and cultural variation: technological traditions in the Northern Mandara Mountains. In: Stark, M.: *The archaeology of social boundaries*. Washington: Smithsonian Institution Press 1998, 107–131.

- MALINOWSKI, B. 1999 [1922]: *Argonauts of the Western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- MATSON, F. R. 1966: Ceramic ecology: an approach to the study of the early cultures of the Near East. In: Matson, F. R. (ed.): *Ceramics and man*. London: Methuen & Co Ltd. 1966, 202–217.
- MCLEOD, M. D. 1984: Akan terracotta. In: Picton, J. (ed.): *Earthenware in Asia and Africa*. London: Percival David Foundation 1984, 365–381.
- MIDDLETON, D.–EDWARDS, D. 1990: Introduction. In: Middleton, D.–Edwards, D. (eds): *Collective remembering*. London: Sage 1990, 1–22.
- MILLER, D. 1985: *Artefacts as categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NEUPERT, M. A. 1994: Strength testing archaeological ceramics: a new perspective. *AmAnt* 59 (1994) 709–723.
- PARKER PEARSON, M. 1995: Southwestern Bronze Age pottery. In: Kinnes, I.–Varndell, G. (eds): *'Unbaked urns of rudely shape'. Essays on British and Irish pottery for Ian Longworth*. Oxford: Oxbow 1995, 89–100.
- PATAY P.–PATAY Á. 1965: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon – Funde der Nagyrev-Kultur in Diósd. *ArchÉrt* 92 (1965) 163–167.
- PCRG 1997: *The study of later prehistoric pottery: general policies and guidelines for analysis and publication*. Prehistoric Ceramic Research Group: Occasional Papers Nos 1 and 2.
- PIERCE, C. 2005: Reverse engineering the ceramic cooking pot: cost and performance properties of plain and textured vessels. *Journal of Archaeological Method and Theory* 12 (2005) 117–157.
- PLOG, S. 1980: *Stylistic variation in prehistoric ceramics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POROSZLAI I. 1990: Vatyai urnatemető Százhalombattán – Urnengraberfeld aus der Vatyá-Kultur in Százhalombatta. *ArchÉrt* 117 (1990) 203–214.
- POROSZLAI, I. 2000: Excavation campaigns at the Bronze Age tell site at Százhalombatta-Földvár I. 1989–1991, II. 1991–1993. In: Poroszlai, I.–Vicze, M. (eds): *Százhalombatta archaeological expedition annual report I. Field season 1998, Százhalombatta 2000*, 13–73.
- PRITCHARD, E. T. 2001: *No word for time: the way of the Algonquin people*. San Francisco/Tulsa: Council Oak Books.
- RICE, P. M. 1987: *Pottery analysis: a sourcebook*. Chicago: University of Chicago Press.
- ROWLANDS, M. 1993: The role of memory in the transmission of culture. *WA* 25 (1993) 141–151.
- RYE, O. S. 1981: *Pottery technology: principles and reconstruction*. Manuals on Archaeology 4, Washington: Taraxacum.
- SALISBURY, R. F. 1962: *From stone to steel: economic consequences of a technological change in New Guinea*. Melbourne: Melbourne University Press.
- SARASWATI, B.–BEHURA, K. N. 1966: *Pottery techniques in peasant India. Anthropological survey of India*. Calcutta: Indian Museum.
- SHANKS, M.–TILLEY, C. 1987: *Social theory and archaeology*. Oxford: Basil Blackwell.
- SHEPARD, A. O. 1965: *Ceramics for the archaeologist*. Washington: Carnegie Institution of Washington.
- SILLAR, B. 1996: The dead and the drying. Techniques for transforming people and things in the Andes. *Journal of Material Culture* 1 (1996) 259–289.
- SILLAR, B. 1997: Reputable pots and disreputable potters: individual and community choices in present-day pottery productions and exchanges in the Andes. In: Cumberpatch, C. G.–Blinkhorn, P. W. (eds): *Not so much a pot, more a way of life*. Oxford: Oxbow 1997, 1–20.
- SILLAR, B. 2000: Dung by preference: the choice of fuel as an example of how Andean pottery production is embedded within wider technical, social and economic practices. *Archaeometry* 42 (2000) 43–60.
- SINOPOLI, C. M. 1991: *Approaches to archaeological ceramics*. New York: Plenum Press.
- SKIBO, J. M. 1992: *Pottery function: a use alteration perspective*. New York: Plenum Press.
- SMITH, M. F. 1988: Function from whole vessel shape: a method and an application to Anasazi Black Mesa, Arizona. *AmAnthr* 90 (1988) 912–923.
- SPINDEL, C. 1989: Kpenbeele Senufo potters. *African Arts* 22 (1989) 66–73.
- STERNER, J. 1989: Who is signalling whom? Ceramic style, ethnicity and taphonomy amongst the Sirak Bulahary. *Antiquity* 63 (1989) 451–459.
- STERNER, J. 1992: Sacred pots and „symbolic reservoirs” in the Mandara Highlands of Northern Cameroon. In: Sterner, J.–David, N. (eds): *An African commitment. Papers in honour of Peter Lewis Shinnie*. Calgary: University of Calgary Press 1992, 171–180.
- SZÉNÁSZKY J. 1977: A vatyai kultúra leletei Csongrád környékén – Die Funde der Vatyá-Kultur in der Umgebung von Csongrád. *ArchÉrt* 104 (1977) 18–46.
- TACON, P. 1991: The power of stone: symbolic aspects of stone use and tool development in Western Arnhem Land, Australia. *Antiquity* 65 (1991) 192–207.

- TARI E. 1992: *A ceglédi Őregszőlők régészeti emlékei*. Cegléd.
- TOBERT, N. 1984: Potters of El-Fasher: one technique practiced by two ethnic groups. In: Picton, J. (ed.): *Earthenware in Asia and Africa*. London: Percival David Foundation 1984, 219–237.
- TÓTH K. 2003: Kora bronzkori temetkezés Mártély-Üdülőtelepen – Eine frühbronzezeitliche Bestattung in Mártély-Üdülőtelep. *MFME–Studia Archaeologica* 9 (2003) 101–109.
- VAN DER LEEUW, S. 1993: Giving the potter a choice. Conceptual aspects of pottery techniques. In: Lemonnier, P. (ed.): *Technological choices: transformation in material cultures since the Neolithic*, London: Routledge 1993, 238–288.
- VAN DER LEEUW, S.–PAPOUSEK, D. A. 1992: Tradition and innovation. In: Audouze, F.–Gallay, A.–Roux, V. (éds.): *Ethnoarchéologie: justification, problèmes, limits*. XII Recontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes. Éditions APDCA Juan-les-Pins 1992, 135–158.
- WALLAERT-PÊTRE, H. 1999: *Ethnoarchaeology and pottery making: the necessity to understand apprenticeship strategies*. Unpublished manuscript, University of Southampton Library.
- WHITBREAD, I. K. 1986: The characterisation of argillaceous inclusions in ceramic thin sections. *Archaeometry* 28 (1986) 79–88.
- WHITEHOUSE, H. 1992: Memorable religions: transmission, codification and change in divergent Melanesian contexts. *Man* 27 (1992) 777–797.
- WHITEHOUSE, H. 1996: Rites of terror: emotion, metaphor and memory in Melanesian initiation cults. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 2 (1996) 703–715.
- WOODS, A. 1984: Methods of pottery manufacture in the Kavango region of Namibia: two case studies. In: Picton, J. (ed.): *Earthenware in Asia and Africa*. London: Percival David Foundation 1984, 303–325.
- WOODS, A. 1986: Form, fabric and function: some observations on the cooking pot in antiquity. In: Kingery, W. D. (ed.): *Technology and style*. Ceramics and civilization. Volume: 2. Columbus: The American Ceramic Society Inc. 1986, 157–172.
- WOODS, A. 1991: Giant's Hills 2 Long Barrow, Skendleby, Lincolnshire: petrography of the prehistoric pottery. *Archaeologia* 109 (1991) 34–39.

Ceramic technological tradition and the concept of time in the Bronze Age

This paper investigates the relationship between ceramic technology and social organisation through the Early and Middle Bronze Age in Hungary. It highlights the relationship between manufacturing sequences and technological tradition. It is considered that in the process of material culture production technological choices are not only constitutive towards an end product but complex, dynamic constructions that involve social strategies. By the means of microscopic and ceramic petrological examination the paper focuses on the use of grog temper in pottery making. This paper aims to break boundaries between the functional and social nature of technology and argues that the two are inseparable and that together they form a culturally accepted product. If the functional nature of technology is acknowledged without separating it from cultural choices, one can gain a better understanding of how technology may have been used to construct social relations. It is considered that grog is not only a raw material but an important means of conveying continuity in tradition and shows cyclical conception of time. The results of the examined ceramic technologies shows that Early and Middle Bronze Age potters had similar conceptions of how technological tradition should be maintained, and how grog should be used. This suggests common social networks and perceptions of the reproduction of material culture. This paper brings attention to the potential of systematic analyses of ceramic technologies through scientific methods in reconstructing social relations that are materialised through technological choices.

Présentation du système de gestion de céramique de Sajópetri (Hongrie)

Introduction

Le site de Sajópetri-Hosszú-dűlő se trouve dans le Nord-Est de la Hongrie, dans la zone où la montagne Bükk rejoint la Grande Plaine Hongroise (*Fig. 1*). L'habitat s'implante entre deux petites rivières, le Sajó et le Hejő. Le site a été identifié lors des prospections sur le tracé de l'autoroute M30 qui mène de Budapest à Miskolc. Les travaux de sauvetages ont été commencés par le Musée Herman Ottó de Miskolc, en 1995. En 1996, 1998, 2002 et 2003 les fouilles ont été reprises dans le cadre d'une coopération franco-hongroise organisée par l'Institut Archéologique de l'Université Eötvös Loránd de Budapest (BARRAL ET AL. 1998; SZABÓ 2000; SZABÓ-KRIVECZKY-CZAJLIK 2004). Le terrain fouillé est supérieur à 20 milles m², et contient une cinquantaine de maisons et 530 structures différentes (fosses, fossés ... etc.) (*Fig. 2*).

Ces données elles-mêmes nous montrent que le site possède une grande importance exceptionnelle pour les recherches celtiques dans le bassin des Carpates.

Il faut noter la fréquence des armes et des bijoux en verre ou en bronze témoignant de la présence de guerriers celtes sur le site, ainsi que de la richesse de leurs femmes. La première publication (SZABÓ-GUILLAUMET-KRIVECZKY 1997) a présenté, outre le matériel laténien, une grande quantité de tessons et d'objets en os et en bronze — mis au jour dans des maisons et des fosses — qui sont traditionnellement attribués par les spécialistes hongrois à la civilisation

scythe, nommée civilisation de Vekerzug de la Grande plaine hongroise (SZABÓ 1999). Cette particularité du matériel fait de Sajópetri un site-clé qui permet d'étudier la persistance de la population de la civilisation scythe à l'époque de La Tène non seulement sur la base de mobiliers funéraires, mais aussi sur celle d'objets quotidiens trouvés dans un habitat. Il faut noter que les remplissages des structures de l'âge du fer contiennent, dans tous les cas, du matériel laténien et que c'est ce dernier qui, en tant que repère chronologique le plus récent, joue un rôle décisif dans la datation. C'est-à-dire que, dans l'état actuel des recherches, l'habitat du second âge du Fer de Sajópetri ne semble pas avoir été précédé par un habitat de l'époque scythe (SZABÓ-GUILLAUMET-KRIVECZKY 1997).

Le mobilier céramique

Le mobilier archéologique trouvé à Sajópetri est dominé par la céramique. Ce qui n'est pas étonnant dans le cas d'un habitat. Depuis le début des recherches (1995), il était reconnu que les structures laténiennes contenaient deux types de céramiques: des vases gris, tournés de tradition laténienne et une vaisselle façonnée à la main, ornée d'un décor plastique qui témoignent de la survivance de la tradition scythe chez les habitants de la Grande plaine hongroise au premier âge du Fer.

Ces deux catégories principales montrent des différences dans la fabrication et les décors. La grande quantité de ce type de mobilier a rendu nécessaire la création d'un système de description et de gestion du mobilier céramique.

Notre système a été fondé sur celui de Bibracte à cause de deux raisons. L'équipe hongroise de l'Université Eötvös Loránd (ELTE) travaille depuis 1988 sur le Mont Beuvray, donc c'est un système qu'on connaît bien et une méthode qui est objective et bien utilisable.

L'application du système „Beuvraysien” (BARRAL-LUGINBÜHL 1994; PAUNIER ET AL. 1994) pour la céramique laténienne en Hongrie remonte à l'étude du mobilier des fouilles de l'oppidum de Gellérthegy (1990-92, 1996) sous la direction de Ph. Barral (BARRAL 1998). La publication des fouilles de l'oppidum de Gellérthegy a justifié l'utilisation de

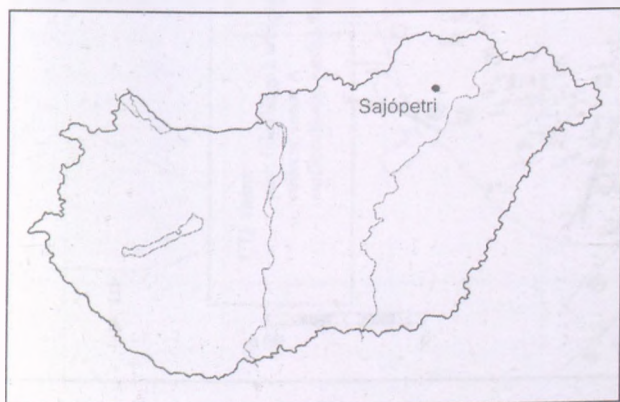

Fig. 1. Localisation du site de Sajópetri-Hosszú-dűlő
1. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelye Magyarország
térképén

Fig. 2. Plan général des maisons et des structures archéologiques fouillées à Sajópetri-Hosszú-dűlő
2. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelyen feltárt régészeti objektumok áttekintő térképe

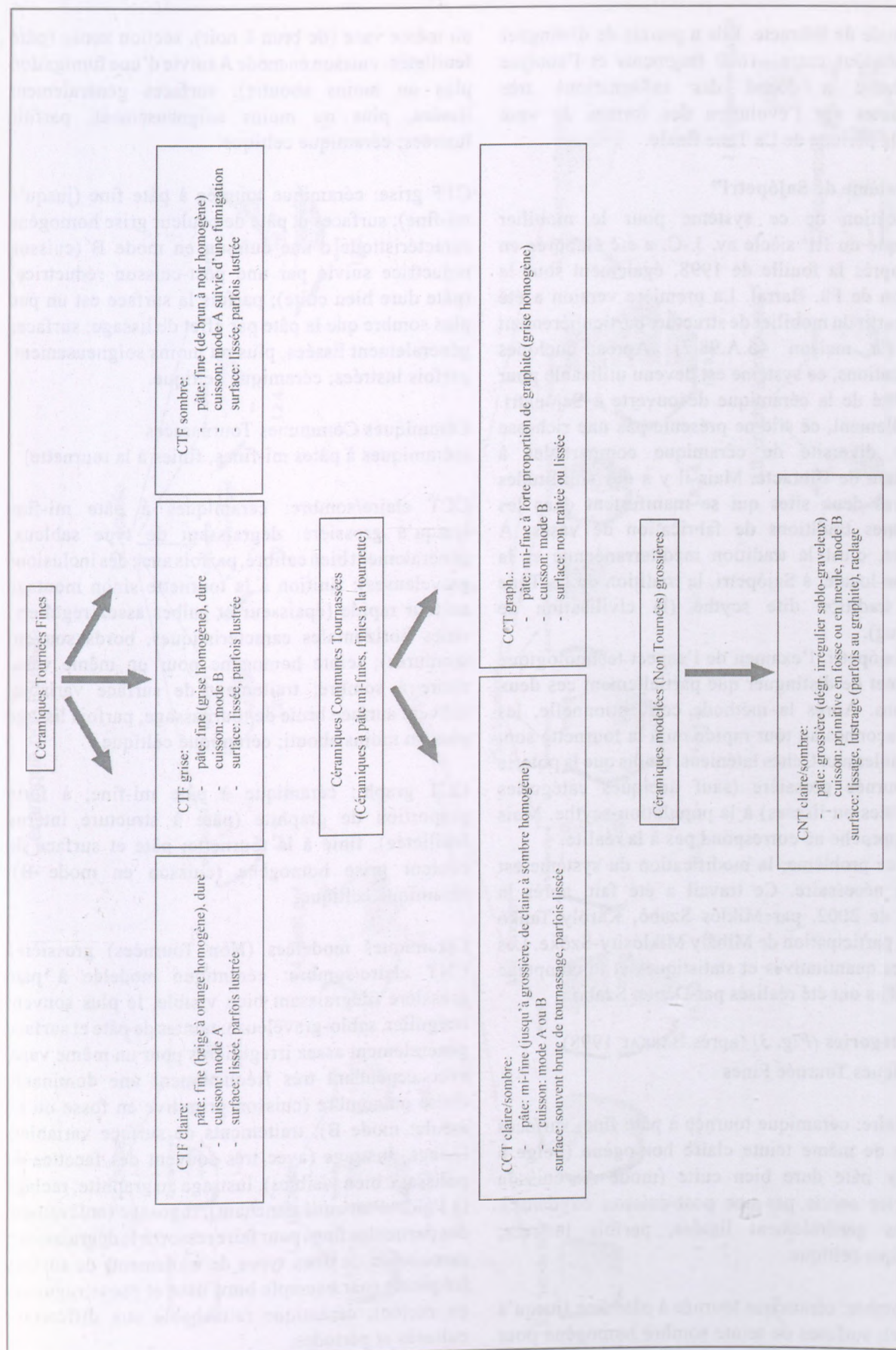

Fig. 3. Catégories céramiques définies pour le site de Sajópetri-Hosszú-dűlő
3. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelyen feltárt kerámia leletanyag osztályozási rendszere

la méthode de Bibracte. Elle a permis de distinguer 141 individus entre ~1600 fragments et l'analyse quantitative a donné des informations très importantes sur l'évolution des formes de vase durant la période de La Tène finale.

Le „Système de Sajópetri”

L'application de ce système pour le mobilier céramique du IIIe siècle av. J.-C. a été élaborée en 1999, après la fouille de 1998, également sous la direction de Ph. Barral. La première version a été créée à partir du mobilier de structure particulièrement riche (la maison 46.A.98.7). Après quelques modifications, ce système est devenu utilisable pour la totalité de la céramique découverte à Sajópetri. Naturellement, ce site ne présente pas une richesse et une diversité de céramique comparables à l'oppidum de Bibracte. Mais il y a des similitudes entre ces deux sites qui se manifestent dans les différentes traditions de fabrication de vases. À Bibracte, c'est la tradition méditerranéenne et la tradition locale, à Sajópetri, la tradition de La Tène et la tradition dite scythe (la civilisation de Vekerzug).

À Sajópetri, l'examen de l'aspect technologique ne permet de distinguer que partiellement ces deux traditions. Après la méthode conventionnelle, les vases façonnés au tour rapide ou à la tournette sont attribuables aux Celtes laténiens, tandis que la poterie non tournée grossière (sauf quelques catégories graphittées ou lissées) à la population scythe. Mais cette approche ne correspond pas à la réalité.

Vu ce problème, la modification du système est devenu nécessaire. Ce travail a été fait, après la fouille de 2002, par Miklós Szabó, Károly Tankó avec la participation de Mihály Miklósi-Szőke. Les analyses quantitatives et statistiques et le comptage des NMI-s ont été réalisés par Dániel Szabó.

Les catégories (Fig. 3) (après BARRAL 1998)

Céramiques Tournée Fines

CTF claire: céramique tournée à pâte fine; surfaces et pâte de même teinte claire homogène (beige à orange); pâte dure bien cuite (mode A: cuisson réductrice suivie par une post-cuisson oxydante); surfaces généralement lissées, parfois lustrées; céramique celtique.

CTF sombre: céramique tournée à pâte fine (jusqu'à mi-fine); surfaces de teinte sombre homogène pour

un même vase (de brun à noir), section zonée (pâte feuilletée: cuisson en mode A suivie d'une fumigation plus ou moins aboutie); surfaces généralement lissées, plus ou moins soigneusement, parfois lustrées; céramique celtique.

CTF grise: céramique tournée à pâte fine (jusqu'à mi-fine); surfaces et pâte de couleur grise homogène caractéristique d'une cuisson en mode B (cuisson réductrice suivie par une post-cuisson réductrice) (pâte dure bien cuite); parfois la surface est un peu plus sombre que la pâte par effet de lissage; surfaces généralement lissées, plus ou moins soigneusement, parfois lustrées; céramique celtique.

Céramiques Communes Tournassées

(céramiques à pâtes mi-fines, finies à la tournette)

CCT claire/sombre: céramiques à pâte mi-fine (jusqu'à grossière: dégraissant de type sableux, généralement bien calibré, parfois avec des inclusions graveleuses); finition à la tournette sinon montage au tour rapide (épaisseur et galbes assez réguliers, stries horizontales caractéristiques, bords souvent moulurés); teinte homogène pour un même vase: claire à sombre; traitement de surface variable: souvent surface brute de tournassage, parfois lissage plus ou moins abouti; céramique celtique.

CCT graph.: céramique à pâte mi-fine, à forte proportion de graphite (pâte à structure interne feuilletée), finie à la tournette; pâte et surface de couleur grise homogène (cuisson en mode B); céramique celtique.

Céramiques modelées (Non Tournées) grossières
CNT claire/sombre: céramique modelée à pâte grossière (dégraissant bien visible, le plus souvent irrégulier, sablo-graveleux); teintes de pâte et surface généralement assez irrégulières pour un même vase, avec cependant très fréquemment une dominante claire ou sombre (cuisson primitive en fosse ou en meule: mode B); traitements de surface variables: lissage, lustrage (avec très souvent des facettes de polissage bien visibles), lustrage au graphite, raclage (à l'aide d'un outil tranchant), rugosage (enlèvement des particules fines pour faire ressortir le dégraissant); association de deux types de traitements de surface fréquente (par exemple bord lissé et panse rugueuse ou raclée); céramique rattachable aux différentes cultures et périodes.

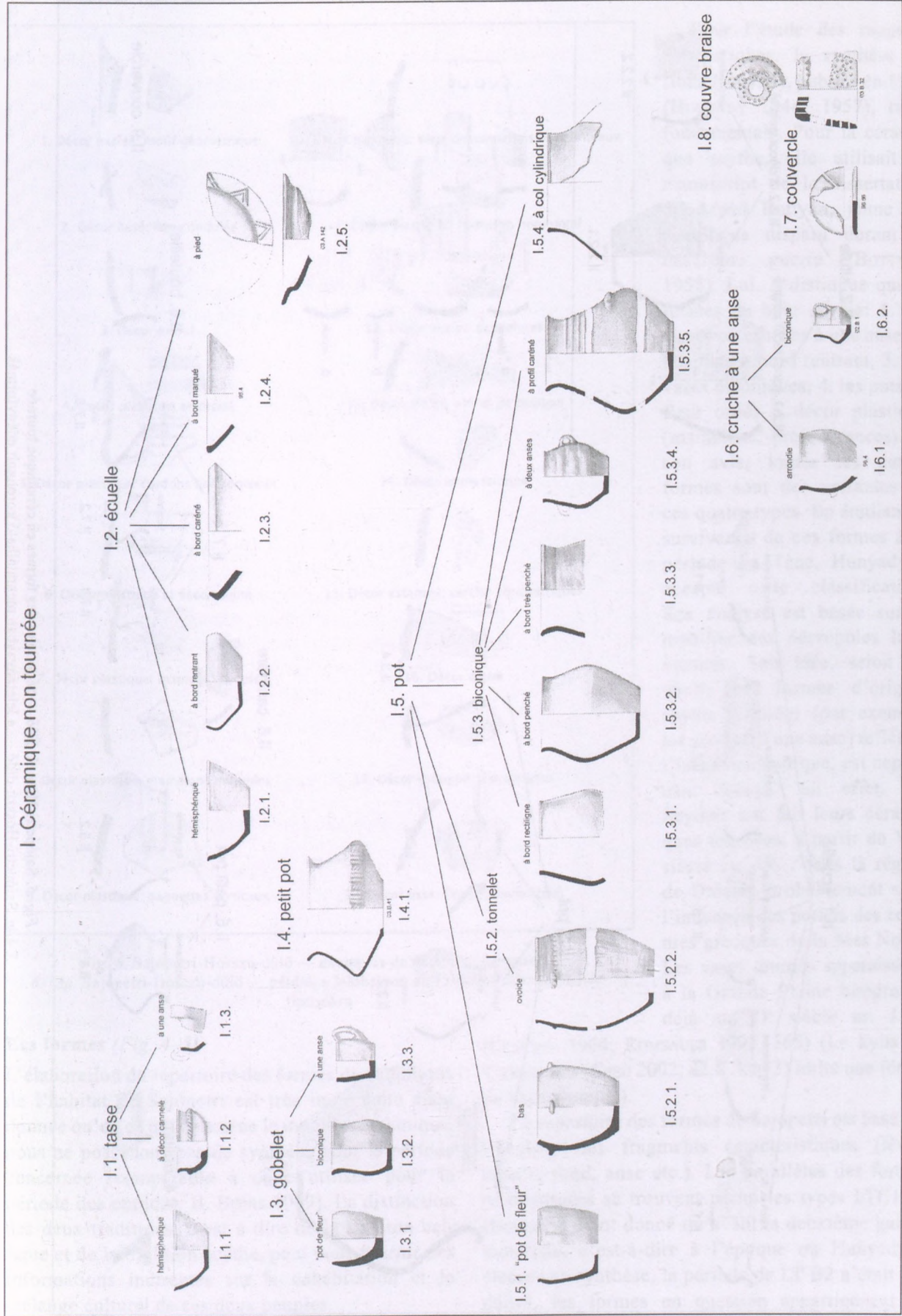

Fig. 4. Sajópetri-Hosszú-dűlő — répertoire des formes en céramique non-tournée
 4. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő — a leletanyagban megtalálható korongolatlan edényformák

II. Céramique tournée

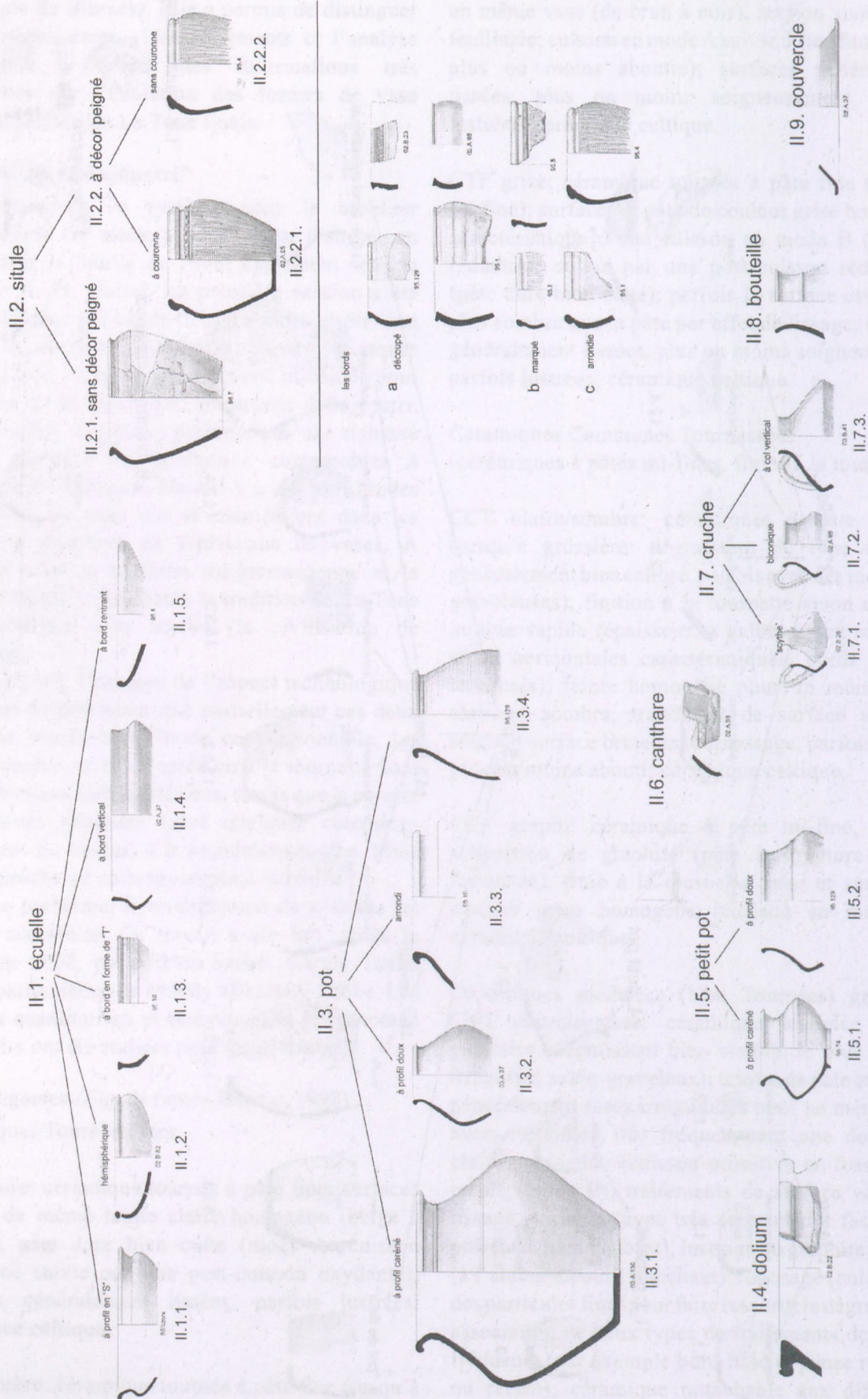

Fig. 5. Sajópetri-Hosszú-dűlő — répertoire des formes en céramique tournée
5. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő — a leletanyagban megtalálható korongolt edényformák

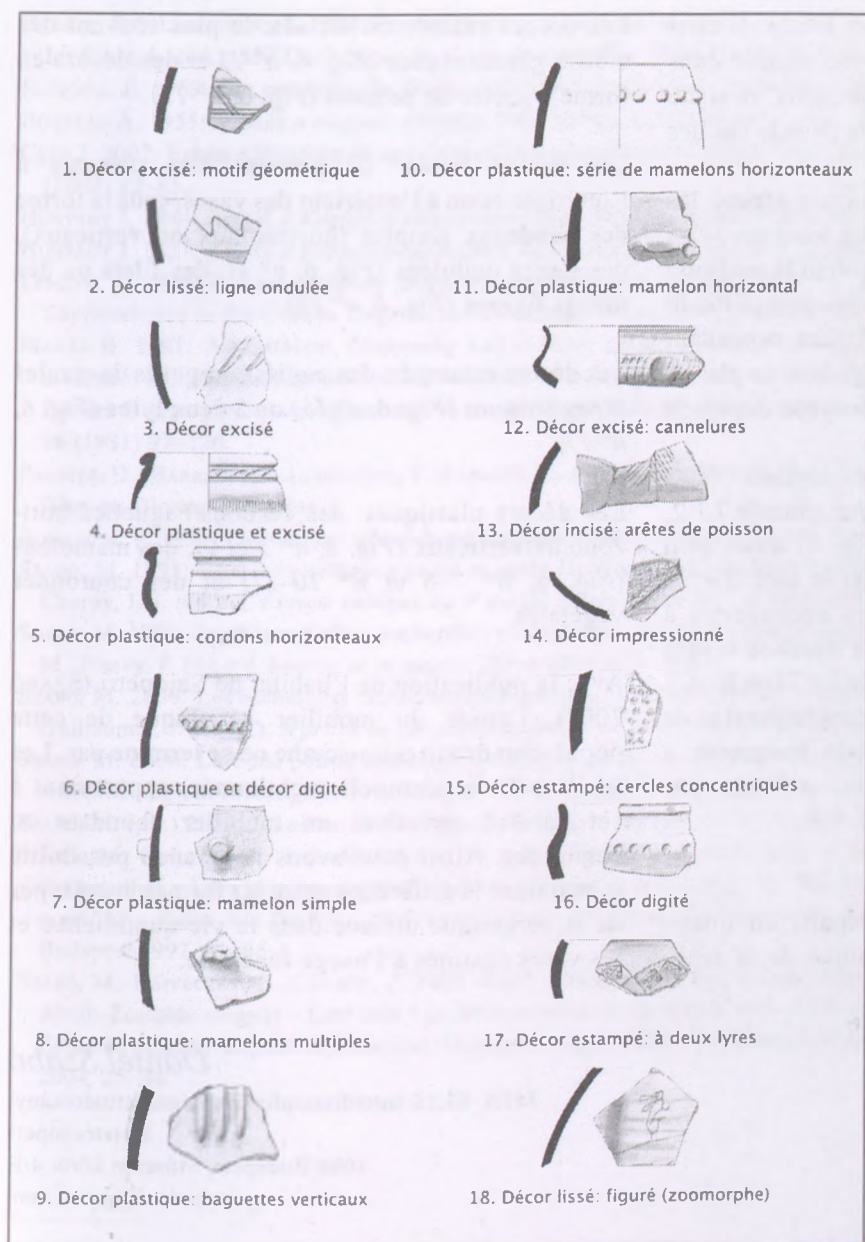

Fig. 6. Sajópetri-Hosszú-dűlő — exemples de décors de céramique
6. kép. Sajópetri-Hosszú-dűlő — példák a lelőhelyen előforduló kerámiadísztípusokra

Les formes (Fig. 4–5)

L'élaboration du répertoire des formes de céramique de l'habitat de Sajópetri est très importante étant donnée qu'en ce qui concerne le mobilier céramique, nous ne possédons pas de synthèse pour la période concernée (comparable à celle utilisée pour la période des oppidas: B. BÓNIS 1969). La distinction des deux traditions, c'est à dire de la tradition celtique et de la tradition scythe, peut nous fournir des informations indirectes sur la cohabitation et le mélange culturel de ces deux peuples.

(LENGYEL 1964; ROMSAUER 1991, 365) (Le kylix de Tiszaszölös (CSEH 2002, 82, 1. kép 3) imite une forme de vase grecque).

Le répertoire des formes de Sajópetri est basé sur l'analyse des fragments caractéristiques (lèvre, épaule, fond, anse etc.). Les parallèles des formes reconstituées se trouvent parmi les types LTC1 de Hunyady. Étant donné qu'avant la deuxième guerre mondiale, c'est-à-dire à l'époque où Hunyady a élaboré sa synthèse, la période de LT B2 n'était pas défini, les formes en question appartiennent en

Pour l'étude des rapports celto-scythes, la synthèse de Ilona Hunyady, publiée en 1944 (HUNYADY 1944; 1957), reste fondamentale. Pour la céramique scythe, elle utilisait le manuscrit de la dissertation de Árpád Bottyán, jeune archéologue disparu durant la deuxième guerre (BOTTYÁN 1955). Lui, il distingue quatre formes de base scythe: 1. les tasses ou cruches à une anse, 2. les plats à bord rentrant, 3. les vases biconiques, 4. les pots de fleur ornés à décor plastique (mamelons, protubérances). À son avis, toutes les autres formes sont des variantes de ces quatre types. En étudiant la survivance de ces formes à la période La Tène, Hunyady a accepté cette classification. Son analyse est basée sur le mobilier des nécropoles laténiennes. Son idée, selon laquelle ces formes d'origine scythe tournées (par exemple les cruches à une anse) reflètent l'influence celtique, est cependant fausse. En effet, les Scythes ont fait leurs céramiques tournées, à partir du VIIe siècle av. J.-C., dans la région de Dniestr, probablement sous l'influence des potiers des colonies grecques de la Mer Noire. Les vases tournés apparaissent, à la Grande Plaine hongroise, déjà au VIe siècle av. J.-C.

réalité à LT B2 et à LT C1 (SZABÓ 1995). Il était nécessaire de changer la terminologie utilisée dans la monographie, comme par exemple „urne” désigne une fonction qui n’est pas acceptable dans le cas des trouvailles d’un habitat.

Dans le répertoire des formes, on a séparé les formes non tournées (Fig. 4) et celles tournées (Fig. 5). Les formes non tournées représentent la tradition scythe, tandis que les formes tournées grosso modo la tradition celtique laténienne. Il faut cependant souligner que la cruche n° II.7. (Fig. 5) et le plat n° II.1.5 (Fig. 5) existent en version tournée depuis le VIe siècle av. J.-C.

On trouve certaines formes scythes dites archaïques comme les tasses à décor cannelé I.1.2. (Fig. 4) ou les plats type I.2.5 (Fig. 4) aussi bien dans les tombes celtiques, que dans le mobilier de l’habitat laténien. Dans les tombes découvertes à Gyoma-egei halom, la céramique de tradition scythe apparaît dans le contexte celtique de La Tène B2/C1 (MARÁZ 1981, 106). La nécropole contemporaine de Sajópetri où la fouille franco-italo-hongroise a jusqu’ici mis à jour 82 sépultures, présente une situation pareille (SZABÓ 2006).

Les décors (Fig. 6)

Le répertoire des décors a été réparti en quatre grandes catégories, après la technique de la réalisation du décor.

Les décors excisés ou incisés: le plus souvent des motifs géométriques (Fig. 6, n° 1) et des décors en forme d’arêtes de poisson (Fig. 6, n° 13).

Les décors lissés: ils peuvent être présents à l’intérieur et/ou à l’extérieur des vases, sous la forme des bandeaux simples (horizontaux ou verticaux), des lignes ondulées (Fig. 6, n° 2), des filets ou des motifs figurés (Fig. 6, n° 18).

Les décors estampés: des motifs composés de cercles concentriques (Fig. 6, n° 15) ou à deux lyres (Fig. 6, n° 17).

Les décors plastiques: des cordons/baguettes horizontaux/verticaux (Fig. 6, n°s 5 et 9), des mamelons (Fig. 6, n°s 7–8 et n°s 10–11) et des couronnes végétales.

Avec la publication de l’habitat de Sajópetri (SZABÓ 2007), l’étude du mobilier céramique de cette population mixte celto-scythe ne se termine pas. Les fouilles de la nécropole mentionnée, appartenant à cet habitat, ont livré un mobilier abondant en céramique. Ainsi nous avons la grande possibilité d’examiner la différence entre les formes et les types de la céramique utilisée dans la vie quotidienne et les vases destinés à l’usage funéraire.

Dániel Szabó

MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi
Kutatócsoport
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
szabodani@gmail.com

Károly Tankó

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/B
csiszar@freemail.hu

Bibliographie:

- BARRAL, PH. 1998: Bilan des recherches franco-hongroises sur l’oppidum de Gellérthegy-Tabán à Budapest. *ActaArchHung* 50 (1998) 343–379.
- BARRAL, PH.–BOULUD, S.–GUILLAUMET, J.-P.–PETIT, CH. 1998: L’occupation celtique dans la Grande Plaine Hongroise: la campagne de fouille 1998 sur le site de Sajópetri-Hosszú-dűlő. *Rapport annuel d’activité scientifique* (Centre Archéologique Européen du Mont Beuvray). Glux-en-Glenne 1998, 28–34.

- BARRAL, PH.–LUGINBÜHL, T. 1994: Présentation du système de description et de gestion de la céramique du Mont-Beuvray. In: Rivet, L. (éd.): *SFECAG, Actes du Congrès de Millau*. Marseille 1994, 205–212.
- B. BÓNIS, É. 1969: *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest*. ArchHung 47, Budapest.
- BOTTYÁN Á. 1955: *Szkiták a magyar Alföldön*. RégFüz Ser. I. 1, Budapest.
- CSEH J. 2002: Szkita edényformák egy tiszaszőlősi településről (Csalog Zsolt 1963. évi ásatásából). *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 82–83.
- HUNYADY I. 1944: *Kelták a Kárpát-medencében – Die Kelten im Karpatenbecken*. DissPann. II/18, Budapest.
- HUNYADY I. 1957: *Kelták a Kárpát-medencében. Leletanyag*. RégFüz Ser. I. 2, Budapest.
- LENGYEL I. 1964: A fazekaskorong megjelenésének kérdése a Nagyalföldön – Zur Frage der frühesten Gebrauchs der Töpferscheibe in der Großen Ungarischen Tiefebene. *FolArch* 16 (1964) 25–32.
- MARÁZ B. 1981: A szkítakori őslakosság LaTène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon (Régészeti adatok a kárpát-medencei kelta-szkita kapcsolatok kérdéséhez) – On the survival of the autochthonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary (Archaeological data to the question of the Scythian-Celtic connections in the Carpathian Basin). *JPMÉ* 26 (1981) 97–120.
- PAUNIER, D.–BARRAL, PH.–LUGINBÜHL, T.–PARATTE, C.-A. 1994: *Système de description et de gestion du mobilier céramique*. Glux-en-Glenne–Lausanne.
- ROMSAUER, P. 1991: The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin. *Antiquity* 65 (1991) 358–367.
- SZABÓ, M. 1995: Guerriers celtiques avant et après Delphes. Contributions à une période critique du monde celtique. In: Charpy, J.-J. (éd.): *L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C.* Sceaux 1995, 49–67.
- SZABÓ, M. 1999: Scythes et Celtes: recherches protohistoriques franco-hongroises à la Grande Plaine Hongroise. In: Perrot, M.–Pitavy, F. (éd.): *L'homme et la steppe*. Dijon 1999, 143–150.
- SZABÓ, M. 2000: Les recherches franco-hongroises dans la Grande Plaine Hongroise. Les sites de Polgár et Sajópetri. In: Guillaumet, J.-P. (éd.): *Dix ans de coopération franco-hongroise en archéologie 1988–1998*. Budapest 2000, 59–66.
- SZABÓ, M. 2006: La Tène period cemetery at Sajópetri (Excavation in 2005). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological Investigations in Hungary 2005*, Budapest 2006, 61–71.
- SZABÓ, M. (dir.) 2007: *L'habitat de l'époque de la Tène à Sajópetri-Hosszú-dűlő*. Budapest.
- SZABÓ, M.–GUILLAUMET, J.-P.–KRIVECZKY, B. 1997: Sajópetri-Hosszú-dűlő – Késő vaskori település a Kr. e. IV–III. évszázadból – Late Iron Age Settlement from the 4th–3rd century B.C. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba – Paths into the Past. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 81–86.
- SZABÓ, M.–KRIVECZKY, B.–CZAJLIK, Z. 2004: Késő vaskori település Sajópetri határában (Sajópetri-Hosszú-dűlő) (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) – Late Iron Age Settlement at the Outskirts of Sajópetri (Sajópetri-Hosszú-dűlő) (Borsod-Abaúj-Zemplén county). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002 – Archeological Investigations in Hungary 2002*, Budapest 2004, 25–34.

A Sajópetriben feltárt La Tène-kori kerámialeletek feldolgozási rendszere

Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelye Magyarország északkeleti részén, a Bükk és az Alföld találkozásánál fekszik (1. kép). A Sajó és Hejő patak között felfedezett La Tène-kori település kutatását 1995-ben a miskolci Herman Ottó Múzeum régészei kezdték meg az M30-as autópályához kapcsolódó leletmentő ásatások során. A teljes feltárássra 1996 és 2003 között, francia–magyar kutatási program keretében, az ELTE Régészettudományi Intézetének irányítása alatt került sor (2. kép).

A kiásott épületek, gödrök és árkok, a La Tène-kulturához kapcsolható leleteken kívül nagy mennyiségben hoztak napvilágra szkita típusú tárgyakat is. Sajópetri így a szkita kori lakosság késő vaskori továbbélésének kérdésében kulcsfontosságú lelőhelynek tekinthető. Fontos megjegyezni, hogy a feltárt vaskori objektumok anyaga minden esetben tartalmazott La Tène-kori leleteket, továbbá, hogy a késő vaskori településnek nem volt szkita kori előzménye.

Az igen gazdag leletanyag (pl. fegyverek, bronz és üveg ékszerek) legnagyobb részét, amint az település esetében nem meglepő, kerámiaedények töredékei teszik ki. Az ásatások kezdetétől fogva megfigyelhető volt, hogy a La Tène-kori objektumokból előkerült edénytöredékek két nagy csoportra oszthatóak: szürke, korongolt La Tène-típusúakra, valamint korongolatlan, általában plasztikus díszítéssel ellátott edényekre, melyek a kora vaskori szkíta hagyományra vezethetők vissza. Ugyanakkor a korongolt formák némelyikének (egyfülű kancsók vagy bögrék, behúzott peremű tálak) is volt szkíta kori előzménye.

A kerámiaanyag mennyisége és változatossága elkerülhetetlenné tette pontos leírását és rendszerezését. A kerámiaosztályozás alapjául a Mont Beuvray-i (Bibracte) régészeti bázis feldolgozási rendszere szolgált. A sajópetri szisztéma kidolgozását Ph. Barral kezdte el, itt bemutatott formáját azonban Szabó Miklós, Tankó Károly és Szabó Dániel munkája során nyerte el. A rendszer elsősorban minőségük, formájuk valamint díszítéseik alapján osztályozza az edényeket, illetve töredékeiket (3–6. kép).

Az Ősrégészeti Társaság 2006–2007. évi tevékenységének ismertetése

- Évi rendes közgyűlésünket 2006. március 31-én tartottuk. A közgyűlésen a Társaság 2005. évi tevékenységét ismertető beszámoló majd a 2006. év tervezett programjainak megbeszélése után három előadás hangzott el:
Gömöri János: Késő neolit idulpár és bronzkori temető Nagycenk határából;
Müller Róbert: Leletmentés a várvölgyi késő bronzkori magaslati településen – bronzdepók és településnyomok;
Dani János: Megelőző feltárás Berettyóújfalu-Nagybócs lelőhelyen (neolitikum, bronzkor, vaskor).
- Az Ősrégészeti Társaság megjelentette az Ősrégészeti Levelek című folyóirat 6. számát a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával.
- 2007. évi rendes közgyűlésünket 2007. február 16-án tartottuk. A közgyűlésen a Társaság 2006. évi tevékenységét ismertető beszámoló, a tisztújítás, majd a 2007. év tervezett programjainak megbeszélése után két előadás hangzott el:
Csányi Marietta–Tárnoki Judit: Rézkori temető Rákóczipfalva-Bivaly tó térségében;
Emödi János: A barlangok védelmének helyzete Romániában.
- Az Ősrégészeti Társaság megjelentette az Ősrégészeti Levelek című folyóirat 7., 8. és 9. számát a Nemzeti Civil Alapprogram és az ELTE BTK Régészettudományi Intézet támogatásával.

A Társaság tagjai 2006–2007-ben:

1. Anders Alexandra	28. Galántha Márta	55. Lengyel György
2. Antoni Judit	29. Gulyás András	56. Ligner Jácint
3. Bácsmegi Gábor	30. Gyöngyössy Márton	57. Lőrinczy Gábor
4. Balogh Csilla	31. György László	58. Majoros Ágnes
5. Bánffy Eszter	32. Gyucha Attila	59. Marton Tibor
6. P. Barna Judit	33. Hajdú Zsigmond	60. Mészáros Patrícia
7. Bóka Gergely	34. B. Hellebrandt Magdolna	61. D. Matuz Edit
8. Bartosiewicz László	35. Hetesi Szilvia	62. Mester Zsolt
9. Bende Livia	36. Horváth Ferenc	63. Nagy Emese Gyöngyvér
10. Bereczki Ágnes	37. Horváth László András	64. Nagy Nándor
11. Béres Sándor	38. H. Simon Katalin	65. T. Németh Gabriella
12. Bernáth László	39. Ilon Gábor	66. Nyíri Borbála
13. Bondár Mária	40. Jerem Erzsébet	67. Oross Krisztián
14. Cifra Szabolcs	41. Kalicz Nándor	68. Paluch Tibor
15. Csányi Marietta	42. Kalla Gábor	69. Pásztor Emília
16. Csengeri Piroska	43. Kertész Róbert	70. Patay Róbert
17. Csongrádiné Dr. Balogh Éva	44. Király Attila	71. Péntek József Attila
18. Dani János	45. Kiss Viktória	72. Polányi Tamás
19. Danyi József	46. B. Kiss Zsuzsanna	73. Raczky Pál
20. Domboróczki László	47. Kisjuhász Viktória	74. Regenye Judit
21. Durkovic Éva	48. Koós Judit	75. Reményi László
22. Egry Ildikó	49. Kovács Katalin	76. Richter Éva
23. Ernyey Katalin	50. Köhler Kitty	77. Ringer Árpád
24. Farkas Csilla	51. Kövári Klára	78. Santa Gábor
25. P. Fischl Klára	52. Kulcsár Gabriella	79. Sebők Katalin
26. Füzesi András	53. Kurucz Katalin	80. Selján Éva
27. Gucsi László	54. Kustár Rozália	81. Siklódi Csilla

82. Siklósi Zsuzsanna	93. Szász Orsolya	103. Trogmayer Ottó
83. Somogyi Krisztina	94. Szathmári Ildikó	104. Váczi Gábor
84. Somogyvári Ágnes	95. Szél Tibor	105. Veres János
85. Sümegi Pál	96. Szeverényi Vajk	106. Vicze Magdolna
86. V. Szabó Gábor	97. Szilas Gábor	107. M. Virág Zsuzsanna
87. Szabó Géza	98. Szolyák Péter	108. Vörös István
88. Szabó János József	99. Tankó Károly	109. Winkler Mónika
89. Szabó Lajos	100. Tárnoki Judit	110. Zalai-Gaál István
90. Szalai Tamás	101. Tóth Farkas Márton	111. Zandler Krisztián
91. Szalontai Csaba	102. Tóth Katalin	112. K. Zoffmann Zsuzsanna
92. Száraz Csilla		

Technikai információk

- A kéziratokat számítógépes szövegszerkesztővel készített formában (Word for Windows) várjuk, vírusmentes lemezen és kinyomtatott változatban is. Válasszon olyan betűtípust, mely a közép-európai karaktereket is tartalmazza (Pl.: Arial CE, Times New Roman CE).
- Jegyzetbe csak a kiegészítő információk, köszönetnyilvánítások, stb. kerüljenek; az irodalmi hivatkozásokat a főszövegben belül, zárójelesen helyezték el. Pl.: (Szerző 1999, 34).
- A folyóiratok és sorozatok rövidítéséhez kérjük, használja M. Tulok: Abbreviations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences című munkáját (Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36 (1984) 333–384). Az ebben nem szereplő folyóiratokat, sorozatokat rövidítés nélkül idézze.
- A felhasznált és idézett cikkeknel kérjük, tüntesse fel — ha van — a cikk idegen nyelvű rezüméjének címét is.
- Tanulmánykötetekenél kérjük pontosan tüntesse fel a kötet szerkesztőjét és megjelenési helyét is.
- A kéziratokat a Szerkesztőség címére kérjük küldeni: ELTE BTK Régészettudományi Intézet 1088 Budapest, Múzeum körút 4/B.
- Kéziratokat magyar, angol és német nyelven fogadunk el. Idegen nyelvű cikkek esetében a nyelvi lektorálást szerkesztőségünk intézi.
- Folyóiratunk grafikai és fényképes illusztrációkat fogad, a kézirat terjedelméhez képest arányos mennyiségben. Kérjük, hogy tiszta, gyűretlen, lehetőség szerint pauszra készített (-fénymásolt) vonalas, pontozással vagy más, fénymásolást jól tűrő technikával árnyalt rajzot adjanak le, az

alkalmazott méretarány feltüntetésével. Amennyiben digitálisan adja le illusztrációit, válassza a TIFF formátumot. A-4-es (álló) vagy A-5-ös (fekvő) méretű táblákat és önálló rajzokat várunk; a táblák eredeti szerkesztését lehetőség szerint megtartjuk. Kérjük, térképeiket minden esetben kerettel zárják le. Mindenképpen mellékeljék a képekhez tartozó aláírásokat is külön file-ban, vagy a dokumentum végére illesztve.

- A kéziratához mellékeljék a képaláírások jegyzékét, illetve egy kb. 1000 n terjedelmű magyar nyelvű összefoglalást.
- Kérjük, közöljék cikkük végén levelezési és e-mail címüket.
- A beérkezett kéziratokért honoráriumot nem áll módunkban fizetni.
- A Szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy a kéziratokon kisebb — technikai jellegű —, a tartalmi, szakmai részt nem érintő változtatásokat tegyen.
- Tárgyak leírásánál az alábbi rövidítéseket használják:

Magasság	Ma.:
Peremátmérő	Pá.:
Fenekátmérő	Fá.:
Vastagság	V.:
Hosszúság	H.:
Szélesség	Szé.:
Átmérő	Á.:
Súly	S.:
Mélység	Mé.:
Leltári szám	Ltsz.:

